

DEWLET

ABDULLAH ÖCALAN

*Jiyana rastînî ne tenê meş e,  
Meşeke bi îvme ye*

NAVEROK

Pêşekî

Destpêk

BEŞA YEKEMÎN

DEWLET

A)CİVAKA XWEZAYÎ

Paradîgmaya Me ya Nêzîlbûna Gerdûnê

-**Wekî Awayê Yekem ê Civakbûnê Civaka Xwezayî**

**B)CİVAKA DEWLETPARÊZ A HIYARERŞÎK -DERKETINA CİVAKA KOLE**

-**Wekî Zemînek Ku Hiyerarşî Li Ser Pêşketiye Jin û Civan**

- **Wekî Encam**

C – CİVAKA DEWLETPARÊZ–AVABÛNA CİVAKA KOLE

-**Di Sazîbûna Dewletê De Rola Sumeran**

-**Ma pêşketina Dewletê Neçariyek Bû?**

-Avaniya Zêhniyeta Paradîgmaya Dewletperest

-**Wekî Encam**

D - CIVAKA DEWLETPARÊZ A FEODAL – CIVAKA KOLETIYÊ YA STEWIYAYÎ  
-Wekî Encam

E) DEWLETA KAPÎTALÎST Û KRÎZA ŞARÎSTANIYA CIVAKÊ

-Ronesans

- Komînalîte û Kapîtalîzmza Ku di Têkoşîna Desthilatîyê De Bi Ser Dikeve

-Wekî Encam

DÎVÊ CEWHEREÊ ÇARÇOVEYA ME YA TEORÎK ÇAWA BE?

-Di Zanistên Civakî De Serdema Nû

Wekî Encam

BEŞA DUYEMÎN

DÎ KAOSA ROJHÎLATA NAVÎN DE DEWLET Û ÇARESERÎYÊN MUXTEMEL

Destpêk

Veguherîn û pêşketina min a bîrdozî bêguman encamên xwe yên herî vekirî di dahûrandina siyaseta nûjen, dewlet û şaristaniya ku jê bingeh digirin de raderbirîna xwe peyda kir. Pêwîst e jidilî li xwe mûkir werim ku hê di zaroktiyê de em diketin nav rêwîtiya lêgerîna bilindbûnê, tim di qeta dewletê de. Hizirandinên me yên rûxandina dewletê bi şoreşê jî, dîsa ji avakirina dewleta me wêdetir nediçûn. Dafik di virê de bû.

“Bîrdoziyên dewletparêz” ji ber ku ji aliyê min ve hatibûn dahûrandin, nikaribûn bi temamî bibin amrazê rizgariyê. Dewletên kapîtalîst, sosyalîst, ûnîter netew federalîst demokratîk û yên biçîn pîrsgirêkên civaka hiyerarşik ol, zayend, etnîsîte, hawîrdor û çînê çareser kirin bila bimîne li vir, bi xwe di rewşa jêderka pîrsgirêkê de ne. Li çareseriyê, di her alî de li derveyê vê jêderkê gerîn, ta ew gel, takekes û malbata ji civaka neolîtîk vir ve ku asê mane, ji şûngeha wan a di dirêjahiya dîrokê de tengasbûyî, ji rastîna eşîriya ku hê jî li serê çiyê û li çolê şer vedidin, ji civatên olî heya rasteqîna berxwedêriya jinê ya objektîf a ku xwe xistiye hundirê hezar qalikan, ji parastina dezgehên bingehîn ên dewletê heya wergirtina azadiya takekesî ya wenda, pêwîstiya ku bê sipartin li ser bingehê lêgerîna “riya nû” a pîralî hêjayê girîngiyeke bingehîn e. Ji civak û şaristaniya biçîn ku hawîrdor û hevsenga ekolojîk serûbin dikin, bi zanistiyê re di bingehê hevkarîyeke şidandî de, bi lêgerîna civaka ekolojîk derçûnê gerîn, hatiye rewşa peywireke ku nayê taloxkirin

Ez, di çareserîya xwe de, bi teşeyekî ku; şaristaniya Rojavayê jî tê de, dumendiya takekes û dewletê ku ji Sumeran pê ve tê, bûye çavkaniya hemû pîrsgirêkan û ji deh salên dawî vir ve jî aloziyeke ku bêtir kûr dibe û dije, xwedî çemkekî me. Ev dumendî bi rengê ku wê nakokiya hîmî ya hemû avabûnên civakê yên aborî û bîrdozî digire cendereya xwe teşkîl dibe. Nakokî ji bûyîna serf-derebegî, kole-ezbenî, karker-patron wêdetir, di navbera hemû fermî sîstema şaristanî ya biçînayeti û her kes û her saziyê ku digire nav cendereya xwe de ye. Ji hemû pîrsgirêkên çînî, hawîrdor, jin (zayendî) hetanî pîrsgirêkên etnîk tev de, jêderka xwe ji nakokiya sîstemê digirin. Lê sosyalîteya ku xwediyê dewletê ye, tevî ku sîstema xwe ava kiriye, hemû binkeyên civakbûnê yên bi dewletê re di rewşa nakokiyê de ne, dîr in ji avakirina sîstemên xwe yên yekgirtî. Li hember taybetmendiyên yekgirtî yên dewletê ku her diçe bitimî û zêde dibin, yên ku pîrsgirêkên mijara gotinê dijîn; him zora ku rû bi rû dimînin û him jî, bi rêka averêkirina bîrdozî ji gihandina binkeya ramana sîstematîk û saziyên civakî hatine pêmenkirin. Halê zanebûn û viyanê ku parçebûyî ye, nikare timîti û tevdeyiya

sazîtiyekê ava bike, tevî fedekariyên ku di dirêjahiya dîrokê de hatine pêşankirin, nekarîbûye sîstematîkbûnê pêk bîne. Bi piranî weke haletê nakokiyên hundirê sosyalîteya dewletê, ji bikaranînê nikarin xwe rizgar bikin. Bi vî halî xwe, dewlet û sosyalîteya ku xwe dispêrê; dişibe li ser lingên lewaz gewdeya ku diwerime û serê dêwekî. Girêbayîbûneke civakî a rastîn tê jiyandin.

Rastîna ku dê dewlet bi vî halê xwe nikaribe bimeşe, rê vekirîye ji hilperîna nû ya gilobal a DYA ku hêza motor a sîstemê ye. Ji ber ku ev ji hêla dijberên sîstemê ve nehate çareserîkirin, di wê hewldanê de ye ku, di nav xwe de ber bi çaresiriyê ve here. Operasyona Îraqê ya dawî ji vî aliyê ve, wateyekê diderbirîne. Çareserî peydakirina wê jî, şikbar e. Bîponijîn tê gotûbêjîkirin, ka sîstem di behremendiya vê de ye an na. Lê pêwîst e gotûbêja me vê derbas bike.

Di gotûbêja sîstemekî derveyî sîstema heyî de encamên ku ez gihîştîmê; di hewldanên guherîn-veguherîna civakê de, divê hemû nêzîkatîyên dewletparêzî bîn têperandin. Hemû binkeyên raman û tevgerê ku ber bi dewletê ve dibin, îdîaya wan çendî wekhevperestî û azadîxwaz be jî, nikarin xwe rizgar bikin ji afirandina encamên berevajî. Ezmûneya Sovyetê ya dawî mînakê baş e. Hatiye peyitandin ku, sosyalîzma dewletparêz nabe. Bîngehîn lewaziya Marksîzmê di vê rasteqînê de cî digire. Dîktatoriya çîna bindest jî tê de, her dewlet bi xwezayî di wê rewşê de ye ku, bi newekhevî û azadiyê ve bidawî dibe. Ji ber ku di vac û raçînka bîngehîn a dewletê de ev rasteqîn esas e. Dewleta ku dike wekhev û azad, nabe. Lê ev nayê wê wateyê ku ji bo armanca wekhevî û azadiya sînordar qet tevkarîyê çênake. Dikarin bi sengerî û qonaxî ev cure taybetmendiyan qezenc bikin. Lê ev taybetmendî eslî nîn in, di rewîşteke demborî de ne. Her wiha sosyalîteya derveyê dewletê, peywira xwe ya pêkînanîna avabûnên jîrekati û siyasî yên guncavê xwe heye. Çendî ku di dirêjahiya dîrokê de gelek gavên mezhebî û etnîk hatine avêtin jî, êşkere ye ku negihîştine sîstemekê. Hemû tevgerên bindestan ên di çerxa koledar, feodal û kapîtalîst de pêk hatine, tevî ku ezmûneyên mezintirîn jiyane jî, negihîştine kevneşopiyên sîstematîk ên her ku diçin xwe bîponijîn bisazbûnî dikin. Ên ku hene jî, di şûngeheke parçeyî û mûzeyî de ne. Tevî vê yekê berpêşkirina îdîayeke mînanî ku hemû mirovayetî ji hêla sosyalîteya dewletê ve tê daqurtandin û qet berhemek ji kevneşopiyê nemaye, dê bibe subjektîvîzm. Dê bê wateya ketina nav nepixandîneke zêde û piçûkirinê. Rasteqînî hindek cewaztir e.

Hemû bindest, ji berqefa çiya û daristanê heta qebîleya çolê, ji kole heta karker, ji bindestê zayendê heta hawîrparêz, hetanî tewqetewqîbûna zarok, ciwan û pîr ji bo lêgerîna sîstemeke yekgirtî, qasî ku bi çî qonaxê re neyê berawirdkirin pêdivî heye. Pêwîst e neyê ketin jîrekati û azîneyên siyasî-leşkerî yê dewletê û ber bi wan sînoran ve neyê bazdan, bi gora xwezaya xwe avabûnên him jîrekati û him jî politîk pêk bînin. Pêwîst e di vê bîngehê de dîrok û kevneşopî bi hewldanên lêkolîn, dana zanebûnkirin û vac qezenckirinê, Kordînasyonên Civaka Demokratîk-Ekolojîk ya herî fireh pêk bînin. Bi çepgiriya klasîk û qalibên lîberal wextê qet nedana xerçkirin, ji aliyê berhemdarî û tûşînebûna tewîşandinên vala ve girîng e. Ji mirovayetiyê li dijî qeyrana sîstema gilobal, tevgera demokratîk-ekolojîk a gilobal her ku diçe acîliyetê qezenc dike. Weke teşeyên têkoşînê mînanî di qonaxa çepgiriya klasîk de qasî bi dewletê re neketina nava pevçûnê, ber bi dewletê ve nebazdan jî, xwedî hêjayîyeke rêgezî ye. Ne bi dewletê re ketina nav pêvçûniyê û heta ne wê rûxandin, ne jî bi dewletê re pîrsgirêkên çareserîkirin. Berevajî formûla çiqas dewlet ewqas pîrsgirêk, çiqas hindik dewlet ewqas zêde çareserî bêtir rasteqînî ye. Ji dewletê dûr sekinandin pêwîst bike, di hewldanên civaka demokratîk-ekolojîk de ji lihevhatîneke sînordar wêdetir neçûyîn, girîngiyeke mezin hildigire.

Di îflaskirina hewldanên sosyalîzmê ên 150 salên dawî de, nêzîkatîyên dewletê roleke diyarker leyiztine. Mirin û hewldanên keda dilêrên bi milyonan, ji ber vê korîtîya bîrdozî û siyasî, di encamê de nikaribûne xwe rizgar bikin, ji xizmetkirina emperyalîzmê. Gelek tevgerên netew û çînen bindest bûne boraqê nêzîkatîyên bi vî awayî. Tevgera xizanan ku li dijî împaratoriya Romaya 500 salane li ber xwe didan, dema ku li dijî dewleta Xirîstantiyê

derketine, çilvirîne û nikarîbûne xwe rizgar bikin, ji çûyîna engisîzyonê. Ji Zerdeşt heta Manî, ji Nuh heta Birahîm û Mihemed amrazên çareseriyê her ku rast ber bi dewleta rahîbên Sumer ve bazdane, wê îdîaya xwe ya rizgarkirina mirovayetiye bi şêran dana xwarinê wêdetir neçûne. Ev nêzîkatî, bi şêwaza Lenînîst, biriye damezrandina xirabkariya dewleteke împeryalîst û dîktatoriya proleter. Rewşa ku Lenînîzm jî ketiyê heman e. Mao û yên dîtir jî heman kevneşopiyê parve dikin.

Lêgerîna demokratîk-ekolojîk a nû, ji komên vebir çîn, netew û dewletê dest pê nake. Hêviyên xwe tenê ber bi dahatûyê ve naveguhêze. Xwe nasipêre baweriyêke raborî ya hişk jî. Pêwîst e bi gor rêgeza mezin “dîrok û kevneşopî çi be, roja me ya îroyîn û dahatû jî ew e” ramandin û tevgerîna bizanibe. **TU DÎROK Î KEVNEŞOPİYÊ ÇÎQAS RAST ZANIBÎ, ROJA ME YA ÎROYÎN Î DAHATÛYÊ, KU TE VÊ DÎROKÊ BÎ XWE NAVXWEYÎKIRÎN DA, QASÎ KU TU LÊ ZÊDE BÎKÎ DÎKARÎ BÎGUHERÎNÎ Î VEGUHERÎNÎ.** Zêr rêpîvana guherîn û şoreşê, ji sepandina vê formûla bi tîpên girdek derbas dibe.

Eger gunehkî min hebe, ew jî ewe ku min jî hinek ji mîkrobên çanda şer û desthilatiyê wergirtine. Wexta ji bo azadiyê, desthilatiya dewletê û şer mîna fermaneke Quranê bi bawermendî hat fêhm kirin, ezê jî tevî lîstikê bibûma. Hema hema her kesê li ser navê bindestan rabû û têkoşîya, nekarî xwe jî vê nexweşiyê xilas bike. Li ser vî hîmî, ez ne tenê li hemberî sistema serdest, her wiha ez li hemberî Têkoşîna Azadiyê ya min her tiştê xwe jî bo wê danî holê jî gunehkar im. Ezê di vê mijarê de rexne lixwegirtinê ne tenê bi teoriyê, ezê di pratîka esîl a tenêbûna xwe de heta dawiyê bimeşînim. Lê sistema ku civak û gelek bi zorê û hîleyan ji xwebûnê derxistiye, wê çawa xwe bide efûkirin.

Sîstemeke ev çend bandor li civakê kiribe, wê hilweşandin û texrîbatên wê yên xwezayê neyên jî bîrkin.

Helwesteke femînîst û ekolojîk wê karibe me bigihîne jiyana civakî ya xwezayî. Yek ji mijarên sereke divê baş were ravekirin, alternatîfa polîtîk a gelan demokrasî ye. Ev jî bo destnîşankirina çareseriyê girîng e. Globalîzm, piyasa serbest a mal ku wek fetîşîzmekê pêşkêş dike, mîna alternatîfê bi tenê dixemilîne û datîne pêşîya me, ya rastîn bi vê yekê, dizek û desteserkerê berê ye. Emê jî bi vê zanebûnê, alternatîfa xwe ya demokratîk û ekolojîk hê jî rave bikin û ala jiyana xwe ya nû li ba bikin. Emê bi vê yekê, îdealên wekhevî û azadiyê yên di dîrokê de zêdetir rojane bi cih bînin û bijîn, di heman demê de emê îspat bikin ku hewldanên di vî warî de têk neçûne. Çawa ku di xwezayê de ti tişt tine nabe, ti nîrx û buhayên ji bo civakê jî tine nabin û naçin.

## DEWLET

Wexta dewlet tê bi navkirin, bi piranî gotinên wek qiraliyet, cumhûriyet, demokrasî, monarşî, olîgarşî, dîktatorî, despotî, koletî, feodaltî, kapîtalîst, netewî, unîter, federal û hwd. tene bi karanîn. Ev gotin têngihîştina li cewherê dewletê zehmetir dikin.

Wexta Lenîn digot; “Di demên giştî yên krîzan de meseleya bingeîn dewlet û şoreş e” mafdar bû. Ji wî tarîfeke rast a dewlet û civakê dihat xwestin. Di sedsala 20. de hemû beşên bindest û mêtîngeh wek peyxemberekî jê bawer kiribûn. Di fikir û tevgera xwe de durust bû. Bi qabîliyet bû. Pir jî nêzîkî tarîfeke rast bûbû. Lê Lenîn jî dewlet wek hebûneke bi sîhir nîrxand û rave nebûna wê dewam kir; bi vî awayî yê hat xapandin Lenîn û ya xapand dewlet bû. Ji bo hemû peyxember, zana, filozof û îlîmdarên roja me ya îro dewlet wek “dualîtiya kûantûmê” ye. Dualîtî ev e; tu cihê rastiyê bizanibî dema wê nizanibî, tu dema wê bizanibî cihê wê nizanibî.” Hin filozof jî vê rewşê re dibêjin; “prensîba nediyariyê”. Wek hestiyariya pêşketî “zanebûn” dibe ku bibe pîvanek. Ez jî jî vê bawer dikim û dizanim; di dema zanebûnê de tu pêk tê. Yanî jî ber ku zanebûn û pêkhatin di heman demê de dibin, tevî ku min serê xwe li ser êşand, min jî nîvzanebûnê re çareyek nedît. Lê ji xwe ev dualîtiyeke di nav sînorên

gerdûna makro û mîkro de cereyan dike. Di pêkhatinên herî harîqa yên gerdûnê de xwe didin hiskirin.

Ez bawer nakim ku dewlet rastiyeke harîqa ye. Wek Engels bi awayekî dahiyane pê hesiyaye; “dewlet” roja wê were, wê wek alavê dolaban were avêtin ser sergovê dîrokê û wê ji alavên muzeyê zêdetir nebe tiştekî din. Bê şensiya mezin ew e ku ji ber ku kes xwediyê wê yê rastîn nas nake, bi sedema cewherê wê kes nizane li ku û çawa hatiye avakirin û dema tu dibî xwedî bi tevahî dikeve rengekî din, têgihîştina li rastiya dewletê zehmet dibe. Bi vî awayî wek “dualîtiya kuantûm” dîmenekî nîşan dide.

Şaxên bingeş yên zanista civakî, weke arkeolojî, etnolojî û teolojî, bi lêkolînên berfireh yên di sedsala borî de kirin, gihaye vê encamê ku civaka yekem a bi dewlet, xwediyê dîroka nivîskî û şaristaniyê, Sumerî ne. Dema em bînin ber çavan ku demeke dirêj, dîrok weke saziyên civaka bi dewlet hatiye girtin, ev pêşveçûn dibe pêşveçûna dîrokê ya herî mezin. Bidewletbûn, bi aliyên wê yên erênî û neyînî, di dîroka mirovahiyê de, tê wateya gav avêtineke mezin. Dewlet mîna amûrekî civakî û saziyeke berfireh, hebûna xwe di roja me de jî, bi xetên sereke didomîne. Dewlet şeweyên serdestiyê ne ku liser hilberîna keda mirovan ya ku tê guhertin hatine damezrandin. Jibo vê yekê, bi naskirina Sumeran emê xwe û roja xwe nas bikin. Heger Sumerî ne hatibûna keşîfkirin, bi jibîrkirina vê çavkaniya şaristaniyê ya herî kevin û sereke, me yê xwe jî ji bîr bikira û me yê bi awayekî rast dest bi dîrokê ne kiriba. Ji ber vê yekê Sumerî do ya me ne û mîna do gelekî nêzîkî me ne. Herwiha Sumer çawa çêbû û di nav xwe de kîjan saziyên bingeş vedihewîne? Bersiva van pirsên dîrokê jî, çîqa ku diçe, lêkolînên dîrokê, bi şeweyek nêzîkî rastî didin. Bêşik, pêşveçûnên di heyina civakî yên berî dewletbûnê de, jibo civaka bi dewlet merca pêşîn e.

## CÎVAKA XWEZAYÎ

### A)Paradîgmaya Me ya Nêzîlbûna Gerdûnê

Li gorî pîvanên esas têne qebûlkirin, dabeşkirina demên civaka mirov bi awayên cûrbecûr mumkîn dibe. Eger awayên zêhniyetê yên bingeşîn pîvan werin qebûlkirin, dabeşkirineke girîng wiha tê kirin; serdema mîtolojîk, metafîzîk û ilmên pozîtîf. Eger pîvanên çînî esas werin qebûlkirin dabeşkirinê wiha bê kirin; komîntiya seretayî, koletî, feodal, kapîtalîzm û sosyalîzm, pêvajoya pişt re jî gelek caran wek dabeşekî hatiye nixandin. Di dîrokê de dabeşkirin li gorî medeniyetên çandê yên bingeşîn jî pirî caran hatiye kirin.

Lê belê pîvana ji bo dabeşkirinê ya ez dixwazim esas bipejirînim, aliyê xwe yê felsefî-ilmî girantir e. Tevgera giştî ya gerdûnê wek prensîb esas qebûl dike. Felsefeya ku Hegel bi piranî bi kar anîye û kiriye bingeşê felsefeya xwe; tez, antî-tez û sentez, eger wek bingeşê sîsteman baş were bi karanîn, wê pêvajoyê zelaltir bibin. Hemû hebûnên di gerdûnê de bi awayekî dualî ne, û bi aliyekî nakok re dikarin tevbigerin û bilebitin. Ev liv û lebat mekanîk nîne. Tevgera afirîner e, di cewher de guhertin û pîrcurebûnê pêk tîne. Mînak; mumkîna gerdûn bi dualîteyeke hebûn-tinebûnê were destpêkirin. Dema hebûn û tinebûn têne hemberî hevdu tiştekî nû ava dibe. Ew jî tevger bi xwe ye. Hebûn bêyî tinebûnê nikare tevbigere. Di cewherê xwe de hebûn bi berxwedana xwe ya li dijî tinebûnê heye. Dema hebûn tinebûnê, tinebûn jî hewl dide hebûnê biqedîne, di encamê de aliyê sêyemîn derdikeve holê, bi awayekî wek sentez gerdûna pêk tê derdikeve holê. Helwestek din mîna vê, dualîtiya pirtik-pêlan e. Pirtik û pêl nikarin bi serê xwe hebin, tenê têkiliya di navbera herduyan de tevgerê pêk tînin û bi awayekî hebûnê sentez dikin.

Dîsa hemrengî û pirrengî jî dualîteyên heman encaman didin. Hemrengî tenê dikare bi pirrengîniyê hebûna xwe îspat bike. Pirengîniyê nebe, bi awayekî hemrengî tine dibe. Em nêzî kîjan hebûnê bibin, emê li heman rewşê rast bîn. Mînakek din a hê dikare me serwest bike, dualîtiya bican û bêcaniyê ye. Ji bilî gerdûna giştî ya bi can, li cîhana me ya pêşketina tevgerê dewlemend dibe, ji madde-yeke cuda û cihêreng xwe bi xwe bi metabolîzmayê hildiberîne û dikare atmosfereke bi can biafirîne. Rastiya pêşketina gerdûnê ya sînor nas nake hê jî ji aliyê

zanistê ve tam ji hev nehatiye derxistin û ev çipkirineke awarte temsîl dike. Îzah û ravekirina bicanbûn û zindîtiyê wê bibe yek ji mijarên bingeîn ê zanistê. Nexşeya genan û mijara kopîkirinê nayê maneya çareserkirina vê rastiye. Dîsa rêza molekulên a rê li ber bicanbûn û zindîtiyê vedike jî bi serê xwe nikare vê rastiye rave bike. Bêguman jî bo zindîbûnê rewşa der ve ya (atmosfer-hîdrosfer) û nîzama molekulên hewce ye. Lê ev tenê hîmên zindîtî û bicanbûnê ne. Ev nîzama maddî ye. Ya girîngtir ew e ku têkiliya maddî bi rastiya bicanbûn - zindîtî - û manayê re çî ye. Materyalizma hişk şaşîya xwe ya herî girîng ew bû ku zindîtî û mane bi rêza maddî re yek tişt dihesiband. Fîzîka kûantûm jî vê hemrengiyê hildiweşîne. Şêwazekî mîna pêhesînê neçar tê qebûlîkirin. Di nav ruhberan de rewşa mejiyê mirov jî hê bi awayekî seyr balê dikişîne. Mirov dikare, însan wek xwezaya herî baş a dikare xwe bifikire bi nav bike. Ya girîngtir, xweza çima hewce dibîne xwe bifikire? Qabîliyeta maddeyê ya fikirandinê çavkaniyê xwe yê bingeîn heta ku xwe dirêj dike? Wexta em van pirsan dikin, mebesta me afirandina pîrsgirêkeke nû ya ji bo lêgerîna xwedayekî nîne. Zêdetir, têgînên gerdûnê, hebûnê û xwezayê bi îzah û ravekirinê ji çavdêriyên me yê seresere wêdetir, hewceyî bi analîzeke baş dibînin. Em bi têgihîştineke (paradigma) gerdûnê ya di hilbirandineke dewlemend, pirreng û pêşketinê de sînor nas nake, rûbirû ne. Têgihîştinên mirovatiyê li ser gerdûnê di serdemên cuda de bi xwe re helwestên cuda yê jiyanê derxistin holê, mînak; paradigamayên zanista pozîtîf, metafîzîk û mîtolojiyê, têgihîştin û helwestên cuda yê jiyanê derdixin pêşberî me. Di mîtolojiyê de her tişt xwedayekî xwe heye. Di metafîzîkê de sedema lîva destpêkê yanî têgihîştina li xwedê heye. Ilmê pozîtîf jî bi meteryalizmeke hişk hewl dide her tiştî rave bike. Li ser xeteke rast û bi pîrsên zêde “çima” felsefeyek tê deribandin û pêşxistin. Eger helwesta cîhana heywanan jî bihata zanîn wê rewşê balkêştir bûya. Gelo teyr û teba bi hiseke çawa li cîhana der ve dinêrin. Wek gel dibêje; “mîna ga li trêne dinere” şibandineke seyr e. Gelo nerîna kevîran û çivîkan çawa ye. Bêguman helwestek wan jî heye. Bi tevahî xweza helwestek e. Hem jî helwestek e, bêsînor tevdiqere.

Ez vê ravekirin û îzaha bi têgînên ji bo vê dikim; rewşa mirov û hebûna wî jî rastî û qewmîneke berçav e. Eger em bi giştî biçin sêbjektîvîzmekê, em karin bibêjin; wê ji destpêkê heta dawiyê wek qewmîn û rastiyeke hebûna xwe dewam bike. Di vê qonaxê de pîrsa derdikeve pêşberî me ev e; emê teze, antî-teze û senteza vê qewmîn û bûyerê çawa deynin. Eger em mirov û civaka wî wek hebûneke xwediyê hêza herî watedar bi nav bikin, dualîtiya jî bo vê qewmînê û destnîşankirina senteza wê ya dawî, wê me bigihîne têgînek herî ilmî. Eger em mirov in, û bi mirov re eleqeder dibin, wê demê diyalektîka vê hebûnê (diyalektîk=guftûgoya dualî) çawa dimeşe û ber kîjan sentezên muhtemel ve diçe, yan jî vediguhere. Ilmên civakî di destpêkê de û beriya her tiştî divê van têgînên analîz bike û ji hev derîne. Di nav pêkhatina giştî ya gerdûnê de mirov hebûneke balkêş e, û heta têgînên bingeîn neyên analîzkirin, mirov nikare bigihîje ilmekî rastîn ê civakî. Ya ku divê were kirin, mirov xwe di cîhana qewmîn û bûyerên bêhejmar de nefetisîne. Yek ji sedemên bingeîn tevliheviya ilmên civakî jî ev rastî ye.

Rastiya civakê ya ji serdemên mîtolojîk dest pê kir, bi dînen yek xwedayî û felsefeya metafîzîk hê tevlihev bû, ket rewşek aloz; bi ilmên pozîtîf jî bi temamî bû girêkeke kor. Lewra teorî, feraziye û têgînên heyî ji ravekirina bûyerên diqewimin zêdetir bi şaşî û çewtiyan hatine dagirtin. Di serdestbûna serdemeke mêtînger û xwînrij a mirovatiyê mîna kapîtalîzm de roleke diyarker a van îzah û ravekirinê çewt heye. Eger mirovatî cewherê bingeîn ê hebûna xwe civatê rast analîz neke, xuya ye encam dînozortî ye. Piştî her du şerên mezin ên cîhanê, civakzan hewl dan xwe nû bikin. Di encamê de pîr kêmtespîten rast kirin, hewldanên wan pîr piçûk man. Ekolên bi îdeal ên mîna Marksîzmê jî tevî hin analîzên bi sînor ê tevli tespîten mijara gotinê kirin, bi taybetî, cîhana bindest û mêtîngehan a li ser navê wan tevdiqeriyên bi têgihîştina siyasî û dogmayên nû ve girê dan û nekarîn xwe ji rola yêdebûna sîstema civaka serdest xilas bikin. Ya rastîn nekarîn îdeala xwe pêk bînin.

Mijareke din a derbarê civaka xwezayî de were pirsîn, şewazê îfade û zêhniyetê ye. Mirov di kîjan qonaxa zihnî de şekil wergirtiye, mijarek e, hê jî girîngiya xwe dewam dike. Bi vê ve girêdayî, divê pêştir mirov cih bide zêhniyetê, yan jî avakirin û amûran? Bersiva vê pirsê girîng e. Tevahiya dîrokê, di binê lêgerîna felsefeyên meteryalist û îdealist de ev mantiqê dualî heye. Sînorê herî dawî yê zanist gihîştîyê “kûantûm” û “Kozmos” dîtînen gelek balkêş ji me re pêşkêş dikin. Kûantûm wek pirtikên jêr atomê û pêlên fizîkî qadên nîpî nû li me vedikin. Bi vî awayî tespîtên cuda têne kirin, ji hiskirinê heta tercîhên azad, di heman demê de bûyîna du tiştên cuda, ji ber xwezaya mirov, pîvana mirov nikare ti car xwe ji nediyarbûnê xilas bike. Têgihîştina maddeyên bêruh û hişk bi temamî li aliyekî din têne hîştin. Berovajî gerdûneke heta dawiyê zindî û azad derdikeve pêşberî me. Di vê nuqteyê de sirra bingehîn bi taybetî di mirov de dijî. Em behsa îdealîzmê û subjektîvîzmê nakin. Em nakevin guftûgoyên felsefî yên têne zanîn. Em serwest dibin ku li gerdûnê ev çend cihêrengî li sînorê kûantûmê diqewimin.

Em dibînin, êdî ji pirtikên atomê jî wêdetir, di gerdûna pirtik-pêlan de bûyerên diqewimin, bi taybetî “zindîtî” her cureyê hebûnê pêk tîne. Em dema behsa pêderxistin û hiskirina kûantûmê dikin ev vê rastiye destnîşan dikin. Bêguman ev çend cihêrengiya xwezayê bi mejiyekî mezin û tercîheke azad dibe. Ji maddeyê bêruh û hişk çawa ev qas nebat, çiçek, ruhber û mejiyê însan zêde dibe. Her çend tê gotin, metabolîzma ruhber ji molekulan pêk tê jî, em heta bûyerên ji molekulan, atom û pirtikên atomê, sistema pirtik-pêlan wêdetir rave nekin, gengaz xuya nake ku em karibin cûrbecûrê û cihêrengiya xwezayê rave bikin. Bi heman awayî em dikarin kozmosê jî analîz bikin. Li ser sînorê dawî yê gerdûnê (eger hebe) bûyerên diqewimin dişibin bûyerên di kûantûmê de pêk tên. Di vir de têgihîştina gerdûneke zindî derdikeve pêşîya me. Gelo gerdûn bi xwe, nabe ku bi zêhn û maddeya xwe hebûneke zindî be? Di kozmolojiyê de ev pîrsek e, her ku diçe zêdetir tê guftûgokirin.

Ji bo mirovê di navbera kûantûm û kozmosê de radiweste em dibêjin “mîkro kozmos”. Axir tu dixwazî her du gerdûnan; kûantûm û kozmosê fêhm bikî, li mirov serwest bibe û ji hev derbixe! Ya rastîn mirov navika hemû pêhesîna ye. Çiqas agahî û zanebûnên me hene berhemên mirov in. Ji kûantûmê heta kozmosê di hemû qadan de agahiyên me mirov pêş de birine. Ya divê em lêbikolin pêvajoya pêhesîna mirov e. Ev bi maneyek din, dîroka tekamul û beridandina gerdûna me ya 20 mîlyar salî ye ku temenê wê bi qasî hatiye pîvan. Bi rastî mirov kozmosekî mîkro ye. Ji ber ku di wî de sistema kûantûmê dimeşe. Em ji pirtikên jêr atomê û pêlan heta molekulên DNA yên pêşketî, beridandina dîroka maddeyê dibînin. Her wiha ji qonaxa herî jêr a nebat û heywanan heta qonaxa pêşketina mirov, hemû pêvajoyên pêşketinê dîrokî mumkîne werin dîtin. Bi awayekî ilmî baş hatiye dîtin ku genê mirov di hemû qonaxên biyolojîk de xwe dubare dike û mezin dibe. Qonaxên pişt re bi civak û beridandinê temam dibe. Bi beridandina civakê re jî zanistê digihîne qonaxa îro. Lewra hukmekî ilmê ye, ku dibêje; mirov xulase û kurtasiyeke gerdûnê ye.

Eger em şîroveya xwe ya li ser mirov berfireh bikin, em dikarin îdeaya hin faraziye û hîpotezan bikin. Eger di hemû materyalên mirov pêk anîne de zindîtî, pêhesîn û taybetiyên azadiyê nebûna, wek encama van hemû taybetiyan însan jî wê li cem pêhesîn, zindîtî û azadiyê pêş neketa. Ji tiştekî neyî, tiştekî nû dernakeve. Ev têgihîştina me ya maddeyên bêcan pûç dike. Bêguman organîzasyonêk mîna cureyê însan û civak nebe, hebûnek xwedî agahî pêş nakeve. Lê belê di vê organîzasyon û civakê de materyalên rol dilîzin, xwedî taybetiyên agahî, pêhesîn, watedarî û azadiyê nebin, agahî û zanebûnê jî nikaribin pêk werin û ev dabeşeke tê fêmkirin. Di cewherê xwe de eger tiştek nebe, çima were afirandin? Li gorî vê nirxandinê, ne bi bandorên sivik ên ji xwezaya der ve û ne jî mirov bi awayekî Descarteswarî dibe xwedî agahî, van herdu şîroveyan jî piştrast nake. Fikir û dîtina nêzî rastiye ew e, ku taybetiyên di gerdûna kûantûm û kozmosê de diqewimin di mirov de jî têne jiyîn. Bêguman ev gerdûn di çarçoveya rêzik û pîvanên xwe yên xweser de dimeşe. Gerdûn di mirov de têne ziman. Encama ji vê tê derxistin ew e ku eger mirov baş were analîzkirin wê gerdûn jî baş bê

fêmkirin. Di felsefeyê de hukmê “xwe bizanibe” vê rastiyê îfade dike. Xwezanebûn bingehe hemû zanebûnan e. Lewra zanebûnên bêyî xwe bizanibe werin bidestxistin ji rê derketin û fikirsabitbûnê zêdetir tiştek nîne. Ji ber vê yekê, tevger û saziyên xwenizan ên di civaka mirov de derketine, bûne xwedî roleke serhişk û belovajî. Mirov dema nebe xwediyê agahî û zanebûna xwe, li derveyî vê zanebûnê hemû sîstemên civakî yên tene avakirin dibin sedemên nakokiyên anormal û bûyerên xwînrij, karektera wan a mijok jî bi sedema vê agahiya serhişk û sabit e. Eger welê be, wê demê pêvajoya pêşketina xwezayî ya civaka mirov tê qebûlkirin û wexta em dibêjin; ev yek jî divê bi agahiya mirov bi xwe be, em qanûna bingehe a gerdûnî yanî qanûna civakî destnîşan dikin.

### **-Wekî Awayê Yekem ê Civakbûnê Civaka Xwezayî**

Meqseda min ji civaka xweza ev e; cins û cureyê mirov piştî ku ji prîmatan qut bû, komên mirovan sîstemek meşandin heta civaka hiyarersîk. Pêvajoya piştî prîmatan dest pê dike û heta civaka hiyarersîk dewam dike, civaka xwezayî ye. Ev sîstem a komên mirov e. Bi gelemperî ev komên mirovan ên ji 20-30 kesî wek klan tene bi navkirin û bi sedema alav û amûrên ji keviran bi kar anîne jî wek serdema mirovatîyê ya Paleolotîk û Neolotîk jî tê bi navkirin. Ev komên mirovan di xwezayê de nêçîrê dikin, gîha û pincaran berhev dikin û çî hazir dibînin xwe pê xwedî dikin. Bi gotineke din, debara xwe bi hebûnên amade yên xwezayê dikin. Hinekî mîna cinsên heywanan ên dişibin wan xwe xwedî dikin. Lewra em nikarin behsa pîrsgirêkeke civakî bikin. Klana me, wê timî lêkolîn bike; dema bibîne wê yan berhev bike, yan jî nêçîrê bike. Her ku alet û amûran vedibîne, agir keşif dike, berhemên wan zêde dibe û wek cins pêş dikeve û bi lez ji prîmatan dûr dikeve. Rêzik û pîvanên beridandin û tekamulê pêşketinê diyar dike.

Li ser hîmê vê feraziyê, emê karibin çî li ser agahiya mirovê civaka xwezayî û agahiyên wî yên derbarê xwe de bibêjin? Mirovê civaka xwezayî klanê ku endamê wê ye, herî kêmkî hemû endamên din ên klanê bi pîvana parastin û hebandinê ya “bêyî wê nabe” girêdayî ye. Her endamê klanê qebîleyê ji yê din jiyanêke cihê û payeberz nafikire. Jiyanêke li derveyî klanê jî nafikire. Dikare nêçîrê bike û heta dikare mirovxuriyê bike. Lê ev hemû ji bo klanê qebîleyê tene kirin. Pîvana di nav klanê de “yan hemû yan hîç” e. Agahiyên derbarê civakê de hemû van taybetiyên klanê destnîşan dikin. Hebûn û şexsiyetek in. Hukûm û şexsiyeta ferdan li derveyî klanê nayê fikirîn. Girîngiya klanê di bingehe destpêk û bûyîna şewaza mirov de heye. Civakeke ku tê de çîn, hiyarersî, mêtîngerî û serhevrebûn nîne. Bi milyonan sal meşiyaye. Ji vê mirov dikare encameke wiha derbixe; cinsê mirov wek civak têkiliyên xwe demeke dirêj bêyî serdestiyê bi pîvana piştgiriyê rê ve biriye. Xwezayê wek “dayikek” di himbêza wê de mezin bûye, di mejiyê xwe de bi cih dike. Di nav xwe û xwezayê de tevdebûn pîvaneke bingehe e.

Sembola têgihîştina li klanê totem e. Dibe ku totem ye-kemîn têgîna mucered û ne berçav a sîstemekê be. Ev nîzam ku wek dînê totem jî tê nîrxandin pîrozbûna destpêkê û sîstema tabûyan ava dike. Klan xwe bi sembola totem pîroz dike. Bi vê rê, cara pêşîn têgîna exlaq jî dikeve jiyana mirov. Pîr baş serwext e, eger koma klanê nebe jiyanê dewam nake, wê demê hebûnên civakî pîroz in, divê wek nîrxên mezin bêne simbolîzekirin û stû ji wan re were xwar-kirin. Baweriya dînî jî hêza xwe ji vê çavkaniyê werdigire. Bi vî awayî dîn dibe yekemîn forma têgihîştina civakî. Ew û exlaq hevdu temam dikin. Ji zanebûn û têgihîştinê ber bi baweriyeke hişk ve diçe. Têgihîştina civakê êdî bi forma dîn dimeşe. Dîn bi vî taybetiya xwe, dibe hafîza bingehe a civakê, çavkaniya exlaq û kevneşopîyeke bi bingehe. Civaka klanê, bi pratîka xwe çendîn zanebûn û têgihîştinê pêş de dibe vê yekê hemû bi totem yanî bi qabîliyeta xwe ve girê dide. Wek simbol totem û di rastiyê de jî koma mirovan her diçe serketinê bi dest dixîne û pê re pîrozkirina serketinan tê. Pîrozkirin qûtsiyetê û qûtsiyet jî dibe hêza civakê.

Pîrozbûna bi hêza civakê pêk hatiye zêdetir xwe eşkere bi sêhr û efsûnkariyê nîşan dide. Asta têngihîştinê dikare xwe bi efsûnkariyê bixe pratîkê. Sihirbazî jî dayika zanistê ye. Jin bi sedema timî li xwezayê temaşe dike, zayînê nas dike, jiyanê dibîne û ev yek wê dike zana û hozana civakê. Ji ber vê rastiyê ye, sihirbaz û efsûnkar bi piranî jin in. Bi sedema xebat û tevgera xwe di civaka xweza de çî diqewime, çî dibe, herî baş jin fêhm dike. Ji vê serdemê, li ser hemû berhemên hatine verotin û niqirandin şopên jinan hene. Klan yekîtiyek e, li dora jina dayik pêk tê. Zarokanîna jinê, nertina wê li zarokan û bi sedema nebatan baş berhev dike, ew dikare baş xwedî jî bike. Zarok tenê dayikê nas dike, hînê mêr wek milk li ser jinê xwediyê tesîrekê nîne. Nedihat zanîn jin ji kîjan mêrî ducanî dibe, lê dihat zanîn zarok ji kîjan jinê dibe. Ev mecbûriyeta xwezayî, hêza civakbûna xwe dispêre jinê jî nîşan dide. Peyvên di vê serdemê de bûne têngîn bi piranî mên, û ev jî vê rastiyê îspat dikin. Di vê serdemê de şervanî û serdestiya mêr, paşê bi nêçîra heywanên xurt derdikeve pêş. Mêr bi taybetiyên xwe yên bedenî û fizîkî diçe dûr nêçîrê û neçar dimîne klanê ji xeteran biparêze. Ev rolên mêr ên diyarker nînin, sedemên tepisok mayîna wî jî rave dikin. Di nav klanê de têkiliyên taybet hê pêş neketine. Berhevkirina nebatan û nêçîr a her kesî ye. Zarok ên hemû qebîlê ne. Ne mêr û ne jî jin hê taybet nebûne. Ji ber van taybetiyên bingehîn ji civakê re tê gotin civaka seretayî ya komînî.

Wek encam em dikarin bibêjin; forma klanê û awayê wê; zemînê pêşketina têngînên bawerî û zanebûna bingehîn in, di heman demê de bîr û hafiza seretayî û derketina civakê ye. Di klan û qebîleyê de civakeke têkûz a xwe spartiyê hêza jinê û hawîrdora xwezayî heye. Mirovatî hebûna xwe bêtîr mêtîngerî û zordestiyê, bi piştgiriya hevdu dimeşîne. Bi gotîneke din mirovatî ji van nîrxên bingehîn pêk tê. Ev tecrubeyên civakî yên bi milyonan sal ajotine ji dest neçûne, jixwe fikirandineke berovajî tewş û beradayî ye. Di xwezayê de weke ku ti tişt wenda nabe, di şewazê hebûna civakê de ev rastî hêza xwe hê zêdetir dewam dike.

Yek ji dabaşêke girîng ku zanistê tespît kiriye; pêşketinên pişt re dibin ên beriya xwe jî di hundurê xwe de dihevin in. Rast nîne ku tê gotin; dijber hevdu tine dikin û bi vî awayî pêş dikevin. Li gorî rêzika diyalektîkê tez û antî-tez di sentezê de hebûna xwe di nav dewlemendiyeke mezintir de dewam dikin. Hemû tekamul û beridandin vê rêzîkê piştrast dikin.

Pêşketina nîrxên serdema klanê di nav sentezên nû de dewam dikin. Eger îro jî têngînên wekhevî û azadiyê wek du têngînên bingehîn werin naskirin, ev yek bi saya jiyana serdema klanîyê ye. Wekhevî û azadî bêtîr bibe têngîneke mirov lê serwest bibe, bi awayekî xwezayî di şewaza jiyana klan de veşartiyê. Ev têngînên bi dizî di bîr û hafiza mirovan de dijîn, dema bêne wendakirin, wê dîsa bi derbê xurt xwe wek pîvanên bingehîn ên civaka pêşketî ferz bikin. Wexta civak ber bi saziya dewlet û hiyerarşik ve biberide û biçe, azadî û wekheviyê bi dijwari van saziyan bişopînin. Ya rastîn a dişopîne di cewherê xwe de civaka klanê bi xwe ye.

## **B - CIVAKA DEWLETPARÊZ A HIYARERŞÎK**

### **/ DERKETINA CIVAKA KOLE**

#### **wekî Zemînek Ku Hiyerarşî Li Ser Pêşketiye Jin û Ciwan**

Me di beşê berê de rave kiribû ku mirovatî di destpêkê de komên pêşîn ê em karin wek “civata xwezayî” bi nav bikin, pêk tînin. Dîsa me têngihîştina (paradigma) xwe ya gerdûnê eşkere kir. Rêxistiniya civakî ya bi şewazê klan di zeman û mekan de belav dibe, berfireh û cûrbecûr dibe, ev yek di xwezaya vê şewazê de heye. Civata li dora jina dayik mezin dibe û nasnameya xwe xurt dike, li gorî agahiyên di dest de hene di nav vê civakê de nerehetiya mêr dest pê dike. Jin-dayik zarok li dora wê zêde dibin û ji bo alîkariya wê bike rû dide hin mêran û ev yek jî rê li ber çavnebarî û hêrsa mêrên din vedike. Ya girîngtir jin-dayik nîzamê malbatîyê pêş de dibe. Di vê nîzamê de xwarin, lixwekirin, alav û amûrên din tîne cem hevdu.

Jin bi çavdêrî û rola xwe di sihir-efsûnkariyê de zana dibe. Di vê nîzama malbatî û kedîkirinê de çiqas zarok û mêrên dost (xizm) li dora xwe bide hevdu, ew çend dibe jineke bi hêz. Bi vî awayî rewşeke ayînî ya jinê ku pêşî lê nayê girtin, pêş dikeve. Li gorî belgîyên di dest de, nîzamekî berfireh ê dînî yê xwedawendan, di ziman de nîşaneyên mêbûnê, verotin û niqrandinên li ser asaran, hêza jin-dayikê pir êşkere nîşan didin. Bi awayekî xweza, piraniya mêran dûrî vê nîzamê ne. Jin-dayik kesên bêkêr dibîne û piranî yextiyaran li derveyî vê nîzamê dihêle.

Di destpêkê de ev nakokiya piçûk her ku diçe mezin dibe. Bi pêşketina nêçîrê, hêza mêr a şer derdikeve pêş û bi vê re zanebûna mêr jî zêde dibe. Pîr û yextiyarên li der ve jî têne hîştin li ser vî hîmî, ber bi îdeolojiyê serwer a mêran ve diçin. Bi taybetî dînê “şamanîzm” vê rastiye bi awayekî balkêş nîşanî me dide. Şaman zêdetir protîpa rahîbên mêr temsîl dikin. Li dijî jinan bi awayekî sistematîk tevdişê û dixwazîna nîzama malê pêş bixînin. Dema jin xwediyê nîzama malbatî û kedîkirinê ye, mêr nîvkovî li bin holikan diheve. Bi şamanîzmê mêr dikare nîzamekî dijber ê malbatê ava bike. Pîremêrên bi ezmûn ên li der ve hatine hîştin û şaman li hev dikin. Ev hevgirtina her du aliyan pêşketineke girîng e. Hin xortan jî digirin nava xwe û bi serweriya îdolojîk hukûm li wan dikin. Bi vî awayî di nav komê de rewşa xwe bi hêz dikin. Bi hêzbûna mêr her ku diçe bi qîmet dibe. Hem nêçîrê dike, hem jî klanê li dijî xeterên ji der ve werin diparêze. Di vî karî de taybetiyên eskerî kuştin û birîndarkirin hene. Ev destpêka çanda şer e. Dema behsa man û nemanê tê kirin, neçare her kes bi otorîte û hiyarerşiyê ve girêdayî be. Kesê herî bi qabîliyet, gotin û otorîteya wî jî payeberz dibe. Li dijî çanda jin-dayikê, serweriya çandeke din, dest pê dike, pêş dikeve. Ev pêşketina hiyarerşî û otorîtê beriya civaka bi çîn, di dîrokê de destpêka qonax û werçerxeke girîng e. Naverok û rengê xwe jî çanda jin-dayikê cuda ye. Di çanda jin-dayikê de bi piranî berhevkirina gîhayan û paşê zîraet, xebateke hewceyî bi şer nabîne. Lê nêçîr ku bi piranî bi destê mêran hatiye kirin, çandeke otorîter û dijwar a şer e. Di encamê de otorîteya bavikanî rehên xwe berdidin.

Di civaka bavikanî de otorîterî û hiyarerşî esas e. Têgîna hiyarerşîk dema bi otorîteya pîroz a şaman re dibe yek, mînakê pêşîna a têgîhîştina rêveberiya otorîter xwe watedar dike. Ev saziya otorîteyê wê li ser civakê mezin bibe û piştî ku çînîyatî di nav civakê de pêş dikeve, êdî dibe otorîteya dewletê. Otorîteya hiyarerşîk zêdetir şexsî ye, hê nebûye sazî, lewra bi qasî sazîbûna dewletê di nav civakê de xwediyê serdestiyê nîne. Meşa bi vê otorîteyê re nîv bi nîv li gorî dilxwaziyê ye. Girêdan û dilsozî bi berjewendiyên civakê têne destnîşankirin. Lê vê pêvajoya ku dest pê kiriye wê dewletê bizê û biwelide. Civaka Komînî ya Seretayî wê demeke dirêj li dijî vê pêvajoyê li ber xwe bide. Yê berhem di destê xwe de digirin û hîltînin, eger bi endamên komê re par ve bikin, rêz û hurmet, girêdan û dilsozî ji otorîteya wan re tê nîşandan. Berhem hilanîn wek gunehê mezin tê dîtin. Kesê herî baş ew kes e ku berhemên xwe parve dike. Di civata qebîleyan de hê jî têgîhîştina “comerdî-camêrtî” jî vê kevneşopîya xurt a dîrokê tê. Cejin û roşan wek merasîmên roja parvekirina van berhemên zêde dest pê kirine. Kom, ji destpêkê ve, hilanîna berhemên wek xeterek li dijî xwe dibîne û dişkestina li vê yekê, wek têgîhîştineke hîmî ya dînî û exlaqî dipejirîne. Pir zehmet nîne, mirov şopên vê kevneşopiyê bi awayekî xurt di hemû doktrînen dînî û exlaqî de bibîne. Eger hiyarerşî bikêr be û bi camêriya xwe tiştekî bide, ji aliyê civakê ve hatiye erêkirin. Hiyaerşiyêke bi vî rengî jî roleke erênî û bi kêr lîstîye.

Hiyarerşîya jin-dayikê ya bi vî rengî hê jî di nav hemû civakan de cihê rêzê û otorîteyê dibîne. Ev yek di heman demê de bingehe dîrokî yê têgîna “dayikê” ye. Ji ber ku dayik di şert û mercên herî zehmet de dizê û xwedî dike. Di vî warî de jî xwediyê rola sereke ye. Bêguman, hiyarerşî, otorîte û çanda li ser vî hîmî pêk bê, wê girêdan û dilsoziyê mezin bibîne. Têgîna “dayikê” jî ber vê yekê, heta îro wek bingehe hebûna civakê bi hêz hatiye û wekî din îzaha vê rastiye nîne. Weke ku yeqîn tê kirin, hurmet û rêza ji dayikê re bi sedema taybetiya wê ya zayînê nîne. Hewce ye dayik, wek rastiya civakî ya herî girîng û têgîna “dayika xwedawend”

were fêmkirin. Deriyên wê li rastiya dewletê girtî ne û hemû taybetiyên ku rê nadin dewletê di himbêza xwe de dihevin.

Di çarçoveya vê nîrxandinê de wê rast be ku em civaka xwezayî, wek teza destpêka hebûna mirov bi nav bikin. Mirovatiyê bi vê teze hebûna xwe daye destpêkirin, beriya wê jiyanê heywanî ye. Piştî wê jî li ser hîmê dijberiyê, civaka hiyarerşîk û dewletê pêş ketiye. Jixwe karakterê antî-tez ê vê serdemê, ji paşvexistin û tepisandina civaka xwezayî tê. Wek teza civaka xwezayî; sistemeke civakî ye, di hemû warên jiyanê mirov de xwediyê roleke sereke ye, û heta dawîya serdema neolîtîk (li derdora 4000 BZ) bi tesîr rol listiye. Bi awayekî tepisokî heta îro di hemû çavîyên civakê de hebûna xwe dewam dike. Têgînên bîngehîn ên civakî jî bi xwe re tine. Malbat, qebîle, dayîk, biratî, azadî, wekhevî, hevaltî, camêrî, piştgirî, cejin, lewendî, qûtsiyet û hwd. gelek rastî û têgîn ji vê sistema civakî mane. Li dijî vê yekê, civaka dewlet û hiyarerşîk a herî zêde ev sistem paş xistiye, taybetiyên xwe yê zordest jî ji vê digire. Rewşa xwe ya antî-tez ji vê taybetiyê digire. Ev her du sistemen civakî di zikhev de dimeşin, ev li gorî qanûnên bîngehîn ên diyalektîkê li cih in.

Di vir de nuqtetek ku divê em ji bîr nekin ew e; li gorî têgihîştina me ya diyalektîk, teza û antî-tez hevdu tine nakin, hevdu paşve dixînin û dîpesînin. Kengî sistemen civakî, wek di hemû xwezayê de bibin teza û antî-tez wê hevdu bi hev re bimeşînin û hilgirin. Bêguman têkoşîna di navbera wan de wê rê li ber pêşketinê veke. Ti car teza di rewşa xwe ya berê de namîne, lê antî-tez jî wek qaderekî mutleq ti car pêşiyê xwe naxwe. Xwe pê xwedî dike û pêş de dibe.

Di vê nuqtayê de hewce ye em hinekî din diyalektîkê rave bikin. Di dema Marksîzma dogmatîk de teza û antî-teza di civakê de wek du tiştên hevdu tine dikin hat şîrovekirin. Şîroveyeke bi vî awayî, yek ji şaşiyên bîngehîn ên teorîk bû. Di serî de ilmê biyolojîyê di hemû ilman de tê dîtin ku di pêşketin û veguherîna hemû rastiyan de alî hevdu xwedî dikin. Hevdu tinekirin rewşên îstîsnayî ne. Dîtina serdest ev e; teza û antî-teza, hevdu xwedî dikin. Ji bo îfadekirina vê rastiye mînakê dualî a zarok û dê ye. Zarok bi dayikê re di nava nakokiyê de mezin dibe. Lê em nikarin bibêjin; zarok dayikê tine dike, heye ku em karin bibêjin; hevdu xwedî dikin ji bo nîfşê dewam bikin. Mînakê din mişk û mar e. Di vir de weznek di navbera pir zêdebûna mişkan û kêr çêbûna maran de heye. Eger mar nebûya, belkî mişkan ji dînozoran wêdetir her der xira bikirana. Her roja derbas dibe çetir tê fêmkirin ku hebûnê li xwezayê bêmane nînin û hemû di nav ekolojîyê de xwedî cihekî watedar in. Lê dîsa jî têgînên “sînoren mutleq”, “nuqtaya herî jor” herî kêr li beşekî dema sînorkirî wek têgîn dikarin bêne qebûl kirin. Qanûnên bîngehîn ên xwezayê pevgerêdayî û di zikhev de pêş dikevin, êdî hemû ilim jî bi van taybetiyan dihesin.

Wexta min sistemen civakî nîrxandin, guhertinek ez dixwazim bikim di mijara tesadufiyet û mecbûriyetê de ye. Ev her du têgîn bîngehî wan qanûnên yezdanî ne. Di sistema ramanê ya rojava de ev têgîn bi “çimayetiyek” diwar û bi xetêke dûz a bînavber pêş ketiye û wek min di serî de hewl dabû rave bikim, bi pêşketinê di fîzîka kuantûm û kozmosê de hukmê xwe wenda kiriye. Di pêşketina diyalektîkî de ji bo her rastiye “neqeba kaosê” xwe nîşan dide. Statuya guhertinan vê neqeb-navberê ferz dike. Ev yek jî dide nîşan ku bîyê rawestan li ser xetêke pan a pêşketinê bi muceredkirina zêhnî helwesteke metafîzîk îfade dike. Dibe ku her tim mumkîn nebe bi derketina ji neqebê pêşketineke dûz a xetê dest pê bike. Ji ber ku gelek bandor û tîkiliyên di wê neqebê de dikarin rê li ber gelek û pîralî bûyeran vekin.

Di civakên mirov de ji van neqeban re “herêma krîzê” tê gotin. Ji krîzê pêşketineke çawa ya civakî wê derbikive, asta têkoşîna hêzên di bin bandora vê krîzê de dimînin, wê encamê diyar bikin. Ev encam bi qasî pêşketinê dibe, ew çend mumkîne paşketinê jî bibe. Jixwe têgînên paşketin û pêşketinê jî îzafîne. Her tim paşketin li gorî hîpoteza gerdûnê jî nîne. Eger ev prensîb rast bûya wê demê wê îdeatiyeke metafîzîkê bihata pejirandin. Li gorî prensîba pêkhatina gerdûnê, em nikarin behsa rastiye mutleq bikin. Xweza bi mutleqiyetan pêş

nakeve. Mutleqiyet neguherînê û wekxwebûnê îfade dike. Jixwe şewazê hebûna me îspat dike ku tiştên wisa rast nînin. Di çarçoveya neqeba kaosê ya qanûnên xwezayê de pêşketina ber bi mirov ve pir nerm pêk hatiye, vê yekê mirov dikare bi qanûnên ilmên fizîk, kîmya û biyolojiyê bibîne. Di civaka mirov de jî qanûn têra xwe xwediyê karektereke nerm in. Maneya vê jî ev e; neqebên qanûnan pirr in, û zêde ne. Ji bo vê yekê rê didin derketin û pêşketina qanûnên nû. Bi vê ve girêdayî; ji ber ku asta azadiyê ya mirov pêş ketiye, di civaka mirov de pirrengî û pîrcelebî derdikeve holê. Nermbûyî azadiyê, azadî jî pirrengî û pîrcelebiyê tîne. Bi vê maneyê, mirov mûcîzeyeke xwezayê ye ku herî zêde dikare qanûnên xwe deyne. Lewra civaka mirov bi heman dewlemendiyê, pirr û zêde dikare qanûnên sîstema xwe pêk bîne.

Bi van faraziyeyên bingehîn, dixwazim vê nuqteyê îspat bikim; civaka xwezayî neçar nebû ber bi civaka dewlet û hîyarerşîk ve pêş bikeve, ev qanûneke rast nîne. Dibe ku meylek bi vî rengî hebe. Jixwe meyl mecbûr nîne heta dawiyê û bêrawestan biçe. Ezê rave bikim ku tespîta Marksîst a wek “hebûna civaka çînî ji bo pêşketinê mecbûrî bû” li ser navê bindest û mêtîngehan, yek ji şaşiyên mezin e. Bi vê tespîtê, sosyalîzm pêşin radestî serdestiya çînî tê kirin. Ji ber vê şaşiyê, marksîzm di dîroka xwe ya 150 salî de bû yedekê kapîtalîzmê. Eger dewlet, çîn û zor ji bo pêşketina civakan wek qonaxên mecbûrî bîne dîtîn, wê demê berxwedana civaka xwezayî ya digihîje îro piçûk tê dîtîn û heta tîne tê hesibandin. Bi destê xwe dîrokê mîna xelatekê dide destê serdestan. Eger hebûna çînan wek çarenûs were qebûl kirin, bîyî hay jê hebe, dikare we bike destikê îdeologên çînan serdest. Ji vî alî ve, li ser navê bindest û mêtîngehan roleke xeter dilîze. Dîrok weke ku di bin dagirkerî û êrîşên îdeolojîk û polîtîk ên bi vî awayî de hatiye hîştin.

Hîyarerşî û çînayeti karîbûn pêş bikevin. Lê ev pêşketin ji mecbûriyetê nebû, bi destê hêzên ku dewlet û hîyarerşî ava kirin, bi xapandin û zordariya wan hat kirin. Li dijî wan, hêzên bingehîn ên civaka xwezayî her tim li ber xwe dan, her tim hatin berbendkirin û di qad û neqebên herî teng de hatin asêkirin. Hin qad û neqeb bi temamî li wan hatin girtin. Sîstema serdest bi polîtîka û propagandayê bingehîn karîbûyê bide xuyakirin ku hemû civak ji dewlet û hîyarerşiyê pêk tê. Ev lîstika bi navê çarenûs û qederê, navnîşana wê metafîzîk e. Hema hema dîn, mezheb, felsefe û ekolên ilmî yên neketibin vê lîstikê nînin. Ev yek jî koka wê diçe hezar salan berê ku îdeolojiya rahîb û qîral-xwedayan bi zora mezin a dewletê, bi propaganda û polîtîkayan li ser mejî û beden hukum kirin. Yê xwestiyê ji vê lîstikê re mîtolojî, yê xwestiyê felsefe û ew jî nebe jê re gotiye ekola ilmî. Encam; rewşa îro ya îdeolojiyên bûne dewlet û ilmên qaşo bêqusûr. Çiqas li ser para Marksîzmê ya di vî warî de were rawestîn li cih e. Ezê hewl bidim, van lîstikan kite bi kite û yên para wan tê de hene eşkere bikim.

Destpêkê nîzama malbatî ya jin-dayikê bû qurbana civaka hîyarerşîk. Di nav sîstem û civakê de ji beşên herî zordestî lê tê kirin, belkî di serî de jin tê. Ev pêvajoya ku beriya dîrokê hatiye jiyîn, di nav ilmên civakî de cih nagire, ev yek ji ber nîrxên bi cihbûyî yên civaka serwer a mîr e. Jin hêdî hêdî tê kişandin nav civaka hîyarerşîk û taybetiyên xwe yên xurt ên civakî wenda dike. Ev di civakê de dij-şoreşê bingehîn e. Em wexta li malbateke xizan a kedkar jî temaşe bikin û rewşa jinê hûr bikolin, emê bi awayekî balkêş û seyr, vê zordestî û xapandinê bi berfirehî bibînin. Bi sedemên pir piçûk û sivik, jin bi sedema namûs û evîne tene kuştin, ev mînak bi xwe jî nîşaneyê piçûk e, eşkere dike ku bûyerên diqewimin çawa di bin serweriya mîr de ne. Eger ev pêvajoyê cudahiyên biyolojîk ên di navbera jin û mîr de bîne ravekirin, wê ev yekê şaşiyê bingehîn be. Di tîkiliyên civakî de rol û qanûnên biyolojîk derbas nabin. Pir zêde, mirov dikare ji ber taybetiyên nêr û mîr tîkiliyan binirxîne ku mijareke bi vî rengî ji bo hemû cinsan gengaz e. Ya rastîn, çanda jin-dayikê bi sedemên civakî ketiye bin tehekumê. Îdeolojî û zordariya tê meşandin bi tevahî ji ber vê yekê ye. Ravekirina mijarê bi ajoyên cînsî û derûnî, beropaşkirineke xeternak e.

Zilamê xurt ê bi nêçîrê bûyê xwediyê hêzê li dora xwe komekê bi rêxistin dike û piştî ku li vê hêza xwe hayil dibe û dide qebûl kirin, berê xwe dide nîzama malbatî ya jin-dayikê û hêdî

hêdî digire bin kontrola xwe. Ev pêvajo heta damezrandina yekemîn dewletên sîte dewam dike. Em ravekirina herî şahane ya vê mijarê di dema dewlet bajarên Sumeran de dibînin. Nivîsên li ser kevalan, vê rastiye bi awayekî balkêş û zimanekî helbestwarî tînin ziman. Destana xwedawenda bajarê Êrûkê Înanna ku pêvajoya dewlet bajarên Sumer da destpêkirin, pir balkêş e. Ev destan pêvajoya bîranîneke pir dijwar tîne ziman. Di destanê de çanda dayikanî û bavikanî, vê pêvajoyê hê di weznekê de ne. Xwedawenda Êrûkê Înanna diçe qesra xweda Enkî û ji wê derê 104 “me” yên xwe bi rêbazên cuda bi dest dixê û direvîne Êrûkê. Ev beşa destanê roleke kilît ji bo îzah û ravekirinê dilîze. Mebest ji “me”yan vedîtînen bingeîn ên şaristaniyê ne. Înanna bi israr tîne ziman ku vedîtînen xwedawend-dayikê ne û di van vedîtînan de ti rola xweda Enkî tine, bi zordarî û qurnaziyan jê dizîne. Hemû hewldana Înanna ew e, vê çanda xwedawend-dayikê ji nû ve bi dest bixe.

Li gorî texmînan ev destan BZ di salên 3000 de hatiye gotin. Di vê serdemê de hê hêza jin-dayikê bi hêza çanda bavikanî re di weznekê de ye. Ji vir û pêve, ev çand, ewqas li bêrehmiyekê rast tê, paşê xwe li navenda şaristaniya wê demê (New Yorka îro) Nîppûrê li kerxaneyek bi navê “mûsaqatîn” dît. Rahîbên Sumeran ji xwe re di zîgûratê de harem çêkirin û ji bo gel jî kerxane ava kirin. Bi destana Enûma Enîş ya BZ di salên 2000 de hatiye nivîsandin, em hîn dibin ku xwedawend Dîamat êdî pîrebokeke xeternak e û jina divê were parçe parçekirin temsîl dike. Gotînen dijwar û bêrehim ên di destanê de mehkûmiyetê îfade dikin. Pêvajoya pişt re, dînen yek xwedayî û sîstema civaka bûrjûwayê tê. Sîstema civaka bûrjûwaziye jînê bi xemil û xêz dike, dixê qefesê û derî li ser digire. Di sîstemên civakî û dîrokî de li ser statuya jînê ewqas bombardûmaneke propagandayê ya îdeolojîk tê kirin êdî mejiyê jînê bi xwe jî ji vê yekê re dibêje çarenûs û bi cihanîna pêdiviyên jî wek hewcebûneke vê qederê dibîne. Dînen yek xwedayî vê yekê wek fermana xwedê dibînin. Felsefeya Yewnan jînê wek sedemê qelsiyê nîşan dide. Wek barekî bêkêr, wek zeviya mêr ku tê ajotin û hêjayî her cure helwestên piçûkxistinê tê dîtin.

Statuya jînê ya ku bi sîstema hiyarerşîk dest pê kir heta neyê analîzkirin û ji hev neyê derxistin, ne dewlet û ne jî civaka çînî ku xwe dispêrên sîstema hiyarerşiyê, wê werin fêmkirin. Ji lewra mirov nikare ji yek mijarên bingeîn a xwe tê de xapandiye xilas bike. Jin, ne wek cinsekê, wek mirov ji civaka xwezayî tê veqetandin û bi koletiyeye berfireh tê mehkûmkirin. Hemû koletiyên din jî bi koletiya jînê ve girêdayî pêş dikevin. Lewma heta koletiya jînê ji hev neyê derxistin û neyê fêmkirin, wê koletiyên din jî ji hev neyên derxistin û neyên fêmkirin. Heta dawî li koletiya jînê neyê anîn, wê koletiyên din jî bi dawî nebin. Jina zana ya civaka xwezayî çanda xwedawenda dayik bi hezarê salan jiyaye. Nîrx û buhaya ku her tim hatiye mezinkirin çanda xwedawenda dayik e. Eger wisa be; çandê berfireh û demdirêj a civakê çawa hat tepisandin û îro bû bilbileke bi xemil û xêz a qefesê. Mêr dikarin li ser vê bilbilê dîn bibin, lê ew dîl û êsîr e. Heta dawî li vê dîlketina demdirêj û kûr neyê, ti sîstemên civakî nikarin behsa wekhevî û azadiyê bikin. Hukmê ku dibêje; asta jînê ya wekhevî û azadiyê, asta civakê ya di vî warî de destnîşan dike, rast e. Balkêş e, hê dîroka jînê bi rêkûpêk nehatiye nivîsîn. Di ti ilmên civakî de cihê jînê rast nehatiye danîn. Yê ku herî dibêje; ez ji jînê re bi hurmet im jî, vê yekê bi qasî ku bi kêra arzû û xwestekên wî were, wek hukmekî qebûl dike. Îro jî jin, ji bilî aliyê xwe yê cinsî wek dosteke mirov ji aliyê ti mêrî ve nehatiye pejirandin. Ji bo peydakirina mêrekî ji vê qonaxê derbasbûyî û yan jî afirandina mêrekî bi vî awayî, gaveke bingeîn e, bi aliyê azadiyê ve hatiye avêtin.

Di civaka hiyarerşîk de pîremêrên bi ezmûn û tecrûbe ciwanan bi xwe ve girê didin û li ser wan bi awayekî zordariyê dikin. Di lîteraturê de ji vê rastiye re dibêjin; jerontokrasî. Tecrûbe mirovê yextiyar û pîr dike xwedî hêz, lê li aliyê dîn bi pîrbûnê re mirov qels û hejar dibe. Bi van sedeman, pîr mecbûr dimînin ciwanan bixin xizmeta xwe. Ji bo vê yekê bidin kirin jî bi mejiyê ciwanan dilîzin. Hemû tevgera ciwanan dixin bin destê xwe. Civaka bavikanî ji vê rastiye hêzeke mezin digire. Hêz û bedena wan weke dixwazin bi kar tînin. Ev hewcehîştina

ciwanan heta îro jî zêdetir dewam dike. Serdestiya îdeolojî û tecrûbeyê bi hêsanî nayê şikandin. Xwestina ciwanan a azadiyê jî bingehe wê ji vê rastiya dîrokî tê. Ji zanyarên berê heta ilimdarên îro û saziyên wan, agahiyên wek stratejîk û nazîk bi nav kirine ji ciwanan vedizîne. Agahiyên didin, zêdetir ji bo tevizandin û hewcehîştina ciwan e. Yan jî dema agahiyê didinê amûran nadinê, wek taktîkekî neguher ê rêveberiyê timî serî lê digerin. Sîstemên zordarî û polîtîk ên propagandayê, îdeolojî û taktîk ên li ser jinê tene meşandin, hemû ji bo ciwanan jî tene ceribandin. Xwesteka ciwanan a azadiyê, ne ku ji temenê wan tê, ji vê rewşa zordar a civakê tê. Gotinên mîna; xêşim, beredayî, serxweş û hwd. ji bo piçûkxistina ciwanan hatine bi kar anîn. Naxwe ti têtikiliya wê bi rastiye re nînin. Dîsa ji bo hêza ciwan berê xwe nede sîstemê û nîzama serdest zirarê nebîne, ciwan bi seksê re tê lebikandin, bi dogmayên çor, jiber û hişk ve tê girêdan.

Ciwantiyeke ber bi azadiyê ve ketibe rê, zehmete pêşî lê were girtin. Li serê sîsteman bela herî mezin ciwan in. Di tevahiya dîrokê de bi navê perwerdê ciwantî kirine qurban û tiştên ku aqil jê nagire û xeyal nayên kirin, bi sera de anîne. Di pêşketina civaka hîyarersîk de piştî jinê, vê rewşa ciwanan roleke diyarker lîstîye. Sîstema ku ciwan xistin bin destê xwe heta dawiyê ji xwe piştrast e. Pişt re sîstemên civaka dewletparêz hatin û hemûyan bi heman awayî kirinên xwe li ser ciwanan ferz kirin. Ciwantiyeke mejiyê xwe hatibe tevizandin û şuştin, mumkîne her kar pê bê kirin. Şer jî di navê de, her karê zehmet dikare bike. Li rêza pêş her kar û xebata zehmet pê tê kirin. Bi kurtî; mirov bi pîrbûnê re qels dibe, lê bi tecrûbeyan dibe xwedî hêz. Mirovên pîr bi hêza xwe ya tecrûbeyê qelsiya xwe ya ji pîrbûnê ji holê radike, ji bo vê yekê jî hêza ciwanan dixin xizmeta xwe. Ev rastiya ku xwe di sîstema bavikanî de bi rêkûpêk kiriye heta îro dewam dike. Divê ez careke din destnîşan bikim ku ciwan hêzeke fizîkî îfade nakin, ew rastiyeke civakê ne. Çawa jintî mijareke fizîkî nîne, rastiyeke civakê ye, ciwantî jî bi heman rengî ye. Yek ji wezîfeyên bingeîn ê ilmên civakî ew e ku divê dakeve çavkaniya van mijaran û rastiyan hatine beropaşkirin û belovajîkirin sererast bike.

Di vê çarçoveyê de divê em li ser mijara zarok û sêlekan jî rawest in. Jixwe sîstemek ku jin û ciwan kirin bin destê xwe, yekser nebe jî wê zarok û gedeyan jî bigire bin kontrola xwe. Pîr girîng e ku mirov, helwestên belovajî yên civaka dewletparêz û hîyarersîk li dijî zarok êşkere bike. Zarok ji ber rewşa dayikê mumkîn nabe li ser hîmên rast perwerdê bibîne, lewra ev yek tevahiya bergî û paşeroja civakî dixê nav derewê û belovajî dike. Ji bo zarokan sîstemeke zordar û derewker a perwerdê tê avakirin. Sîstem, bi pîr awayên cihêreng hewl dide ku zarok hê di dergûşê de hewce bike. Gotina; “heft salî çibe, bibe heftê salî jî wê ew be.” (kurmê şîrî heta pîrî) vê rastiye îfade dike. Himbêza jiyana azad a civaka xweza ji zarokan re timî wek xeyalekê tê hîştin, û destûr nayê dayîn ku zarok ti car van xeyalan bijîn. Yek ji wezîfeyên esîl ew e ku mirov zarokan bi van xeyalên xwezayê bitamijîne.

Pêwîste carek din were destnîşankirin ku serdestiya sîstema bavikanî mecbûriyet nebû. Her wiha derketina vê sîstemê qanûneke xweber a saf jî nîne. Ji ber ku di pêkhatina dewletbûn û dabeşbûna civakê de qonaxa bingeîn teşkîl dike, divê hûrûkûr li ser were rawestîn. Têkiliyên li derdora jin-dayikê saz dibin, ji têkiliyên hêz û otorîteyê wêdetir bi piştgiriyeke organîk pêk tên û ev şewazê têkiliyê li gorî cewherê civaka xwezayî ne. Ev şewazê têkiliyan çep û çewt nîne. Rê nade otorîteya dewletê. Ji ber ku têtikilî bi awayekî organîk pêk tên, hewceyî bi derew û zordariyê nîne. Ev nuqte êşkere dike ka çima dîne şamanîzmê bi giranî dîne mêran bûye. Wexta mirov ji nêz ve li şamanîzmê dinere, bi hêsanî dibîne ku pişeyek e, tê de ji aliyê hêzê ve xwenîşandan û xapandîneke xurt heye. Ji bo li ser civaka xwezayî ya nişmî, bi qurnazî otorîte were danîn, bi nazenînî hêz û mîtolojî tê amadekirin. Şaman êdî ber bi rahîbbûn û oldarbûnê ve diçe. Têkiliyên bi pêşiyên pîr û bavpîran re dikevin pêvajoya îttîfaqê. Ji bo serdestiyeke tam hewceyî nêçîrvanên xurt in. Koma herî zêde bi hêz û nêçîrvaniya xwe bawer, hêdî hêdî rengê yekemîn saziya eskerî digire. Di destê van sê beşan de her diçe nîrx û qabîliyet kom dibin. Dora jin-dayikê bi qurnazî tê valakirin. Nîzama malbatî ya jin-dayikê her

ku diçe dikeve bin kontrolê. Jina berê ku li ser mêr xwedî gotin û bi tesîr bû, hêdî hêdî dikeve bin otorîteya nû.

Otorîteya herî bi hêz a yekemîn li ser jinê hat avakirin û ev yek tesaduf nîne. Jin hêz û berdevka civaka organîk e. Heta ew li dawiyê neyê hîştin sîstema bavikanî nikare bi ser bikeve. Ji wê jî wêdetir saziya dewletê nayê avakirin. Lewra li dawîhîştina hêza jin-dayikê qonaxeke stratejîk e. Li gorî agahiyên bi dest ketine û mîtolojiya Sumeran; ev pêvajoyê pir dijwar û çetîn derbas dibe. Di dînen yek xwedayî de figûrê jinê Lîlît-Hawa taybetiyên pêvajoyê bi awayekî balkêş nîşan didin. Lîlît jina serî natewîne, Hawa jî jina teslîmbûyî û çizkirî îfade dike. Jixwe tê îddîakirin ku jin ji parsûyê mêr hatiye afirandin û ev yek jî pîvana hewcebûn û girêdana jinê ya bi mêr ve eşkere dike. Li aliyê din, di şexsê Lîlît de dijûnên wek lanet, pîrasêr, pîrebok, hevala şeytên û bêbextî yên li jinê hatine kirin, şîdeta xwe li hev rakîşandina jin û mêr îspat dike. Bawerî, raman û çanda hezar salan eşkere dike. Eger têkçûna jinê ya civakî baş neyê analîzkirin û ji hev neyê derxistin, wê taybetiyên bingeîn ên çanda civaka serdest a mêran jî rast neyên destnîşankirin. Dibe ku li ser damezrandina civaka mêtîyê hîç neyê fikirandin jî, lê heta damezrandina civakî ya mêr neyê fêmkirin, wê saziya dewletê jî neyê analîzkirin û ji hev neyê derxistin. Bi dewletê ve girêdayî, wê çanda “şer” û “îqtîdarê” rast neyên bi navkirin. Em li ser mijarê hûrûkûr radiwestin, ji ber ku pişt re di encama hemû çînîtiyên civakî de kesayet-xwedayên xeternak, her cure sînor, mêtîngeh û canstendinên bûne, divê bûne zelalkirin. Eger mirov, bi paradigmaya çavekî pîroz li laneta mirovatiyê – desthilatdariya siyasî, dewlet- binere, wê wextê di zêhniyeta mirovatiyê de wê dij-şoreşa herî qirêj pêk were. Jixwe ya bûye jî ev e, û wek hêmanê pêşketîneke mecbûrî hatiye nirxandin – marksîzm jî di navê de- û wisa têgihîştin dij-şoreşê herî xeter e. Eger dîrok di vê çarçoveyê de li serad û moxila rexnekirinê neyê xistin, her şoreşa were kirin, wê di demeke kin de bibe dij-şoreş û wê nikaribe xwe ji vê yekê xilas bike.

Pêşî, civaka xwezayî ya cîhana jinê, dûre ya ciwan û zarokan hat hilweşandin. Li ser civakeke nû ya hîyaresîk bi zordarî û derewê (mîtolojîk) hat avakirin. Bi vê pêvajoyê re di zikhev de dij-şoreşên bingeîn qewimîn. Xweza hat tarûmarkirin û her ku çû mirov li dijî xwezayê rawestiya. Feraziya, bêtî şer û nêçîrê civak nikare bijî, rast nîne. Cureyên heywanan ên bi goşt debara xwe nakin, ji yên bi goşt debara xwe dikan, hezar caran zêdetir in. Pir hindik cureyên heywanan xwe bi goşt xwedî dikan. Wexta mirov hûrûkûr li xwezayê temaşe bike, ji bo debar û jiyanê, pel, pincar û nebatekî dewlemend heye. Heywan encamê pêşketina nebatan e, yanî heywan ji nebatan e. Ev yek li gorî rêzetêkiliya diyalektîk e. Ji ber ku heywanê destpêkê heywanekî din nîne ku bixwe, lewra bi nebatan xwe xwedî kiriye. Mirov dikare goşt-xwarinê wek ji rê derketinê bibîne. Eger hemû heywanan hevdu bixwarana wê wextê ti cureyê heywanan nediman. Jixwe ev, dijberî rêzika tekamul û beridandinê ye. Di meylên bingeîn ên xwezayê de her tim ji rêderketin dibe. Eger em ji rêderketinê bikin hîmê bingeîn, ev ji bo kîjan cure û cinsî dibe bila bibe, wê ew cure û cinsê qir bibe. Em vê rastiyê bi awayekî balkêş di bi hevremayîna hemcinsan de dibînin. Eger her kes bi hemcinsê xwe re bijî yanî têkiliyeke homoseks deyne, wê xweber dawî li koka mirov bê. Ev îzah û ravekirina kurt jî pir baş, ji rêderketina civakî ya li ser hîmê çanda şer û nêçîrvaniyê, li ber çavan radixîne.

tenê ji aliyê maddî ve, çanda kuştinê, ji aliyê manewî ve jî encamên xwe girantir in. Eger komekê, kuştina heywanan û hemcinsê xwe kiribe şewazekî jiyanê û vê mecbûr bibîne –ji bilî parastina neçar- wê êdî her cure makîne, amûr û sazîyên şer wek xebateke bingeîn bimeşîne. Wek saziya bingeîn dewlet, wexta xwe ji şer re amade bike, wê tîr û kevan, bivir û her cure amûrê şer were vedîtin û pêşxistin. Civaka bavikanî ya ku ji civaka dayikanî ya xwezayî derket, di dîrokê de ji rêderketina herî xeter bû û cewherê şewazê mijokî û kuştinên xeter ên di dîrokê de ye, ku heta roja me ya îro tê. Ev rewş, ne qeder û ne jî mecbûriyet e, tam ji rêderketin e. Dişibe melîkiyeta şer, dişa dişibe diyalektîka mişk û mar. Ji niha ve, ji teoriyên dewletê re teoriyên “mişk-mar” were gotin, nirxandîneke nêzî rastiyê ye. Paşnavê gelek zarokan şer e, gelek kes xweziya xwe bi şerbûnê tînin. Ez dipirsim; “ji bo kê bixwe!”

Di van rojan de ez bi agahîgirtineke kêr hîn dibim ku rêze filmên “efendiyê hungulîskê-vegera qiral” deh xelatên Oscarê wergirtine. Bi kurtî di film de hungulîsk îqtîdarê temsîl dike û divê were tinekirin. Tam jî filmekî cîhana faraziye ku Emerîka çêke. Dibe ku maskeya îqtîdarê dikeve û ji niha ve tedbîrên pêşî têne stendin, an jî ji bo hin zêdegaviyên globalîzmê qonaxeke mejî tevizandinê ye. Pêvajoya pêkanîna paradigmayên nû ne, divê amadekariyên wan hebin. Zîrek in. Ji ber ku rûyê rastîn ê îqtîdara klasîk eşkere bibe wê ti hêza xwe nemîne û ew jî vê yekê baş dizanin. Hêzên serdest ên ku cîhanê rêve dibin, wek pêdiviyeyeke sereke ya xwedabûnê –divê haya wan ji her tiştî hebe, di Quranê de behsa nêzîkbûna xwedê bi mirov re tê kirin û gotina “qasî mûyekî nêzîk e” tê bi karanîn – divê karê xwe bêqusûr bikin, pêş de bixin.

Çanda şer û nêçîrvaniyê, qonaxa dawî ya bigihîjê rêxistinbûneke eskerî ye. Rêxistinbûneke eskerî, çendîn civaka etnîk û xwezayî belav bike, wê pêş de biçe. Rêxistinbûna li dora jin-dayikê, nifş, gen, têkiliyên pêşî yên xizimtiyê pêş de dibe, rêxistinbûna eskerî jî ji mîrên xurt ên ku ji vê têkiliyê qut bûne pêk tê. Eşkere ye, êdî ti şewaza civakî ya xweza nikare li dijî vê hêzê raweste. Di têkiliyên civakî de êdî zor –ji vê re têkiliya medenî jî tê gotin – heye. Xwediyê hêza zorê diyarker in. Bi vî awayî rê li ber mulkiyeta taybet jî vedibe. Ji lewra tê fêmkirin çima di bingehe mulkiyetê de zor heye. Bi zorê zevtkirin û ji bo xwedîbûna milk xwînrijandin, hisa “ezîti”yê zêde xurt dike. Bi bandor û hukumkirina ser têkiliyan zor pêş de diçe û tê bi karanîn. Hukumkirin bi xwe re xwedîderketinê tîne. Di naveroka hukumkirinê de xwedîderketin têkiliyeke diyalektîk e. Di hemû nîzamên mulkî de xwedîderketin esas e. Di vê pêvajoyê de êdî komel, jin, zarok, ciwan, qadên nebat lê têne berhevkirin û qadên nêçîr lê têne kirin, mulk têne dîtin. Mîrê bi hêz, bi hemû heybeta xwe gaveke pêşîn diavêje, êdî ji qiral-xwedabûna wî re hindik maye. Şaman-rahîb ji bo amadekirina mîtolojiya vê pêvajoyê li ser kar e. Ya divê were kirin ew e ku ev pêşketina muhtem bi hostayî di mejiyê mirovê hukum lêkirî de were bi cihkirin.

...

Şerê meşrûiyet û rewabûnê, herî kêr bi qasî zora hişk hewldan û huner dixwaze. Divê di mejiyê mirov de bawerî wisa were bi cihkirin, wek qanûneke mutleq fêr bike. Li gorî hemû agahiyên sosyolojîk, têgîna “xwedayê hukumdar” di vê pêvajoyê de derdikeve. Di bawerîya “totem” de ku bi civaka xwezayî re hebû, hukumkirin nebû. Totem wek sembola klan tabû ye, pîroz e. Jiyanê klanê çawa be têgînên sembolîzekirinê jî bi heman rengî e. Bi rêxistinîkirina jiyanê û rêzikên wê, girêdanên xurt heye û bêtir wan jiyanê fikirî. Lewra, totem wek nîşaneyê mezin a hebûnê, dest nayê dayîn û pîroz e. Jê re hurmet tê kirin, jê re rêz tê girtin. Totem ji heywan, nebat û eşyayên herî bi kêr tê hilbijartin. Di xwezayê de ka çi can û jiyanê dide klanê, wê jê were bawerkirin û wek sembol bê pejiwandin. Bi vî awayî, dîna civaka xwezayî, bi xwezayê re di zikhev de ye. Ne ji bo tirsandinê ye, ji bo bi hêzkirinê ye. Şexsiyet û hêzê dide.

Di civaka nû de totem li dawiyê dimîne û serdema xwedê tê. Xwedayê nû wê totem veşêre û binixumîne. Ewê ji xwedayê nû re li serê çîyan, li binê behran û li ezman cihekî bigerin. Bi vê serdestiya wî tê destîşankirin. Çewa dişibe çîna nû ya efendiyan! Di Tewrat, Încîl û Quranê de navekî xwedê “Reb” e, bi maneya efendî ye. Çîna nû xwe dike xweda û derdikeve ser dika dîrokê. Yek ji navên din ên xwedê ku herî tê zanîn, “El”, “Elohîm” e, bi maneya mezinahî û bilindahiyê ye, bavpîr û şêxê ji nav qebîleyan hiltê mizgîn dike. Bi derketina sîstema bavikanî, derketina xwedayên nû jî di hemû pirtûkên pîroz de bi awayekî balkêş tê ziman. Di Îlyada Homeros de, di Ramayana Hîndiyan de, di Kalavela Fîniyan de ev rastî her wisa ye. Eger civaka nû di mejiyê mirov de rewatiyê nebîne, şensê xwe yê jiyînê pir zehmet e. Rêveberî çî beşê civakê yê rê ve dibe nedabe bawerkirin, nikare demeke dirêj bimeşîne. Rola zorê di rêvebirinê de ji bo kêliyê ye, lê bawerî mayînde ye. Mînakî dîrokî Sumer ku di vî warî de yekemîn nivîsa resen a bi dest ketiye, hûrlêkolîna wê gelekî balkêşe. Di Sumeran de afirandina xwedê harîqa ye. Bi taybetî hilweşîna dayik-xwedawend û di şûnê

de rabûn û serweriya bavik-xweda cewherê hemû destanan e. Destan ji serî heta dawî bi têkoşîna Înanna û Enkî, Mardûk û Dîamat tijîne. Pişt re ev hemû destanên dawerivîne nav pirtûkên pîroz, hûrlêkolîna wan a sosyolojîk agahiyên mezin pêşkêşî me dikin. Bê sedem dîrokê ji serdema Sumeran nadin destpêkirin. Eger mirov, dînan, destanên wêjeyî, huqûq, demokrasî û dewletê li gorî tabletên Sumeran analîz bike, belkî jî dikare rêya sereke ya herî nêzî rastiyê ji bo sosyolojiyê destnîşan bike.

### **- Wekî Encam**

Ev dij-şoreşa zêhniyeta bavikanî, belkî jî di dîrokê de hewldana herî mezin a belovajîkirin û ji rêderxistinê ye. Di mejiyê civak û mirov de wer rehên xwe berdane, em hê jî nikarin bostekê ji bandora wê derkevin. Rahîbên Sumeran hê jî hukum li me dikin. Saziyên dewletê yên vedîtin û xwedayên wek îfadeya meşrûiyetê li hev anîn bi awayekî me rêve dibin nahêlin em çavên xwe vekin; li ser dîtinên me yên bingeşîn û paradîgmayên me hukum dikin. Gotina Albert Einstein a wek “Hêza kevneşopî û hînbûnê, ji parçekirina atomê zehmetir e.” zêdetir wek ji bo van têkiliyan hatiye gotin. Wek vê gotinê îşaret pê kiriye; ma ne hê jî li welatê şaristaniyê, cihê dergûşa dewletê û qesrên pîroz ên rahîbên Sumeran zîgûratan, li navbera Dicle-Fîratê, li Iraqê, ji wexta wan vedîtinan û vir ve, mêtîngerî û şerên hîç deng ji wan qut nebû û li ti pîvana mirovatiyê nayên, hê dewam dikin. Ji lewra civaka bavikanî û dewletbûyîn ji bo mirovatiyê ne xêr, berovajî bela herî mezin e. Ev amûrên nû, wê carna mîna gulaka agir û carnan jî mîna gulaka berfê mezin bibin, hawîrdora xwe xira bikin û pîroza pîrozan cîhana me wê bikin êdî lê jiyan nebe. Ehda Qedîm derketina dewletê dişibîne cinawirekî bi navê Levîathan. Aliyekî Pirtûka Pîroz rastiya mezin tespît kiriye. Serîderketina bi Levîathan re timî wek fikareke bingeşîn tê destnîşankirin û dibêje; eger ev cinawir neyê kontrolkirin wê “her kesî bixwe.”

Ev çanda civakî ku min xwest bi awayekî şematîk nîşan bidim, em dikarin bingeşê wê yê dîrokî û cografîk, herî baş li qûntara rêze çiyayên Zagros-Toros û deştên wan bibînin. Em têra xwe şop û bermahiyên civaka xwezayî ya di navenda wê de jin-dayik hebû, di dawîya serdema qeşayî de BZ ji salên 20.000 û pêve dibînin. Em li ser peykeran, di nîzama malbatê, ristin, tevin û destar de timî şopên jinê xuya dikin. Nîşaneyên mêtîyê di karektera ziman de, bi sedema xwedayên destpêkê xwedawend bûn, şopên berçav ên civaka xwezayî ya xwe dispêre dayikê ne.

BZ di salên 4000 de pêşketina otorîteya bavikanî xuya dike. Di civaka nû de hebûna ekserî bi hêz bû ye, zêde zêde şerên qebîleyan hene, şopên qirkirin û stû li hev xwarkirinê têra xwe xuya dikin. Hebûna eşîran, nîşaneyek e, ka ev serdem çiqas dijwar derbas bûye. Civaka bavikanî li wir belav dibe, bi xwe re çînbûna civakê û dewletbûnê tîne. Di dîrokê de yekemîn dewletên sîte BZ di salên 3000 de ava dibin. Mînaka herî berçav sîteya Ûrûk e. Destana Gilgamêş di cewherê xwe de destana avabûna sîteya Ûrûkê ye. Dikare were gotin; şoreşa herî mezin a dîrokê, li derdora çanda vê sîteyê pêk hatiye. Hûnandina çîroka Înanna-Enkî, xwelihevraşandina civaka bavikanî û civaka jin-dayikê bi zimanekî helbestwarî yê nazenîn îfade dike. Serdema qehremaniyê ku mînakên wê di her civakê de tene dîtin, di destana Gilgamêş de mînaka wê ya şahane û yekemîn orjîne berçav e. Em yekemîn şerê bajarî û barbaran li vir dibînin. Jin hê jî dûrî têkçûnê ye. Lê mêrê xurt, bi hebûna xwe ya eskerî hêdî hêdî civakê hînî serdestiya xwe dike. Bi hûnandin û tevna xwe ya îdeolojîk, bi saziyên dînî û yekemîn xanedanî û qesrên xwe, civaka şaristan û medenî şeveqê diavêje.

## **C – CIVAKA DEWLETPARÊZ–AVABÛNA CIVAKA KOLE**

Civaka hiyarerşîk, xelesa navbera civaka xwezayî û civaka dewletparêz e, ku xwe dispêre çînan. Yek ji taybetiyên berçav ên serdemê ew e ku otorîte û hebûna eskerî bi şexs sînorkirî

ye. Otorîte bi sazîbûnê re vediguhere. Dewlet bi sazîbûnê re dibe otorîteyeke temen dirêj. Di dîrokê de dewlet belkî jî saziya herî xetere û hînê jî hebûnek e, rastiya wê ya herî kêmtir fêmkirin. Ev yek bi sedema naveroka çanda wê û ji temsîlkirina wê ya berjewendiyên cihêreng û pir celeb e. Her tiştê derbarê dewletê de hatiye gotin û hatiye nivîsandin, tenê dewlet esrarenîgîntir kiriye û ji bo neyê fêmkirin xizmet kiriye. Mirov çiqas dewletê tenê wek amûrekî zorê bibîne şaş e, ew çend mirov dewletê wek otorîteyekê pîroz bike, têgîn ji xizmetek e ji bo veşartina rastiye. Analîzên li ser dewletê, yek ji wan mijaran e ku sosyolojî hê ji bîrê derneketiye û çareser nekiriye. Eger mijara dewletê bi awayekî berfireh neyê çareser kirin, wê ti nêzîkbûnê ji bo pirsgerêkan û mijarên civakî negihîjin çareseriyê. Di vê analîz û tehlîlê de qenaetek min jî ew e, ku ezê nîşan bidim, yek ji şaşiya sereke ya şoreşgerêkî mîna Lenîn di analîzkirina wî ya dewletê de bû.

Ji bo rastiya dewletê baş were fêmkirin, nuqteyên di vê analîzê de hatine destnîşankirin pir bi sînor û kêmtir in, divê hinekî din werin dewlemend kirin. Mînakî Sumeran, bi sedema orjînê û wek belgeyên nivîskî gihîştine me, divê em li ber çavan bigirin. Wexta fikir û saziya dewletê were bi nav kirin, divê wek tiştêkî geh ava dibe geh hildiweşe û di şûnê de ya nû ava dibe neyê nixandî. Hewceyê têgihîştinê bi vî rengî werin terikandin. Dîsa, şaş e, ku mirov dewletê li gorî civakan û heta li gorî dîrbûna cihûwaran binirxîne û behsa gelek dewletan bike. Dibe ku mirov dewletê, wek civakeke di nava civakê de, weke di nav civaka yekemîn de civaka duyemîn, bi gotineke din civaka li jorê civaka jêr bi nav bike. Nêzîkbûn û helwesteke duyemîn a dibe ku bi kêr were ev e; mirov dikare dewletê wek têgîn û sazî di nav civakê de yan jî li ser civaka jêr, wek rastiyeke daîmî û parçebûnê dike, bibîne. Helwestek din a temamker; ya rast ew e ku mirov dewletê ne wek her otorîteyê, wek otorîteyeke eskerî-siyasî binirxîne. Gelek ilimdar, fîlozof û oldaran têgîna dewletê rave kirine, lê ji ber ku di çarçoveya bawerî û berjewendiyên xwe de li dabeşê nertine, nixandî wê wan ji objektîvîzmê gelek dûr in. Her weha timî girîngî dane aliyekî dewletê. Wexta zirarê daye wan, karîbûnê bi carekê lanetê lê bînin û bikevin nav sîbjektîvîzmeke mezin û bi tevahî hebûna rastiye bidin aliyekî. Şoreşger jî, wexta dewlet xira dike, pir xirab û dema ava dike jî baş dibînin, yanî rê li helwesteke exlaqî ya sûdmend vekiriye. Dewlet amûrekî wisa yê civakî ye; kesê bi xwe sazûmankar û berpirsiyarê wê nebe, kesê fîlozofê wê nebe, bi cezbeya desthilatîyê bi pey bikeve û bixwaze bibe xwediyê wê, wan kesan di xwe re derbas dike, yan wan dike xweda, yan jî îmhê dike. Taybetiyên bi vî rengî timî nîşan dide.

### **Di Sazîbûna Dewletê De Rola Sumeran**

Şaristaniya koledarî ya Sumer, liser nixên ku gelan di Heyva Berhemdar û di nava

10 000 salan de, bi civaka neolîtîk pêşexistibûn, bilind bûye. Carina bi bazirganî, carina bi şidetê, zêdeyî bi qayîlkirina sîstema xwe ya berhemdar, teknolojiya neolîtîk û zanistî ji xwe re kiriye mal, şaxên huner û pîşe saz kirine û jibo hebûna xwe wergerandiye berhemdarî û dewlemendiyeke bêhempa. Mîna serdema me û helwesta emperyalîzma DYA (Dewletên Yekbûyî ya Amerîka) li hember gelan, li hember bilindbûna şaristaniya Sumer ya koledar jî, gelên di nav civaka neolîtîk de û komên etnîk yê din, matmayî mabûn. Emperyalîzma Sumer, bi taybetî di dema Asûr de, gel wisa serû binê hev kirine û ji cîhê wan koçber kirine ku li Rojhilata Navîn û li tevaya cîhanê hê jî bandora wê didomîne. Ji aliyekî ve di erdê de kutan, Li sing dayin, ji aliyê din ve ji hev belav kirin, bûne rêbazên teror û komkujîyê ku di hişê mirovan de hate kolan. Mijokatî û serdestiya di civaka bi çîn de ku liser mirovan bi plan û sîstem hatiye meşandin, bi tekûzbûn hatiye heta îro. Heger di serdema me de jî, ev qirkirina mirovan bi plan û sîstem tê meşandin û bi pêşveçûna teknîkê re ev qirkirin her zêde dibe, ev yek ji pratîka vê şaristaniyê ya ku weke genekî di hişê civakê de cîh girtiye tê. Çawa genê mirovan digihin hev û dirûvên mînak diderînine holê, genên hişê civakî jî hene, bi nifşên din re çêdibin û bandora xwe didomînin. Ji civakê yê ku serdest û mijok, tim li xwe zêde dikin, yê ku bindest û tene

mêhtin tim lawaz dibin û li xwe kêr dikin. Diyalektîka zalimtî û mijokatiyê ger ku neyê damezrandin, rawestandina vê çerxê hê ne mimkûne. Mirovatî atomê perçe dike, lê hê nikare vê çerxê perçe bike. Ji civakê re, him zêdeyî û him kêmayî ne pêdivî ye. Her du nebin, civak çêtir yê bi teraz û bextewar be.

Dewleta ku li Sumer, wek kurtayiya civaka bi çîn û nasnameya wê derketî holê, birastî jî derasayî (fewqulade) û rewşedar e. Ev amûreke wisa ye, xeyalên ku pêkneyîne tine û aliyê dewletê yê bi giranî wiha tê dîtin. Gotineke gelekî bandorker heye, dibêjin: "An dewlet wê were serî, an qelereşk liser laşê mirî." Zilamê bi dewlet, netewa bi dewlet, ji cem xwedê xwe xwedî her mafî dibînin ku wateya vê gelekî kûr e.

Mînaka Sumer ku datîne holê, bê dewlet vê hêza xwe ji ku digire, jiberku yekem e û teze ye, amûra dahûrandina şaristaniyê ya herî pêkati dide. Li hember takekesan û li hember komên etnîkî ku bi navê wan tê bangkirin, him jî li hember kesên civakê ku li derî dewletê mayin, bi awayekî derasayî û bê pîvan bi hêz dibe. Ev hêz timî tekûz dibe. Di çêkirina dewletê de, dîtînen rahîben Sumer yên bi xasûkî, bi hostayî û bîrdoziyî, bîrûbaweriya civakê pêkûnin, bi vê bîrûbaweriyê nêrîna wan ya li dewletê, weke sazûmana ezman ya li erdê şewegirtî, tişteki nuwaze ye (Hrîkûlade). Armanca mîtolojiyê û teolojiyê ya sereke, çêbûna civakeke bi çîn ku pîroz û ebedî, weke sazûmana xwezayê serdest bikin. Eslê wê otorîteyên xwedê, xanedaniya qerantiyê ya ku nû bilind dibe ye. Lêbelê ku vê bi rastî bibêjin û bi awayekî vekirî pêşkêşî gel bikin, bawerî pê nayê, damezrandin û domdariya wê jî mimkûn nabe. Pêşî divê ku dewlet di bîrdozî de were damezrandin û bide qezenckirin. Dema ku dayîna qezenckirina bîrdoziyî û teknolojiya civaka neolîtîk di sînore nîrxê zêdek (qîmetê zêdek) de bi gihînin hev, dewlet derdikeve holê. Bi peydakirina ya yekemîn, ya duyemîn tê bi destxistin, Dema ku herdukan bikin yek, rê li ber bereketeke mezin vedike.

Perestgeha Sumer cîhderka dewletê ya sereke ye. Weke ku vê dawiyê dibêjin, dewlet ne îfadeya hiş û aqlê mirovê zanistî ye, îfadeya teolojîk û dogmatîk e. Ez dikarim tarîfeke nû bidim: Şaristanî û weke derûna wê (nefsa wê) dewlet, di merhaleya çînçînîbûna hoveber de, bi çênebûna ramana zanistî, îfadeya teolojîk ya têgîna dogmatîk e. Di bingeha wê de ne zanist, dogma ya baweriyê heye. Herwiha di vê wateyê de, amûra herî deredemî dewlet bi xwe ye û şeweyên wê yên klasîk ku bi gel re nabe yek e.

Têkiliyeke hişk di navbera dewlet û xwedê, dewleta ku navendîtiya wê gelekî pêşveçûyî û raman û baweriya yek xweda de heye. Çiqas ku hûn navên bihêz bidine xwedê -ev yek taybetiya şaristaniyê ya bingehe- hûn wî negihêj (dûrîdest) û nefêhmbar (nefêh) bikin, ewqasî jî hûnê dewleta ku xwe bi maskeyên şaristaniyê veşartî, bi hêz, tîrsdêr (çavşikên), nefêhmbar û negihêj bikin. Ev mijar di heman katê de, taybetiyên qerana ne. Perwerdeyiya qeran bi kinayî dayîna van taybetiya ye. Ev bikêrî nûnerê xwedê tê û ev jê re pêdivî ye. Berî civaka biçîn, totem nasnameya civaka ku nûnertiya wan dikir bû û weke paşnavê wan bû. Jiberku rêwiştî civakê ya mijokatiyê nebû, aliyekî wan ê bizdok jî tinebû, ne xweda jî bûn. Çi wexta ku rêwiştî serokên qebîleya (bavîk) ya mijokatiyê pêşdikeve, tê dîtin ku totem jî, hin bi hin ber bi pîleya xwedatiyê hildikişê, ji erdê ber bi ezman cîh diguherîne. Ji navên nêzîk, netîrsdêr û destlêdayîn dîr dikeve, navên dîr, negihêj (dûrîdest) distîne. Di civakê de xiyaneta çînçînîbûnê ya li hember derûna wê, wiha dest pêdike.

Ti îdeolojiyan weke mîtolojiya sumerîyan, bandora xwe ewqasî liser mirovan ne kiriye. Mîrov şaş dimîne bê sumerîyan çawa ev mîtolojî derandine û kirine teolojî, wekî din çawa weke dewletekî û îdeolojiyekê birêkûpêk kirine, pişt re çawa kirine çavkaniya tevgerên olî, felsefî û zanistî û çawa di warê wêje û huner de jî bi şeweyek saf û hoveber wate dayîne. Dive mirov şaş nemîne ku sumeroloji, bûye beşa dîrokê ya herî girîng û her ku diçe vê girîngiya xwe bêhtir pêş dixe.

Dema em lêkolînê liser şaristaniya Sumer dikin, dahûrandina bûyereke din xwe dide pêş. Dahûrana (tehlîl) mîtolojiyê û xwedanasî -Bi grekî teolojî, bi erebî îlahiyat- ya ku jê derketî, bi hindikayî li qasî dahûranên Karl Marks yên liser dewlet û dravan girîng e. Teoriya Marks,

tevkariyên bi nirx dane zanistiyê. Lê ligor min, nirxandina Marks ku hêza îdeolojîk ya di koka dewletê de, bi awayekî sivik digire, kêmasiya teoriya wî û aliyê wê yê herî xeter e. Weke ku ewqasî sivik û hêsan e ku dibêje "ol efyona civakê ye" sedemeke bingehîn ji ya biserneketina wî ye. Ligor min, li qasî dahûrana "drav" û "dewletê" pêdiviya dahûrana "xwedanasîyê" jî heye. Rastiya Sumer vê yekê bi awayekî hîkarîker nîşan dide. Jibo vekirina şaristaniya Sumer, divê ku hûn xwedanasîya (teolojî) wê dahûrînin. Xwedanasî, zanistiya Sumer ya têkoşînên çînî ye. Heta ku bi têngî û teoriyên wê, hûn sîketina civakî ya xwedanasîyê ne dahûrînin, hûn bîrdoziya Sumer û herwiha pê ve girêdayî, cîhana kevnare nikarin vekin. Hûn nikarên olên yek xweda vekin, hûn nikarin hişmendî û hîmê wêjeya civakên serdema navîn, serdema klasîk û yên îroyîn vekin. Di hişmendiya hemû civakan de, şanenava xwedanasîyê heye. Heta ku ev şanenav deşîfre nebe û neyê xiritandin, hûn nikarin civakeke erênî liser bingeha zanistî damezrînin. Kêmayî û xeletiya "rêl sosyalîzmê" ya herî mezin, dest neavêtîya aliyê civakê yê dîrokî, bîrdoziyî û dewlet bi awayekî yekalî dahûrandiye. Çawa tenê bi dahûrandina drav û sermiyan rasteqîniya civakî nayê ravekirin, berevajî yê têkeve dawa îdealîzma ku tim rexne dike. Layî "rêl sosyalîzma" ku ji xwe re kete dawa sermiyanîyê. Ji ber van sedemên ku em rave dikin, ramana Marksîst ya bi kêmayî, bivênevê yê bikeve wê rewşê.

Bawerî û îbadetên Sumerîyan yên ku mirov dikirine qurban, bi hêza bîrdoziyî ya koledarî ve girêdayî ye. Çînen serdest û mijok, di pêvajoya dîrokê de, li hember aqil û viyana mirovên ku hişyar dibûn, xwe bi vê serdestiya bîrdoziyê nûjen dikirin. Zincîr ne hatiye qetandin û tim hatiye nûjenkirin û qewînkirin. Pergala dewleta Sumer, amûreke vê yekê ya herî saf û bi bawerî bû, lêbelê serdestên vê dawiyê digel ku ji vê yekê bawer nedikirin jî, bi çînen bin xwe didane bawerkirin û serdestiya xwe ya bîrdoziyî berdewam dikirin. Mirovahiyê heta weke îro, her çiqas jibo azadiya raman û viyanê hewl da be jî, şikandina serdestiyê ya li koledariyê bi vê şeweyê pir zor e. Berevajî vê, bi bîrûbawerî, bi giştîkirina saziyên perwerdeyî û bi hewldanên ku vê yekê payîdar bikin, bêhtir tekûz kîrine. Bi teknolojiya hemdem, heta bi genên mirovan hikim dikin. Di berbiçaviyên sumerîyan de, bêhtir di warê koletiya perestgehên tevdarî de, pêşdikeve. Lê li Roma û Atîna, koletiya taybet ya serdest e.

Afîran û sazîbûnên bîrdoziyî, di pêşveçûn û veguherîna hişê mirovan de, xwedî cîhekî herî girîng e. Afîran û şeweyên îbadetê mîtolojîk yên sumerîyan, di xebitîna dezgehên seresazî û bînesazî yên civakê de, rola dontêdanê û benzîn dileyîzin. Rêvebirên bijarte yên Sumer, bi taybetî çîna rahîban, di wê zanînê de ne, heta pêşnûmayên (proje) bîrdoziyî ku çerxa demê bizîvirîne ne afîrînin û vê bi civakê nedin pejirandin, wê nikaribin civaka bi çîn û dewletê birêve bibin. Civaka neolîtîk, ku têkildarî çandinî û ajaldariya hêsan, rêxistina nijadî ya civaka gund û rêvebirîya wê jî hêsan e, pêdiviyê bi ramana tevlihev, sazî û rêzikên rêvebirîyê nabîne. Pêdiviya çavkaniya mîtolojiyê de wê demê, zêde pêş ne ketiye.

Li qasî ku hêza şeweya xwedanasî ya bîrdoziyê, ji ya dravan ne hindiktire, ji hêza dewletê jî ne hindiktire. Hersê jî tevî hev in û ketina nava hev û din. Dibe ku di dîrokê de, ti sêbareyên mîna van ne ketibine nava hev û hêzeke wiha ne derandibine holê. Ev hinekî jî dişibe tîkiliya "bav, giyana pîroz û law" Ne tenê dişibe, şeweya çêbûna wan yek e. Yek ji wan çiqas ku diçe dargî dibe û yê din manewî dibe. Ev sêbare di Sumer de, bi hev ve girêdayî ne. Ji van sêbareyan, ji yekê hêza cîhanê û ji ya din hêza axretê derdikeve. Ew sumerîyên ku em dibêjin hoveber in, baweriyê bi vê yaweyê (sefseteyê) nayînin, xweş dizanin ku wan dahênandine û xweş fêhm dikin bê bi kêrî çî jî tên. Ev tiştekî xerîb e ku yê herî olperest û bawerhişk, zanistî û zanyarên dema me ne. Çawa mirovê Sumer ji zanistiya îroyîn dûr e, mirovê îroyîn ya bi zanistî jî, ji xwedanasîya Sumer ewqasî dûr e. Li vir bawerhişkî îzafî ye (rolatîv). Rasteqînî li herdu alîya ye. Ji lêgerînê, dîtîne û bi cîhkirinê pêde, ti rêyên din tine ne. Çawa lawîk bê dayîk neyê terîfkirin, zanistî jî bê xwedanasî nayê terîfkirin.

Livî bangewazî jibo xwedanasîyê nîne. Zanistiya ku pêşî li qurbanê sazûmanên dogmatîk yên bi mîlyonan ne girtî û ji vê yekê berpirsiyar, jiberku dahûrandina xwedanasî, herwiha dahûrandina dewlet û şaristaniyê bi hev re nekiriye, ketiye rewşa sêrebendê ku bibe qurbanê

sêra xwe. Bîrdozgerên civaka hemdem ku xwe zanyar berdidin, encex sêbareya xwedanasî-dewlet-dirav ku ketina nav hev, bi şêweyeke teraz dahûrînin û ligor vê yekê pêşnûmayên civakê pêkbînin, êdî dibe ku bigihîjin armancê û xwe ji bandora sêrên rûxîner (wêranker) rizgar bikin.

Pêşnûmayên bîrdoziyî yên Sumer, îro jî mirov di nava şaşwazî û heyrantiyê de dihêle. Teolojî û mîtolojiya ku bingeha wêjeyê, dibine pêşnûmayên ku herî zêde bandor liser bîrdoziyî ya dîroka şaristaniyê kirine. Di bingeha hemû dogmayan de jî, ramana Sumer cîhekî girîng digire. Di vî babetî de, Sumerolojî şaxek ji ya dîrokê ye ku girîngiya wê zêde dibe. Şêweya ramanê ya dogmatîk, jibo veguherîna diyalektîkê vekiriye û xwedî çavkaniyeke afirîner û dewlemend e.

...

Helwestên Rahîbên Sumeran dema ber bi avakirina saziyên mîna dewletê ve diçin, ji bo em dewletê fêr bikin, agahiyên herî durust pêşkêş dikin. Berê perestgeha bi navê zîgûratê ava dikin, wê ber bi asîmanan ve bilind dikin, qatê jor ji xweda û qatê jêr jî ji ebdên wî re têne veqetandin. Beşên navberê jî ji nûnerên çîna navîn re vedikin. Xanî û zeviyên li hawîrdorê bi ser perestgehê ve ne. Teknolojiya xwe ya hilberandinê dixin beşekî perestgehê. Hesabên berhemên bi bereket baş têne kirin. Eşkere ye ku ev destpêka avakirina civakeke nû ye. Di vê civaka nû de hin aliyên civaka xwezayî û hin aliyên civaka hiyarsîk xuya dikin. Hem ji van civakan û hem jî tiştên bi kêra avakirina civaka nû werin bi kar tînin, parçeyên bêkêr û dibin asteng diavêjin. Tam mîna muhendîsên civakeke pîroz dixebitin. Di destpêka avakirinê de her kes razî ye. Mîna cejin û roşan be. Çerxa mezin hatiye danîn. Mîna bi ava Dicle-Firatê were gerandin, di dîrokê de yekem car herî zêde berhem tê stendin. Ma ji mirovatiyê re ji vê mezintir cejin dibe? Xwedayetiya herî mezin, ev nebe, ma çî ye?

Bêguman ev avakirina mezin, hêza xwe ji damezrandina şahane ya li qûntarê çiyayên Zagro-Toros digire ku li wir civaka xwezayî ya neolotîk ava bû. Civaka jin-dayikê, li qûntara van çiyayên di nava hezarê salan de çandeke mezin afirand. Amûrên hilberandinê bi kar anîn, nebat berhev kirin, çandinî kirin, heywan kedî kirin û xwedî kirin. Huner û hostahiya rahîban jî ew bû ku karîbûn ji vê jîyanê civakeke jor biafirînin û bi teknîka avdaniyê ji tejaneya Dicle-Firatê hatin û berhemekî zêde bi dest bixin. Vedîtina balkêş a dîrokî di cewherê xwe de wisa pêk tê. Di pêvajoyên paşê de li avahiyê, qatên nû têne zêde kirin yan jî li ser hîmên nû lêkirina dîwaran dubare dibe.

Mekan û cihê vê civaka jor bajar e. Ji vî cihî re ku civaka şareza, sîvîl û medenî jî tê gotin, bi qasî bandora xwe ya li ser mejiyê mirov, di şewazê hilberîna maddî de jî guhertinên mezin ên şoreşgerane dike. Ya rastîn, li gorî civaka xwezayî, bingehekî mezin ji dij-şoreşê re pêk tîne. Zêhniyeta dewlet-bajêr jî hê nehatiye çareserkirin. Sîstematîka mejî, nivîs, gelek pîşe û huner pêş de birine, lê bihayê çî û di berdêla çî de? Gelo şoreşa bajêr bû, yan jî dij-şoreş bû, ev hukum hê jî girîng in, û hêja ye, mirov hûrûkûr li ser bifikire. Divê neyê ji bîrkirin, di serî de dînen mezin ên yek xwedayî, gelek derketin û pêngavên dîrokî, li dijî vê avabûnê hatine pêşxistin. Cendereya nîfşê mirov xistinê ji cennetê zêdetir dişibe cehennemê. Ya rastîn, bi mînakên gihîştine heta roja me ya îro, êşkere ye, ji hindikî re cennet û bi giranî ji piraniyê re jiyana cehennemê aniye. Civaka dewlet-bajêr, ji her alî ve, di naveroka xwe de bangawaziyê ji bo hakîmîyet, mulkiyet û zordariyê dike. Hînkirina mirovê civaka xweza ji bo vê jîyanê hêsan nebûye. Ji aliyekî ve, bi xwedayên xeternak hukum li mejiyê mirovên bajêr tê kirin û ji aliyê din ve jî ev sîstem bi pîvaneke jêneger, jinê mîna amûrekî ji rêderxistinê –fahîsetiya destpêkê-pêşkêş dike. Tevî kontrola rojane, ebdiyet bi van saziyan mumkîn û gengaz dibe. Her du sazî jî taybetiyên xwe yên efyonker û tevizandinê hene.

Zêhniyeta avakirin û hilberandinê ya li dora vê civaka orjînal a dewlet-bajêr pêk hat, di pêvajoyên paşê de, di hemû waran de timî hat xurtkirin. Li Sumeran derketiye û wenda nebûye. Ya mîna xelean heta roja me ya îro hatiye, avahî û zêhniyeta wê ye. Mînakên li sîteyên Misir, Hîtû û Yewnan, versiyonên hinekî cuda yên orjînal in. Bi belgeyên dîrokî jî her ku diçe îspat dibe ku van her sê navendan jî wek xelekên li pey hev, orjîna Sumer esas girtine.

Piştî van her sê xelean, bi ser wan ve Çîn, Hînd û Roma zêde dibin. Bi vî awayî gerdûnî dibe. Ji ber ku armanca me nivîsandina dîrokê nîne, emê li ser van pêvajoyan ranewestin. Ya em dixwazin ispat bikin; tenêbûna dewletê û daîmiyeta wê ye. Bi maneya hebûnê dewlet tenê ye, ji aliyê demê ve, hebûnek her tim di dewletê de xurt e. Mirov nikare ji xwedubarekirin û tkraran re bibêje; saziya dewletê, helwestek bi vî awayî mijarê çareser nake. Tekrar tekrar çareserkirina heman cewherî maneyê pêş de nabe. Tenê dubare dike.

### **Ma pêşketina Dewletê Neçariyek Bû?**

Em wexta ji nêz ve, mînakî Sumerê hûr bikolin, emê bibînin ji destpêkê ve di civaka dewletparêz de du fonksiyon di zikhevdu de dimeşin. Ya yekemîn wek otorîte û zordarî dewlet, ya duyemîn jî wek nîzama hilberandinê ya gelemperiyê ya hemû sîteyê xwedî dike dewlet. Ev her du fonksiyonên dewletê, wek du nakokiyên bingehîn timî mirov bi xwe re lebigandine. Ne pê re dibe, ne jî bêtî wê dibe. Mîna amûrekî zordariyê, saziyek e, xwe lê ragirtin zehmet e. Lê wek amûrekî hilberandin û ewlekariya gelemperiyê, saziyek e, dest jê nayê kirin. Di vir de pîrsa li cih a were kirin ev e; gelo ji destpêkê ve ji bo hilberandin û ewlekariya gelemperiyê – berjewendiyê hevpar ên civakê – hewceyî bi zordarî û otorîteyê heye, gelo hilberandin û ewlekariya gelemperiyê ya civakê bêtî dewletê nabe? Eger bêtî dewletê dibe, wê wextê wek amûrekî zorê hewceyî bi dewletê nîne. Jixwe tevahiya mijarê di vî nuqteyê de ye, wek dewlet bi hinek narkotîka xistibe nav xwarineke xweş, dibe amûrê berjewendiyê mezîn û werdigere saziyekê. Hostatiya nîzama dewleta rahîban jî di vî nuqteyê de ye, vî cudahiya me bal kişand ser, pîr baş karîbûne veşêrin û bi vî awayî rê li ber çêbûna beşeke mijok û kurtêlxur vekirine. Teorîsyenekî anarşîst wek Bakûnîn ku dewlet mîna “xerabiyek” mutleq dîtiye, dîsa jî dewlet wek xirabûneke mecbûrî û hewceyî pê heye pejirandiye. Marksîzmê jî wek qonaxeke hewceyî pê heye nîrxandiye, lê ezê di analîzên paşê de bi berfirehî nîşan bidim ku wek amûrekî zor û zordariyê ji bo pêşketinê hewceyî pê nîne û dîsa xirabiyê mecbûrî jî nîne. Ji serî ve bûye bela, hîç hewce nebû û pêwîst jî nîne, pişt re tam dibe komeke cerdevan û çeteyê şêlandinê. Ji vî alî ve, diviyabû dewlet ji roja destpêkê ve wek rîşeke civakî bihata tecrîd û teşhîrkirin û bihata avêtin. Ev a rast bû. Divê dewlet wek amûrekî hilberandin û ewlekariya hevpar a civakê neyê nîrxandin, ne ku bi awayekî klasîk dewlet, bi awayekî civakî wek amûrekî were bi navkirin rastir e. Emê di beşê pêş de bi berfirehî li ser vî avabûna civakî rawestî û her weha emê ji vî bi navkirina civakî re jî “demokrasi” bibêjin. Ev nav li cih e, û rastir e.

zorê de, ha rol dayîna şoreşgeriyê ji bo şêr, ti ferqa xwe nîne. Wexta em dewletê bi nav dikin û dinîrxînin, divê em bandora wê ya li ser reng û dirûvgirtina civakê înkâr nekin, naxwe emê bikevin anarşîzmê. Dewlet bi her du aliyê xwe jî rastiyeke e û her tim di gotina dawî de diyarker bûye. Eger em van aliyê wê jî destnîşan nekin wê bi navkirina me pîr kêmbimîne. Ya divê em bikin ev be; em aliyê hewce û aliyên ne hewce yê desthilatdariya dewletê ji hev bikin. Pêwîst e, em ne wek zora mecbûr a xirab, ne jî wek hebûneke mezîn a pîroz nêzîk bibin. Şaşiyên mirov ên herî mezîn di nav kêliyê de dikin, ji nêz ve bi van helwestên yekalî têkildar in.

Em wexta dibêjin, yek ji taybetiyên bingehîn ê dewletê ew e ku her wek xwe maye, bêguman diyar e, em naxwazin bibêjin, di awa û şewazê wê de guhertin nebûye. Berovajî, wek xwe mayîna cewher, neçar dihêle ku dirûv û awa biguherin. Ev yek wek pîvana diyalektîkê ji bo her bûyer û rastiyeke derbas dibe.

Prototîpa demokrasiyê, mirov dikare di hîyarerşîya kêrhatî ya civaka xwezayî de bibîne. Di vî komê de ku xwe naspêre hilanîn û mulkiyetê, ji bo ewlekariyê û rêveberiya hevbeş jindayik û pîremêrê-xwedîtecûbe, hêmanên bingehîn in, hewceyî bi wan heye û bi kêr hatine. Endamên komê bi awayekî xweza ji wan re bi hurmet in. Lê eger ev rewş were bi karanîn, li ser rêz û hurmeta tê nîşandan otorîte, bi kêrhatin bibe berjewendî, amûrê zorê yê hewceyî pê nîne, wê derkeve holê. Amûrê zorê xwe bi rêbazên hilberandina kolektîf û ewlekariya hevpar

vedîşêre, ev yek di cewherê hemû sîstemên zordar û mêtinger de heye. Sazî û avahiya herî bêyom a hatiye vedîtin ev e. Ev vedîtineke welê ye; paşê pêre hemû awayên koletiyê, formên dînî û mîtolojiyên xeternak, talan û qirkirinên sîstematîk, şewitandin û hilweşandinê, tèn.

Marksîzm dema derketina vê pêvajoyê rave dike, ji himbêza civakeke paşve mayî derketina civakeke pêş destnîşan dike û di vê bûyerê de rola pîrikiyê dide “zorê.” Ev nirxandina ji aliyê me hemûyan ve tê parvekirin û pejirandin, hemû têgihîştinên me yên dewlet-şoreş, demokrasi û kirinên me yên çalakî-rêxistinê ji binî ve seqet dike. Vê hevokê wek rexne lixwegirtinê hûn dikarin binirxînin û bawer dikim heta niha di vê çarçoveyê de ti ekola wekhevî û azadiyê nekarî vê rexneyê li xwe bigire û vê helwestê li dawiyê bihêle. Her ekol, tevgera siyasî, dewlet û terîqeta li ser navê gelan û bindestan hat avakirin, bi sedema vê têgihîştina seqet nekarî pêşî li encamên berovajî bigirin.

Kevneşopîya dewletê wek amûrekî zordariyê, ji şibandina wê ya Leviathan jî wê were fêmkirin, cinawirek e ku ji xwînmijî û mêtingeriyê têr nabe. Her hucre û şanika wî bi xwîne dijî. Emê di gelek mînakên de jî bibînin, ev cinawir, kesên wek xwediyê wî xuya dikin jî di navê de hebûnên xwe yên herî bi nîrx jî bêtê teredut îmhî dike, qurban dide, mîna gundorekî di ser hemû kevneşopiyên exlaqî yên civakê re derbas dibe. Sultaneke Osmanî li ser navê “silameta dewletê” di şevê de 17 birayên xwe dixeniqîne û ew baş dizane li gorî pîvana amûra xwedîtîyê lê dike, tevgeriyaye. Di dîroka Romainê hemûyê de, di dîroka Îranê de, amûrê zorê bi awayekî kêfî tê bi karanîn û dîroka dewletên wan bi hovîtiyên bêhejmar tijîne û bi awayekî îdeolojîk kamûflekirina van kiryarên xwe jî wezîfe dizanin.

#### Avaniya Zêhniyeta Paradîgmaya Dewletperest

Saziyên civakî û zêhniyeta dewletê rengê dayê, pir girîng e, bi awayekî hûrûkûr werin kolan. Dûrketin û xerîbketina zêhniyetê ji xwezayê, çînayetiyan dîrî aqilan, gelek rêxistinên taybet, hemû saziyên eskerî, vedîtin û îcadên vî amûrê zorê ne. Ji çanda pîrozkirina xenîmet û talanê bigirin, bi tevahî piçûkdîtinê xebatê, ji têgihîştina xwedayekî her tim çî dixwaze ferman dike heta utobyayên cennet û cehennemên sexte, cîhaneke kurtêlxuran a sultan, keyser, şah, raca û împaratorên heta erşê xwedê hatine bilindkirin. Bi hezaran sal e, li ser navê van pîrozî û mezinbûnên nava xwe pûç di cihokan re xwîna herikî.

Em dewletê herî demdirêj û bi awayekî kûr, dikarin di civaka koletiyê de bibînin û çavdêriya li vê serdemê, wê agahiyên me dewlemendtir bike. Em dewletên koledar bi awayên wan ên herî saf di civaka Sumer û Misir de dibînin. Forma dewleta koledar a Sumer û Misir, di pêşketina zêhniyeta civakî, şewazên sazîbûna aborî û sosyal de guhertinên bingeîn kirine. Cîhana zêhniyeta civaka xwezayî, xwe dispêre têgihîştina xwezeyeke zindî û ruhber. Her hebûna di xwezayê de xwedî ruh tê qebûlkirin. Ruh wek sedemên zindîbûnê dihatin zanîn. Di têgihîştina dînen totemîk de hê têgihîştina xwedayekî ji der ve hukum bike pêş neketiye. Bi nazenî hewl tê dayîn, ji bo bi ruhên di xwezayê de yanî bi hêzên wê re li hev were kirin. Ji ber ku rewşeke berovajî maneya wê mirin e. Wexta têgihîştin ev bû, hewceyî bi lihevkarîneke awarte heye. Li gorî pîvana bingeîn a ekolojiyê, em bi jiyanê re rûbirû ne. Ji bo jiyanê civakî bi hêzên xwezayê re neyê dijberî hevdu, hewldaneke girîng heye. Wexta exlaq û dînê xwe pêş de dibin, prensîba bingeîn a lihevkarîna bi xwezayê û hawîdorê re li ber çav digirin. Ev prensîba jiyanê, ew çend di mejî û zêhnan de bi cih dibe, wek kevneşopîyeke exlaq û dîn li ser seran tê girtin. Ya esas, ev prensîbeke herikîne ya jiyanê xwezayî ye, di nav civaka mirov de bi cih bûye. Ti hebûn nikare hawîrdora xwe li ber çav negire. Ji rêderketinên demkin, bi herikîne re bi şert û mercên der ve û hundur ên nû re tevî pêvajoyê dibin. Naxwe bi tevahî li derveyî sîstemê dimînin, hebûna xwe wenda dikin. Girîngiya prensîba ekolojiyê di civaka mirov de ji vê taybetiya bingeîn a xwezayê tê.

Bi avabûna civaka dewletparêz a koledar re, ji vê pîrensîbê qutbûn û ji rêderketineke ciddî bû. Têkiliyeke xurt a pîrsgirêka hawîrdor û ekolojîk bi pêkhatina vê civakê û destpêka

şaristaniyê re heye. Şaristaniya civaka çînî, civakek e, bi xwezayê re li hev nake. Sedema bingehîn a vê rastiye ew e ku civaka nû, bi paradîgma û cîhana zêhnî ya koledar a bi dij-şoreşekê re eleqer e. Di civaka xweza de hemû endamên komê di tevahiya jiyanê de bi awayekî organîk cih digirin. Her kes ji dil û durust parçeyekî civakê ye. His û baweriyên wan hevpar in. Têgînên xapandin û derewê hîç pêş neketine. Weke ku bi xwezayê re bi zimanê zarokan bipeyivin. Li gorî qanûnên civakê yên kirine dîn û exlaq, hukumkirina li xwezayê û xirab bi karanîn, gunehekî herî mezin –tabû- û xirabî ye. Di civaka dewletparêz a koledar de ev têgihîştina bingehîn a exlaqî û dînî hatiye beropaşkirin. Ji bo meşrûiyeta civakî bi qasî zorê hewceyî bi derewê jî tê dîtin. Ji ber ku sîstema koledariyê bi tenê bi zorê nayê meşandin. Eger hûn civakê bi baweriyên xurt û bingehîn ve girê nedin, hûn nikarin sîstemê rê ve bibin.

Ev vedîtînen bingehîn ên îdeolojîk ên rahîbên Sumer û Misriyan ku tevahiya dîrokê û hê jî bandora xwe dewam dikin, di vê qonaxa dîrokê de derdikevin. Bi têgînên nû afirandin, şewaza fikrê ya bi riya mîtolojiyê hûnandin û ev yek kirin hîmekî bingehîn ji bo meşrûiyeta sîstemê. Taybetiya bingehîn a van mîtolojiyan –mîtolojî, bi zimanê Yewnanî çîvanok û efsane - ew bû ku cîhana xwedayan a nû derxistibûn ser bûyerên xwezayê. Xwedayên destpêkê En, Enlîl û Ra, cîhana efendiyan – Reban – pir bi hostayî mezin dikin û vedîşêrin. Hukumdariya çîna koledar a ava dibe bi xwedabûnê re di zikhev de mezin dibe. Efendiyan nû, çawa bêyî bixebitin bi hukumdariyeke bêhemta li ser text û di qesran de xwediyê jiyanê ne, her weha nîşaneyên wan ên xwedayî ku hatine hûnandin û biriqandin jî, di ser hemû hêzên xwezayê re ne. Hakîmiyeta civakî siya xwe daye ser hakîmiyeta xwezayî. Li ser dînê ruhberiyê yê xwezayê, dînê xwedayan ên ferman dikin, hatiye ferzkirin. Li cihê ku pêvajoyên xwezayî bi ruhan werin ravekirin, bi xwedayan tê ravekirin, ev yek di zêhniyetê de dibe guhertineke bingehîn.

Bawer dikim tê fêmkirin, ka çima ji vê pêvajoyê re ne şoreş, dij-şoreş tê gotin. Ji ber ku di dîrokê de pêvajoya herî xeter û neyênî daye destpêkirin. Pir girîng e, em hinekî dîn, hûrûkûr li ser mijar û dabaşê rawestin. Têgihîştina xwezaya zindî, li derdorên ilmî yên îro, yek ji mijarên sereke ye, herî zêde tê guftûgokirin. Wexta me fîzîka kuantûmê rave kiribû, em bi kurtî li ser vê yekê rawestiyabûn. Ya rastîn, mîna ku di civaka xwezayî de nebe jî, her hebûna xwezayî qanûnek xwe ya tevgerê û asta xwe ya manayê heye. Ev têgihîştin yek ji dîtinên herî şoreşger, tê qebûlkirin. Sûbjektîfa hebûna bûye maddî rê ve dibe enerjî ye. Enerjî maddeyeke rastî nîne; bi gotineke dîn ruhê maddeyê ye. Her roja diçe, bi cureyên cihêreng ên enerjîyê di xwezayê de pencereyên pir nû tene vekirin. Wexta tê gotin; wê paşerojê bibe ya fîzîka kuantûm a “nanoteknolojî” ev pêşketin tê destnîşankirin. Di encamê de bi awayekî cuda be jî şewazê civaka destpêkê bi herikîna xwezayî re lihev kirî, bi têgihîştineke rast, jiyan a ekolojîk esas digire. Mirovatî ji ber ku ji vê prensîbê qut bû û dûr ket, îro pîrsgirêka hawîrdorê gihîştîye asteke xeter û tehlûke. Di bingehê qutbûn û dûrketinê de jî zêhniyeta şaristaniya civaka çînî û şewazê hilberandina wê, heye.

Bi vê mijarê ve, nuqteya duyemîn a girîng, qutbûna têkiliya di navbera mejiyê hisî û mejiyê analîtîk de ye. Vê qutbûnê rê li ber xeter û cudahiyeke mezin vekirîye. Mejiyê hisî bi hemû ruhberan re heye. Bi gotineke dîn, di hemû pêvajoyên xwezayî de rewşa xweser a sîbjektê, rewşa mejî ye. Mejiyê hisî di pêvajoya xwezayî ya tekamulbûna ber bi cînsê mirov de hêdî hêdî ber bi mejiyê analîtîk ve diçe. Di mejiyê analîtîk de hîlbijartin bi lez e, lewra qabîliyeta wê ya guhertinê xurt e. Lê di heman demê de aliyê wê yê ji rêderketinê jî ew çend xurt e. Mejiyê hisî, tevî ku basît e, bi xweseriyeke ajoyên hundurîn zelal e. Yanî tê maneya veguherîna refleksên bi şert, bi refleksên bêşert.

Ji bo hînbûnê ajo rêbazeke basît in, lê bi îstiqrar in. Berhemê tecrubeyên bi sed hezar salan e. Lewma bi hêsayî naxapin. Taybetiyek wan a dîn jî ew e ku bi jiyanê re têra xwe têkildar in. Li hemberî şertên der ve û hundur ên jiyanê eleqeder dikin an jî gef dikin, yekser reaksiyon nîşan didin. Lê ev aliyê wan, bi lez pêşî li rola wan a mejiyê analîtîk digire. Dîsa jî ji bo jiyanê mejiyê esas mejiyê hisî ye. Şîrove nake, dide jiyîn. Şîrove çiqas pêş dikeve, ji

rêderketin jî ew çend zêde dibe. Mejiyê analîtîk bi şîroveyê, rêyên nû dide ber mejiyê hisî û şikil dide tevgera wî. Ev yek zêdetir ji bo cureyê mirov ê pêşketî wisa ye. Jixwe şêwazê jiyana civakî ya cureyê însan bi asta pêşketina mejiyê analîtîk re têkildar e. Yê bi awayekî lezgîn civakê pêş de dibe mejiyê analîtîk e. Lê ji ber ku ji hisan bêpar e, wexta serbest dimîne, xeter e. Bi taybetî, mejiyê analîtîk piştî ku hînî çanda şer û desthilatîyê dibe, pir xeternak dibe. Mejiyê analîtîk ê em qalê dikin di şerên îmhayê yên serdeman de bi awayekî balkêş xwe nîşan daye. Ji ber ku wek makîneyekê dixebite, ji hisên mîna êşê, tîrsê û hezîkirinê bêpar e. Bi sedema sempatî û empatiyê nas nake, taybetiya xwe ya îmhaker bi awayekî pir xeternak ferz dike. Berovajî vê yekê, dema bi mejiyê hisî re lihevkişî bixebite, ji bo pêkhatina civakên herî têkûz ên xwedî qabîliyeta analîzeke payeber, roleke diyarker dilîze.

Di serdema civaka dewletparêz a koledar de ev her du mejî ji hevdu veqetiyane. Belkî jî di asta herî jor de, ji mejiyê hisî yê li ser civaka xwezayî serwer bû veqetîneke mezin dibe, û di şûnê de mejiyê çînek li ser hunerê mêtîngerî û zordariyê diponije, yekem car derdikeve pêş me. Ev bûyerek e, wê bi xwe re encamên xeternak bîne. Berhemê pir zêde yê koledariyê ku li ser berhemê zêde yê civaka neolotîk pêk hat, ji bo avabûna vê çînê bû zemînê maddî. Tenê bi rêvebirina hilberandinê dest datîne ser piraniya berhemên. Piştî vê yekê, dor tê avakirina zêhniyeta van berhemên biparêze. Di encama lêgerînê de xwedayên mîtolojiya nû yên ferman dikin derdikevin ser dika dîrokê. Pêvajoyeke xurt a mejiyê analîtîk dest pê dike. Mijarên herî zêde ev mejî li ser sekiniye, dîtina rêzikan ji bo rêvebirina ebdan e. Di heman demê de ev rêzik wek fermana xwedayên namirîn nîşan dane. Ji ber ku ev mijar di dîroka mirovatiyê de cihekî girîng digire, ev dibe sedema meznahiya rahîbên Sumer û Misrê. Mejiyên wan ên ji civak û jiyana xwezayî qut bûyî, sistemeke mezin a mîtolojîk a hunandî afirandiye. Ji bo ebdan pê bidin bawerkirin, sistema dibistanên efsûnkar, perestgeh û peyker ava kirine. Di şûna dînên ruhparêz ên civaka xwezayî de ku zirara wan nebûn, dînên xweda yên ferman dikin afirandin û stû tewandin daîmî kirin. Ketin cîhana tîrsê, belovajîkirin û anîn ziman ka çima hewce ye ji xwedayan bitirsîn û wexta guh bidin xwedayan wê çawa bîne xelatîkirin. Ev xebat bi nazenîn û hostatî kirin. Yekem car utopyayên naveroka xwe cennet û cehennem vedîtî. Ya esas, ji çîna efendiyên nû re sistema îdeolojîk tê avakirin ji bo bi wan re were lihevîkirin. Şêwazê fikrê mîtolojîk e, ev yek li gorî demê li cih e. Ya rastîn, dînê zindîtiyê (anîmîzm) wekhevî û azadîxwaz e. Dînê nû yê bi giranî mîtolojîk e, dînê çînekê ye, wekhevî tê de nîne, dînê koletiyê ye. Ji sedî sed stûxwarkirinê ji xwedayan re – efendiyan – ferman dike.

Ev zêhniyet di dîroka mirovatiyê de dij-şoreşek e, û pêngava herî mezin a mejiyê analîtîk e, ya pêşketina mejiyê çînekê ye. Êdî dîrok, wêje, huner, huqûq û polîtîka, ji nû ve bi mejiyê vê çînê tê hûnandin. Em vê rewşê bi awayekî herî xurt û orjîn di mîtolojiyên Sumer û Misriyan de dibînin. Îdeolojiya çîna mêtînger a serwer êdî ketiye ser rêya civaka jor û civaka dewletparêz. Gavên li ser vê rê, wê li ser navê hemû civakê werin avêtin. Îdeolojiya jindayîkê ya ji civaka xwezayî mayî wê were mêtin, naveroka wê were pûçîkirin, asîmîlekirin û wê bixînin xizmeta nîzama xweda-mêran. Mîna ku çawa jin xistin xizmeta – destpêka fahişetiya taybet û giştî – mêran. Hemû endamên civaka xwezayî yên azad-wekhev, wê bibin endamê çîna ebdiyetê. Destaneke Sumeran dibêje; mirov ji “gûyê” xwedayan hatine afirandin. Dîsa yekem car destanên Sumeran dibêjin; jin ji parsûyê mêran hatiye afirandin. Bi rastî, mîtolojiya Sumeran serketineke wer awarte ye, bandoreke mezin dike li mîtolojiyên piştî xwe tî û heta dibe yekemîn çavkaniya dînên yek xwedayî, wêje û huqûqê. Di destanê de taybetiya Gilgamêş bi heman awayî dadiwerive nav hemû destanên cîhanê.

Ji ber ku bi awayekî berfireh analîzkirina zêhniyeta Sumeran mijara me nîne, bi kurtî em dikarin bibêjin; dîrok yanî şaristanî, ji bo dest pê bike, ne tenê zordarî, mejiyê analîtîk jî dibe çavkaniyeke bingeîn. Paşê divê em rehên fikra metafîzîkê jî di vî mejiyê de bibînin. Kulmeke efendî netenê li jor li qesrên mîna cennetê rûniştîne û rojên xwe derbas dikin, her weha hîmê efsane û cîhana utopyayên timî serî li mirovatiyê bigerînin, datînin. Derewa mezin a civakî ku

pêk tînin, di mejîyê hemû mirovatiyê de reh ber dide û saziyên wê têne avakirin. Ev yek bi her cure mîtoloji, destan, perestgeh û dibistanan tê kirin.

Di dîrokê de veguherîna herî bingeîn a zêhniyetê di civaka Sumeran de wek dij-şoreşekê pêk tê û di serî de civaka Rojhilata Navîn, paradigmaya mirovatiyê – nertina me ya bingeîn li gerdûn û xwezayê – ji binî ve guhertiye. Têgihîştina civaka xweza, gerdûn û xwezaya zindî, rengîn e, û hilberîner e. Xwezayê wek behok û zalim nabîne. Mîna dayikekê dibîne. Di zimanê Sumeran de gotina “Amargî” tê maneya azadiyê û di heman demê de tê maneya vegera li dayikê. Ev gotin bi xwe jî zêhniyeta dij-şoreşê pir baş li ber çavan radixîne. Li gorî nertina mîtolojiya nû, gerdûn û xweza bi xwedayên hukumer û cezaker tijî ne. Xweda ku – ya rastîn despotên mêtînger û zordar in – bilind kirine derveyî sînorên xwezayê û her ku diçe xwe vedişêrin, wek xweza zuha kiribin. Têgihîştina xwezayê û maddeyê mirî pêş de dibin. Tevî ebdên ji gûyê xwedayan hatine afirandin, her diçe hemû ruhberan piçûk dibînin, piçûk dixînin. Ev paradigma her ku çû rehên xwe kûr berdan. Sedema bingeîn e ku mejîyê civaka îro ya Rojhilata Navîn tevîzand û kir ku bi ser xwe ve neyê. Ewrûpayê bi reformekirina Xiristiyanîyê û şoreşa Kopernîk karîbû vê paradîgmayê hilweşîne. Dehayekî Ronasansê mîna Giordano Brûno, bi sedema ku têgihîştina xwezaya zindî parast, bi saxî hat şewitandin. Ev paradigma ji ber ku danewerivî civakên welatên Çîn û Japonyayê, pir zû dikarin bi pêşketinê erênî re li hev bikin. Di vê yekê de, têgihîştina wan a gerdûna zindî roleke bingeîn dilîze. Di şaristaniya Roma-Grek de jî bi sedema şewazê fikra felsefîk, mîtolojiyên Sumer-Misirê li dawî hîştin û di şûnê de hûnandina diyalektîka metafîzîk esas girtin, heman pêşketin bûn.

Çarçove û tîgîna dewletê di malzaroka perestgehên rahîban de pêk hat, lê yên dewlet kirin sazî û xwediyê hêza desthilatiyê, şefê eskerî û meclîsa rûsîpiyên civaka hiyarerşîk in. Desthilatdariya dewletê, di navbera van sê aliyan de piştî tîkilî û nakokiyên dîrûdirêj diyar dibe. Di destpêkê de qral-rahîp serdest in, paşê her ku diçe ev sazî cihê xwe ji meclîsa rûsîpiyan re – demokrasiya seretayî – dihêle, pişt re serdestiya şefê eskerî pêş dikeve ku ew xwediyê hêzê yê dawî û diyarker e. Ev pêvajoyê di destana Gilgamêş de bi zimanekî helbestî û mîtolojîkî hatiye îfadekirin. Gilgamêş bi xwe qehreman û şefê eskerî temsîl dike. Rahîb e û rabîhên berê yên xwediyê hêzê pir tepisokî bûne. Enkîdo wek mînakê yekemîn esker ji barbarên li derveyî etnîsîtê hatiye anîn, derdikeve pêşberî me. Rêxistiniyê li derveyî xizmtiyê pêş de diçe.

Bandora hêzê ya efsûnkar, hem yekem car rê li ber stû tewandinê vedike, hem jî dibe sedem xwediyên berhemê zêde xwe wek qral-xwedayan nîşan bidin. Pêvajoya ku egoya mirov xwe herî mezin îlan bike, dest pê dike. Êdî xweza û civak wek berhemekî qral-xwedayan tê nîşandan. Hemû mîtoloji beriya her tiştî cih didin vê vegotinê. Ji van çavkaniyan paşê wê dawerive pirtûkên pîroz. Bi vî awayî wê desthilatiya dewletê bêserûbinî bibe. Têgihîştina dewletê ya hê jî wek slogan tê bi karanîn “Ebed-medet dewlet” ji vê derê tê. Eger dewlet pêş neketa, bi taybetî bi mîtolojiyê nehata xemilandin, wê ji sazî û rêxistineke basît a cerdevanan wêdetir negihîsta ti qonaxê. Ji ber ku îqtîdara dewletê ji bo wê demê gelek hatina wê ya karê hebû, xwe wek saziyê awarte ya xwedayî li ser hemû mejîyan ferz kiriye. Bi vê maneyê dibe ku wek rêxistineke desteserkirinê jî bê fêmkirin. Di vê nuqteyê de hêza îdeolojiyê derdikeve pêşberî me. Îdeoloji dibe sedem ku ew rêxistina desteserker, wek saziyê pîroz a fermana xwedê were naskirin. Eger îqtîdara dewletê çiqas were mezinkirin û xemilandin, divê em fêm bikin ku li wir şêlandineke mezin û berjewendiyên veşartî hene. Qral-xweda ku ji vê rastiyê hayedar in, xwe kirine sazî. Qesrên bi heybet, hebûneke eskerî ya ji kesên bi hêz pêk hatî, îstixbareteke baş, haremeke balkêş, xanedaniyê navdar, şecereya nîşan dide ka ji koka kîjan xwedayî ne, wezîrên her tim pesnê wan didin û ebdên stûxwar ji bo vê sazîbûnê ji wan hêmana ne, bêtî wan nabe. Qesrên pîramît bi xwe, ji bo dunyayê mayînde qesr in. Kinc, hêzeran û mor ji aksesûwarên wan in, timî ji xwe kêr nedikarin. Ji hemû endamên civakê re ya dima jî ew bû; diviyabû ebd timî ji van saziyên xwedayên mezin re serî bitewînin û şîkir bikin. Di pirtûkên pîroz de gelek sîfatên xwedê hene, piraniya van

têgînan sîfatên qral-xwedayên destpêkê yên Sumer û Misriyan e. Beşek ji wan jî versiyonên dubare ne, yan hatine guhertin.

Bi mirina wan re – ya rastirîn çûna wan a dunya din – hemû berdestiyên wan bi awayekî zindî dihatin definkirin. Ji ber ku berdestiyên qral beşek ji bedena wî dihatin hesibandin. Ya rastîn tevî bedena qral definkirina wan, ji bo xizmetê li dunya din ji qral re bikin hewce bûn. Zurriyeta wan a li dunyayê jî dimîne wê hebûna wan dewam bike. Têgîna “bêmiriniyê” jî hinekî wisa derdikeve. Bi vê mînakê, bi awayekî balkêş xuya dike ku wexta mejiyê analîtîk ji rastiye qut dibe, çawa civakê vediguherîne. Ji bo avakirina piramîdekê bi tenê, divê bi sed hezaran kole bi mirina xwe bixebitin. Desthilatiya dewletê ya tê avakirin, dibe erdhej û zordariyeke mayînde li ser serê mirov. Di ferhenga mirovatiyê de êdî têgînên zilm, meşer û xelaskar hêdî hêdî bi cih dibin. Şexsiyeta peyxemberan wek şervanên azadiyê di van şert û mercan de reng digire. Peyxemberê wek xelaskarên vê felaketê derkevin pêş, çavkanî dîsa civaka Sumer e.

Bi civaka xwezayî re beşekî wenda dike jin in. Mîtolojiya Sumer mîna lawikên şînê yên jina wenda kiriye. Di kulta İnanna de hem şopên berê yên serdema civaka jin-dayikê hene, hem jî têkoşîneke mezin li dijî civaka serweriya wê mêr dike, heye. Sîteyên destpêkê bi giranî ji aliyê jinan ve tene avakirin, lê paşê hemû cihê xwe ji mêran re dihêlin. Di serê saziyan de ya ku jin xistiye, dîsa perestgeh tên. Di destpêkê de perestgehên di bin rêveberiya jinan de yên li ser navê xwedawend-dayik İnannayê, yek bi yek tene dagîrkin û dikin kexxane. Nîzama malbatî ya li dora jin-dayikê ya civaka xwezayî, saziyeke cuda ye. Xwediyê jinê tineye, di heman demê de jin bi xwe, kîjan mêr û zarokî bixwaze dikare rê ve bibe. Bi awayekî klasîk saziya pîrekî û zilamtiyê pêş neketiye. Li ser hîmê saziya dewletê, piştî ku civaka mêrê serwer pêk hat, malbata bavikanî ya bi rêveberiya mêr, belav bû. Saziya malbatê naveroka wê diguhere, rengê xwe yê destpêkê digire û heta îro dewam dike. Xwediyê jinê mêr e, her weha zarok jî yê wî ne. Jin her ku diçe ji hêzê tê xistin û dikeve pozîsyona mal û milk. Malbat di cewherê xwe de dibe qefesek.

Qasî malbata di bin rêveberiya mêr de ti koletiyeye daîmî û kûr nehatiye dîtin. Ev tespîtek e, hemû sosyologên navdar li ser hemfikir in. Ji bo mirov asta koletiyê ya civakê analîz bike, ji sedî sed divê mirov asta koletiyê ya jinê bi awayekî berfireh çareser bike. Jin ne tenê ji aliyê mejî û kiryanan ve hewce hatiye kirin, di heman demê de hemû hisên wê, tevgerên wê yên bedenî, nîzama dengê wê, lixwekirin û vexwarina wê jî bi koletiyê re têkildar hatiye kirin. Xelek bi poz, guh, zend û lingên wê ve hatine kirin. Ev sembolên zincîra koletiyê ne. Di serdema navîn de kembera bakîretiyê jî bi jinê ve tê kirin. Têgihîştineke yekalî ya namûs û exlaq tê pejirandin. Ji aliyê îdeolojîk ve jinê tine dikin. Hemû nîrx û buha ji destên wê tene girtin û wê dixin rewşa mal û milk. Bi qelen û next tê wezinandin.

Koletiya jinê ku çavkaniya wê civaka Sumeran e, mijarek e, hê dest pê nehatiye kirin. Hewcebûna bi civaka hiyarerşîk dest pê kir, di perestgehên rahîban re hat derbaskirin û xistin holika mêr, bi vî awayî bi statuya herî giran bi dawî kirin. Ji wê demê û vir ve, statuya ku pêş de birine ev e. Mijara bingeîn a wêje, exlaq û perwerdeyê her jin bû û dianîn ziman ku jinek bi hemû his û tevgerên xwe çawa dikare ji mêrê xwe re xizmetê bike. Koleyê mêr bi berhemê zêde yê bi dest dixistî û hêza xwe ya milan, statuya xwe destnîşan dikir. Koletiyeye naveroka wê aborî bû zêdetir derdiket pêş. Lê jinê bi hemû beden, ruh û fikra wê dikin kole. Eger hûn mêrekî kole serbest bikin dikare bibe mirovekî azad, lê hûn jinekê serbest bikin, wê biçe koletiyeye hê xirabtir. Ev rastî bi xwe, koletiyeye kûr nîşan dide. Çavdêrekî baş dema li jinê temaşe bike, bi hêsanî dikare bibîne, jin çawa bi her awayî li gorî daxwazên mêr hatiye hûnandin û reng dayîne. Ji dengê wê heta meşa wê, ji nertina wê heta rûniştina wê, wek bibêje; “ez hatim qedandin” Li ser koletiya jinê analîz nehatine kirin, yek ji sedemên bingeîn e vê rastiye, çilekiya mêr û ruhê wî yê tatmînkar e dîktator e. Prototîpa qral-xwedayên di civakê de, efendiyê jinê mêrê li malê ye. Ew ne tenê zilamek e, ew xweda-mêr e. Ev taybetiya mêr bêtî ku biguhere, bandora wê heta roja me ya îro hatiye.

Civaka dewletparêz a koledar di warê ekonomîk de rengê fabrîkeyeke mezin lê dixê. Ji fabrîkeyên hemdem, ji aliyê xwedî û teknîkê cuda dibe. Kole mîna kerîyan têne xebitandin. Li nav zevîyan, li kanên kevîran û di avakirina xaniyan de têne xebitandin. Ev yek ji berhemên serdema Arkaîk mane pîr baş tê fêmkirin. Kole ji heywanan diwartir têne rêvebirin. Kole heywaneke tê xebitandin. Milk tê dîtin. Tenê amûrekî hilberandinê ye. Kole li derveyî huqûqê ne. Mîna eşyayek ku hisê wê nebin. Di mijara koleyan de qonaxa mejiyê analîtîk ê mîran gihîştîyê pîr zêde balkêş e.

Di civaka dewletparêz a koledar de saziya mulkiyetê jî gava destpêkê têkûz diavêje. Cewherê sîstemê ew e ku civaka jor, civaka jêr bi her awayî dike milk. Xweda-qral û alîkarên xwe xwediyê her tiştîne. Xwedîti encameke xweza ya serdestiyê ye. Egoya mirov eger derfetên pêşketinê bibîne, taybetiyên wê yên sînor nenas hene. Di serdema avakirina sîstemê de ji ber ku bandorên bi sînor bikin nîne, rê li ber kulta xweda-qral vedibe. Nîzama mulkiyetê ya civaka xwezayî nas nedikir, ji mulkiyeta dewletê dest pê kir dawerivî malê û her saziyê. Di her kesî de hisa mulkiyetê afirand. Mulkiyet hîmê dewletê tê hesibandin û tê pîrozkirin. Ji vir û pêve ya were kirin ev e; wê hemû dunyayê bikin milk. Sînorên dewletan, zevî û erdên xanedanan, sînorên welatan, bi awayên cihêreng sînorên mulkiyetê heta îro wek dayîneke xwedê kirin fitreta mirov. Ya rastîn, mulkiyet wek çavkaniya kurtêlxuriyê dizekî ye. Saziya herî zêde piştgiriya kollektîf a civakê xira dike. Lê ji bo xwedîkirina civaka jor jî saziyeke bingehîn e, dest jê nabe.

Me hewl dabû, em destnîşan bikin ku civaka ekolojîk xweber civaka xwezayî ye. Piştî ku civaka dewletparêz bi berfirehî û kûrahî mezin dibe, civaka ekolojîk gav bi gav bi paş ve tê xistin û ev jî wek yek ji nakokiyêke bingehîn a civakî tê heta îro. Nakokiya civakê ya hundurîn çendîn mezin bû ye, nakokiya wê ya bi atmosfera der ve re jî ew çend zêde bûye. Tehekuma li mirov bi xwe re tehekuma li xwezayê tine. Eşkere ye ku sîstemeke dilê wê bi mirov neşewite, dikare her cure xirabiyê bi xwezayê bike. Jixwe hakîmiyet û fetih wek du rastiyên bijare di exlaqê çîna serdest de cih girtine. Hukumkirina li xwezayê, bi qasî hukumkirina li mirov wek heq û helwesteke bi şeref tê dîtin. Zindîtiya xweza û pîrozkirina wê ya civaka xwezayî tine hatiye hesibandin. Mîna dijminêkî fetihker. Wexta ev tîgîn li ser zêhniyet û tevgera civaka dewletparêz serdest bûn, êdî ji felaketên mezin ên hawîrdorê re ku di roja me ya îro de bûne xetereke ciddî, rê heta dawiyê vebûye.

Nirxandinên me yên ji bo bi navkirina civaka dewletparêz a di qonaxa damezrandinê de divê tîrê kiribe. Mijara balê dikişîne ev e; çima ne koledar, çima em tîgîna civaka dewletparêz a koledar bi kar tînin, dibe ku ev pîrs were kirin. Ez wer bawer dikim ku wexta em dewletê wek civaka jor qebûl bikin, bi kar anîna vî tîgînê hê berçav e, û wê ji armanca me re xizmetê bike. Dewlet nebe em nikarn koletiyê bifikirin. Şertê bingehîn erka dewletê ye. Dewlet saziyeke mucered nîne, ji ber ku rêxistinbûneke hevpar a kesên serdestiya amûrên mêtîngerî û zordariyê kirine destê xwe. Xizmetên giştî yên ewlekariyê ku ji bo her kesî hewce ne, û xizmetên din ên ji bo gelemperiyê, dibin perdeyek ji bo vî rêxistinbûna behsa wê tê kirin veşêre û li ber çavê civakê rewya bibe. Yek ji sedemên din a jê re tê gotin civaka dewletparêz ev e; formên civakî yên feodal û kapîtalîst jî xwe dispêrin heman dewletê û hebûna pêşketina xwe pê dewam dikin. Saziyan hevpar ên komên mêtînger û zordar, rêxistinbûnên bi navê dewletê ne. Ji bo mêtîngerî û zordariyê ti sazî bi qasî dewletê bi tesîr û bi bereket nebûye.

### **-Wekî Encam**

Em civaka dewletparêz di nav dîrokê de jî dişopînin. Em dibînin; li dora kulta perestgehên mezin, hem saziya dewletê, hem jî bajar di zikhev de pêk tên. Marksîzm jî destnîşan dike ku dîn saziya li jor ava bû ye, lê paşê wek avahiya jêr nîzama aboriyê nîşan daye. Ji bo vî tarîfê em dikarin Sumeran mînak bidin. Perestgeh hem cihê hilberandina

têgînên xwedayî ne, (qatê jor ê zîgûratê xwedayî, qatê jêr jî ji bo hilberandinên însanî ne) hem jî navenda hilberandinê ya aboriyê ne. Qatê jor Panteon e. Qatê jêr bi amûrên hilberandinê û berhemên hilandî tijî ne. Qatên navberê jî bi xebatkaran tijî dibin. Em nikarin perestgehê wek mizgeft û dêrên îro bibînin. Zîgûrat di dema derketinê de wek navendên afirandina zêhniyet û hilberandina maddî rolê dilîzin. Agahiyên di dest de van tespîtan pir êşkere piştrast dikin. Em ji bîr nekin, yê perestgehê ava kiriye rahîb e. Ev rastî bi xwe jî nîşan dide ku bi qasî dewlet û bajaran, di bingehe şoreşa avabûna jêr a hilberandinê de zêhniyet li pêşiyê tê. Perestgeh, saziyek e, zêhniyetê esas dibîne. Di zimanê Helenî de ji zêhniyeta perestgehê re teorî tê gotin. Di Helenî de teorî bi maneya “nertina xwedayî” – paradigmaya bingeîn – tê. Perestgeh zîgûratên Sumerî, bi awayekî balkêş hem wek navendên siyasî-teorîk, hem jî wek navendên aborî-teknîk, prototîpa bajarên ku wê pişt re pêş bikevin, di himbêza xwe de hildigire.

Zîgûrat tovê bajar û dewletê ne. Li wir berjewendiyên civaka hiyarerşîk di serê rahîb de sentez dibin û ji bo pêşketinên hê berfireh, modeleke teorîk tê pêkanîn û bi amûrên pratîk ên amade tene bi cihanîn. Ji perestgehekê bajarek, ji bajarekî şaristaniyek, ji şaristaniyekê dewletek, ji dewletekê împaratoriyeke, ji împaratoriyeke jî dunyayek çêdibe. Ma ji vê mezintir mûcîze dibe? Bê sedem ji van erdan re nehatiye gotin diyarê mûcîzeyan. Dîrok jî dinivîsîne qralên yekemîn ê Sumeran koka wan rahîb in. Di sîstema me ya hûnandî de jixwe wekî din nabe. Potansiyela qral-rahîb, dewlet çiqas xwe bi sazî dike û burokrasiya xwe pêş de dibe, bi sînor dibe. Polîtîka, yanî pîrsgirêkên rêveberiyê yê bajarê ku mezin dibe, derdikevin pêş. Ji rengê pîroz ê dewletê, pêşketin ber bi aliyê sekuler-dunyevî ve diçin. Rahîb zêdetir bi karê toerîk re mijûl dibe, lê hêmanên polîtîk zêdetir bi pratîkê re dilebikin. Ev rewşa bi awayekî dijwar di zikhev de dimeşe, her diçe siyasetvanan derdixîne pêş. Bajêrê mezin dibe, siyasetvanê ku mezin dibe îfade dike. Gaveke pişt vê yekê jî ewlekariya bajêr tê û di vê qonaxê de ji rola fermandar derdikeve pêş. Bi vî awayî qraliyet xwe bi sê çavkaniyan xwedî dike. Her sê çavkanî jî xwedatiyê esas dibînin. Ji wê rojê ve ya pêş dikeve, tenê pîrbûn û cihêrengbûna vê modelê ye. Hucreya kok a dewletê perestgeh e. Pişt re hucreyên nû, şax, organ û sîstem in. Mîna mirov.

Eger em gotinên xwe bidin ser hevdu, em dikarin bibêjin; ev hemû pêkhatin û avabûn, avabûna jor dewletê îfade dikin. Di mîtolojiyê de dewlet wek saziyekê tê şibandina textekî zêrîn. Li ser vî textî, qralên mîna xwedayên namirin çarmêrkî rûdinên û bi awayekî ku ji vê jiyanê careke din qut nebin, nîfş û zurriyetên xwe – çîn – ji mirovan vediqetînin. Ji ber ku rêveberiyê bi awayekî xanedanî dimeşînin, nîfş û zurriyetên xwe nemir îlan dikin. Bi vî awayî, wek xwedayên bê mirin, qral li serê dîrokê li quncikê cihê xwe digirin. Ya herî balkêş, em ji vê parçebûna civakî, dikarin hemû nîşaneyên serdemên din bibînin. Di serî de wêje, dînen yek xwedayî, huner, polîtîka wek rawestgehên rê yên pêkhatinên resen derdikevin ser dîrokê. Em wexta çavkaniya dewletê baş bikolin û lêkolîn bikin, emê baş fêhm bikin ka çima dewlet neçar bêrawestan, bêrehim û zêde jiyaye.

Di sîstema nû ya civaka dîrokî de dijberiya bi civaka komîn re, xwe wek civaka jor pêk tîne. Cudahî û kûrbûna navberê mezin kiriye. Ji aliyê mijara me ve, pîrsa girîng ev e; ma mecbûr bû ev pêkhatin bibûya? Gelek teoriyên civakî, derketina civaka çînî wek şertê pêşketinê dihesibînin. Em bi bersivên hê nêz dikarin li hêzên pêşketinê binerin û analîz bikin. Li dora perestgehê avdanî pêş ketiye û berhemê dîkare mirov hê zêde bi xwe ve girê bide. Derfet û îmkân çêdibin ji bo bi hezaran mirov baş bixebitin û karibin berhem bidin. Erxên mezin ên avdaniyê, mezinbûna erd û zeviyan, amûrên ji hesin û tûnc, keştiyên çem û erxan, îmkânê bazirganî û hilberandineke mezin didin. Wexta ev hemû faktor tene cem hevdu bajar ava dibe. Rêveberiya rahîban di destpêkê de nêzî komînîzma seretayî ye. Em bi vê dikarin bibêjin mecbûr nebû ji bajêr dewlet derbiketa. Dewletê bi serdestiya polîtîk û eskerî pêk bihata. Sedema vê yekê jî ev e; bi mezinbûna bajêr re tevî zehmetiyên rêveberiyê, hem qebîle û komên li çiyar, parastina bajêr, dikin pîrsgirêkeke girîng a ewlekariyê. Ji bo civakekê ewlekariyê û rêveberî bêtir dewletê nabe? Gelek bajar xwe bi xwe diparêzin – bi taybetî mînak

Atîna – ne bi dewletê, bi xebatên serketî ya rêveberiyê demokratîk karîbûn bajêr biparêzin. Di qonaxa destpêkê ya civaka Sumeran de ev model heye. Meclîseke ji berpirsiyarên qebîleyan pêkhatî, rêveberiyê pêk tîne, û wexta hewce dibînin ji ciwanên bajêr komên parastinê dadimezrînin. Li gorî pêdiviya wezîfeyê fermanbarek tê hilbijartin. Em vê pêşketinê di civaka Atînayê de hê berçav û sistematîk dibînin.

Eger wisa be, rast nîne, derketina dewletê wek mecbûriyetê di hîmê dîrokê de were bi cihkirin. Eger em tarîf bikin ku dewlet wek amûrekî zordarî û rêveberiyê ji bo desteserkirina berhemê zêde hatiye bi karanîn, rastir e. Dewlet wexta vê yekê dike jî xizmetên ji bo gelemperiyê û ewlekariya giştî jî wek kamûflajê û sedemê xwe mezinkirinê bi kar tîne. Xizmetên ji bo gelemperiyê – feydeyên hevpar ên civakê – û ewlekariya giştî, meclîsa demokratîk a bajêr jî dikare bi cih bîne. Eger wisa be, wê wextê bi karanîna vê îmkânê, ji mecbûriyetê wêdetir, mirov wek desteserkirin û dij-şoreşê binirxîne, hê tespîteke li cih e. Xizmetên gelemperiyê û ewlekariya giştî ya bajêr li cihê bi demokrasîyê tedarik bibe, hêza bahaneyan diafirîne û xwe ferz dike, mirov wê wek hêzeke ji destpêka dîrokê muhafizekar û zordar bi nav bike, rast e. Di roja me ya îro de jî hêza ewlekariyê û siyasetvanan ji hewcebûnê wêdetir, ji ber taybetiyên xwe yên pasîf tenê taybetiyên despotîk bi dest dixin. Pêwîst e, ev hêz wek barekî zêde yê li ser nirxan were dîtin. Di destpêka lîstîkê de jî ya diqewimî bi cewherî pir cuda nebû.

Lê tevahiya dîrokê ya ku mezin bû, ne hêza rêveberiya demokratîk, hêza rêveberiya despotîk bû. Her gava dewlet wek hêzeke despotîk pêş de bir, bihêlin ew wek pêşketineke mecbûrî be, di dîrokê de bû cewherê pêşketinê belovajî, muhafizekar û paşverû. Eger manedaneke teng be jî, mirov dikare şer û îqtîdarê wek daxwaza bingeîn a vê kevneşopiya di nav dewletê de xwe kamûfle kiriye bibîne û wan wek îrade û aqilê wê destnîşan bike. Ev helwesteke têra xwe girîng e. Dîsa di çarçoveya vê manedanê de divê mirov hunerê eskerî û politîk ji rêveberiya giştî û rastiya ewlekariyê veqetîne. Kesê hêza wî ya pratîkî û zanistî ya pêhesîne hebe, xwe nagire wê vê cudabûnê bibîne. Di analîzkirina dewletê de bi sedema ev cudabûn nehatiye kirin encamên wê pir neyînî bûne. Divê di helwesta me ya bingeîn de, em rêveberiya demokratîk û rêveberiya despotîk – ya kêfî ferdî – hem di warê teorîk de, hem di warê pratîk de ji hev bikin.

Formên orjînal ên civaka dewletparêz ên koledar, zêdetir mînakên wê Sumer û Misr e, wek xeleta duyemîn, mînakên Hind, Çîn û Hîtît dubare ne. Saziyên cewherê xwe heman tişt, bi guhertina rengê xwe timî xwe ji nû ve ava dikin. Bi awayekî taybetî mînakên Îran, Grek-Romayê di warê zêhniyetê de dibin sedema veguherînê girîng. Li ser rêya exlaqê azad û awayê fikra felsefîk gavên girîng pêş de hatine avêtin. Di saziyên koletiyê de pir nebe jî ber bi başbûn û nermbûnê ve gav hatine avêtin. Sistemê BZ di navbera 1000-300 de rengê xwe yê klasîk wergirtiye. Serdema xwe ya stewiyayî û gihîştî BZ di navbera 2000-1000 de jiyaye. BZ 3000-2000 damezrandina seretayî ya serdema arkaîk e.

Forma civaka koledar a dewletê PZ di navbera salên 250-500 de ketiye krîzê û wek formeke jorê wê, bi serdestiya civaka feodal bi encam dibe. Di hilweşîna vê sistemê de êrîşên ji der ve yên komên “barbar” ên xwediyê taybetiyên civaka xwezayî, di hundur de rizîn û têkoşîna Xirîstîyanîyê xwediyê bandoreke diyarker in. Lê di vir de ya ji holê radibe ne dewlet e, forma wê ya koledar e. Dewlet hê xwe bi hêz dike û digihîne forma feodalîzmê.

## **D - CIVAKA DEWLETPARÊZ A FEODAL – CIVAKA KOLETİYÊ YA STEWIYAYÎ**

Pir girîng e ku mirov di dîrokê de dewletê wek zêhniyet û herikîna saziyan bibîne. Naxwe ku mirov dewletê, wek car ava dibe û car xira dibe, saziyek ji aliyê çîn û koman ve tê damezrandin û yan jî bi rengekî dînî û netewî tê avakirin bibîne, wê ev yekê me ji

nêzîktirkirina rastiye wêdetir, bixe nav nertineke mijgîr û qetqetokî. Eger mirov dewletê wek saziyeke daîmî û têgîneke bingeîn a civakê binirxîne û wek “gulokeke berfê, gulokeke agir” ya her ku diçe mezin dibe, carnan dora xwe dişewitîne û carnan jî dicemidîne bibîne, bawer dikim wê ji bo hînkirinê bi kêr be. Dewlet, ji roja ku pêk hatiye û heta îro mezin bûye, rengên cuda wergirtine. Lê ji aliyê cewher û naveroka xwe ve neguheriye û navber nedaye meşa xwe. Ev rastiyeke welê ye, em nikarin behsa bêhndayînek wê ya du saniyan bikin. Eger navber û bêhnê bide, wê bikeve pêvajoya tinebûnê. Ev rewş dişibe veqetîna ruh ji bedenê. Yek saniye be jî wexta ruh ji beden derket, ew beden êdî nikare hebûna xwe dewam bike. Piştî saniyeyeke din em nikarin bang li ruh bikin û bixin hundurê beden. Dewlet jî hebûnek wisa zindî ye. Pîrbûna reng û şewazên wê jî em dikarin bişibînin cureyên famîleyan. Ji heman famîlya heywan û nebatan gelek cureyên din dikarin bi hecmên cuda zêde bibin. Lê taybetiyên wan yên bingeîn wek xwe dimînin. Eger mirov behsa cureyên wê yên baş û xirab jî bike, li dijî heman şewazê ravekirinê nîne. Wexta Lenîn digot; “Li dijî dewleta bûrjûwa, dewleta proleter” bawer dikir ku tarîfeke rast û durust kiriye. Lê ya rastîn, wek formeke civakî, forma dewletê ya “proleter” nabe. Ji Spartakus vir ve, gelek kesî ceriband, lê hemû tewş bûn. Ceribandina Sowyetê bi xwe jî, tevî ku ji sê paran parek cîhanê zevt dikir, nekarî xwe ji hevdeketinê xilas bike. Emê sedemên vê yekê di beşê pêwendîdar de bi firehî rave bikin. Lê divê baş were zanîn, forma dewletê, şewazekî jiyanê yê zordar û mêtîngeran e. Wisa hatiye avakirin. Çînayeti û komên li mêtîngerî û zordariyê rast werin, formên wan yên azadî û wekheviyê nabin. Cewherê wê vê yekê qebûl nake, şewazê wê jî li gorî wekhevî û azadiyê nîne.

Guloka me ya agir û berfê ji Sumeran ve gindirî û her çû mezin bû. Gelek agahî îspat dikin ku mînakên Başûrê Emerîka û Çînê jî bi havênê vê modelê hilatîne. Bêguman bi şert û mercên derdora xwe jî mezin bûne. Lê wek fikir û sazî, bi giranî çavkanî dewleta rahîb a Sumeran e. Dîsa sererast an jî ne sererast ji modela yezdanî re jî bûye çavkanî û ev bi giştî wek tespîteke zanistî tê pejirandin. Lêkolîna vê pêvajoyê, bi agahiyên ilmî, karê dîrokzana ye. Ya divê ku em bikin ev e; em cewherê mijarê zevt bikin, ruhê wê rast bixwînin û eşkere bikin. Modela koletiya seretayî ya dewletê ku ji Sumer û Misrê destpêkir, bi Hitît, Medya, Îran, Hînd, Çîn, Grek, Roma, Aztek û hê di astên jêr de, li zeman û mekanên cuda derket holê, mîna famîlayekê mezin û pir bû û bi qonaxa forma feodaliyê stewiya û heta vê qonaxê, hewl daye biçizire û dawerive nav her şane û hucreya civaka xwezayî, gelek qad ji xwe re vekirine û karîbûye stûewardin û mêtîngeriyê bike hunerekî muhtesem. Di bin navê “hunerê politîka û eskeriyê” de bi awayekî sistematîk, hunerê her cure kuştin, mêtîngerî û zordariyê hatiye afirandin. Ji bo vî hunerê xwe rewa bike, serî li hunerên bingeîn mîtolojî, destan, beşek ji naveroka pirtûkên pîroz, peyker, resim û muzîkê daye. Bêguman derketina van huneran bi destê çîna koledar nîne. Lê ya rastîn, baş tê zanîn, ji bo van huneran bixin xizmeta xwe meharet û hostatiyeke mezin nîşan dane. Hunerê wan ev bû; karîbûn zêhniyeta mirov ji binî ve veguherînin. Ev yek jî, bi amûrên maddî û manewî yên ku mirovatiyê bi keda hezarê salan afirandibûn, kirin. Sîstema koledar aliyê wê yê afirîner nebû, berovajî ji rê derxist û belovajî kir. Di vî warî de dubare bibe jî divê em balê bikişînin ser şîroveyên şaş ên di warê azadî û wekheviyê de ku ev yekê her tim bibe wezîfeyek ji bo em erkên xwe yên azadî û wekheviyê bi cih bînin.

Ka em bi kurtî careke din çavekî li saziya dewletê bigerînin ku heta em digihîjin qonaxa dewletê ya feodal. Qral-xwedayên Sumer û Misriyan, wexta dimirin, xizmetkarên jin û mêr, ji bo li wê dunya din jî ji wan re xizmetê bikin, bi saxî tevî xwe defin dikirin. Ji bo avakirina her qebreke xwe bi sed hezaran kes di asta mirinê de xebitandin. Ji bo zumreyeke piçûk kesên li hawîrdora îqtîdarê quncikek ji cennetê ava kirin û bi kesên din re danûstendineke ji kerî û heywanan wêdetir kirin. Klan, qebîle û saziyên din ên civakî yên li dijî koletiyê derketin, li siyaseta îmhayê qewimandin. Ji serê mirovan qesir û birc ava kirin, û ev yek wek karekî bi şan û şeref dîtin. Di nav civaka mirov de yekem car kuştina sistematîk wek hunerekî xwezayî

vedîtin. Bi awayekî serketî karîbûn jinê bixin qefesê. Hemû xeyalên xwezayî yên zarokan berbend kirin. Li ser navê azadiyê, mirov neçar kirin, li çolan, çîyan û di kûrahiya daristanan de bijîn. Ne tenê keda koleyan, her weha hemû bedana wan kirin amûrekî hilberandinê. Ji mejiyê analîtîk, li ser hîmê derewan mîtolojiyeke muhteşem pêk anîn. Wek mêtîngerî û zordariya efendiyan têrê nekiribe, rahîban jî cîhana manewî ya xwedayan a zordestî û mêtîngeriyê kirin îbadet û weke baweriyeke bingeîn di mejiyê mirovan de bi cih kirin. Ferz kirin ku exlaq û huner, timî pesnê wan bide û wan xweşik bide xuyakirin. Di şûna têgihîştina hawîrdora xweza û têgihîştina civaka mirov a gerdûna zindî de, têgihîştina mirov bi xwedayên li ezman û li bin erdê yên ceza û bêruh dikan, tijî kirin. Ji bo kulmeke efendiyan xela û tinebûn nebû, lê komên din timî di nav birçîbûn û nexweşiyê de digevizîn. Di şahiyên xwe de jî lîstikên tê de mirov dihatin kuştin esas digirtin.

Em vê tabloyê hê jî dikarin dewlemendtir bikin. Lê hinavê dewleta koledar bi vî awayî hatibû tijîkirin, ev bi hemû bermayî û bîranînan di hişê me de ye û li ber çavên me ne. Ji mezinê heta piçûkê, bê îstîsna, hemû cureyên dewletê yên di neqebên demê de hatine avakirin, tabloya me destnîşan kir, pêdiviyên wê bi cih anîne û heta lê zêde kirine, ev yek jî ji erk û wezîfeyên hunerê eskerî û polîtîk hesibandine. Eger em tenê kirinên împaratoriya Bîzans û Romayê rêz bikin, tabloya hovane ya derbikeve holê û zehmetiyên aqil û wijdanê ti mirovê asayî ranake bi bîr bixîne, wê rastî hinekî din baş were fêmkirin. Wexta Pirtûka Pîroz rastiya dewleta koledar wek “Leviathan” bi nav kiriye, pir bi hostayî li hedefê xistiye.

Analîzkirina jihevketina forma civaka vê dewletê pêdiviyek mijara me nîne. Lê dîsa jî em dikarin bibêjin; qebîleyên wek “barbar” têne bi navkirin û taybetiyên civaka xwezayî di xwe de dihewinin, berxwedan û êrîşên wan ev civak ji hêzê xistiye. Wek navendên şaristaniyên koledariyê; li rojhilat Çîn, Hînd û Îran, li rojava împaratoriya Roma; li bakur Germen, Hûn û Îskît, li rojava di serî de Erebbî û Berberî, êrîş û berxwedanên gelek qebîle û qewmên bi navên cuda, kirin ku êdî nikarîbûn hebûna xwe dewam bikin. Di lîteraturiya koledariyê de ji van koman re “barbar” têne gotin, naxwe di cewherê xwe de ev kom herî zêde nêzî azadî û wekheviyê ne. Lewra ya rast ev e; ev kom wek hêzên şoreşger ên dikarin rê li ber pêşketinan vebikin, werin bi navkirin. Serekên qewm û qebîleyan dilê xwe dibijandin efendiyan, girîng e mirov serekan û girseyê ji hev bike. Di hundur de jî di serî de Xiristiyanî, Manîzm û Îslamê, bi giranî êkolên dînî yên bûbûn hêviya xizan û azadîxwazan, binê civaka koledar kolan û kirin ku nikaribe dewam bike. Her çend zehmet e em bibêjin ev êkolên dînî bi zanebûn xwe dispartin azadî-wekheviyê jî, dîsa di cewherê wan de xwesteka xilasbûna ji koletiyê eşkere xuya dike. Di nav vê êkolê de xilasî û xelasker têgînên berçav in. Navekî din ê Hz. Îsa “Mesîh-xilaskar” e. Manî bi xwe hawariyekî pir rengîn û aşîxwaz e. Gotina Îslamiyetê tê maneya “teslîmbûna aşîyê” Daxwazên bingeîn ên dibin sedema jihevketina sîstemê xilasî û aşî ye. Şêwazê formulekirina daxwazan dînî ye, ev yek ji zêhniyeta wê demê ye. Lewra mirov dikare fêmkirina bike, ka çima bi sînor rê li ber rizgarî û aşîyê vedikin.

Ev fêslsefe, mezheb û êkolên gnostîk ku li ber siya împaratoriya mezin bûn, bêguman hem ji aliyê zêhniyet, hem jî ji aliyê eskerî û polîtîk ve ketine bin bandora sîstemê. Wê careke din koletiya klasîk ava nekin. Ji ber ku bi şîdet lanet lê anîne û baş wê nas dikan. Lê nizanin wê di şûnê de çi û çawa ava bikin. Jixwe gelek kesayetên ku sîstema koletiyê di asta huner de pejirandibûn, wê bi hêsayî karibin siyaseten van dînan qebûl bikin û ji bo daxwaziyên xwe bikin zemînekî rewa. Ji lewra Konstantînê mezin PZ di sala 312 de Xirîstiyaniyê qebûl dike, pêre dikeve Romayê, xwe împarator îlan dike û paytexta wê dibe Stenbola îro. Di sala 325an de jî Xirîstiyaniyê wek dînî fermî îlan dike. Yê bi qasî sêsed salî li dijî sîstema koledar şer kirin, bi sîstema koledar a dînî re li hev kirin. Manî bi xwe wê bikeve bin dawa duyemîn împaratorê mezin ê xanedaniya Sasaniyan Şahpûr. Hz. Mûhammed ku hê zêdetir radîkal e, wê karibe bi teolojiya Cihû û Xirîstiyaniyê li ser mîrateya împaratoriya Bîzans û Persan hîmê sîstema xwe deyne. Gişê wan, wê bi zanebûn li dijî sîstema koledariya klasîk têbikoşin û wê karibin vê sîstemê li dawiyê bihêlin. Lê qalibên ku bi giştî dikevinê, qalibên dewleta rahîbên

Sumeran vedîtîbûn. Lê wê van qaliban hinekî din nerm bikin, ji bo mirovatî karibe xwe li wan rabigire. Naxwe hîç nayê hişê wan bi şertên nû civaka xwezayî nû bikin, heta wê vê sîstemê ji sîstema koledariyê zêdetir bi “pûtperestiyê” mehkûm bikin. Rastiya dewletê ya nû ku bi van aliyên xwe derdikeve pêşiya me, eşkere xuya dike ku dewleta kevin e reng guhertiye. Komên barbar ên hê nêzî civaka xwezabûn, bi saya şefên xwe yên zû de bi sîstema koledariyê şerefdar bûne, ewê jî bi formeke nû ya dewletê razî bibin. Ev pêvajoya ku di dîroka mirovatîyê de serûbinbûneke mezin îfade dike, PZ di navbera sedsalên 5. û 6. de diqewime. Pêvajoyeke din mîna vê, BZ di navbera sedsalên 6. û 5. de li dijî koledariya klasîk diqewime. Di vê pêvajoyê de dîn û ekolên felsefîk û exlaqî yên Sokrates, Zerdûşt, Konfuçyûs û Bûda hene. Di encamê de sîstemên civakî yên Grek, Roma, Hînd û Çînê formên hê pêşketî afirandin.

Marksîzm ji bo pêşketinên dîrokî yên bi vî rengî, rola diyarker dide amûrên hilberandinê û têkiliyên di navbera wan de û roleke duyemîn dide şerê zêhniyetê. Dîsa giraniyê nade têkoşîna komên olî û etnîsîteyê. Wek şîroveya dogmatîk a rêbaza diyalektîkê, bi vî awayî mirov nikare bi tevahî li dîrokê serwest bibe. Mirov heta tevgerên mezin ên siyasî û zêhnî yên civakê nebîne, şîroveyeke di çarçoveya sînorên aboriyê de wê kêmbimîne. Eger maneya tevgerên mezin ên koman neyê dîtin û wek hêza veguherînê teknîk û hilberandin were bilêvkirin, dibe ku bêtir hay jê hebe di çarçoveya dewletê de asê bimîne. Eger tevgerên mezin ên etnîsîteyan – rastiya qebîle, eşîr û qewman – ji hev neyê derxistin û dîrok were şîrovekirin, heye ku hem di warê rêbazê, hem naverokê de şaşiyên mezin bîne kirin. Şîroveyên dîrokê bi rêbazên Marksîst bi sedema vê rastiye sûdmend nînin û rê li ber şaşiyên girîng vedikin. Em, ji bo ku îdealîzma pesnê civaka jor a kevneşop dide li dawiyê bihêlin, hewce nîne em berovajî, dîrokê bi nerîneke teng a çînî û aborî analîz bikin. Yanî pêwîst nîne em meteryalîzmeke hişk wek rêbaz bi kar bînin.

Pirsgirêkeke din a civakî dîrokî ku divê were zelalkirin ev e; gelo wexta em dibêjin; “dema buhurî li dawiyê ma” em çi fêhm dikin? Li gorî qanûna pêşketinê ya bi veguherîna xwezayê û di biyolojiyê de bi tekamuliyet îspat bûye ku rastiyeke berê, hebûna xwe di ya piştî xwe de dewam dike. Mînak, wexta atomeke hîdrojenê dibe cot werdigere helyûmê, lê hîdrojen hebûna xwe di nav helyûmê de dewam dike. Eger atoma helyûmê were parçekirin, hîdrojen ji nû ve derdikeve holê. Lê ev veguherîn ji bo helyûmê cuda ye û dibe rastiyeke din. Di biyolojiyê de suwarbûna xelean li hevdu pêvajoyeke bi heman rengî ye. Ya berê di ya piştî xwe de veşartî ye. Di civakê de jî guhertinên bi vî rengî hene. Civaka jor, civaka jêr di hinavê xwe de hildigire, lê berovajiyê wê rast nîne. Civaka jêr, civaka jor di hinavê xwe de hîlnagire. Ji ber ku rastiyeke nû nîne. Ji lewra, di encama êrîşên der ve û hundur de li sîstema koledariyê hatin kirin, civaka feodal bi barê nû yê hilgirtî, reng da xwe. Di hinavê xwe de gelek nîrxên sîstema koledar dihewîne. Bi awayên berê najîn, di encama sentezekê de bi nîrxên nû û bi formên nû dijîn. Ji holê ranebûne, bi reng û awayên xwe yên guhertî dijîn. Jixwe sîstema koledar a Romayê bi xwîna teze ya barbaran û Xirîstiyanan karîbû di xwe de hêza nûbûnê bibîne. Ji bo mirov di nav diyalektîka dogmatîk de nefetise û bûyerên dîrokî rast şîrove bike, divê mirov vê rêbazê bi kar bîne.

Li dijî civaka xwezayî, sîstema civaka feodal jî veguherîna zêhnî kûrtir dike. Bi rêya mejiyê analîtîk gavên mezin diavêje. Şêwazê fikrê hem e felsefî, hem jî yê dînî, zêhniyeta civaka serdest a nû pêk tîne. Her du awayên fikrê jî li ser hêmanên civaka berê yên vediguherin, serdestiyê bi dest dixin. Wek civaka Sumer çawa nîrxên civaka neolotîk ji bo sîstema xwe ya nû sentez kir, civaka feodal jî hem ji hundurê sîstema berê û hem jî ji derveyî wê, nîrxên çînên bindest û nîrxên manewî yên etnîsîteya li ber xwe dida sentez kiriye. Di vê pêvajoyê de herikîna pratîkê diyarker e. Bi gotineke din, pratîk dibe hêzeke ku hebûnê dide demê. Demê di pratîkê pêk hatiye. Zêhniyet taybetiyên xwe yên mîtolojîk bi têgînên felsefî û dînî nû dike. Hêza împaratoriye ya mezin dibe, di şûna pir-xwedayên qels û bêhêz de, ber bi xwedayekî mezin ê ku gerdûnê temsîl dike ve diheride. Bûyerên di jiyana maddî de

diqewimin di zêhniyetê de jî bersiva xwe dibînin. Yek ya din xurt dike. Di vê pêvajoyê de pîrxweda cihê xwe ji xwedayekî bi tenê re dihêlin. Pratîka dewletê ya hezar salan êdî têngîna qral-xwedê rizandiye. Bi taybetî senteza Rojava-Rojhilat a bi Îskender destpêkir, bi vê maneyê qonaxeke girîng e. Îskenderê bi zêhniyeta Arîsto mezin bûbû, bi tevahî li fikra qral-xwedê hayil bûbû. Îskender bi xwe, bi derdora xwe û bûyernivîsên xwe dida hiskirin ku fikra qral-xwedê li hev çêkiriye. Tevî vê yekê, ji bo otorîteya xwe biparêze, ew jî dewam dike, vê fikrê bi kar tîne û xwedabûyîna xwe dide îlankirin. Xwedabûna xwe bi darê zorê, bi Atîna ya li ber xwe dide, dide erêkirin. Di serdema împaratorên Roma de kulta qral-xwedê êdî di dema xwe ya dawî de ye. Wexta împarator dimirin, digotin; “derket qatê xwedê”, bi vê yekê jî eşkere dibû ku êdî hêdî hêdî ev kult li dawiyê dima.

Eqîdeya xwedê ya teslîs – kur, bav, ruhê pîroz – a Hz. Îsa di dîrokê de bû sedema çelqîn û germoleyên mezin. Şoreşa zêhniyetê ya bi Îsa destpêkir pêşketineke mezin e. Pêvajoya derbasbûnê ya di navbera qral-xweda û însan-qralan de pêk tîne. Qralan heta wê rojê xwe wek xwedê nîşan dabûn û Hz. Îsa jî di bin vê bandorê de dilê xwe bijandibû qraliyeta Qudsê, lewra xwedê nebe jî wek kurê xwedê tevdigere. Ya rastîn, têngîna kurê xwedê ya di pirtûka pîroz de xwediyê maneyêke kûr a sosyolojîk e. Di şûna xwedê de kurê xwedê pêşketineke nû ye. Ruhê pîroz jî tê maneya zurriyeta xwedê.

HHz. Îsa ku di nav zêhniyeta demê de derket, ya esas hewl dide tevgereke reformê biceribîne. Lewra hem di dînê Cihûyan de, hem di kulta Romayê de rê li ber cihêrengbûnê vedike. Ji ber ku hewldana Îsa li gorî demê xwedî taybetiyên şoreşgerane bû, hem qraliyeta Yahûda, hem bi hevkarîya waliyê Romayê, ew li çarmîxê xistin. Girseyên mezin ên bêkar û xizanan ku wê demê pir bûne, oldar û karmendên dewletê yên asta jêr, eleqeyê nîşanî Îsa didin. Jixwe Hz. Îsa di nav rojekê de dernakeve. Bi terîqeta wê demê ya girîng “Esseniyan” re di nav têkiliyê de ye. Dîsa ji Hz. Yehya ku wek peyxember tê zikirkirin, xelîfetiye werdigire. Berî ku Îsa li çarmîxê were xistin, serê Yehya tê jêkirin. Di vê demê de girseya bêkar û xizan her mezin dibe. Bi kurtî, sîstema koledar di nav krîzeke mezin de ye. Şoreşa zêhniyetê ya bi awayê Xirîstiyani, encama beridandin û tekamula sedsalan e. Bi awayekî, dişibe tevgerên serdema nêz ên Marksîst, Sosyal Demokrat û Sosyalîstan. Xirîstiyani li ser rêya Romayê dimeşe û wek siya wê tevdigere, belav dibe. Mirov dikare, vê tevgerê di dîrokê de wek yekemîn partiya xizanan a herî mezin jî bibîne. Ne etnîsîte, humanîzm esas wergirtiye. Bi vî aliyê xwe, li pey kozmopolîtîzma Romayê çûye. Îdîaya wan a berxwedanê ya herî girîng li dijî împaratorê Romayê ev bû; digotin, “împarator nikare bibe xwedê.” Xwedayê bav û kurê wî Hz. Îsa heye. Di vê hevokê de ya esas ew e ku zêhniyeta împaratoriya Romayê ji hev were derxistin. Şerê dîni xuya dike, di esasê xwe de şerekî siyasî ye. Di serî de şagirtên –hewariyên – Îsa, bi fedekariya gelek ezîz û ezîzeyan, rahîb û rahîbeyan, zêhniyeta manewî ya Romayê tê fetihkirin. Bi Konstantîna mezin fetha siyasî temam dibe. Xirîstiyani, êdî îdeolojiya fermî ya dewleta nû, ya Bîzansê ye. Ji serî heta dawiyê şerekî dijwar ê mezhebbûyîne jiyaye. Ev hevrikî heta îro jî dewam dike. Di cewherê dabaşê de şerê berjewendiyên çîn û etnîkên cuda heye.

Tê destnîşankirin ku Xirîstiyani wek mezhebekî Mûseviyetê pêş ketiye, Mûseviyet jî ji kevneşopiya peyxemberiya serhildêr a li dijî qral-xwedayên Sumer û Misriyan tê ku ew jî çavkaniya xwe kevneşopiya peyxember Îbrahîm e, bi Hz. Mûsa gav diavêje, piştî xelekên mezin ên mîna Dawût û Îsa wek tê gotin bi Hz. Îsa dewam dike û teolojî bi vî rengî têra xwe li ser vê mijarê radiwest e. Mezhebekî dawî yê vê kevneşopiyê jî wê bibe Îslam.

Tevgerên peyxembertiyê, tevî ku aliyê wan ê zêhniyetê li pêştir e, aliyê wan ê civakî siyasî jî xurt e. Qral-xwedayên arkaîk li dijî koletiyê li sîstemeke nermtir û mirov karibin xwe lê rabigirin, digeriyan. Pir zêde ketine bin tesîra mîtolojiyên Sumer û Misriyan. Lê têngîhîştina xwedê û hûnandina mîtolojiyan, bi tesîra demê re wek moda wan derbas bûye, nirxandine. Dibînin ku koletiya arkaîk bi rengê heyî nabe dewam bike û mirov nikarin xwe lê rabigirin. Her weha armanc heye derfet û îmkân werin amadekirin ji bo bazirgan û pîşesaz karibin ber

xwe bibînin û bi awayekî xweser çinayetiya xwe pêş de bibin. Ji bo vê yekê jî, pêdiviya xwe ya îdeolojîk ji mîtolojiyên berê tedarik dikin. Ji ber ku ji tebeqeyên jêr ên bajêr tî, di nav civaka xwezayî ya derveyî bajêr de cih nabînin. Dişibin bûrjûwaziya piçûk a roja me ya îro. Ji ber şert û mercên jê tî, bi awayekî xwezayî xwediyê îdeolojiyeke serbixwe nînin. Dibe ku îdeolojiyeke wan a pevzelîqandî hebe. Zêhniyeta wan wek ji awayekî îdeolojiya çîna navîn be. Îdeolojiyeke hem ji tebeqeya jor, hem ji tebeqeya jêr girtine. Karîbûne tîgînên azadî û wekheviyê yê komên etnîk ên çîna jêr û tîgînên rêveberiyê yê çîna jor a rêveber bi hev bikin û kevneşopiya zihniyeta xwe, çandêke cihêreng biafirînin.

Versiyona kevneşopiyê Îslam, hê zêdetir cih dide mejiyê analîtîk. Ji îddîaya qral-xwedê bi tevahî qut bûye. Hz. Îsa ne wek kurê xwedê, wek peyxemberekî, qasidekî xwedê rave dike. Cudahiya di navbera Însan û xwedê de pir bi hostayî tî destnîşnakirin. Îddîaya bingeîn a pirtûka pîroz Quranê ew e ku tîgihîştina xwedê gerdûnî ye. Xwedê pir mucered tî teswîrkirin. Weke ku enerjiya gerdûnê tî fêmkirin. Aliyê vê tîgînê yê zêde derdikeve pêş, tîkiliya wê ya bi rastiya civakê re ye. Di navbera dewleta navendî ya mucered dibe û xwedayê mucered ê tenê de tîkiliyeke xurt heye. Bi pêşketina tîgîna “El” tîgîna “Ellah” tîra xwe xurt bûye. Ya esas, teolojiya Sumer gihîştîye qonaxa xwe ya dawî. Çîroka xwedayan a wek hebûnên mîtolojîk dest pê kir, bi Ellahê ku her gotina wî fermana mutleq e bi dawî dibe. Wexta mirov bi vî awayî li gotina Hz. Mûhammed a “peyxemberê dawî” binere, tî fêmkirin. Mîtolojiya Sumeran hundurê wê wer tî pûçkirin, êdî wê ji bo dînen nû neyê bi karanîn. Metafizîka serdemê wê were pêşdebirin. Ji ber pratîka zêde ya civakê, xweza pirtir tî naskirin û dest pê dike, pêvajoyên xwezayî bi awayekî ilmî tîne tarîfkirin. Lewra zêhniyeta sîstema feodal êdî digihîje wê qonaxê ku bibêje; “karê dunyayê cudane, karê dînî cudane.” Ji bo zêhniyeta mirovatiyê tîgînên “qasidên xwedê yê li rûyî zemîn û siya xwedê ya li rûyî zemîn” xweştir tî. Zehmet e, mirov bawer bikin însan dibe xwedê. Hemû dînen pêşketî encama gihîştinê ew e ku xweda nabe mirov û mirov jî nabe xwedê. Êdî xwezayê bi tîgînên yezdanî neyê ravekirin, ewê bi tîgînên eqlî bî tarîfkirin. Jiyana dunyawî û uxrewî wê bi tevahî ji hev werin cihêkirin. Lê belê dîsa jî tîgihîştîneke xurt a xwedayekî ku bersiva emelên qenc û xirab dide, hemû tevgerên mirov kontrol dike, heye. Ya esas, saziya dewletê ya navendî dibe û tîgîna xwedayê mucered zêde zêde dikevin zikhevdu.

Hegel, di sedsala 19. de wexta digot; “dewlet cismê xweda yê li rûyê zemîn e” pir eşkere bal dikişand ser vê rastiye. Di navbera dewleta navendî ya xwe ji qralên şexsî qut û muceredkirî û tîgihîştina yek xwedayê navendî yê xwe ji pir xwedayan qut û muceredkirî de tîkiliyeke xurt heye. Li gorî vê yekê, çî Xirîstîyanî, çî Îslam teoriyeke dewleta navendî pêş de dibin. Ji lewra, Hz. Mûhammed hê sax bû dewleta Îslamê û teoriya dewleta xwedê ya papatiyê pêk hatin.

Zêhniyeta feodal di gelek mijaran de tîgînên xwe yê nû kirîn û dogmayên wê bi mîtolojiya berê, felsefe û exlaqê Zerduşt û Yewnan di nav hev de ne. Ji her sêyan jî bijartine û bi hev kirine. Ji taswîrên cennet-cehennemê heta tîgihîştina li gerdûnê, ji kiryarên qenc-xirab heta hûnandina teswîrên cin-melekan, gelek awayên îbadetê û rêzikên huqûqê çavkaniyên wê yê bingeîn mîtolojiya Sumer, felsefeya Grek û exlaqê Zerduşt e azadiyê ye. Ev zêhniyet, PZ ji sedsala 4. heta sedsala 15. roleke sereke ya îdeolojîk dilîze. Li qadên bingeîn ên şaristaniyê serdestiya xwe dewam dike. Di serî de Ewrûpa li hemû parzemînan belav dibe. Lê di sedsala 15. de bi destpêkirina Ronesansê re pêvajoya şoreşê nû ya zêhniyetê dest pê dike û êdî zêhniyeta feodal dikeve pêvajoya paşveketinê. Lê mirov nikare bibêje; ev zêhniyeta serdema navîn bi tevahî li dawiyê hatiye hiştin. Di serî de Rojhilata Navîn, li gelek deveran bi pir rengên cuda, ji bo hebûna xwe dewam bike, hewl dide.

Civaka dewletparêz a feodal di warê sazîbûna eskerî û siyasî de jî ketiye qonaxêke gihîştî û stewiyayî. Dewlet heta dawiyê ji xwe piştrast e. Li rûyê zemîn hebûna xwedê ya herî pîroz e. Eskerên wê cengawerên xwedê ne. Maskeya pîrozbûnê pir baş li rûyê wê rûniştîye. Hêza yekemîn polîtîk, ya duyemîn nûnerê dînî, ya sêyemîn esker, ya çaremîn jî burokrasî ye.

Saziyên bingehîn ên dewletê cihê xwe baş girtine. Xanedan tîn û derbas dibin, lê ji sazîbûna dewletê ti tişt kêmtir nabe. Ya esas ne xanedan, sazî ne. Ji bo kesan jî heman tişt derbas dibe. Rûyê zemîn, dîsa wek milkekî xwedê yê ji hukumdaran re bexîşandiyê tê dîtin. Yê ebd divê bi vî razî bin û heta şîkîr bikin. Mora pîrozbûnê li şêran hatiye xistin. Şer li ser navê nîzama yezdanî tîne kirin. Tevî ku bi navê azadî û wekheviyê radibin û bang li hemû mirovatiyê dikin, xenîmet û xûkîgirtin sazîyên binehîn ên mêtîngîriyê ne. Bi vî aliyê xwe, koletiya klasîk dewam dike. Artêşên wê zêdetir bi rêkûpêk û bi awayekî domdar bibin dihatin amadekirin. Ji saziya şervanên berdest, ji zû ve artêş hatiye damezrandin. Sîstemên Pers, Helen û romayê esas hatine girtin û artêşên herî mezin û xurt hatine amadekirin. Suwar û şûr sembolen artêşa vî serdemê ne. Saziya şovalyatiyê bi hemû heybeta xwe di vî serdemê de dijî.

Burokrasî gihîştîye sazîbûnê. Statuya karmend û wezîran hatiye destnîşankirin. Eskerî û îlmiye ji hev hatine kirin. Bac stendin li ser hîmên tîkûz hatiye danîn. Saziya ragihandin û îstixbaratê baş belav bûye.

Şer şeweyekî hilberandin û debarê tê dîtin. Sefer û fetîh çavkaniyên karê ne. Zevtkirina erdên nû, tê maneya berhemekî nû yê zêde. Dewleta herî xurt, dewleta herî baş şer dike û zevt dike. Debara bi xwîn û mêtîngîriyê sînor nas nake. Şerê li ser navê xwedê êdî tenê dikare bi zevtkirina hemû dunyayê bi dawî bibe. Ev jî tê maneya, cîhadeke bê dawî û gerdûnî. Sîstema dewletparêz êdî ji vî zêdetir nikare pêş de biçe û ji vî zêdetir nikare bistewe. Êdî gihîştîye qonaxa dawî ya mezinbûnê. Yanî sazîyên dewletê di nav pêvajoya dîrokî de gihîştine qonaxa stewînê. Pêvajoyeke piştî vî, dibe ku êdî rewşa krîzê be.

Di jiyana civakî de ebdiyet wek rewşek xwezayî ya xwedê dabe tê hesibandin. Gotina ebdiyetê kes dema ji dayika xwe dibe pê re heye, ne tişteke ku pişt re digire. Mirov ebd tê dinê û dimire. Ji bilî ebdiyetê şeweyekî din ê jiyane nayê fikirîn. Xwedayekî bi tenê heye û ebdên wî hene. Melek û peyxemberên di navberê de jî qasid in, fermanan ûnin. Eger em van tespîtan bi zimanê sosyolojîk bibêjin; xwedê otorîteya mucered a dewletê ya bûyî sazî temsîl dike. Melek artêşa karmendan, peyxember û melekên sereke wezîran û burokrasiya jor sembolîze dikin. Civak bi sîstemeke sembolan a xeternak tê birêvebirin. Di navbera rêveberiya sembolan û rêveberiya xuya dike de, tîkiliyeke xurt heye. Heta tîkiliya di navbera rêveberiya sembol û rêveberiya berçav de ji hev neyê derxistin, em bi awayekî durust nikarin li civakê serwest bibin. Eger em dixwazin li rêveberiya berçav a civakê serwest bibin, divê em perdeya li ser panteonê – sîstema xwedê – rakin. Wê demê, wê baş were dîtin ku bi hezar salan di bin navê qûtsiyetê de rûyê kirêt û zalim ên mêtînger û zordaran hatiye veşartin.

Ebdiyeta civakî tenê rastiyeke çînî nîne. Ji bilî despotan – ku ew jî di destê sîstemê de dîl in – her kes, hemû tebeke û çînen civakî pê ve hatine girêdan. Ji sîstema koledariyê kûrtir, nîzamekî stûxwarkirinê ya veşartî heye. Çendîn nerm dike ew çend jî sîstem kûr dibe. Paradigmaya bingehîn a civakê, sîstemeke ebdiyetê ya pêşî û paşê wê nîne. Ev nîzame jî ezel heta ebed – ev her du tîgîn zêdetir ên serdema dewleta stewiyayî ne – wek heyî dewam bike. Cihê guherîn û îmtîhanê dunya din e. Lewra dijderketina sîstemê ne tenê emelî, her weha rûhî û fikrî jî gunekî herî mezin e. Ebdiyeta mezin, ji bo kesê bizanibe îtaet bike fazîlet û payeberziyeke mezin bû. Kesên afirîner ên di civaka xwezayî û serdema hiyarereşîk a erênî ya serdema qehremaniyê de ji civakê re baş xizmet dikirin, di serdema ebdiyetê de li hemberî xwedê – efendiyan – wek kesên herî xeter, gunehkar û wek kesayetên şeytanî yê divê werin cezakirin, tîne lanetkîrin. Tîgîna şeytaniyê ji bo koma mirovên ebdiyetê red dikin hatiye bi kar anîn. Ev tîgîna ku koka wê ji Rojhilata Navîn e, ji bo komên mirovan ên bi sîstemê re nabin yek, tê bi kar anîn. Ji ber vî yekê ye, ji komên Kurdan re yê ku ji kevneşopîya civaka xweza qut nebûne dibêjin; “şeytanperest”. Ev beşê Kurdan ê şeytan dihebîne û pîroz dike watedar e.

Li gorî sîstema ebdiyetê ya di serdema xwe ya stewiyayî de dunya cihekî wisa ye her kêlî dibe ku guneh lê bibe. Lewra reveke mezin ji jiyane heye. Çiqas xwesteka te ya jiyane hebe, tu ew çend dikevî guneh. Jiyanê herî baş ew e ku tu bi her tiştê xwe ji mirinê re xwe amade bikî.

Xwediyê vê helwestê xwezayê wek miriyekî ku divê mirov nêzîk lê nebe dibîne û yekser afirandinê bêîmkan dike. Ji bo ebdan xwezaya zindî nayê fikirîn. Ya rastîn di derketina vê sistematîkê de şopên zordarî û mêtîngerîyeke xeter hene. Eger îro jî civaka Rojhilata Navîn nikare bi ser xwe ve were, sedemê bîngêhî ê rûhî, ev helwest e, em behsa wê dikin. Li aliyê din, ji bo efendiyan, li ser rûyê zemîn, cîhaneke rengîn a ji cennetê ne kêr heye. Ew û xwedayên xwe – Reb – yên bi heman navî – tîgînên rêveberiyê – gelekî xweşhal û razî, jiyanê xwe mîna “çîrokên hezar şevan” dijîn. Çîrokên hezar û şevkî, sistema dewleta stewiyayî ya serdema navîn, bi awayekî mîtolojîk îfade dike.

Di rewşa jinê ya qefesê de tenê di warê deng û xemlê de hin pêşketin hene. Di asteke dûrî aqilan de koletî kûr bûye, û veşartî ye. Jina serdema navîn, ji aliyê civaka cinsiyetparêz ve cara duyemîn di warê çandê de tê şikandin. Em şikestina yekemîn a jinê di warê çandî de, di qonaxa derketina dewleta koledar de, di rewşa xwedawend Înanna-Îştîr, şikestina çandî ya sistema stewiyayî di warê jinê de mînakê wê, xuşka Mûsa Mariam û di mînakê dayîka Hz. Îsa Meryem, jina Hz. Mûhammed Eyşe de bi awayekî balkêş dibînin. Êdî ti şopên xwedawendiyê nemane, her weha cihê jinê yê tê fikirîn nêzî şeytên e. Nerazîbûneke wê ya herî piçûk dikare wê bike şeytan. Her kîlî dibe ku ruhê xwe bifiroşe şeytên. Dikare mêr ji rê derbixîne. Rewşa wê ya pîrasêr û sihêrbazî şewitandina wê ferz dike. Zarokên keçîk bi saxî tîne binaxkirin; bi awayekî cînsî mîran ji rê derdixîne; girseyeke mezin bi kevîran jinê dikuje. Bi vî awayî çandê kuştinê pêk tê. Di civakê de koletîya herî kûr a bi hezarê salan e dawerîviye heta roja me ya îro. Êdî wer giran bûye ji binî derketin zehmet bûye. Eger em dixwazin asta koletiyê ya sistemê fêr bikin, divê em mijara jinê analîz bikin. Qulp, xelek, qelen, xemil û xêzên bi jinê ve hatine kirin çanda koletiyê îfade dikin. Mîna ku zîmanê wê hatibe jêkirin bêhiş û mejî hatiye kirin. Bûye dayîkeke zûha ya mîna zewiyekî ku mêr kengî bixwazin dajon. Êdî ew di civakê de kirdar nîne, tenê eşyayek e. Ji xwedawendiya civaka xwezayî ti eser û nîşane nemaye. Ji jina rêveber a zana ya ciwan û zarokan, ji jina mêr li dorê dizîzikîn ti nîşane nemaye.

Rewşa zarok û ciwanan ji zêdetir dişibe ya jinê. Nîzama giştî ya ebdîyetê, zarokê xwezayî yê hîne nabe heft salî zewt dike. Ciwanê nû digihîje, ji aliyê sistemê ve bi rêbazên perwerde yên awarte, kesayeteke mîna berxikan diafirîne. Hemû tevgerên wî ji berê ve tîne destnîşankirin. Bi gotinan be jî nikare azadiyê bifikire.

Em dikarin bibêjin di vê serdemê de civak bi tevahî ji aliyê rûhî û fikrî ve hatiye pûçkirin. Tenê dengê civaka jor a bi “Ellah, nal û şûran” dike gurîn û xumîn heye. Hemû destan li ser dramatîkeke zewtkirin û kuştinê hatine avakirin. Belkî ev tablo hinekî zêde hat mezinkirin, lê rastiya rûhî ya serdemê bi awayekî guncaw îfade dike. Di şûna koletîya arkaîk de sistema koletîya klasîk rûniştiye. Civak û dewleta temsîl dike, di asta jor de serdema xwe ya stewiyayî dijî. Ji bo sistemê hemû sazî û tîgîn hatine avakirin. Mizgeft, dêr û hawra, her roj bi naqoz û azanan, pîrozbûna sistemê îlan dikin. Ji vir û pêve dewleta pêş de bikeve dewleta kapîtalîst e. Her çend dewleta kapîtalîst bi hêz xuya bike jî, di cewherê xwe de wê qonaxa dawî ya civak dikeve krîza giştî îfade bike. Wek tê zanîn di serdemên herî bi heybet de pêvajoyên ji hevdeketinê bi krîzokan e. Ev qanûna giştî ya xwezayê ji bo pêvajoyên civakî jî tîra xwe tê qebûlkirin.

Hin tîgînên din ên serdema navîn wek serfî, gund û bajêr, me zêde bi kar neanîn. Ji ber ku encam û rêbaza bi navê “analîza çînan” tê zanîn me dubare nekir. Bêguman bi vê rêbazê jî mirov dikare gelek rastiyan eşkere bike. Sêrf, gundî, bazîrgan, bajarî, pîşesaz, kesên bi huner û ilim re mijûl dibin, mirov dikare van beşên civakê wek tîgîn bi kar bîne. Ax wek amûrê hilberandinê û tîkiliyên mulkiyetê yên li ser axê pêk tîne, hewce ye bi huqûqa pêş dikeve, bi firehî were nîrxandin. Ax amûrê girîng ê hilberandinê ye, şer û pevçûn li ser axê bûne, lewra divê bi girîngî were destnîşankirin ku çîna navîn hêzê bi dest dixe û dikare di pêşketina civakî de roleke esasî bilîze. Lê ji ber ku armanca me tarîfkirina giştî ya dewletê ye, em tenê li ser xetên sereke û beşên tabloyê eleqeder dikin, rawestiyan.

Sîstema dewleta koledar a serdema navîn, sedemên bingehîn ên rê li ber jihevketina wê vekirin, sedemên hundurîn bûn. Ji bo jihevketina wê, hewceyî ne bi êrîşên nû yên etnîk, ne jî hewceyî bi dînên nû yên hundurîn hebû. Ji bo jihevketinê têra xwe potansiyelên hundurîn stewiyabûn. Asta jor a etnîsîteyê ku di nav sînoren dewletê de hatibûn hewandin, beşê navîn ê bûrjûwaziya nû mezin dibû, beşên serhildêr ên qewmên cuda û mezhebên dînî ku hêzên bingehîn bûn, wê li dijî monarşiya wek dewleta mutleq dihat fikirîn, serî rakin. Tevgera etnîsîteyê ya bi daxwaza dewleta netewî rabû, bi daxwaza sînoren netewî ya bûrjûwaziya bazirgan û çîna navîn a bajêr re li hev kirin. Vê yekê bi xwe re qonaxeke dîrokî ya veguherînê anî û rê li ber derketina dewletên netewî û civaka kapîtalîzmê vekir. Ev pêvajoya PZ di sedsala 15. de destpêkir û heta roja me ya îro hat, wek dewlet, qonaxa dawî ya civaka jor temsîl dike. Bi zêhniyet û asta xwe ya teknîkê, wê karibe hûr bikole. Êdî jî bo civakê şewazê dewletê – herî kêm wek şeweyê klasîk û arkaîk – hewce nabîne û wek kelemên sazîbûnê dibîne.

#### -wekî Encam

Vegotina teolojiyê – îlahiyat – ya di warê ravekirina sosyolojîk de xizan e, tevî ku di destê xwe de kulliyateke mezin – koleksiyona berhemên – heye, saziya peyxembertiyê ya herî zêde bandor li dîroka mirovatiyê kiriye, nikare rastiya wê ya civakî eşkere bike. Tevî ku bi ziman û zêhniyeta wê demê tê îfadekirin bêzarker e. Eger bi zimanê îro neyê tercumekirin, wê tenê bibe vegotineke jiber a mirov korfêm dike. Saziya peyxembertiyê ya li dijî koledariya antîk a Sumer û Misriyan, li ser hîmê edalet, azadiyên ferdî û civakî xwe ava dikir. Ji lewra bi awayekî rast ravekirin û tarîfkirina vê saziyê pir girîng e. Di bin perdeya dîn de ku zêhniyeta wê demê ya gelan e, têkoşîneke mezin a civakî dimeşînin. Peyxembertî yekemîn saziya mezin a civakî ya pêşengî û rêbertiyê ye. Raman û têgînên wê demê tene bi karanîn sentez dikin û gav diavêjin qonaxeke nû û bi vî awayî nubûwetê – peyambertiyê – bi dest dixin. Çendîn jî mîtolojiya koledar û dînê fermî qut dibin, ew çend jî dibin xwediyê roleke civakî ya azadîxwaz. Lê bêguman wek di her serdemê de pirî caran hatiye dîtin, bi qasî veqetînen radîkal ew çend jî lihevkirina wan jî bi sîstemê re mumkîn dibe.

Ya ji dîroka sosyolojîk a dîn tê payîn; divê her peyxemberî – yên girîng – di serî de ji aliyê iqtîdar, civakî, aborî û zêhniyeta serdemê, wan di nav rewşa wan a çandî de analîz bike. Behs û vegotina dîrokê li ser vî hîmî dikarin hevdu temam bikin. Divê dîrok nebe çîrokên qehremenî û hukumdarên; – talankerîya xenîmetan – hewce ye dîrok aliyê xwe yê civakî, gelêrî û etnîkî bi awayekî rastîn were nivîsandin. Bi vî awayî, wê guftûgoyên di roja me ya îro de ku li ser laîsîzm tene meşandin, maneyek wan hebe. Pêwîst e, mirov baş fêhm bike, bi sed hezaran kadro û xezîneyeke mezin ji bo çî û ji çî re hatiye veqetandin.

Bi kurtî; tevgera peyxembertiyê wek kevneşopîyeke civakî ji hundur ve li dijî hêza şerî iqtîdarê pêş dikeve û bi giştî di dîroka mirovatiyê de, bi taybetî jî di sîstema civaka dîrokî ya Rojhilata Navîn de nêzî helwesteke demokratîk e. Em wextê aliyê xizaniyê jî li mijarê zêde bikin, di dîrokê de wek tevgerek “sosyal demokratan” temsîl dike. Mirov dikare di navbera bingehê wan ên çînî – çîna navîn; pîşesaz, bazirgan, cotkarên serbest, qebîle – û yên sosyal demokratên îro de têkiliyekê deyne û bişîbîne hevdu. Em vê şîbandinê dikarin hinekî dîn jî pêş de bibin. Sosyal demokrat her çiqas hinekî sîstemê nerm bikin jî nikarin xwe ji yedekbûna wê xilas bikin, sosyal demokratiya peyxemberan jî zû dereng wê nikarebe xwe ji entegrebûna bi sîstema civaka çînî ya rûniştî û ji damezrandina modelekî mîna wê xilas bike. Li dijî koledariya hişk a serdema seretayî, rê li ber sîstema feodalîzma serdema navîn vekirin. Bêguman ew bi zanebûn li vê sîstema feodal negeriyabûn û rêya wan jî nebû. Wan aştî û edalet ji bo hemû mirovatiyê dixwestin. Lê belê, hêza mezin a veguherînê ya sîstemên serdest, dewletên xwedê yên peyxemberan jî ji sîstema heyî cuda nake.

Berhema sereke ya dînên yek xwedayî yên Rojhilata Navîn dewleta feodal a serdema navîn e. Li gorî koletiya klasîk, koletiya nermkirî koletiya “serf”, bi gotineke din koletiya

pêşketî. Di koletiyê de gaveke pêşketin heye. Di koletiya ne serf de jî pêşketin heye. Sultan – hêza îqtîdar-şer – wek siya xwedê tê hesibandin. Mîna dewama kulta qral-xwedê lê tê fikirîn.

Li dijî koledariyên klasîk û seretayî, kevneşopîyeke berxwedanê ya hezar salan, destketiyên wê yên mezin di warê zêhniyet, polîtîka, civakî û aborî de hene. Her çend dîroka nivîskî van destketiyan bi taybetî veneqetîne û destnîşan neke jî, ji wan guman nayê kirin. Çanda mirovatiyê zêdetir bi cihokên van her du berxwedanan hatiye avdan. Ji hemû hunerên sereke re bûn mijar û dabaş. Peykerên perestgehan bi hemû heybeta xwe gihîştine heta roja me ya îro. Eger ji exlaq kirtik jî mabin, dîsa bi saya vê kevneşopîyê ye. Destanên ti car namirin, çîrokên ezîz û ewliyan, helwestên mezin ên mirovatiyê nîşan didin. Dîsa li ser rêya vê kevneşopîyê ye ku mirov xwe bi dehsalan dixwe silûk û înzîwayê; di zindanan de dirize; li çarmîxê tê xistin; bi gezeke nan, zeytûn, hebek tirî û xurmeyê xwe terbiye dike; êşa mirovan his dike; qîmet û buhaya herî mezin dide zanebûnê. Ev kevneşopîye, qîmetê dide jiyana komîn û ferdiyetê red dike, nîzama dêran, agahiyên destketî û li pêşketina pişesaz û hunerê bi çavekî dibistanê dinere û hêja dibîne. Dîsa ev cihokên resen û esîl ku zumreya îqtîdar-şer ji kuştin û mirinê zêdetir şensekî din nedida mirovatiyê, mirov li ser aştiyê fikirandin; şerefa mirov parastin; alîkarî esas dîtin; bal kişandin ser biratiyê û deriyên xwe li gerdûnê vekirin. Civaka çînî neanîne, lê bi piranî nekarîne xwe xilas bikin ji bo di nav sîstema civakî ya serdest de nehelin. Ew bi xwe jî carnan bi qasî efendiyên xwe yên berê bûne hiyarerşîk û dewletparêz. Lê eger hin nîrxên mirovatiyê, dîsa jî heta roja me ya îro mane, para van tevgeran tê de heye û hewce ye mirov heqê wan bide. Eger alîkariya van her du kevneşopîyan neyê fikirîn, di roja me ya îro de helwesta demokratîk, azadî-wekhevî, lêgerîna li hawîrdoreke xwezayî, mafê mirovan û nasnameya çandî nabe werin ravekirin. Ji bo demokrasiyê, herî hindik bi qasî ferdiyeta hemdem, xizmetên di qada gelemperiyê de jî girîng in, û eger zemînê qada gelemperiyê wek mîrateya van her du tevgeran were qebûlkirin, wê bandora erênî ya vê kevneşopîyê hê rastir û çareserker were fêmkirin.

Komên şer-îqtîdarê pevçûnên mezin li ber çav girtin û di encamê de karîbûn bibin hêza serdest a sîstemê. Di vê yekê de hêza kevneşopî ya dewletê, sazî û zêhniyeta wê diyarker e. Ji bo firsendê nede saziyên nîvdemokratîk yên di şêwazê rêvebirin û rêxistiniyê de amatur in, têra xwe bi qabiliyet e. Ya girîngtir, ji serdestiya wan wêdetir, ev beşê dîrokê bi hevdu gevizandin û gewixandinê dimeşe.

Bi propagandayeke zêde “siya Ellah, sultantiya mezin” didin qebûlkirin û ev figurekî nû yê dewletê ye ku ji serî heta dawiyê dekûdolab, zordarî û talanek bi hezar makyajî hatiye hûnandin. Hêza îqtîdar-şer a me şibandibû guloka berf û agir, Îslam jî û Xirîstîyanî jî ji Roma û Persan werdigirin û di serdema navîn a feodal de kirasê dînî li xwe dike û xwe mayînde dike. Berovajî îdîayên wê, zordarî û talana împaratoriyan Roma û Persan li dawiyê dihêle. Li beramberî vê yekê, tevgerên terîqet-mezheb û keşîşxaneyan, etnîsîteya xizan a li jêr û dawî hiştî, tevî îxanetên hiyarerşîyan li wan kirî, ji texmînan jî wêdetir demokratîk in, rastiya gel û ruhê civaka komîn temsîl dikin. Ji bo em roja me ya îro baş fêmkirin, bi qasî serdemên berê divê em rastiya serdema navîn jî ne bi berçavkên hespan ên serweran û dilên teneke, divê di çarçoveya van tarîfan de fêmkirin û pê bihesin. Ev ji bo têgihîştin û ruhê azadiyê pir girîng e. Kesên di ruh û têgihîştina xwe de dîrokê rast nejîn, nikarin îdiaya azadî û wekhevîyê bikin û nikarin bibin demokrat.

Em kapîtalîzmê dijîn. Hêza motor a kapîtalîzmê DYE jî di çarçoveyeke globalîst de xwe ji şerekî piçûkkirina dewletê paş ve nagire. Di filmê “efendiyê hungulîskê” de ku me berê behs kiribû, di wir de wexta hungulîskê tê wendakirin rexne li îqtîdarên zêde werimî tê kirin ku bi sedema bûne kelem û asteng. Lê di heman demê de wek dewletê dîsa jî xwe li dunyayê ba dide. Wê demê; pîrsgirêk bi hemû giraniya xwe di asta jor a civakê de dewam dike. Dewletên diviyabû her yek ji wan mîna walîtiyekê bûbûna, xuya ye baş hatine analîzkirin. Hukûmeta di warê dewletê de reforman nafikire hema hema nîne. Ya seyr ew e ku her reform ji zêdekirina krîzê zêdetir ti encamê nade. Maceraya herî dawî ya Rojhilata Navîn armanca wê “Projeya

Rojhilata Navîn a Mezin” e. Di rojeva hemû dunyayê de ye; gelo di destwerdana li Rojhilata Navîn de pêşketin an jî paşketin, çareserî yan jî çaresernebûneke kûr heye? Tam bi vê yekê dernaxînin.

Li gorî baweriya min, di bingehe hemû tespît û rewşên nediyar de newêrekiya me ya ji bo tarîfkirina dewletê heye. Sosyologên diviyabû ev tarîf bikirana rewşa wan ji ya rahîbên Sumeran ên tevgerên stêrkan dişopandin û li çarenûsa mirovan dinertin, pêşdetir nîne. Encama şer û şîdeta hovîtiya sedsala 20an ji ya di tevahiya dîrokê de qat bi qat zêdetir e, lê tevî vê yekê, dikarin rûnên derewan li ser rêxistin û kesayetên qaşo terorîst in – ya rastîn ew jî berhemên sîstemê ne – li hev bînin. Mirov dibêje qey karê wan nîne ji bo şîdeta bi rêxistinkirî dewlet neyê fêmkirin, dixebitin. Ravekirina wan a herî dilpak ev e; fîl bi mûyên wî tarîf dikin. Bi navê rêbaz û metodê, rastiya yekpare ji hev parçe parçe dikin û wer tînin serê rastiye êdî nayê naskirin.

Ya sosret û seyr ev e; tarîfeke ne rast wek bûye bela serê dewletê jî. Dewleta carnan xwe vedişêre, carnan xwe balkêş dike, pirî caran ditirsîne û ceza dike, wisa kiriye ku neyê naskirin. Ev dewleta nayê naskirin bûye bingehe hemû tengavî û krîzên civakî. Li her goşe û guhera dunyayê tengaviyên bi vî rengî tene dîtin. Bûyerên rojane li Mezopotamya Jêrîn diqewimin ku ji bo derketina dewletê dergûşî kiriye, wek ji demên buhurî yê lanetkirî tolê hilîne. Mîna marê dirêj ê bi dûva xwe ve bide. Bi zimanê Pirtûka Pîroz, weke ku Levîathan li cihê derketiye, şerê xwe bi xwe re dimeşîne û bi xwe bi dûva xwe ve dide û dawî li xwe tîne.

### **-Ronesans**

Wek derketina her sîstema civakî ya mêtinger û zordar, derketina kapîtalîzmê jî bédewlet nebû. Dogmatîzma sîstema feodal bi rengekî dînî bû. Ya koledariya arkaîk jî mîtolojîk bû. Di yekê de xwedê bi xwe di şexsê xanedan û qral de berçav bûbû, di ya din de jî xwedê di şexsê dewletê de hebûna veşartî bû û qral ew temsîl dikir. Serdemên zêhniyetê yê mirovatiyê wer hewce dikir.

Di zêhniyeta dînî Îslamê de PZ di dawiya sedsala 12. de ilim û felsefe li hemberî dogmatîzmê çîz dikin. Deriyên îctîhadê bi awayekî fermî tene girtin û qalibên dogmatîzmê torên xwe yê cehaletê li zêhniyeta hemû civaka Rojhilata Navîn ba dide. Ewrûpa jî PZ ji sedsala 12'an pêve, bi mîrateya ji Grek û Roma wergirt, hîmê şoreşeke zêhnî ya dîrokî danî. Xiristiyanîyê tevî aliyên xwe yê zordar, wê meraqa ji bo hînbûn û zanebûnê jî sor bikira. Ji bo Xiristiyanîyê wê bi qasî ummeta Îslamê zehmet nebûya, bermahî û bîranînên zindî yê civaka xwezayî şîrove bike û dogmatîzmê li dawiyê bihêle. Bîranînên teze yê civaka xwezayî, çawa ku demekê li hemberî împaratoriya Romayê çîz nekirin, wê li dijî dogmatîzma Xiristiyanîyê jî çîz nekirin û wê Xiristiyanîyê karîbûya xwe ji têgihîştina maddeya mirî bigihanda têgihîştina xwezaya zindî. Gelek teorî derbarê serketina kapîtalîzmê ya li Ewrûpa Rojava de hene, lê li gorî baweriya min sedema bingehe ew e ku dogmatîzm bi qasî li Rojhilata Navîn li Ewrûpa Rojava reh bernedane û ji bo vê firsend nehatiye dayîn. Engîzîsyonan sê beş ceza kirin; ev heretîkî (rêderketiyên mezheban), sîmyager (pêşengên zanistê) û pîrênsêr (bermahiyên jinên zanan) bûn. Hebûna her sê beşan jî dij-jehra dogmatîzmê bû. Ji nav arî û xweliya hezarên hatin şewitandin, wê zêhniyeta Ronesansê hilbihata.

Di vê pêvajoyê de ku şoreşên herî mezin ên zêhnî pêk hatin, derketina civaka kapîtalîst qedera nebû, lê ji sedî sed armanc ne kapîtalîzm bû. Lê çawa bû, ji van şoreşan sîd wergirt û karîbû xwe bike sîstem?

Di navbera sîstemên civakî û şoreşên zêhnî yê dîrokê de tîkiliyên mutleq û danîna xetere rast, ji şewazekî fikir û baweriyê ye, hewce ye bi girîngî li ser were rawestîn. Ev

têgihîştina “Lewhî-Mehfûz” ya di Pirtûka Pîroz de, xwe dawerivandiye nav fikrê zanist. Gotina gel a “li enî-çareya te çi hatibe nivîsandin wê were serê te” dide nîşan ku ev şewazê baweriyê ka çiqas belav bûye. Em di analîzên xwe de nuqtaya bi nazenîn hewl didin destnîşan bikin; têkiliya vê têgihîştinê bi têgihîştina rêveberiya îradeya dewletparêz a hiyarerşîk e. Nîzama “fermanê” wek qanûnên îlahî bi civakê dide qebûlîkirin. Divê wek pêşnûmeya qanûn û rêveberiyê were fikirîn. Kevneşopiyeye hezarê salan, ji vê “serdema zêrîn” destpêkir bi “mehşer” û “cennet-cehennemê” bi xetekê bi dawî bû û modeleke pêşketinê derxist holê. Fikra qederê jî ji vê têgihîştinê ye. Di cîhana îslamê de ev guftûgoyeke gurr e, di navbera alîgirên Mutezîle û Lewhî-Mehfuz de pêk hatiye. Ev têgihîştina ku hewceyî bi guftûgoya azad nabîne û tercîhên pir ên îradeya azad nas nake, kokên wê hê kevin diçin. Diçin serdemên mîtolojîk ku di wê demê de dihat bawerîkirin hemû bûyer ji aliyê xwedayên jorxwezayê ve têne afirandin û rêvebirin. Paşê ev têgihîştin bi felsefeya îdealîzmê dewam dike. Şeweyê wê yê li şaristaniya Ewropayê destpêkir û bi Ronasansê heta îro dewam dike, têgihîştineke pêşketinê ya dûz e. Di pêvajoya rohnîbûnê de baweriyê xurt bi “pêşketinê”, di Marksîzm de baweriyê bi “mecbûriyet e çûyîn ber bi komînîzmê ve” xwe dispêrin van şewazê dogmatîk ên fikirê.

Rastiyên jêratom, yanî fîzîka kuantûmê îspast dike ku hêza vê şewazê fikir şikandiye. Li gorî vê yekê; pêşketinên xwezayî û civakî, ne li ser xetêke dûz û bêrawestan in, di neqeba kaosê de, li cîhana jêratoman, ji bo azadiyê tercîhên pir ên hîlbijartinê û pêşketinê hene. Ev şewaz di cîhana ramanê de wek yek ji şoreşên mezintir ên fikirê derdikeve pêşberî me. Ya rastîn, bêtî fîzîka jêratom jî em dikarin bi riyên hûnandin û pêhesînê jî xwe bigihînin van şewazê fikrê. Eger di cîhana hemû bûyer û rastîyan de cih ji tercîha azad re neyê naskirin, emê nikaribin pirrengîniya xweza-gerdûna bêserûbinî rave bikin. Pirrengîniya hewceyî bi azadiyê dibîne. Lewra têgihîştina ku pêşketinan li ser xetêke dûz dibîne, wê tercîha hîlbijartinê tengav bike.

Em ji bo bi awayekî afirîner pêvajoya ji sedsala 15. û pêve bi lez bû û bi serketina kapîtalîzmê bi encam bû, binirxînin serî li vê şewaza fikrê ya felsefî û zanist didin. Bi kurtî, dibûya ku serketina kapîtalîzmê nebûya çarenûs. Sedemên serketina kapîtalîzmê divê hînê nêzî rastiyê werin nirxandin. Marksîzma ku bandor li me jî kir, kapîtalîzm û şeweyên civakên çînî yên beriya wê wek “xetêke pêşketina dîrokê ya mecbûrî” îlan kir û bêtî haya wê jê hebe, berovajî hêvî û baweriyên xwe, alîkariyêke mezin bi kapîtalîzmê re kir ku ya herî zêde li dij şer dikir. Di vê parêznameyê de cewherê fikra ez tînim ziman ev e; “Marksîzm jî di navê de, şeweyên bingeîn ên fikirê bi prensîba mecbûriyetê bawer in, lê ya rastîn di sîstemên civakan de prensîbeke mecbûriyetê nîne.” Li ser prensîba “pêşketina mecbûrî” ya ji bo şeweyên civaka jor û dewletê, şopên propagandaya fermî ya hezarê salan heye. Têgihîştina berê ya çarenûsê, bi navê “qanûnên civakê yên mecbûrî” bi eyarekî zanistê lêkirî, têne dewamkirin.

Hêzên veguherînê yên civakî ku cuda dixebitin; mirov nikare wan tenê wek avahiyên jor û jêr rave bike. Veguherîn di bin gelek bandorên tevlihev de pêk tên. Bi taybetî, şîroveya dogmatîk a diyalektîka meteryalîzm ku bandor li ser beşekî mezin rewşenbîrên îro kiriye, bi jihevketina sosyalîzma rêl jî îspat bû, rast derneketiye û kesên hêviyên xwe pê girêdabûn, çongşikestî kirine.

Li şûna ku sîstemên civakê yên dîrokî bi qanûnên mecbûrî werin ravekirin, bi şewazên têkoşînê yên serdeman, ên exlaqî, politîk û îdeolojîk werin analîzkirin wê zêdetir bi kêr be. Qanûn di rastiya civakê û ferdê wê de hem pir nerm e, hem zû vediguhere. Qanûnên hişk ên di rastiya fîzîk, kîmya û biyolojîyê de têne dîtin, tenê di nav sînorên fîzîk, kîmya û biyolojîyê de derbas dibin. Yê mayî jî mejiyê mirov û rastiya civakê temam dike. Ji ber van sedeman, pêwîst e mirov û civak bi têgihîştinên qedewarî ve neyên girêdan û girîng e, derfet û şensê azadiyê jê re were naskirin. Çi hukmên pêşin û çi jî hukmên ku encama wan qedewarî ne, hêzên afirîner ên azad berbandor dikin. Wexta mijar bibe sosyalîjî, pêwîst e her dem û li her deverê neyê ji bîr kirin, piraniya tiştên têne gotin, sîstemên civakî yên serdest anîne ziman û

di nav hezarê salan de li gorî demê û cih kirasekî cuda li wan hatiye kirin û di roja me ya îro de jî bi maskeya zanistê heman rolê dilîzin.

Di vê çarçoveyê de em dikarin têkiliya şoreşa zêhniyeta Ronesansê ya ji sedsala 15 û pêve bi lez û kûr bûye, bi civaka kapîtalîst re binirxînin ku bawer dikim wê bi kêr be. Di derketina Ronesansê de du taybetiyên civaka Ewrûpa Rojava bi tesîr bûne. Bîranînên teze yên civaka xwezayî û qelsbûna çanda dewletê, ji bo ramana azad derfet û îmkana amade kirine. Dogmayên hişk ên Xirîstiyaniyê nekarîn pêşî li van şert û mercan bigirin. Di encama seferên xaçperestan de çanda agahiyê ya ji Rojhilata Navîn hatî û çanda Roma-Grekê wexta bi van şert û mercan re dest dan hevdu, dogmatîzma Xirîstiyaniyê ket pêvajoya li dawî mayînê. Pêvajoya mezhebbûnê ya Xirîstiyaniyê di sedsala 13. de jî hem encamê van bûyeran û hem jî wek sedemê wan rolekê dilîze. Mezheben Domîniken û Fransîsken pêşketinên balkêş in. Di vê demê de, di Îslamê de jî mezheben bi heman rengî –Mûtezîle, Îşraqiyûn- hatine tepisandin.

Di van pêşketinan de keşfên cografîk û çavdêriyên nû yên li cîhanê, alîkariyeke girîng dikin. Ev pêşketinên dualî, yanî qelsbûna çanda dewletê û bîranînên civaka xwezayî tevî mîrasa erênî ya Îslam û Xirîstiyaniyê – Mûseviyet çandeke kokê hê bi tesîr e -, çanda Grek-Roma û sentezên keşfên cografîk zêhniyeta Ronesansê pêk tînin. Em dikarin Ronesansê di dîroka mirovatiyê de wek sêyemîn hêza mezin têgihîştinê binirxînin. Têgihîştina yekemîn, BZ di salên 4000 de li kevanê hundurîn ên çiyayê Zagro-Torosê zêhniyeta neolotîk a gihîştî asta herî payeberz e. Ji bo mirovatî derbasî şaristaniyê bibe, em dibînin di vê qonaxê de hemû amûrên teknîkî pêk hatine. Teker, tevin, aletên cotajotinê, gundên mezin, zimanên cihê, komên etnîk, destanên qehremaniyê û hwd. Ev hemû li dora hêza hilberîner a jin-dayîkê harîqayan diafirînin. Ya rastîn, dînê xwedawendiyê mezinbûna zêhniyetê ye, hilberandina jinê tê pîrozkirin. Hemû vedîtînan jî vê serdemê mane, vê heqîqetê piştrast dikin. “Star” ku hê jî tê maneya stêrkê, di ziman û çanda afirîner a serdemê Aryanî de tê maneya xwedawenda jin. Di zimanê wê herêmê Kurdî de îro jî bi maneya xwedê “ya Star” tê gotin û ev yek mezinbûn û hêza baweriyê îfade dike. Ev afirandîneke ew çend kevin e jî dîsa di hemû zimanên Aryanî de hebûna xwe bi şeweyên cihêreng be jî dewam dike. Mirov dikare bibêje; cenneta yekemîn li vê kevana erdê hat afirandin. Mirovatî di warê jiyana civakî û hilberandinê de mora xwe li gelek pêngavên yekemîn dixîne. Amûr û qalibên muzîkê yên wê serdemê, hê jî bi awayekî tesîrê li me dikin, dil û hinavên me dihejînin, diricifînin û xwe li ruhê me ba didin. Ev çand jî vir xwe berdide jêr Dicle-Frat, Nîlê û li geliyên Pencabê belav dibe, paşê jî rê li ber şaristaniya Sumer û Misriyan vedike. Lêkolînên hatine kirin, didin nîşan ku vê çandê, serdemên şaristaniyê bi awayekî zincîrwarî dane destpêkirin.

Duyemîn serdema zêhniyeta mezin BZ di navbera salên 600-300 de li her du peravên derya Ege'yê pêk hatiye. Ev qonaxê mezin e, li dijî mîtolojiya koledar. Felsefe û ilim gaveke girîng diavêjin. Ji vê re “sedsala hîkmetan” jî tê gotin. Ewrûpayê Rojava ya wê demê, esas, Anatoliya Rojava ye. Pêlên şaristaniya Rojhilat holanên xwe li peravên Egeyê dixînin. Rola ku Xirîstiyaniyê li Ewrûpayê list, şaristaniyên yekbûyî yên Hîtît, Med, Misir û Girît li Ege'yê listin. Li vir, ji ber ku çanda kevneşopîya dewletê bi kok nebû, hebûneke xurt a çanda civaka xwezayî, cografyayeke bedew a hilberîner, hebûna girav û deryayeke harîqa, hêmanên bingehîn in, ji bo derketina vê zêhniyetê. Bi qasî ku em ji bermahiyên Troyayê fêm dikin, di warê aboriyê de jî bêguman bazirganiya mezin a Rojhilat-Rojava jî tesîreke girîng dike.

Di hîmê Ronesansa Ewrûpa Rojava de beriya her tiştî ev her du Ronesans radizên. Em heta Ronesansa li qûntarên Toros-Zagrosê fêm nekin, em Ronesansa li peravên Egeyê û heta em wê jî fêm nekin em ya li Ewrûpayê nikarin fêm bikin. Eger em hê zêde pê de dakevin, şoreşa Aryan a neolotîk, çand û zimanê wê yê BZ di salên 5000-4000 de ku li heman kevanê pêk hat, ji Çînê heta Ewrûpayê, ji Efrîka Bakur heta Kafkasan ku belav nebe, em nikarin civakên neolotîk ên li van herêman û şaristaniyên piştî wan werin, fêm bikin. Ji bo mirov şoreşên mezin ên zîhnî, dînî û avabûnên civakan fêm bike, serwextbûna li herikîna bûyerên dîrokê yên zincîrwarî gelek girîng e. Ez van nuqteyan ji bo vê yekê destnîşan dikim; her Ewrûpiyek û

neviyên wan, dema şaristanî tê gotin, Grek-Roma û Ronesans tê hişê wan. Ya din jî Xirîstiyani. Lê ya rastîn; pêşketinên li van qadan, her yek ji wan qonaxeke çemê pîroz e ku bi hezarê salan diherike, li binê kendalên şaristaniyan dixwe vedike, hawîrdor û tejaneya xwe fireh dike, pêşî li xwe vedike û yê li ber xwe mezin dike.

Taybetiyên herî girîng ên zêhniyeta Ronesansê ev in; ruhê mirov ê ku serdema navîn vemirandibû, ji nû ve can pê xist; li vê dunya ku têra xwe bi xirabiyan tijî bû ye, li xwezayê vedigere, ji dogmayan vediqete û bi hişê mirov ewle dibe. Dewletê, zanebûn ji serdema rahîbên Sumeran ve girtibû bin destê xwe û ev yek kiribû yek ji amûrên xurtbûnê. Dewletê, ne tenê berhemê zêde û amûrên pêşketî yên hilberandinê, her weha agahiya sûdemend û xwediyên vê zanebûnê jî, tawil kiribû saziya xwe. Destûrê nade, zanista nû ku ji bo pêşketinê derfet û cihên azad bibîne. Cih û qada zanista azad, dihat maneya civakeke nû. Jixwe ji şan û erkê dewleta koledar e, sazî û avabûnên bi vî rengî xeter bibîne û êrîş bike ser wan ji bo tine bike.

Di vê serdemê de dêr Engîzîsyonê dixwe rojevê û ev yek maneya xwe heye. Ferdê ji nû ve ruh pê dikeve azad dibe. Kesên wek ji rêderketiyên mezheban hatin mehkemekirin, li dijî dogmatîzma dîn azad difikirîn. Jinên wek pîrênsêr dihatin bi navkirin, bi sedema nasnameya wan ya ku Xirîstiyani nebûbû, dihatin mehkemekirin. Kesên Sîmyager jî ji heyî cudatir li agahiyan digeriyan. Her sê ekol jî di wê astê de ne ku dikarin kun û qulekê di dogmatîzmê de vebikin. Ekolên hunerê jiyanê bi hemû bedewiya wê nîşan didin û bi vî awayî têgihîştina ku xwezayê mirî dibîne li dawiyê tê hîştin. Resim, muzîk, mîmarî û wêje, ji nû ve reng didin hem naverok, hem dirûvê ferd. Ferdekî ruh û mejiyekî nû pê dikeve, dibe mirovekî ku êdî di qalibê xwe de hilnayê. Bi ferdekî vî rengî ne tenê cografya, wê xweza jî were fetihkirin, an jî qezenckirin.

Serdem di heman demê de hûnandina utopyayên nû sor dike. Êdî di kincên kevin de hilnayê. Lê ji ber ku şert û mercên maddî dest nadin tenê utopyayên xwedî sîstem têne avakirin. Kes naxwaze li wexma atmosfera dunya berê vegere. Deriyê dunya nû jî tam nizanin wê çawa vebikin.

Ev lêgerînê zorê bide lêgerînên ilim û felsefeyên nû. Çendîn ji dunya berê qutbûn dibe, ew çend deriyên dunya nû vedibin. Cusomus ji dîn derbasî felsefeyê dibe, Kopernîk çirkînî bi deriyê şoreşa zanistê dixwe. Descartes bi helwesta xwe ya di warê madde-ruh de, bêtî xwedê tevî meseleyê bike, hîmê şoreşa xwe ya felsefî datîne. Galîleo Galîleî pîvan xistin nav zanistê û ji pêvajoya şoreşa zincîwarî re alîkariya herî xurt kir. Bi tespîta Newtonê, gerdûn bêtî xweda, bi serê xwe, bi pîvan û rêzikên xwe, dikare hêza liv û tevgerê nîşan bide. Di navbera sedsalên 15. û 17. de şoreşa felsefî, ilmî û hunerî tam kok berdaye. Tevî çerxa engîzîsyonê ya rawestîne nas nake, bi Protestaniyê wê derbeke din li dogmatîzma hişk a dêrê were xistin. Dîne di warê baweriya ferdî de bigihîje serbestiyê. Veqetîna ji dêrê, di cewherê xwe de veqetîna ji desthilatiya dewletê ye. Dêra Katolîk hem bi xwe dewlet e, hem jî zirxekî mezin e ku xwe li dewleta feodal badaye. Dêreke bêtî dewlet nayê fikirîn. Ya esas, dêr li ser navê dewletê şer dike.

Bi şoreşa zêhniyetê re ferd azad dibe û ebdîtiya ji bo dewletê ji hev de dikeve. Wek mezhebên cuda jî bibe ya pêk tê û hildiweşe, rewabûna dewleta feodal e. Pêşketinên di sedsala 18. de bingehe girseyî yê Ronesansê fireh dike. Şoreşa zêhniyetê, ji ruh, hêvî û fikra kulmeke mirov derketiye, êdî bûye xwediyê zemînekî mezin ê girseyî. Mîna dînekî nû – Xirîstiyani, Îslamiyê – bûye xwediyê girseya xwe. Hebûna girseyeke ev çend azad, li her welatên Ewrûpa Rojava, hem ji bo dewleta dêra Katolîk û hem jî ji bo dewletên qraliyetê, xetereke mezin bû. Êdî dêr nikare bi engîzîsyonê di heqê vê girseyê de were der. Şer xwe ferz dike. Sedsal, Gul û şerê Sî Salan îfadeya vê rastiye ne. Dêra Katolîk û rejîmên qraliyetê, wê li hemberî neteweyên Ewrûpayê yên hişyar dibin, têk biçin. Bi şoreşa Îngilîzan a di sala 1640 de, ya Emerîkayê di 1776 de, ya Fransayê di 1789 de, serdema serketinê ya mezheb û dewletên netewî dest pê dike.

Girîng e, û hewce ye, em tarîfên xwe yê şoreşan ji nû ve di ber çavan re derbas bikin ji bo em pêvajoyên krîzan li gorî meyla demokratîk çareser bikin. Şoreşên Ewrûpayê, bi giştî wek “şoreşên bûrjûwaziyê” nîrxandin, helwesteke çînî ya teng a Marksîzmê ye, bi navê “em proleteriyê bikin” wek xelatek ji bûrjûwaziyê re hatibe pêşkêşkirin. Bêguman di vê yekê de pareke mezin a şîroveya dogmatîk a diyalektîka meteryalîzmê jî heye. Vê yekê, eger em wek têgihîştina dîrokî ya “Lewhî-Mehfûzê” û wek baweriyeke qedewarî ya bûyeran ku li ser xetêke dûz pêk tên dibîne, qebûl bikin, emê hê zêdetir karibin nêzî rastiya berçav bibin. Ev dogmatîzm ku ez bi xwe jî zêde di bin bandora wê de mam, heta li dawiyê neyê hîştin, emê nikaribin naveroka dewlemend a rastiya awarte analîz bikin.

Di ti pirtûka çînî ya kapîtalîzmê de, ne li ser şoreşa Fransî, ne jî li ser a Îngilîz-Emerîka, fikir, teorî û bernameyek nehatiye nivîsandin. Kesên di van şoreşan de rol listine xwe wek nûnerên çîna bûrjûwazî îlan nekirine. Girseyên beşdarî van şoreşan bûyîn, bi piranî xizan bûn û daxwazên xwe yê ji bo wekhevî û azadiyê derdixistin pêş. Eger îdîa were kirin ku tevgerên berê yê Ronesans, Reformasyon û Ronahîbûnê bûrjûwaziyê esas digirin, wê ev bibe îddîyake nepixandî. Wexta çîna bûrjûwaziyê mezin dibû –hemû hewldana wê – ji hilanîna sermayê ya xwe dispêre kar û qezencê, zêdetir tiştê nedifikirî. Bêguman bûrjûwaziyê baş dizanîbû ji bo bigihêje kar û qezencê divê bikeve ser rêya dewletê. Ji bo bandorê li îqtîdarê bike û wê bi dest bixe, ket nav hewldanê. Lê di destê wê de ne teorî û ne jî pratîkeke ceribandî hebû. Hoy û şertên berçav ên di bingehe şoreşan de encamên tekamuliyeteke dûrûdirêj ên dîrokê bûn. Mîna hebûnên sêbjektîf difikirin û aktîvîstên siyasî jî bernameyeke wan ya şoreşê nîne, heta partiya wan jî tine. Ew meyl in. Hin dewlemendan ew dihebandin, piraniya wan jî karektera wan feodalbû, zengînbû û tîkiliya wan bi ilim û hunerê re hebû. Daxwazên wan ên bi giranî derdiketin pêş, hesreta ji bo dunyayeke humanîst, azad û wekhev bûn.

### **-Komînalîte û Kapîtalîzmza Ku di Têkoşîna Desthilatîyê De Bi Ser Dikeve**

Utopiyayên dihatin nivîsandin, hemû dijberê kapîtalîzmê bûn. Wê wextê çawa ji van hemû kesên xwediyê fikrê û mîlîtan re bûrjûwa hat gotin û şoreşa wan bû şoreşa bûrjûwaziyê? Em dizanin di nav pêvajoyê de bûrjûwazî, wek çîneke nû û wek her çîna bixwaze serdest bibe kir û karîbû îqtîdarê yan bi temamî yan jî beşekî jê bi dest bixe. Divê em zanibin, hemû hêzên dewletparêz û hîyarerşîk li ser piştî hunera bi navê “polîtîka” hezar car bûne îqtîdar û ketine, lê ev amûrê ku ji bo desteserkirin û mêtîngeriyê pir bi kêr e, dîsa jî hebûna xwe bê rawestî dewam kiriye û hêza herî dawî ya mezin jî dibe, wê ji yê berê cuda tevnegere. Şoreş hemû berhemên gelan in. Hêzên dewletparêz û hîyarerşîk jî car caran tevî çalakiyên gelan dibin. Bi taybetî di rojên serketina şoreşan de pir zîrek û jêhatî ne. Ji bo bi karanîna daxwazên bindestan hosta ne. Di hemû şoreşan de çî bi ser ketibin û çî jî bi ser neketibin, hewldanên bi vî rengî her hene. Mînak; wexta Hz. Îsa çalakiya xwe difikirî, bêguman ji bo împaratoriya Bîzans were avakirin nedifikirî. Di cewherê xwe de li dijî kulta împaratoriye bû. Lê di dawiyê de tevgera wî rê li ber împaratoriyeke dekûdolaban a dewletê vekir. Hz. Mûhammed bi fikir û çalakiya xwe arîstokrasiya Mekkeyê serberjêr kir û hem di avakirina împaratoriye de –Emewî – nekarîbû xwe neke destik ku di encamê de împaratoriye ehl-î beyta wî jî îmhî kir. Ti kes nikare îddîa bike ku Hz. Mûhammed avakirina împaratoriyeke feodal plan kiribû. Bi sedan mînak hene werin nîşandan. Wê wextê mirov dikare bibêje; “Ti şoreşa gel tê de bi serketine nîne.” Ezê li ser vê mijarê di beşên pêş de hûrûkûr rawestim, lê hewce ye ez êşkere bikim ku divê ev rastî pir cuda were analîzkirin. Emê bibêjin; ne hewldanên gelan tîk çûne û ne jî pîrsgirêka îqtîdarê hatiye çareserkirin. Armanca bingeîn a vê parêznameyê ew e ku vê girêka kor veke. Derseke girîng a divê were girtin ev e; kunkirin û qulkirina îdeolojiya serdest ji bo civakê zirxekî herî xurt e.

Taybetiyên herî giştî yê şoreşa Ewrûpayê ku bi daxwazên wek “azadî, biratî, wekheviyê” hatin ziman û daxwazên li dijî serdestî û mêtîngeriyê yê ji roja ku hîyarerşî hat sazîkirin û vir ve, di cewherê xwe de heman daxwaz in. Desthilatdariya dewletê çawa mîna

xelekên zincîrê pêş ketiye, li dijî vê yekê tevgerên gelan jî bi awayekî xweser di nava dîrokê de pêş ketine. Du hebûnên diyalektîkî timî bi hev re di nav têkilî û nakokiyê de ne û bi vê re bandorê li hevdu dikin. Eger em vê pêşketina mantiqa dualî ya diyalektîka civakê di nav pêvajoyên dîrokê yên rewşên xweser û giştî de nebînin, pir zehmet e ku em bi nirxandinên gulover ên feraziye, li pêvajoyên bingeîn ên veguherînên civakî û pêvajoyên şoreşan têbigihîjin.

Civaka kapîtalîst û netew ku du formên bingeîn ên xweserî şaristaniya Ewrûpayê ne, tevî ku bi hev re di nav têkiliyê de ne, hevdu neçar û mecbûrî nakin. Awayê civaka kapîtalîst û pêkhatina netew xwedî mantiqên cuda ne. Her du jî di serdemekê de pêk hatine, lê ev yek nîşan nade ku her du xwedî yek mantiqî ne. Bûrjûwazî xwe wek hêza pêşeng a netew nîşan dide û ev yek ji nêzîk ve bi armancên wê yên îdeolojîk, polîtîk û aborî ve têkildar e. Ev têkilî di warê îdeolojiyê de “netewparêziyê”, di warê aborî û polîtîk de jî “liberalîzmê” tîne. Ji bo bandorê li dewlet û gel bike, ev her du têgîn du çek in, peyda nabin. Ev her du têgîn hûnandî-fiktîf in, û her du jî amûrên propagandayê ne. Em baş dizanin, bûrjûwazî herî zêde bi van amûran bû desthilatdar û hebûna xwe dewam dike. Di tevgerên Ronesans, Reformasyon û Rohnîbûnê de ku Ewrûpa kirin Ewrûpa, rola van amûrên sloganê bi sînor e. Em wexta ber bi sedsala 19. û 20. ve diçin, ev her du têgîn agir bi erdê dixînin. Têgînên bindest û mêtîngehan “proleterya, komînîzm” jî bi heman şeweyî wê werin bi karanîn. Li gorî cehwerê xwe, wê di hunerê îqtîdarê de heman serketinê bi dest nexin.

Ez bi nazenînî dixwazim vê bibêjim; şoreş, di veguherîna civakan de kêliyên girîng ên şikestin û ji nû ve avakirinê ne. Em bi mantiqê çep û rast ên di sedsalên 19. û 20. de nikarin wan bi awayekî rastîn fêm bikin. Hê jî gelek girîng e ku ev tevgerên li ser navê mirovatiyê bi fedekariyên mezin hatine kirin, rast werin ravekirin. Ji bo şoreşa Sowyetê fedekariyeke mezin a bi mîlyonan kesî, jihevketin û encamên wê, wexta li ber çav werin girtin, xuya dibe ku çiqas hewceyî heye ku ji nû ve were tarîfkirin. Piştî ku bi navê modernîzmê di van dused salên dawî de bi qasî deryayê êş, xwîn û şidet pêk hat, bi taybetî ji ber hovîtiya şerê cîhanê yê duyemîn, amûrên kamûflaja îqtîdar, îdeolojî û şidetê pir kêmtir ketin rojeva guftûgoyê.

Pêwîst e, di vê çarçoveyê de rastiya bûrjûwaziyê ku formê bingeîn e çîna kapîtalîzmê ye, were fêmkirin. Em wexta dibêjin çîna nû ya mêtînger û zordest, em tişteki xweser bi lêv nakin, ji ber ku em taybetiyeke hemû çînen desthilatar destnîşan dikin. Xweseriya çîna bûrjûwaziyê ev e; li dijî civakîbûnê ferdîyet derxist pêş; mejiyê analîtîk di asta herî jor de bi kar anî; û bi vî awayî, heta niha ya ti hêza îqtîdarê nekarîbû bike, exlaqê xwe li civakê ba dabû vereşand û ev serketina wê ye. Civaka xwezayî jî di destpêka jihevketina xwe de hilanîna berheman eger wê pê zîrar bigihîştê civakê bi dijarî qebûl nedikir. Berhem û nirxên kom dibûn, kê pir belav bikira jê re ew çend hurmet dihat kirin. Ferq dikirin ku nirx û berhem bikevin ser hevdu çiqas xeter e. Piştî ku dewlet û civaka hiyarerşîk hat avakirin, berhem û nirx hatin hilanîn û komkirin. Jixwe ev yek bi hêza desthilatdariya taybet mumkîn dibû. Ketina serhevdu ya berheman, hem ev hêz da avakirin û hem jî pêvajoya avakirina sistema li dora vê hêzê da destpêkirin. Mantiqê reaksiyona zincîrwarî wisa pêk hat. Yên herî zêde berhem hilanîn û xistin serhevdu, di heman demê de bûn xwediyê îqtîdara herî zêde. Eger em hê ji nêz ve lê binerin, emê bibînin ku hilanîna berheman şeweyekî dizîya ji civakê ye. Ji ber ku nabe mirov civakê bînxir bifikire, lewra ev rastî wisa ye. Pêhesîna civaka xwezayî rast bû, û bi vê pêhesînê re prensîba bingeîn a exlaqî jî destnîşan kiribû. Eger wisa ye, wê wextê diyarkerê hemû nirxan civak e, û bîyî rîza wê –ji bilî berjewendiyên wê – kes û kom nikarin bibin xwediyê nirx û berhemên hilanînê.

Ya rastîn, di hemû şeran de talan û xenîmet tînin; encamê vê têgihîştinê civaka çînî ya bêesil e. Xwediyên îqtîdarê, ji bo hevdu ji hêzê de bixînin, wek prensîb, hewldanê hevdu ji nirxên berhevkirî û hatine hilanîn, bikin. Di warê çavkaniya bingeîn a hêzê de xwe naxapînin. Prototîpa çînayetiya bûrjûwaziyê pîşesaz û bazirgan tevî ku di her şaristaniyê de hene jî wek xeter hatine dîtin û tim hatine kontrolkirin. Kontrola li ser wan dewamî bû û tim û

tim jî dihatin talankirin. Hêza dewletê ya feodal û koledar ku xwe dispartin mulkiyeta axê, ji bilî serf û koleyan, bi guman li pêkhatina kategoriyeke sêyemîn nertine û kontrola xwe kêmkirine. Dîroka şaristaniyê ji bilî çîna ebd, pêkhatineke din li dijî xwezayê didît. Di vê sistêmê de ku heta şaristaniya xwe spartiyê rastiya çîna bûrjûwaziyê dewam kir, nertineke li dunyayê û exlaqêkî rûniştî heye. Şer û îqtîdar, pîvanên wan ên pir bingeîn hene. Mêzînen di nava wan de hatine avakirin, dikarin bi hezarê salan dewam bikin. Ji bo rêvebirina civakê tevî ku zor û huqûq hene jî bi kapasîteyeke bi sînor têne bi karanîn. Hîmê bingeînê ê civakê li ser piyan digire exlaq e. Tevî ku hêza îqtîdarê exlaq her paşve avêt jî, karîbû vê taybetiya xwe biparêze. Di vê yekê de rewşa hindikayî ya desthilatdariyê li hemberî civakê zemînekî kêrhatî pêşkêş dikir.

Bi derketina çîna bûrjûwaziyê ev mêzîna mezin têkçû. Ev çîn hem ji aliyê hêza îqtîdarê ve û hem jî ji aliyê hêza mêtîngeriyê ve wer xwedî hecmekî mezin e ku civak nikare rabike. Ji bo mêtîngerî û îqtîdara xwe bimeşîne, hewce dibîne ku hemû civakê bi kar bîne. Lewra Marksîzmê bi awayekî mafdar, ew wek çîna dawî ya mêtînger û xwedî îqtîdar îlan kiribû. Ji bo ew wek çîn pêş bikeve divê timî civakê belav bike. Ji lewra, diviyabû di serî de exlaqê ku civak pê hatibû hûnandin û pê dihat parastin, ji binî ve têk bibira. Bi gotîneke din diviyabû perdeya heyayê biçiranda. Exlaqê ku di bingeha wî de hisa azadî û wekheviya civaka xwezayî heye, heta neyê çirandin û avêtin, civaka kapîtalîst pêk nayê. Marks di Manifestoya Komînîzmê de bi awayekî balkêş vê rastiye wiha tîne ziman; “Bûrjûwaziyê çi bermahiyên berê hebûn, hemû maliştin têk birin.” Bêguman ev nirxandîneke rast bû. Ev kiriyara bûrjûwaziyê çalakiyeke şoreşger nebû, berovajî çalakiyeke hilweşîner û li dijî civakê bû. Eger tevgerê civak xistibe asta ku nikaribe xwe biparêze, ew tevger nabe şoreşger, bibe bibe dibe tevgerê li dijî mirovatiyê. Hêza mêtîngerî û îqtîdarê ya di destê bûrjûwaziyê de, nexweşiya kansêrê ye, dawerivîye sînga civakê. Ji bo mirov têkiliya nexweşiya kansêrê, AIDS û hwd. nexweşiyên belav dibin, bi kansêra civakî re tespît bike, hewce nîne mirov bibe zanyar. Hobbes, di şert û mercên derketina kapîtalîzmê de wexta hewcebûna bi îqtîdarê (dewletê) rave dike wiha dibêje; “ji bo pêş were girtin, mirov nebin kurmê hevdu.” Em vê tespîtê berovajî qebûl bikin rast e. Kapîtalîzm ji bo îqtîdara xwe damezrîne mirov dike kurmê mirov. Di rastiya modernîzmê de mirov ne tenê bûne kurmê hevdu, bûne kurmê hemû xwezayê. Yên li pey qezenca herî zêde û berhevkirinê baz bidin û li hêza îqtîdarê ya çavsor dike bibin xwedî, gelo ev çînê, ji bo bi karanîna di nav xweza û civakê de, wê çi bihêle û çi neke?

Eger em têngînen, kar, ked, parvekirin, emperyalîzm û şer ku herî zêde Maksîzmê analîz kirine, di vê çarçoveyê de rola wan a di nav kapîtalîzmê de fêhm bikin, wê bi kêr û hînkêr be. Di pirtûkên pîroz de behs tê kirin ku wê bi nêzîkbûna mehşerê re “deccalê were”, ev biwêj bi rastiya vê çînê re gelekî li hev dike. Ti sistêma civakî ya serdest di vê astê de li dijî hîmên bingeînê civakê û li hawîrdora xwe ya xweza, nebûye xwediyê êrîşê û nebûye hêza xirakirinê. Rastiya çîna bûrjûwaziyê, ji netewiyetê çûye netewparêziya nijadperest û faşîzmê; ji xwesteka serdestbûna li xwezayê ber bi felaketa ekolojîk ve çûye; bi hêrseke mezin a kar ber bi betaliyeke berfireh ketiye û gihîştîye wê qonaxê ku êdî wê xwe bi xwe bixwe. Her roja derbas dibe taybetiyên xwe yê cewherî wenda dike. Dijşoreşa li hemberî wê proleterya nake, ew bi xwe dike. Ev dema nû ya civakî, dide nîşan ku wê ev rastiya çînî dewam neke û eger ji hev de bikeve, wê karibe li ser hîmên xwe ji nû ve ava bibe.

Ji ber ku me parêznameya xwe di çarçoveya teze de destnîşan kiriye, di wê pozîsyonê de nîne pêvajoya; kapîtalîzmê sistêmên beriya xwe çawa tev li xwe kirin, çawa bû dewlet, çawa ilim û huner bi îqtîdarê ve girê da, çawa bû emperyalîst, çawa bû mêzîn pêşket, çawa şer kir û hê gelek pêvajoyên din bigire dest û li qelemê bide. Her yek ji van mijar û pêvajoyên ji bo pirtûkekê dabaş in; ya girîng em li ser mantiqê wan rawestî.

Em tarîfa xwe ya li ser çînê dikarin hê di astên cuda de dewam bikin. Ji ber ku karîbû, sosyalîzma rêl ji hev de bixîne, tevgerên rizgariya netewî û dewletên wan bixe hêza xwe ya yedek û bi kar anîna wê ya sosyal demokratan, fonksiyoneke girîng e. Dîsa, ji teknoloji û

zanistê heta civaka mirov ji mijara herî bêkêr bi hejmaran ji xwe re kar kir; karîbû çalakiyên spor û hunerê di asta narkotîkê de bi kar bîne; proleterya û rewşenbîrên wê ji dijberiya xwe derxist û kir ku ji bo kar li ber bigerin; li ser navê pîrozbûnê çi hebû hemû pûç kirin, ew rûyê xweş û geş ê dunya Ronasê kir rûyekî sar ê robotan. Ev meharet û rastiyan çîna nû ya serdest e.

Kapîtalîzmê li rengê îqtîdarê nûbûn zêde kirin û sazîbûneke kûr ava kir. Li şûna îqtîdara bi kes ve hatiye girêdan, îqtîdara kes, partî û heta civak pê hatiye girêdan kir sîstem. Kir ku îqtîdar xuya neke; yanî îqtîdar kir rastiyeke mucered. Di vê yekê de îdeolojî, polîtîka û ekonomî xwedî fonksiyoneke mezin in. Bi netewparêziya ji têgîna netew zêde kiriye, hemû netew daye bawer kirin ku îqtîdar a her kesî ye. Ya rastîn, ti car îqtîdar nabe ya netew. Di her demê de û li her cihê, komên etnîk, xanedan û beşê hindikayî yê netewan xwediyê rastîn ê îqtîdarê ne. Lê sîstemeke welê tê afirandin; her ferd heta bindestê herî jêr, neçar e bi awayekî xwe bike xwedî îqtîdar. Di malbateke li qatê herî jêr de zîlamê herî xizan li hemberî pîreka xwe, bi hêsayî dikare xwe di rola “împaratorê piçûk” de bibîne. Pîrek jî bi awayekî zincîrwarî dikare li hemberî zarokê xwe heman rolê bilîze. Lê zarok? Ew jî mezin bibin, ji lîstîka vê sîstemê zêdetir dikarin çi bikin? Hûnandina îqtîdarê bi awayekî zincîrwarî yek ji taybetiyên sîstemê ye.

Partî jî wek ferdan li gorî îqtîdarê hatine saz kirin. Fonksiyona bingeş ew e ku dewletê dibe civakê, civakê jî dibe dewletê. Civak bi xwe bûye ya dewletê. Dewlet wek xwedayê herî xuya nake daweriyê civakê û her şaneyê wê. Zêhniyeta îqtîdarê ya îdeolojiyê diafirîne belkî jî bi awayekî herî mezin pêşî li derewkeriyê vedike. Fonksiyona hunera polîtîk ew e ku wek di civatê de tê gotin, xwe wek xwediyê dewletê dibîne û bawer dike ku divê jê re xizmetê bike. Ev jî di cewherê xwe de demagojiya polîtîk a herî pêşketî ye. Weke ku tê zanîn, polîtîka amûrê îqtîdarbûnê nîne; amûrek e ku îqtîdarê diparêze, belav û daîmî dike. Bi taybetî rola polîtîkayê li hemberî demokrasîyê wisa ye. Zehmet e mirov behsa rastiyeke bike ku bi qasî hunerê polîtîk, demokrasîyê înkâr dike. Ji serdema Atînayê heta niha baş tê zanîn ku polîtîka înkara demokrasîyê ye. Ekonomî jî ji her demê zêdetir bi îqtîdarê re hevgirtî ye. Rêveberiya ekonomiyê, polîtîk-ekonomiyek e. Em di serdemeke welê de ne, ti kom û ferd nîn in ku bi çeka ekonomiyê neyên îmanê. Yek ji slogana balkêş a vê serdemê ev e; ti nirx û hêz nîne ku pere nikaribe bîne xwarê.

Em dikarin tarîfa xwe ya ku me derbarê cewherê îqtîdarê de kir, derbarê netew-dewlet de hê zêdetir pêş de bixînin. Dewlet netew formeke hemdem e, ji serdemên berê, ji navlêkirina dewletên rahîb, dîn û xanedanan maye. Di cewherê xwe de morên cihêreng in, li îqtîdarê hatine xistin. Di qonaxa pêşketîna ya kapîtalîzmê de erdekî bi sînorên kevneşop û li ser zîmanekî hevpar, ji bo kar û berhev kirina qezencê, cografyayek bû, bi dest nediket. Di şûna têgihîştina welatê pîroz de, têgihîştina kara zêde û berhev kirina qezencê, esas e. Bi vî awayî, meydana li hevrikên xwe digire û sermaye berhev kirî misoger dike. Ev yek jî ji bo xurt kirina îqtîdarê peyda nedibû. Netewparêzî di encama van şert û mercên maddî de derketiye. Ji ber ku bi laîsîzmê – dunyevîbûnê – têgihîştina dînî paş ve dikeve hewceyê bi hûnandina îdeolojiyê nû çêdibe. Îdeolojiya netewparêz bi sedema têkiliya xwe ya bi rastiya netew re zû pêş dikeve. Netewparêziya divê di cewherê xwe de weke awayekî pêşketî ya hisa etnîk – eşîr – were fikirîn, dibe baweriyek şûna dîn û hisa hevpar a etnîk digire. Wexta ku di hundur de li dijî hebûnên îdeolojîk ên wek mezheb, etnîk, dîn û hwd. û ji der ve jî li dijî hebûnên mîna zordestî û mêtîngerî hat destpêkirin, netewparêziyê kirasê têgihîştina nijada jor li xwe kir. Wextekî têgihîştina dînê herî mezin hebû, vê têgihîştinê êdî şûna xwe ji têgihîştina netew-nijadê herî mezin re dihişt. Zêhniyeta îlmî ya civak rohnî kiribû, dîsa bi netewparêziya mîna dîn hat tarîkirin. Di sedsalên 19. û 20. de ku bi têgihîştina netewparêziyê tijî bûn, li ser navê şerên pîroz, civak bi awayekî rewşa ji bo her cure şidet û şerî rakirin ser piyan. Çewa sedsalên 17. û 18. sedsalên derketina netewan bûn, sedsalên 19. û 20. jî bûn sedsalên netewparêziyê ku herî zêde rabû pêdarê û şekê. Îqtîdara dewletê di serdema netewparêziyê de bi şerê cîhanê yê

duyemîn derket asta herî jor û bi hilweşîna rê li ber vekir, krîza giştî û dawî ya kapîtalîzmê da destpêkirin. Hat fêmkirin ku mirovatîyê nikaribe bi netewparêziyê re bimeşe. Sîstem zû ket pêvajoya tengavbûnê û ev yek nayê wê maneyê ku sîstemê hêza xwe wenda kiriye, berovajî ev dikare wê hê zêdetir bêrêzik û çavsor bike.

Serhildanên 1968an, rexneyeke berfireh li sîstemê bû. Bi vî awayî îspat bû ku dixwaze sosyalîzma rê be, dixwaze bi awayekî faşîzm be, kapîtalîzma gihîştîye têgihîştina otorîteya total êdî nikare dewam bike. Dewam nekirin û nekarîn, dihat maneya krîzê. Ya mirovatî jî dijî ev e. Ev pêvajoya ku em dikarin jê re bibêjin kaos jî ji pêvajoya Ronensansê cuda ye. Ronensans derketina ji krîza civaka feodal bû, lê ya kapîtalîzm di salên 1970 de ketiyê pêvajoya kaosê ye. Reng û hêza têkoşîna were meşandin, wê cudabûn û nûbûnên nû destnîşan bike. Ya divê bala mirov lê be, guhertina ku ev pêvajo di nertina – paradigma – mirov a bingeîn a li dunyayê de dike. Di nava civakê de wê nertinek li cîhanê belav bibe; hemû nîrxên exlaqî têk diçin, hemû têgihîştinên netewparêz dema xwe tijî dikin; encamên kavilkirina ekolojîyê, bûyîna mîna robotan, dunyayeke grî, bêzewq, bêhêvî, bêbawerî û bêarmancî, stres, hêrs, nefret, şidet, ajoyên cinsî yên sînor derbaskirî, tenê mayîna ferdî, bêqîmetiya di civakê de, mantiqê têkilîyan bi tevahî li ser berjewendiyê, ji wefayê bêpar mayîn, li hemberî humanîzmê bêeleqeyî, xweperestîyeke dijwar, her ku biçe jiyanê maneya xwe ya pîroz wenda bike û hwd. wê psîkolojiya serdest a krîzê û atmosfera civakê pêk bîne. Lêgerînên bi kok û bi esas, tenê dikarin di atmosferên bi vî rengî de derkevin. Atmosfera tengaviyê vê yekê ferz dike.

Sîstema zordest a emperyalîst û netew-çînî ya desthilatdariya kapîtalîst di dîrokê de yekem car gihîşt wê mezinbûnê ku karibe xwe bigihîne hemû dunyayê. Cihê ku nehatibe dagirkirin nemaye. Di dawîya sedsala 19. de ev rastî pêk hatiye. Tehekuma li ser hîmê netewî, çînî, etnîk, dînî, cinsî û di dîrokê de asîmîlasyon û heta qirkirin digihîje asta herî bilind. Di vê serdemê de êdî mirov kurmê mirov e. Em wexta wek împaratoriye qebûl bikin, DYE gihîştîye qonaxa dawîn. Em di serdema dawîn a împaratoriye de ne. Li gorî teoriyê, ev rêveberî, desthilatdariya dewletê ji bajarekî, ji welatekî, ji sînore netewekî derbas dike, di şexsê kesekî de bi cih dibe û her tim belav dibe, paşê rawestîn, paşketin û bi hilweşînê cereyan dike. Eger di civakê de bi cih bibe, bandoreke zincîrwarî dike. Her desthilatdariya nû, neçar tê hîştin li ser şopên a berê bibe împaratoriye. BZ di salên 2350 de – li gorî dîroka nivîskî – ev zincîrwariya dîrokî ya di dema Sumeran de bi sulaleya Aqadan dest pê kir, îro di dewleta DYE de bi sulaleya Bush dewam dike. Aliyê seyr ê dabaşê ew e ku li cihê derketina împaratoriya yekemîn, împaratoriya dawî di şer de ye. Wê wextê em dikarin prensîba nebatan bifikirin û bibêjin; her nebat li ser koka xwe hişk dibe.

Di rastiya împaratoriye de cihê dewletên tam serbixwe, netew û têgihîştina civakê nîne. Ya rastirîn, serxwebûn dikare were îdealîzekirin. Lê bûyereke nadîde ye, ji bo bi cih anînê. Li gorî realîteya qebûlê dibîne, di çarçoveya împaratoriya serdest de hewcebûn û pêve girêdan dibe. Dibe ku asta hewcebûn û pêvegirêdanê biguhere, lê rastiya serdest naguhere. Di împaratoriye de ku li derdora 4350 sal e, li ser civakan bi bandor e, sererast an jî ne sererast ji muttefîkên bi împaratoriye ve girêdayî heta dewletên bêqîmet ên dûvikên serweriyê, hûrik mezin gelek komên xwedî îqtîdar di nav sînoren heyî de pêvegirêdayî û hewce ne. Di serdema dewlet netewa – ya rastîn di nav netew de hindikayîyek – xwe herî serbixwe dibîne ev rastî hê li cih e. Serxwebûna tam a ji hêza hegemon, lîstik û îddîayeke netewparêzan e ji bo bandorê li civakê bikin. Dema hêza hegemonîk tê gotin; zêhniyeta herî xurt, îqtîdar, tevî hebûna civakî û aborî hebûneke xurt a eskerî û xwediyê zanist û teknîka mezin tê îfadekirin. Hebûna DYE li gorî vê tarîfê li cih e, lewra ew îro yekemîn hêza hegemonîk e. Lê ji hemû krîza sîstemê, şewazê rêvebirina wê û encamên wê, alî û berpirsiyarê sereke ye.

Eger mirov taybetiyên civakî yên sîstemê di warê jinê de analîz bike, wê gelekî bi kêr û hînkêr be. Nuqteyêke divê ez ji serî ve bibêjim ev e; çî rastiyeke civakî dibe bila bibe, bi tenê serê xwe nabe aliyê wê yê siyasî, civakî, ekonomîk, çandî û hwd. bi veqetîna ji mijarên din were lêkolînkirin, divê mirov ji hewldanên bi vî rengî dûr bisekine. Di nav yekparebûna

dîrokê de civaka ku xwe her tim pêk tîne, sîstemên avahiyên wê yên jor û jêr mîna parçeyên saetekê bi hev re dixebitin. Zanyarên Rojavayî di warê veqetandina parçeyan de nexweş in, û bi sedema ji vê yekparebûnê dûr disekinin rastiye wenda dikin. Ji bo bi awayekî ilmî rastî were fêmkirin, ev rêbaz hewce ye, û pir girîng e yekparebûn li ber çav were girtin.

Divê jin wek kurtasiya sîstemê were dîtin û wisa were analîzkirin. Civaka kapîtalîst çawa lûtke û dewama civakên berê yên mêtînger e, jin jî bandora koletiyê ya van hemû sîsteman li asta herî jor dijî. Eger em heta jina di cendereya mêtîngerî û zordestiya civaka dewletparêz û hiyarerşîk a herî kevin û dijwar de derbasbûye û şeweyek danê fêm nekin, em nikarin civakê rast rave û tarîf bikin. Ji bo koletiya etnîk, netew û çînî rast were fêmkirin, hewce ye jin rast were tarîfkirin. Tevî ku tîr di çuwal de hilnedihat jî, sosyolojiyê di dawiya çaryeka sedsala 20. de hindik be jî li ser mijara jinê hewl da hin lêkolînan bike. Têvgera Femînîst, karîbûye hawîrdorê, şer, texrîbên xeternak ên îqtîdarê, dîrok û karektera cinsiyetparêz a serdest, bide fikirandin. Ev nuqte bi xwe jî, di serî de ilmên civakî yên diviyabû objektîf bin, karektera cinsiyetparêz a hemû ilman nîşan dide. Ilim cinsiyetparêz e.

Ezê bi awayekî pozîtîf şîrovekirina jinê ji beşên pêş re bihêlim û niha em li koletiya kevneşop a kapîtalîzmê û çî bi xwe re aniye, binerin. Divê em di serî de bibêjin, li gorî cewherê sîstema kapîtalîzmê ters e, û nabe ku azadiyê bîne. Îddîaya dibêje; “bi sedema kapîtalîzmê kevneşopî tîk birine, zincîrên dora jinê qetandine,” xapandin û belovajîkirineke mezin e.

Têkiliya sîstemên tehekumkar bi azadiyê re ev e; difikirin ka wê hê çawa bi awayekî çor û rêbazên qurnaz dewam bikin. Jina herî zêde li ser navê wê destanên evîne hatine hûnandin û jina koletiyêke çor li ser hatiye ferzkirin, heman tişt in. Jin mîna çivîka kanarya di qefesê de – mala di bin destê mêr de – tê girtin. Çawa çivîk wexta tê berdan li paş xwe nanere difire û diçe, eger jin hinek zana bibe û cihekî wê lê azad bibe nas bike, mal, qesir, dewlemendî, hêz û kesê nerevê nîne. Potansiyela wê heye ji hemûyan jî bireve. Bi qasî jinê ti hebûn bi girtinê – tinekirin û tepisandina şertên sêbjektîf û objektîf ên pêşketinê – nehatiye mehkûmkirin. Eger hemû analîzên civakî cihê xwe nabînin, plan û bernamêyên wan nameşin û bûyerên li derveyî mirovatîyê diqewimin, ev hemû têkiliya wan bi asta koletiya jinê re hene. Ji lewra heta çareseriya jinê, azadî û wekheviya wê nebe, ti pirsgrêka civakê ji binî ve çareser nabe û wekhev-azadiya wê pêk nayê.

Bi sîstema kapîtalîzmê re rengê jinê yê derketiyê holê, eger mirov mîna mal bibîne, dikare me hîne nêzî rastiye bike. Em dizanin, di serdema koletiya klasîk de herî zêde jin li bazaran dihat kirrîn û firotin. Ev rewş di serdema koletiya feodal de jî bi navê cariyetiyê dewam kiriye. Ya li vir tê firotin bi tevahî jin e. Qelen û kara siyasî ya ji vê meseleyê, aliyekî din e mijarê ye, xwe dawerivandiyê heta nava malê. Di kapîtalîzmê de mîna qesabekî (goştîroş) gewdeyê wê parçe parçe ji hev tê veqetandin û ji bo her parçeyekî buhayek hatiye destnîşankirin. Ji porê wê heta paniya wê, ji sînga wê heta qorika wê, ji navika wê heta berzika wê, ji nav milên wê heta çongên wê, ji nava wê heta çîpên wê, ji çavên wê heta lêvên wê, ji hinarokên rûyê wê û heta parçeyên stûyê wê, ti cih û parçeyê wê nemaye buha lê nehatibe birrîn. Pir mixabin nehatiye pirsîn, gelo ruhê wê heye yan na, eger heye, nehatiye hişê wan bibêjin ew çiqasî dike. Jixwe ji aliyê mejî ve ji berê de “kêm” aqil” e. Li malên taybet û kerxaneyan amûrek e ku zewqê dide. Makîneya zarok anîne ye. Karê herî zehmet zarokanîn ji kedê nayê hesibandin. Dîsa yek ji karê herî zehmet zarok mezinkirin, heqdesta wê nîne. Li hemû saziyên girîng ên wek ekonomî, civakî, siyasî û saziyên eskerî cihê wê ji bo bibe numûne heye. Amûrekî reklamane e jê nayê gerîn. Di nav afirîneran de ya herî zêde wek malekî cinsî li pazaran tê firotin e. Ya herî zêde jê re dijûn tene dayîn û tê lêdan e. Di çîroka evîne de ya herî zêde tê xapandin ew e. Li her tiştê wê dest tê werdan. Nasnameyêke ji bo bi jintî bipêyive ya herî zêde bi deng û rengê wê hatiye lîstin. Mirovek e, bi mirovatî hevaltî pê re nayê kirin. Jin ew kes e ku li ba mêrê herî ji xwe re bibêje ez mêrim, ji hisa êrîşê xilas nabe. Jin êdî malek e, her mêr xwe li ser wek împarator dibîne.

Em hê jî dikarin tarîfa xwe dewlemendtir bikin. Lê aliyê seyr ê meselê, mêrê civaka serdest çawa yeqîn dike ku wê bi nasnameyeke ev çend bi taybetiyên neyênî hatibe xemilandin re bi awayekî asayî bijî. Xuya ye, mîna koleyeke pir hêmin û milahîm tê hesibandin. Ya rastî ji bo mêrekî bi şeref, jiyanê hevpar bi nasnameyekê re ku ev çend taybetiyên neyênî hatiye xemilandin pir zehmet e, û piçûk ketin e. Her çend Eflatûn bi sedema xwestiye jin li derveyî dewletê û civakê bimîne, hatibe rexnekirin jî, di helwesta wî de van taybetiyên neyênî yên jinê bi tesîr in. Ev helwest li cem gelek fîlozofan heye û divê mirov rast bixwîne. Mînak, Nietzsche jî destnîşan dike ku jiyan bi van taybetiyan re wê ji sedî sed mirov xira bike. Baş e, tevî vê yekê çima di civakê de mêr ew çend bi ser jinê de miriye? Ji ber ku ev civak hatine xistin. Ji ber ku ev mêr hatine xistin. Ev ji taybetiya koletiyê ye, ya dikare derbasî yên din bibe. Koleyeke ev çend bi kêr û miroveke hînî koletiyê bûye, bêguman wê hevpar û şîrekek be, her kesê lê bigere. Jina piçûk hatiye xistin, civaka piçûk hatiye xistin bi xwe ye, mêrê piçûk hatiye xistin. Serê por pê ve nîne, wê şehê wî jî wisa be. Bi kurtî, heta rastiya jinê baş neyê zelalkirin, jinîtiya zana ya azad a şaristaniya çînî û dayik-jinîtiya azad a civaka xwezayî xwe negihînin hevdu, wê hevala jiyanê hevpar a di weznekê de neyê afirandin. Her weha heta mêrî ji nû ve neyê pêkanîn wê bihevrebûnê nebe.

Em di warê civakî de dikarin pêkanîn û şewazê rêvebirina kapîtalîzmê di gelek rastiyan de bibînin, bi taybetî di warê mêr, malbat, kar, karmendî, perwerde, tendurustî, huqûq û gelek qadan de çav bidêrin. Eger em malbatê bi kurtî tarîf bikin, em dikarin wiha bibêjin; saziya bingeîn a civaka dewletparêz û hiyarsîk, hucre û molekula herî piçûk a sîstemê ye. Împaratorê herî jor siya wî ya di nav malê de “împaratorê piçûk” e. Malbat dezgehek e ku koletiya civakê xwe lê nîşan dide. Koletiya di nav malbatê de bingehe koletiya civakî misoger dike. Weke ku sîstem her roj, her saet di nav malbatê de ji nû ve tê afirandin. Lewra barê herî giran jî malbat radike. Malbat kerê hêmin û milahîm ê civaka dewletparêz û hiyarsîk e. Timî dikarî lê suwar bibî û xwe pê bibî her devera dixwazî. Sîstema kapîtalîzmê ya li gelemperiyê belav dibe, bi awayekî balkêş xwe di malbatê de îrtisam dike û ev yek ji têkiliya xurt a di navbera her du rastiyan de tê.

Pir hewce nîne mirov bibêje ekonomiya kapîtalîzmê, ji ber ku kapîtalîzm bi xwe cewherê aboriyê ye. Lewra sîstemek e, ji bo bi kar anîn, hevrikiyeke hov û kara zêde her tiştî li ber çav digire. Tiştê civakê nehiştiye nekiribe mal û meta. Civaka bibe mal, maneya wê ew e ku wê ji dest jî were derxistin. Civakek ku bi vî rengî temenê xwe tijî kiriye nîzamek e, hewce tê dîtin dawî lê were anîn.

Sîstem ji bo bi huner û zanistê temenê xwe dirêj bike, di nav hewldanê awarte de ye. Berovajî texmînan, ev hewldan ji bo pêşdebirina zanist û huner (teknîk jî di navê de) nîne. Bi hêza pêşketî ya huner û zanistê dixwaze rewşa xwe ya qediyayî dewam bike. Ev rewş nexweşekî bi bîra mirov tîne ku di kêliyên dawî yên jiyanê de ji bo were xilaskirin, hemû derfet û îmkân tîne bi karanîn. Zanist û huner, di van pêvajoyên sîsteman de ji bo pêkhatina sîstemên hê baş û di nav kaosê de ji bo jinûve avakirinê, rolên diyarker dilîzin.

### **-Wekî Encam**

Di salên 1990 de bi sîstema kapîtalîst re dijber ji hev belav bûn. Di vî warî de têra xwe belge hene. Yek ji îşaretên yekemîn, sermaye globalîzebûyî zêdetir bala xwe da ser qada fînansê. Sîstema fînans ev e; pere peran tîne. Yanî mîna qumarê ye. Ji lewra tenê dikare ji hev belav bike. Fînansa kapîtal avahiyên bi cihbûyî mîna pemboyê tê veçirandin diavêje. Saziyên netewî ji dewletan heta îdeolojiyan, ji aboriyê heta huner nikarin bi îradeya xwe ya cewherî li ser piyan bimînin. Lê çendîn hêz globalîze dibe û împaratoriya DYE li gelemperiya dunyayê bê manebûna mêzîn û avahiyên berê ji aliyê xwe ve nîşan bide, li gelek deverên dunyayê û dewletên netew krîzê derbikevin, darbeyê bibin û rê li ber şerên xwînrij ên etnîk û dînî vebibe. Ev rastî bi sîstemê re têkildar e, û xwedî nîşaneyên kaosê ye.

Sîstem dike nake nikare di nava xwe de tengezariyê çareser bike. Di serî de DYE-YE, DYE-Japonya-Çîn, YE-Japonya-Çîn di nava xwe de timî di nav rewşeke tengezar û bê mêzîn de ne. Nakokiya wek Bakur-Başûr tê zanîn, yanî cihêbûna yê herî zengîn û yê herî feqîr dewam dike. Gel her diçe zêde ji saziyên dewletê qut dibin. Dewleta bi hezar salan wek qral-xwedê, xwedê-siya wî û xwedê bi xwe (li cem Hegel dewleta bûrjûwa) her ku cewherê wê were fêmkirin ku di çavkaniya xwe de şidet-zordestî û kedxwariyê vedişêre, wê roj bi roj zêdetir tenê were hiştin û îzolekirin. Mîna gotina; “yadê binere qral tazî ye” êdî gel jî mîna zarokê dewletê tazî dibînin. Ev destpêka kaoseke girîng e.

Yek ji mijarên girîng, pîrbûna bêkarî û betaliyê ye. Her ku sîstem dewam bike wê bêkarî jî hebe. Sîstem bi xwe bêtariyê zêde dike. Di ti sîstema civakan de şênî û nufûs evqas bêkar nehate hiştin. Ji lewra yek ji mijara kaosê baş rave dike bêkarî ye. Li kîjan deverê bêkarî zêde hebe, lê wê derê ew çend kaoseke mezin heye. Bêkarî tevî ku gelek aliyên wê yên neyînî hene, di cewherê xwe de, civatê ji civakbûnê derdixîne. Bi gotineke din civak îflas dike.BBBB

Ji aliyê din ve, bi teknîka pêşketî berhemên ji daxwazê zêdetir tene pêşkêşkirin, nayêne bi karanîn. Pirsgirêk ne tinebûn e, berovajî ye. Li aliyekî, şêniyekî mezin bi tinebûneke dijwar re rûbirû ye, li aliyê din jî, hebûneke bi qasî çîyan ya ji daxwazê wêdetir ketiye serhevdu heye. Ji vê balkêştir nîşaneyên kaosê peyda nabin. Dîsa bajarên mîna kanser û rîşê mezin dibin hene. Bi awayekî sosyolojîk ev rîşa civakî ya ti tîkiliya wê bi bajarbûnê re nîne, mînakên girîng in ji bo mezinbûna bajaran. Bajar, hem her ku diçin dibin gund û hem jî li derveyî maneya xwe mezin dibin û ji bajarbûnê derdikevin. Li bajaran kaos hê zêde heye. Civak bi tevahî dibe meta. Ti nîrx nameya nebe mijara bazarê. Dîrok, pîrozî, çand, xweza û her tişt dibe meta. Ev rastî jî kanserbûna civakî ye û dibe kaosê.

Di encama hemû kaosên din de qirêjbûn û gemarbûna hawîrdorê derdikeve holê. Ev yek jî dide xuyakirin kaosê dor li hawîrdorê jî girtiye. Qulbûna tebeqeya ozonê, qirêjbûna av û hewayê, qirbûna cureyên ruhberan sembolên vê rastiye ne. Tîkiliya di navbera xweza û civakê de ku rastiyeke bingeîn a ekolojîk e, berkendal dibe. Eger ev rewş ji serê kendal neyê zîvirandin wê di encamê de civakê bibe dînazor. Pîrbûna mirov û şêniyan divê wek encama giştî ya pêkhatina nakok a sîstemê were dîtin. Polîtîka şêniyan a kapîtalîzmê xwe dispêre ser pîvana; “mîrov çiqas bêqîmet bibe wê ewçend zêde bibe.” Heta ku kapîtalîzm hebe wê pirsgirêka pîrbûna şêniyan mezintir bibe. Yek ji taybetiyên sereke yên kaosê mezin dikin pîrbûna şêniyan e.

Civakên li aliyê din ên qutba dijber a sîstemê jî di heman rewşa tevlihev û jihevdeketî de ne. Di serî de malbat, di dîroka xwe de pêvajoya herî dijwar a ji hev belavbûnê dijî. Zewacên heyî, nêzî nêviyê wan xira dibin û tîkiliyên cinsî yên bê kontrol ên ne exlaqî jî pir zêde dibin. Hema hema tê qebûlkirin ku “zewaca pîroz” bi dawî bûye. Zarok, pîr, tîkiliyên bav û dayikan, wek encamên vê ji hev belavbûnê qurban tene hesibandin û ji aliyê civakî ve dikevin rewşeke bê mane û xirab. Zordestî û îstîsmara herî kevin a li ser jinê jî her ku derdikeve holê, pirsgirêka jinê dibe tam krîzeke mezin. Jin her ku xwe nas dike, bi sedema piçûk hatiye xistin bi hêrs radibe û dibe yek ji hebûna bi tesîr a kaosê gurr dike. Ji hev vebûn û verşîna pirsgirêka jinê, wê ji hev vebûna civakê û ji hevbûna civakê jî wê ji hevbûn û verşîna sîstemê bi xwe re bîne.

Rewşa pir hindik a exlaqê civakî jî ji bo bê exlaqiya giştî nîşane ye. Saziya exlaq a hatiye qedandin rê li ber ferdparêzî û tîrîbîrîna nîrxên civakê vedike. Li cem kapîtalîzmê bi exlaqbûn û safîbûn yek tişt e. Civakeke bingeîn xwe yê exlaqî yanî wîjdanê xwe ji dest dabe, kaosê îfade dike. Wekî din nayê tarîfkirin. Pirsigirêkên civakî yên dewlet dixwaze û hewl dide bi polîtîkayên sosyal pêşî li wan bigire, bi sedema hindikbûna çavkaniyan û bi sedema rengê avabûna giştî ya kapîtalîzmê çareserî nayê dîtin, pirsgirêk hê jî mezintir dibin. Karekî bi tenê yê kêrhatî ê dewletê “xizmetên gelemperiyê” jî ji aliyê cewherî ve maneya xwe

wenda dike. Ji bo civakê “ewlekariya giştî” jî di heman xeterê de ye. Ji ber ku kapîtalîzmê mirov hemû kirine kurmê hevdu, pîrsgirêkeke giştî ya ewlekariyê heye. Ewlekarî û emna civakî êdî bi sedema hêmanên ji derve, eşqiya, yan jî bi êrîşên huqûqê wek guneh destnîşankirine, xira nabe; di serî de bêkarî û birçîtî, pîrsgirêkên bingeîn ên ewlekariyê yên sîstem rê li ber vedike ewlekariya civakê dixê xeterê. Ji ber ku li aliyekî perwerde, tendurustî û lêçûneke zêde, li aliyê din jî bi sedema hejmara şênîyan pir zû zêde dibe, çareserî nayê dîtin. Di serî de kanser, AIDS û stres, gelek nexweşiyên kaoswarî pir zêde dibin. Di serî de hawîrdor, xanî, tendurustî, perwerde, kar û ewlekarî, civak di dîroka xwe de yekem car ev çend ji hêmanên jiyânê yên dest ji wan nabe qut dibe û nikare çareseriyê bibîne. Yanî hayil dibe ku dikeve cendereya kaosê. Ev pêvajoyek e, wer bi lez diçe serî li mirov digere.

Di pêvajoyên bi vî rengî de di sîstemên civakên dîrokî de, mekanîzmayên wek huner û zanist-teknîkê rol dilîzin. Lê belê ji ber ku huner û zanist-teknîk zêde ketine bin destê îqtîdarê rola ji wan tê xwestin nikarin bilîzin. Piştgirtina hevdu ya komên çendîn ji hevdu bikeve xweparastina kevneşop qels dibe û di şûnê de şideta ferdî û şideta çeteyan derdikeve pêş. Li dijî terora îqtîdarê, terora qebîle û eşîran geş dibe. Hêza îqtîdar-şer a di hinavê dewletê de çendîn tazî xuya bike, ew çend jî parastina rewşa ya civakê pêş dikeve. Heta pîvanên giştî yên wekhevîyê yên dewletê bi cih neyên anîn, heta ambargoya li ser mafê mirovan û helwestên dijberî demokrasîyê dewam bikin, neçar, wê hêzên parastinê yên gelan pêk werin û wê ev yekê rewşê bixê şideta li beramberî hevdu. Li şûna ku ji krîzê derxîne wê zêdetir şidetê diwar bike. Wexta netewparêziya dewletê tê sorkirin, netewparêziya etnîk jî pêş dikeve. Yek ji cihokên şidetê jî ev e.

Çalakiyên saziyê yên wek spor û huner ku di nermkirin û fêmkirina têkilî û nakokîyan de kêrhatî ne, berovajî rola xwe mîna amûrên narkotîk û tevîzandinê rolekê dilîzin û dibin sedem rewşeke sexte derbikeve holê. Heman rolê li dîn, mezheb û terîqetan jî bar dikin û ji bo civak rastîyan nebîne, ji bilî “dunyayên wêdetir” cemaetên muhafizekar pêk tînin û li pêşîya çareserîya rastîn astengan datînin. Spor, huner û dîn ji naveroka xwe ya dîrokî, civakî hatine dîrxistin û dikin ku mirov bi berçavka hespan û dilekî teneke, bi awayekî xemsar li bûyeran binere. Bi afirandina paradigmayeke xeyalî û sexte çaresernebûn wek çarenûsekê li ser civakê tê ferzkirin. Ev berxwedana li dijî kaosê berovajî encamê dide û kaosê hê jî kûrtir dike.

Di pêvajoyên bi vî rengî de ji bo rohnîkirin û jinûve avakirinê divê herî zêde zanist û teknîk jî bo çareseriyê derfetan pêşkêş bike û rê nîşan bide. Lê belê ji ber ku zêde ketiye bin destê îqtîdarê hêviya ji bo çareserîya civakî nîşan nade. Di rewşek wisa de ye ku fîl bi mûyî wî tê tarîfkirin, mişk bi fîl tê pelixandin. Derfet û îmkanên mezin ên çareseriyê ji bo şerên bê mane û sîlehan, ji bo tenê armanca kar û qezencên bersiva pêdiviyên bingeîn ên civakê nade, bi kar tînin û bi vî awayî rê li ber rewşeke neyênî vedikin. Ango ji pêşketina kaosê re bi kar tînin.

Em tarîfa xwe ya kaosê ku sîstem hemû civakê tevî dike û rê li ber vedike, em dikarin hê jî berfireh bikin. Lê ji bo bersiv bide armanca me, ev tarîf jî bi serê xwe têrê dike. Em heta rewşa kaosê nedin fêmkirin, emê weke ku di nîzamekî normal ê jiyânê de ne, bifikirin û tevbigerin; emê nikaribin xwe ji çewtiyên bingeîn xilas bikin, ji lewra emê di şûna çareseriyê de dubare bikevin rewşa ku çareser nake. Di vê demê de pêdiviya bi hewldanên entelektuel ji her demê zêdetir qat bi qat hewceyê heye. Bi taybetî li şûna ku bûyer bi avahiyên berê yên zanistê – dîn, zanîngeh – were fêmkirin û ev rê li ber têgihîştineke şaş vebike, qîmeta hewldanên entelektuel ên mirov rohnî dikin zêde dibe. Dîn û zanista bi ser îqtîdarê ve ji bo naverastê belovajî nîşan bidin û paradigmayên sexte pêşkêş bikin; gelekî bi tesîr dibin. Em di van deman de rola dij-şoreşê ya dîn, zanist, spor û hunerê pir eşkere dibînin. Ji lewra pêdivî bi avahiyên zanist û zanista – dibistan û akademiyên ilmê civakî – paradigmayên ilmî pêşkêş bike û projeyên rastîn ên civakê naxapînin, têra xwe zêde dibe. Beriya her tiştî divê têkoşîn di qada entelektuelî de yan di qada zêhniyetê de bi ser bikeve. Di vê pêvajoyê de şoreşa zêhnî bi awayekî diyarker girîng dibe.

Ji ber ku sîstema dawî ya tehekumkar e, kapîtalîzm cihê wê di dîrokê de heye. Sîstema ku ji civaka hiyarerêşîk çavîyên wê xetimîbûn, ji atmosfera azadiyê ya Ronensansê rê li ber vekir sûd wergirt, bû hêza sereke û pê re hemû potansiyel jî derket holê. Hem ji aliyê şêwe û hem jî ji aliyê naverokê ve zêde şensê wê ya pêşketinê xuya nake. Ti devera civak û xwezayê nemaye ku bi kar neaniye. Yê hatine kirin jî ji hejmaran wêdetir tiştek nînin. Balkêş e civak çawa xwe li ewqas pêlîstinê dikare rabigire, xuya ye ji kirin û şideta karîbû atomê biteqîne pêk tê. Ti sîstem ev çend bi şidet û şer di zikhev de nebû ye. Civak û ferd mîna li hespê rodeo suwar bûbin, tevdigerin. Pêşketin nîne, tenê ketin û rabûn heye. Wexta şert û mercên civaka serdest a heyî li dawiyê neyên hîştin, pêşî li lêgerînên nû, hevî, ber xwe dîtin û qabîliyetên ferd jî tê girtin. Welatîbûna dewletê ya sîstemê ji aliyê mana û avabûnê ve di pêvajoya jihevketinê de ye.

Ji aliyê şêweyê ve, ji bo kapîtalîzma bi pêşengiya DYE li dawiyê were hîştin, li vê dunya me, ne erd û ne jî civakên nû nemane. Ji ber texrîbatên mezin ên sîstemê, Ewropa di pêvajoya rexne lixwegirtinê de ye. Hewce ye heta dawiyê jî wisa biçe. Ji bo Emerîka Latînî jî bibe duyemîn DYE, ne şertên civakî û ne jî yê dîrokî hene. Çarenûsa wan heta dawiyê bi Emerîkayê ve girêdayî ye. Efrîka hê ji dawiyê di heman rewşê de ye. Peravên rojava yê okyanûsê, Çîn û Japonya herî zêde dikarin ji bo dewama sîstemê alîkariya DYE bikin. Ji bo kapîtalîzmeke nû ya afirîner, ne îddîa û ne jî derfet hene. Tenê dikarin baş bi cih bînin. Rûsya, Sowyetê, stratejîkî têkçûn qebûl kiriye û pêşketin bi alîkariyên DYE wek polîtîka pejirandî ye.

Li dawiyê Rojhilata Navîn a bi bela dimîne. Xweber nîne, Rojhilata Navîn ji aliyê çandî û cografîk ve bûye bela serê sîstemê. Hucre û şaneyên kok ên civakê li vê derê ne. Koka kesên şaristanî dane destpêkirin û dewamkirin li vê derê ne. Îlah hemû li vir in. Dûr nêz kurê li mala bavo vegere, hesabên malê wê ji nû ve werin kirin. Ev rola li gorî mîsyona DYE êdî bi Projeya Rojhilata Navîn a Mezin ketiye qonaxa bi cihanînê. Têkilî û nakokiyên ku wê her biçin zêde bibin, wê diyar bikin ka ji kaosê wê çi derbikeve. Ji niha ve ya mirov dikare bibêje ev e; bi bûyerên li Rojhilata Navîn wê sîstemê ji dawiyê ve ji hev bibe. Ji wê ya girîng ew e ku ji hevbûn çareserîyeke rast e. Nuqteyên nakokiyê lê bişkên, ew qad in ku kaosê herî zêde li wir bibe. Ev qad bi piranî ji bo nûbûnê, rola dergûşê û malzarokiyê dilîzin. Gelo şaristaniya berê ya li ser bermahiyên perestgehên rahîbên Sumeran welidîbû, vê carê qebra wê tê amadekirin?

## DÎVÊ CEWHERE ÇARÇOVEYA ME YA TEORÎK ÇAWA BE?

Tevî ku gotineke moda ye, lê di cewherê xwe de rast e, em di serdema “civaka agahiyê” de dijîn. Bi vê gotinê mebest ev e; bêtî agahiya hewceyî pê heye, bihêlin çareserîkirina veguherîna civakî ya pîrsgirêkên xwe yê berfireh ên avakirin û maneyê hene, çareserîkirina pîrsgirêkên pîr sivik û rêvebirina wan zehmet e. Jixwe hewldana rêvebirin û çareserîkirina pîrsgirêkan bi şewazê berê, bi piranî encama wê têkçûn e. Serketineke xwe spartibe şensê jî dereng zû rîska xwe heye, xwediyê bibe têkçûnê. Meş û jiyana wer hatiye û wer diçe, tê maneya ku jiyana rastîn her ku diçe maneya xwe wenda dike. Jiyana rastîn ne tenê meş e, meşa bi lez e.

Ji lewra, eger civakên di krîzê de, bi perspektîfeke teorîk a tam û li gorî armancê neyên rohnîkirin û ber bi hedefê ve neyên rêvebirin, îhtîmaleke xurt e, hewldanên bingeîn ên ji bo veguherînê têk biçin û heta berovajî encaman bidin. Di demên bi vî rengî yê dîrokê de em li ponijandin û ramanên mezin şahidiyê dikin ku ev yek ji taybetiya bûyerên diqewimin tê. Berî û piştî pêkhatina sîstemên nû û derketina şaristaniyan, em li êkolên mezin ên raman û baweriyê bi heman sedeman şahidiyê dikin.

Ji ber ku Marksîzm-Lenînîzm mora xwe li kevneşopîya muxalîf a sedsala 20. xist, hewce dike em tim li ser rawestin. Em heta şaşîya vê tîgîhîştina ku herî zêde bandor li me kir,

nebînin, em nikarin gav biavêjin. Ji bo şasiya wê bihata fêmkirin, hewce nebû di ser re 70 sal derbas bibûya.

Ez têgihîştina xwe ya sîstemê ku hewl didim wek civaka ekolojîk û demokratîk bikim têgîn, li derveyî sînore îqtîdara dewletê pêk tînim û wek cewherê helwesta xwe ya teorîk datînim holê. Ne tenê li derveyî têgihîştina îqtîdara sîstema kapîtalîst, li derveyî hemû civakên dewletparêz ên klasîk û îqtîdara dewletan, lêgerîna min li çaresereyî, cewherê perspektîfa teoriya min e. Berovajî texmînan, ev helwesta min utopîk nîne, helwesteke teorîk e, heta dawiyê bi rastiya civakî ve girêdayîye û wek destketiyeke girîng a têkoşîna xwe dibînim. Ji bo ez xwe bigihînim hêza teorîk, tevî ku bingehe min ê şexsî û civakî rola wan hene jî, rola esasî ev e; ez li civaka dîrokî di nav avabûna wê ya sîstematîk de serwest dibim. Di binê serwestî û têgihîştina min de jî taybetiyên têkoşîna min û berpirsiyariya min heye. Di pêkhatina êkolên ramanê û dînen mezin de cihê zindan, îxanet, êş, sulûk û înzîwayên bi dehê salan nayê nîqaşkirin. Di avabûna vê ramanê de nîrxên civaka xwezayî, etnîsîte, şerê hebûnê yê xizanan jî cihê wan ê mezin hene. Em nikarin dîrokê wek bûyerên li dora îqtîdara siyasî bibînin û ev nikare bibe bingehe me yê dîrokî. Lê eger ji bo sîstem yekpare were fêmkirin û ji bo ders jê were girtin, dibe qîmetek wê hebe.

Dîroka divê em esas bigirin, ya kesên dijberên civaka çînî û hiyarersîk in. Hemû dîrokên siyasî yên fermî, yan hîç behs nakin, yan jî wek komên anarşîstan, girseyên bêhîkmet û ji bo armanên xwe wek keriyên werin bi karanîna dîtine. Ev dîrok, bi qasî ku zuha, mucered û îdealîst e, ew çend jî têgihîştineke hisî ya zalîmane ye. Dîroka me dikare ji civaka xwezayî dest pê bike û bi her cure raman û çalakiya etnîstîte, çîn û mehkûmên cinsiyetparêz ên li dijî îqtîdara siyasî û hiyarersîk maneyê bibîne.

Piştî ku me bingehe dîrokî yê teoriya xwe destnîşankir, aliyekî din ê girîng ev e; hewce ye, hêza zanebûnê di nav civakê de bigihîje asta herî bilind. Eger em têgihîştina xwe ya rast a dîrokê, bi asta bilind a zanebûnê re negihînin hevdu, em tam nikarin hêza xwe ya têgihîştinê ji bo paşerojê û şewazê xwe yê avakirinê diyar bikin. Eger teoriyek, ji hemû kapasîteya zanebûnê ya sîstemê wêdetir nebe xwedî têgihîştin, ne tenê kêmbê, wê di nav têgihîştina teoriyên dijber de jî bihele û divê em vê yekê wek bingehe rastiya têkoşîna îdeolojîk fêm bikin.

Eger çarçoveya teorîk ya derbarê sîstema civaka ekolojîk û demokratîk de wisa were danîn, ev dibe gava yekemîn. Em hundurê wê çiqasî tîjî bikin û bi cih binin, sîstema pêş de bikeve, wê ew çend bibe sîstemeke azad û wekhev. Em dikarin bibêjin; sîstemek bi vî awayî pêş bikeve, ne sîstema hiyarersîk û dewletparêz a klasîk e, ne jî sîstema koletiyê ye ku tê mêtin, eciqandin û tîk diçe. Sîstemeke exlaqî ye; bi xwazayê re tîkiliyeke diyalektîkî ya dikare dewam bike daniye, di hundurê xwe de cih nade tehekumê û berjwendiyên hevpar yekser bi demokrasîyê diyar dike.

### **Di Zanistên Civakî De Serdema Nû**

Ji rola zanistên civakî ku li pêşberî bûyeran dilîzin hê baştir tê fêmkirin ku gelek êkolên qada zanistên civakî ji grubên felsefe û olî yên serdemên sereta û navîn ne hê serkeftûtir in. Zanist û saziyên civakî di asta jenosîdê de zêdebûna şeran, hêrsa kedxweriyê ya pêşî lê nayê girtin û di ekolojiya ku tê xirakirin de xwediyê roleke sereke ne. zanistên civakî û saziyên wê qasî bi qonaxek cuda ya dîrokî re neyê pêşberî hev kirin di xizmeta desthilatiya siyasî û şer de ne û ji vê rewşa di asta yekemîn de berpirsiyar in. Nesekinandina desthilatiya siyasî û şer, nebûna asteng ji hêrsa kedxweriyê ya bê dawî re ne tenê delîla îflaskirina zanistên civakî û saziyên wê ye, di heman demê de delîla îxaneta wê ya li dijî mirovahiyê ye. her wiha neçar e ku ji bo pîrsgirêkên bingeîn ên mirovahiyê ferasetek nû û tîra xwe heyî ya zanista xivakî û avaniya wê wek xebatek herî bi nîrx û di asta yekem de di rojevê de cihê xwe bigire. Çalakî û birêxistinbûn dikare tenê li ser vî bingeînê ji xwe re cih bibîne.

Divê di vê çarçoveyê de nêzîkatî li zanistên civakî ku em dixwezin pêş bixînin bê kirin. Divê têgihên bingehîn û hîpotêz hatine pêşxistin, wekî ceribandîna xizmeta vê dikin bîn dîtin. Dikare bi sazîkirina van hewildanên ku her ku diçe zêde wê zêde bibin, derfetên çareseriyê bêne zêdekirin.

Yek ji kêmasiyên bingehîn ê sosyolojiyê ev e; civakên bi ser dewletê û avahiya hiyarerşîk ên di tevahiya xwezaya dîrokê de diviyabû bi mantiqekî dualî yê diyalektîkê bijîn, nekarî aliyê wan yê din yanî partnerê wan nîşan bide. Mîna ku dîrok bêtî nakokî, tenê li ser xeta sistemên civakî yên serdest meşiyaye û dimeşe. Çawa ku di her rastiya xwezayî de tê dîtin, nîrxên civaka xwezayî di tevahiya dîrokê de wek dijberên civaka dewletparêz û hiyarerşîk rol lîstine û pêş ketine. Bi wan xwe xwedî dike, mezin dike, pêş dikeve û şaxên cihêreng berdidê. Divê mirov hêza civaka xwezayî piçûk nebîne. Ev civak di rola hucreya kok û bingeh de ye. Çawa ku ji hucreya kok hemû hucreyên din ên pê ve zêde dibin, ji civaka xwezayî jî sazî û lebatên pêve derdikevin. Dîsa çawa ji van şaxan organ û sistem zêde dibin, ji saziyên seretayî yên civaka xwezayî jî -saziyên seretayî yên hiyarerşîk -organên din ên pêşketî û sistemên civakê derdikevin. Mumkîn e civaka xwezayî were tepisandin, were paşvexistin û ten-gavkirin, lê ti car nayê tinekirin. Ji ber ku wê demê ji civakbûnê tê derketin. Kêmasiyeke mezin e, sosyolojiyê nekariyê vê tespîtê bike. Ji ber ku civakên xwezayî di nava milyonan salan de pêk hatine, dikarin dewletê û hiyarerşiyê xwedî bikin. Naxwe diyalektîka dualî çawa dikare bibe? Eger mirov civakan bi amûrên aboriyê, yan jî nertîna teng ên çînî analîz bike, wê wextê hê di serî de hêmanên bingehîn ên rastiye li der ve hatine hiştin. Ev xetaya mezin, şaşî û xwe xapandin, hatiye kirin. Jixwe helwesteke xwedî îddîa mîna Marksîzmê ku civaka xwezayî ya jê re digotin komînî wek civakeke hezar salan berê temenê xwe tijî kirî û qediyayî hesiband, ev têgihîştina neyînî hê jî sor kir.

Civaka xwezayî ti car neqediya. Tevî ku dijberên xwe xwedî kir xilas nebû. Karîbû her tim xwe dewam bike. Wek sparteya serf, kole û etnîsîteyan, li dawî hiştina çînayetiya karkeran û wek zemînê civaka nû ya bilind dibe, wek civaka koçber a li daristan û çolan, wek malbata dayikê û gundiye azad, tevî hemû ziraran, civaka xwezayî wek exlaqê zindî yê civakê ti car kêmtir nebû. Berovajî texmînan, motora pêşdebirîna ya civakê, ne têkoşîna çînî ya teng e, berxwedana mezin a nîrxên civaka komînî ye. Mirov têkoşîna çînî înkâr bike rast nîne. Ew tenê yek ji dînamîkên dîrokî ye. Ya rola sereke lîstiyê, her koçerê gerok ê daristanan, çîyan û çolan bû. Wek form a jiyayê tevgera etnîsîteyê -eşîr, gel qebîle- ye. Ew hêz e ku etnîsîteyê karîbû bi hezarê salan, li dijî hemû êrîşên bêrehim û zehmetiyên xwezayî li ber xwe bide. Destan, ziman, nişmîti, nîrxên resen ên mirovatiyê û çanda berxwedanê, exlaqên wê ne.

Di pêkhatina civaka komîn de gotina “komîn” ji şêwe zêdetir ji bo cewherê dabaşê ye. Ev yek îspat dike ku civak bi şêweyekî komînî dikare hebûna xwe dewam bike. Wexta civak ji rengê xwe yê komîn derkeve, di heman demê de ji civakbûnê derdikeve. Her pêşketina li dijî nîrxên komîn, bi xwe re hin nîrxên wê jî dibe. Ji lewra ya rast ev e; mirov jiyanê komîn wek bingehê jiyanê bibîne. Mirov bêtî şêwazê vê jiyanê nikare hebûna xwe dewam bike. Em vê rastiye, ji bo ev şaşî werin fêmkirin bi îsrar destnîşan dikin. Li gorî gotina şaristaniyê yên civakê mezin dikin, nîrxên iqtîdar û hiyarerşiyê ne. Yên mayî jî keriyên pez in. Mirov dikare bibêje; ev têgihîştin bi qasî ku kevî ew çend jî yekemîn derewa mezin û sistematîk e, hiş û zêhniyeta mirov zêde mijûl û dagir kiriye. Çendîn karîbûye mirovan bi vê derewê bide bawer kirin, pêvajoya li dijî xwe jî rewa kiriye. Ev îdeayeke wer mezin e, di roja me ya îro de jî hema hema kes nemaye pê nexapiyabe. Tevî ku nîzama komînî şêwazê hebûna jiyanê ye, nîrxên jiyanê bilind û mezin dikin, ji bo hêza iqtîdar û hiyarerşiyê hatine hesibandin, ev di serê nakokiyan de tê, divê were çareser kirin. Ev gotina ku dîroka civakî belovajî dike, di serî de dîrok, wêje û polîtîka, têgihîştineke bingehîn a hemû sazî û avahiyan jor e. Di dawiyê de şêwazê rastin ê ji bo hebûna civakê, dibe tiştêkî bê zar û ziman.

Sosyolojî heta ku ji civaka seretayî re bibêje “civaka hoveber” hemû tespîten wê nikarin xwe ji şaşiyê xilas bikin. Divê em dîsa li şibandîna hucreya kok vegehin. Li gorî hemû

hucreyên cihêreng dibin û şax didin, hucreya dike dibe ku hoveber be. Lê ev hovbertî ne bi maneya paşve mayîne ye, bi maneya esas, prensîb û seretayîbûne ye. Heta bi vî rengî li nirxên civaka komîn neyê nertin, analîzên hemû saziyên din bê kok in, bi serê xwe wê nebin xwediyê maneyeke ciddî û wê wer bêne dîtin.

Eger em dixwazin di têkoşîna civakî de gavên me lihevkerî bêne avêtin, divê beriya her tiştî em bi rêz û rastî li şewazê hebûna civakê binerin. Civakparêzên herî radîkal û hemdem, ne tenê di analîzên xwe de, her weha di pratîka xwe de jî ji komînîtiyê reviyane. Eger were gotin; “ew taybet e, fikra wî komîn e” ev xapandineke mezin e. Ev encamê civaka kapîtalîzmê ye ku ji exlaq bêpar hiştiye. Hema bêje heta dawiya sedsala 20. jî mijarên etnîsîte-qebîle-eşîrgel li derveyî sînorên sosyolojiyê bûn. Eger bi qasî îqtîdara siyasî, qîmeta etnîsîteyê neyê dîtin, manedana pîrsgirêkên civakî û çareserîya wan mumkîn nîne. Formê cewhera komînî herî zêde bi etnîsîteyê îfadeya xwe dibîne. Eger hûn etnîsîteyê ji holê rabikin wê ji civakê paşve çi bimîne? Marksîzm jî di navê de hemû êkolên ramanê yên hemdem, heta doh jî etnîsîte wek formeke arkaîk û bêkêr dinirxandin. Cewherê komînê hê zêde nêzî paşve mayîne nîşan didan. Ferdiyet çiqas derketa pêş, li nirxên civakê serdest bibûya ew çend girîng û bi şeref dihat hesibandin. Wexta ez dibêjim; rahîb ji sosyologan xwedî roleke neyînîtir in, ez mijareke girîng destnîşan dikim. Rahîb wek kesekî serwest ê pêşengê civakê, wek bawer dike û difikire ji bo civakê bi civakê re dijî. Rastbûna agahî û zanebûna wî şertê bingeşîn nîne. Girêdana bi komîntiya civakê ve şertê esas e. “Sosyolog” jî agahî û zanebûna wî çi dibe bila bibe, komîntiya civakê esas nagire. Mîna elemanekî teknîkî nêzîk dibe. Jixwe felaket jî wisa dest pê dike. Bi giştî hemû zanyar, bi taybetî sosyolog, eger pîrozbûna komîntiya civakê nas nekin û heta bi mirina xwe pê ve girêdayî nebin, wê nikaribin xwe xilas bikin ji bo ji wan re neyê gotin; “çîna bêexlaqên mezin.” Eger bi komîntiya civakî ve girêdayî bimana, wê ne şer û îqtîdar, ne mijokî û bi karanîne bigihîşt a asta îro. Em bombeya atomê bi kîjan civakbûyîne dikarin rave bikin?

Lê tevahiya dîrokê ya ku mezin bû, ne hêza rêveberiya demokratîk, hêza rêveberiya despotîk bû. Her gava dewlet wek hêzeke despotîk pêş de bir, bihêlin ew wek pêşketineke mecbûrî be, di dîrokê de bû cewherê pêşketinê belovajî, muhafizekar û paşverû. Eger manedaneke teng be jî, mirov dikare şer û îqtîdarê wek daxwaza bingeşîn a vê kevneşopiya di nav dewletê de xwe kamûfle kiriye bibîne û wan wek îrade û aqilê wê destnîşan bike. Ev helwesteke têra xwe girîng e. Dîsa di çarçoveya vê manedanê de divê mirov hunerê eskerî û polîtîk ji rêveberiya giştî û rastiya ewlekariyê veqetîne. Kesê hêza wî ya pratîkî û zanistî ya pêhesîne hebe, xwe nagire wê vê cudabûnê bibîne. Di analîzkirina dewletê de bi sedema ev cudabûn nehatiye kirin encamên wê pir neyînî bûne. Divê di helwesta me ya bingeşîn de, em rêveberiya demokratîk û rêveberiya despotîk – ya kêfî ferdî – hem di warê teorîk de, hem di warê pratîk de ji hev bikin.

Di sistêmên civaka dewletdar û hiyarerşîk de xwe li hev rakişandina hebûna demokratîk û zumreya şer-îqtîdarê bingeşê polîtîk ê rastiye ye. Di navbera hebûnên demokratîk ên xwe dispêrin şewazê – komîntiyê – hebûna civakê û koma şer-îqtîdarê de ku kirasê dewlet û hiyarerşiyê li xwe kiriye, timî têkoşînek heye. Bi vî awayî em dikarin bibêjin; motora dîrokê têkoşîna teng a çînî nîne. Şewazê demos (gel) yê ji bo hebûnê li ber xwe dide ku di navê de têkoşîna teng a çînî jî heye, û zumreya şer-îqtîdarê ya li dijî vê şewazê, têdikoşin. Ya esas, civak xwe dispêrin van her du hêzan û dijîn. Bi asta şerê di navbera van herdu hêzan de zêhniyet, otorîte, nîzama civakî û amûrên aboriyê diyar dibin. Bi asta şer ve girêdayî, di dîrokê de piranî sê xetên di zikhevdu de derdikevin pêşberî me. Xeta yekemîn, rewşa serketina tam a zumreya şer-îqtîdarê ye. Fatihên ku serketinên xwe yên eskerî wek bûyerên dîrokî pêşkêş dikirin, ya ferz dikirin nîzama kolekirinê bû. Ji bilî zumreya şer-îqtîdarê, divê her kes û her tişt mîna hêza qanûnê di bin fermana wan de be. Cih ji muxalefet û îttîrazê re nîne. Di mejiyê xwe de jî kes nikare dijberiyê bike û bifikire. Wek tê ferz kirin tê bixebitî, bifikirî û bimirî! Lûtkeyê nîzamekî serdest ê bêyî alternatîf esas e. Bi taybetî kirinên

împaratoriye, faşîzmê û her cure totalîterîzmê di vê mînakê de cih dibînin. Monarşîzma qraliyetê jî vê sîstemê dike hedef. Di vê dîrokê de yek ji sîstemên herî zêde heye.

Di xeta duyemîn de jî berovajî sîstema me behskirî, gel heye. Nîzamê civaka gel – komên ji klan, qebîle û eşîran pêkhatî û ziman, çanda wan nêzî hevdu – li dijî oligarşîya şer-îqtîdarê ya perdeya dewlet û hiyarerşiyê, nîzama jiyana azad e. Şêwazê gel ê têkoşer û têkneçûyî îfade dike. Her cure etnîsîteya li çol, çiya û daristanan li dijî êrîşan têkoşiyane û her cure komên dînî, felsefî yên xwe ne spartina oligarşiyê, nûnerê vê şêwaza jiyana civakî ne. Jiyana etnîsîteyê aliyê wê yê bedenî li pêş e û bi mejiyê hisî tevdigere. Tevî jiyana komên dînî û felsefî yên têkoşer in û zêdetir bi mejiyê analîtîk tevdigerin, hêza bingeşîn a jiyana civakî ya azad û wekhev e. Herikîna azadiyê ya dîrokî, encamê vê şêwaza jiyane ya têkoşer e. Di civakê de têngînên girîng ên wek ramana afirîner, şeref, dad, mirovatî, exlaq, xweşîkbûn û evîn, zêdetir bi vê şêwaza jiyane re têkildar in.

Xeta sêyemîn a sîstemên civakê, rewşa bi “aşî, aramiyê” tê bi navkirin. Di vê xetê de her du hêz di navbera xwe de mêzîneke di astên cuda de pêk tînin. Her tim şer, pevçûn û tengezari dikare hebûna civakê bixe xeterê. Ji lewra her du alî jî dikarin şerê ku her tim dewam dikin li gorî berjewendiyên xwe nebînin. Di navbera xwe de hewl didin bi hin konsensusan – lihevkirin – bigihîjin peymanêke “aşî û aramiyê.” Ev xet her çend li gorî dilê her du alîyan jî nebe, li gorî şert û mercan lihevkirin û îttîfaq neçar e bibe. Heta şerekî din, rewş bi vî rengî tê meşandin. Ev nîzama jê re tê gotin; “şer û aramî”; ya rastîn rewşeke nîvşer e, di navbera hêza şer-îqtîdarê û hêza gel a têkneçûyî de ye.

Eger mirov ji mêzîna di navbera aşî û şer de bibêje; rewşa nîvşer rastir e. Xetêke çaremîn a şer û aşî tê de nebe, eger şert û mercên ku herdu alî afirandine ji holê rabe wê pêk were. Yan civakeke komîn a ev şert û merc hîç ne jiyabe, yan jî civakeke komîn a civaka xwezayî li dawiyê hiştîbe û nîzama şer-aşiyê hîç hewce pê nedîtibe û stewiyabe dikare aştiyêke mayînde bijî. Ya esas, di civakên bi vî rengî de cihê têngînên aşî û şer jî nîne. Nîzamên tê de şer û aşî nebe, fikir û têngînên wan jî nabin. Di dîrokê de wexta sîstemên civakî yên dewletparêz û hiyarerşîk hene, ev her sê xet jî bê mêzîn hene. Ji van sê xetan ti xet bi serê xwe nikare bibe sîstemeke dîrokî ya xwedî fonksiyon. Jixwe wê wextê dîrok nabe. Xeta “serweriya mutleq” û xeta “azadî û wekheviya mutleq” du seriyên ji rastiye dûr in. Mirov zêdetir dikare wek du têngînên îdealîstî bifikire. Wek mêzîna di xwezayê de, di mêzîna civakê de jî du seriyên mutleq ji hev dûr ti car tam nikarin cih bibînin. Têgîna mutleqiyetê di cewherê xwezayê de tenê wek têngînekê ji bo mekan û demeke kurt, dibe ku were qebûlkirin, berovajî nîzamê gerdûnî nikare bimeşe. Em wexta bifikirin têngînên mêzîn û sîmetriyê nînin, divê bi herikîna yekalî dawî li hebûna gerdûnê bihata. Eger dawîhatîneke bi vî rengî nebûye, wê wextê em dikarin bibêjin; mutleqiyet tenê wek têngînekê di fikrê de heye û di gerdûna rastiyan de cihê wê nîne. Mantiqê dualî yê diyalektîk di rewşeke nêzî mêzînê de bi herikîneke dewlemend û carnî jî kêr, di civakê de dibe ziman û mantiqê sîstema gerdûnî.

Tevlîhevî û dewama sîstemên civakî, di nav gelek civakên cûrbecûr de bi xeta nîv şer-aşî bi awayekî “aşî û aramiyê” ye. Hemû hêzên gel û şer-îqtîdarê ji bo vê rewşê li gorî berjewendiyên xwe bikin û rewşa xwe ya zîhnî, siyasî, civakî, aborî, huqûqî û hunerî pêş de bibin, wê timî di nav têkoşîneke îdeolojîk-pratîk de bin. Şer rewşa herî krîtîk û dijwar a vê pêvajoyê ye. Ya esas, hêza şer-îqtîdarê şer ferz dike. Ji ber ku sedemê hebûna wî, hebûnên di destê gel de ne û bi vê rêbirrê dikare wan desteser bike. Çîn-gel jî ji bo bijîn, neçarî şerê berxwedanê li dijî van talanker û zordaran bikin. Pir hindik ji bo parastina xwe bersivê didin. Şer alternatîfa gelan nîne, ji bo hebûn, şeref û asta jiyana xwe ya azad biparêzin mecbûriyetek e.

Eger mirov di sîstemên dîrokî de bi vê çarçoveyê çav li rewşa demokrasîyê bigerîne, wê bi kêrhatî û hînkir be. Têgihîştina dîrokê heta roja me ya îro bi paradigmaya zumreya şer-îqtîdarê li hev hatiye sererastkirin. Ji seferên komkujiyê re yên ji bo xenîmet û talanê hatin kirin, bi hêsayî qulpa şerên pîroz bi wan ve hat kirin. Têgihîştina xwedê ya şer ferman dike

pêş de birin. Ji bo şer şewazên vegotinê yê herî balkêş peyda kirin. Heta roja me ya îro jî bi şeran her tişt tê heqkirin. Bi kurtî, ya bi şer bi dest tê xistin, heq e. Di binê heq û huqûq de şer hat bi cihkirin û ev têgihîştin şewazê hebûnê yê dewletên serdest bûn. Wek mantiqekî giştî têgihîştina “heqê te bi qasî tu şer bikî heye” mîna rêbazekê cih dît. Ev zêhniyeta wek biqîrê û bibêje; yê li heq digere divê zanibe şer bike, cewherê felsefeya şer e. Ev zêhniyet di hemû êkolên dîn, felsefe û huner de hatiye mezinkirin û heta ji bo çalakiya kulmeke desteserkar sîfatê “çalakiya herî pîroz” hatiye bi karanîn. Navê qehremanî û pîrozbûnê li vê çalakiya xesipkar û desteserkar hatiye kirin. Bi vî awayî şerên ku hatin mezinkirin û wek têgihîştina serdest dan pejirandin, ji bo hemû pîrsgirêkên civakî jî mîna amûrê çareseriyê hat dîtin. Weke ku bêtir şer rêyên din ên çareseriyê mûmkîn nînin bi cih werin anîn û eger bi cih werin jî weke ku meqbûl neyên dîtin di têgihîştina civakê de bi cih kirine. Encam, amûrên çareseriyê yê herî pîroz şidet e. Heta ev têgihîştina dîrokî neyê hilweşandin, ne rastiya civakî bi awayekî rastîn tê nîrxandin, ne jî lêgerîna li çareseriyên pîrsgirêkên civakê bêtir şer mûmkîn dibe. Îdeolojiyên herî aştîyane jî nekarîna xwe ji şer bikin û ev yek hêza vê zêhniyetê nîşan dide. Dînen mezin ên timî doza aştîyê kirine, tevgerên çînî û netewî yê hemdem jî bi şewazê zumreyên şer-îqtîdarê meşîyan û ev jî îspateke din a vê rastiyê ye.

Ji bo serîderxistina bi zêhniyeta şer-îqtîdarê hewce ye gel xwe bigihînin helwesteke demokratîk. Ez bi vê tîgînê behsa têgihîştina “diran bi diran”, yan jî “bi zimanê fêrî dikin emê bersivê bidin”, nakim. Pozîsyona demokratîk, her çend di hundurê sîstema xwe de şidetê bihewîne jî, ya esas di şerê li dijî zêhniyeta serdest de çandek e, hîn dibe ku dikare xwe bi xwe hîn bibe û bi cih bîne. Ez behsa têgihîştinekê dikim ku ji şerê parastin û berxwedanê wêdetir e. Bi vê, ez behsa jiyanekê dikim ku di bingehe wê de bi navend dewletê ve tîkiliya wê nîne. Çavên li destê dewletê, bi hêsanî dikevin şewka (derzî) zumreya şer-îqtîdarê. Belkî kurtêlekî bidin, ew jî ji bo nêçîrê ye. Eger mirov gelan di warê dewletê de rohnî bike, gava yekemîne li nav zeviyê demokrasiyê hatiye avêtin. Gavên pişt re werin avêtin; rêxistinbûneke demokratîk a berfireh û çalakîyên sîvîl in. Şerên parastinê yê demokratîk, eger di vê çarçoveyê de mecbûrî bibin, dikevin rojevê. Şer ku bêtir gavên yekemîn were kirin, weke di dîrokê de mînakên wê gelek hatine dîtin, kes nikare xwe xilas bike ku nebe destik û aletê şerê xesipkar.

Yek ji armancên bingehe nê analîza me, di nav dîrokê de pêvajoya pêşketina hebûna demokratîk e. Têkoşîneke demokratîkbûnê ya rast, bi têgihîştinekê dîrokê ya rast mûmkîn e.

Wê çaxê, eger pîrs were kirin, ka demokrasî li ku ye, bersiv ev e; etnîsîte ji bo taybetiyên xwe yê komîn li dijî dewletê û şaristaniyê biparêze, li ber xwe daye. Demokrasî di vê berxwedan û helwestê de ye. Ji ber ku sosyolog di nav çanda bajêr de hezar carî pişîyane nekarîbûne vê rastiyê tespît bikin. Ji texmînan wêdetir, zanyar xwediyê bûrjûwaziya hemdem in. Mîna girêdana bi pirtûka pîroz, bi nîrxên bajêr ve girêdayîne.

Şewazê hebûnê yê etnîsîteyê, eger wenda nekiribe, em dikarin wek nîv-demokrasiyê bi nav bikin. Pêwîst e, em sîfetê “seretayî” jî li vê rastiyê zêde bikin. Etnîsîte demokrasiya seretayî ye. Di hundur de girêdana bi nîrxên komîn, li der ve jî berxwedana li dijî dewletên tehekumkar, li ser komên gel, tîkiliyên azad, wekhev û demokratîk ferz dike. Eger ev karekterî tîkiliyan nebe ti maneya berxwedanê namîne. Wexta li Rojhilata Navîn demokratîkbûnê bi navkirin, şaşîyeke mezin tê kirin. Weke ku etnîsîte li pêşîya demokrasiyê asteng be. Demokrasiya Rojava ya xwe dispêre ferd bi serê xwe tenê nikare tarîfê diyar bike. Te, demokrasî ha spartîye dewletê, ha te spartîye ferd, şaşîyeke mezin e. Di civakê de kom û ferdên azad, êrkekî demokrasiya pîranîparêz û pluralîst e. Têgihîştina kom û ferdên dişîbin hevdu, ji bo demokrasiyê ne hewce ye, ne jî misoger e. Di demokrasiyê de cudahî tene parastin û bi wan, rê li ber xwegîhandinên nû vedibe. Ev cihewazî û taybetîyeke bingehe nê a demokrasiyê ye.

Eger demokrasî bi rastî bi cih were anîn, mirov dikare etnîsîteyê wek cihewaziyeke demokrasiyê binîrxîne. Rêveberîya dewletê, eger li ser hîmê pîvanên xwe bi pey nêçîra dengên bikeve û vê yekê wek pêşbazîyeke demokrasiyê bizanibe, sîstema derbikeve holê

demagojî ye. Pir girîng e, dewlemendiya etnîkî wek şens û derfetên demokrasiyê werin dîtin. Ev yekê ji ferdê azad zêdetir xizmetê ji demokrasiyê re bike.

Gelan, çanda berxwedanê ya hezarsalan dawerivandine hundurên xwe û niha karê siyasetvanên demokratîk e, ji bo îro vê çandê bigihînin pîvanên demokrasiya hemdem. Ya şaş ew e ku potansiyela demokrasiya civaka Rojhilata Navîn asteng were dîtin.

Pêwîste mirov baş bizanibe, rastiya civakan a netewî yekser berhemekî kapîtalîzmê nîne. Di vê mijarê de îdeatiyeke mîna kapîtalîzm netew diafirîne şaşiyeke ciddî ye. Di vê şaşî û çewtiyê de para Marksîzmê jî heye. Di civakan de pêvajoya klan, qebîle, eşîr, netewiyet û netew li gorî diyalektîkeke xweser pêk hatiye. Wek berhemekî civaka çînî dernakevin holê. Kapîtalîzm nebe jî netew dibe. Di şewegirtina netewan de ziman, çand, dîrok û hêza siyasî zêdetir roleke diyarker dilîze. Netew di civakên demokratîk û azad-wekhev de dikarin hê tîkûz pêş de biçin. Em li Ewrûpa Rojava piştî sedsala 12. dibînin ku netew reng û şewe digirin.

Di dawîya sedsala 18. de bi serketina bûrjûwaziyê diyar dibe ku wê ji sîsteman kîjanê di nav netewan de serdest bibe. Serketina kapîtalîzmê di nava netew de, di heman demê de bi xwe re di şûna dîn de netewparêziyê wek îdeolojiya serdest bi cih dike. Hem di hundur de bazarê pêş de dibe û hem jî deriyên bazarê ber bi der ve vedike û ev her du rewş jî ji nêz ve bi netewparêziyeke xurt eleqeder in. Ev taybetiya netewparêziya xurt derî li netew-dewletê vedike. Netew-dewlet piştî ku perdeya îdeolojîk a dînî bi laîsîzmê li dawiyê dihêle pêş dikeve. Di cewherê xwe de tîgînek wek dewleta netew ji kokê ve şaş e. Eger mirov behsa netewbûyîna civakê, yekparebûna netewî bike hindek rastiye nîşan dide, lê belê netewbûyîna dewletê hukmekî îdeolojîk e; realîteya civakê nîne. Ji ber ku civak hemû nikare bibe xwediyê dewletê. Dewlet her tim di bin ferman û xizmeta hindikayiyeke netewî de ye. Ya dewlet dike; – di mijara dîn de jî heman tişt kiribû – rastiya netewî werdigerîne rastiyeke îdeolojîk û bi vî awayî jê re hîmên meşrûbûnê pêk tîne. Hemû netewparêziyên sedsala 19. û 20. tîkiliya wan bi vê îdeaya meşrûbûna civakî ve hene. Li dijî der ve di sorkirina êrîşan de û li hundur di veşartina nakokiyên çînî de netewparêzî roleke mezin dilîze. Divê mirov netewparêziyê wek sîleha îdeolojîk a dewleta kapîtalîst fêhm bike. Eger wer bê fêmkirin, girîng e ku mirov li demên netewparêzî lê belav dibe rast serwest bibe.

Netewparêzî di heman demê de navendîtiya di nava dewletê de jî xurt dike. Li dijî avabûnên hê federal û demokratîk, netewparêziya dewletê ber bi avabûnên navendî-unîter ve diçe. Ji vir jî derbasî tîgîhîştina dewleta totalîter û faşîst dibe. Nexweşiya civakî ya dibe hîsterî, bi sîstema kapîtalîst re ya berê xwe dide şeweyên dewletê yên faşîst û totalîter, bi hev re dimeşin. Encam; întîhara kapîtalîzmê ye. Em di vê çarçoveyê de dikarin şerê cîhanê yê yekemîn û duyemîn wek çalakiyên întîharê yên sîstemê binirxînin. Ji ber ku netewparêzî zêde hatibû bi karanîn. Kapîtalîzm ku bi xwe krîza şaristaniyê ye, bi giştî û bi kûrahî dikeve krîza mezin yanî dikeve pêvajoya kaosê.

Wexta bi perspektîfeke teorîk a yekpare û berfireh li sîstema civaka kapîtalîst were nertin, wê were dîtin ku tevahiya hêmanên herî îstîsmarker ketine nava civaka mirov. Em îstîsmarê wiha dikarin binirxînin; firsend û keysê bibîne di wê kêliyê de her tiştî li gorî berjewendiyên xwe diqelibîne. Firsendbaziye mîna huner dizane û pêş de dibe. Hedefa wî ya yekemîn nîrxên maddî ne. Lê bi qasî ku ewê ji pêşketina maddî re xizmetê bike, dikare berê xwe bide nîrxên ku em karin ji wan re manewî bibêjin, wek fikir, bawerî û hunerê. Felsefeya wê ya bingeîn e, çi hebûnên civakî hebin ji wan li benda karê ye. Çi nîrxên civaka komîn bin, çi nîrxên hiyarêşîk-dewletê bin, di warê îstîsmarkirinê de wan ji hev cihê nake. Ji ber vê taybetiya wê, em dişibînin kurmîk, an jî vîrusa kanserê ya ketiye bedena mirov. Lewra teşbîha “kurmê darê ji darê ye” bi bîr dixîne. Em dîsa bi zimanê teşbîhê bibêjin; gur heta nekeve nava hemû kerî, vîrûs xwe li hemû bedenê negerîne û kurmîk bi qasî ku darê neqelibîne nekeritîne, mumkîne di bin kontrolê de werin girtin û rastiye behsa wan tê kirin hebûna xwe dewam bikin. Wexta kapîtalîzm dibe sîstema serdest îhtîmal heye bi gelek aliyên din ve bişemite – ev di xwezaya

wê de heye – ji lewra kapîtalîzm di qonaxa herî xeter de tê hesibandin. Ya jê re totalîterîzm û faşîzm jî tê gotin ev e. Di vê rewşê de civak timî di nav atmosfera şer de ye. Şer ne tenê wek yê yekemîn û duyemîn ê cîhanê di asteke global û fermî de bi awayekî eskerî pêk tên, ya herî xeternak di nav hemû sazî û têkiliyên civakê de şer pêk tê û mantiqê jê re tê gotin; “mirov kurmê mirov e” dest pê dike. Şer heta di navbera jin û mêran de, zarok û li hemû hawîrdora xwezayê belav dibe. Bombeya atomê îfadeyeke sembolîk a vê rastiye ye. Di nav civakê hemû de hêdî hêdî di zik xwe de, lê timî bombebaranêke atomî pêk tê.

Em wexta li pêvajoya globalîzm û dewleta netewî dinêrin, rewş berçavtir e. Rastiya netewî zêde tê sorkirin heta dewlet bi timî tê zevtkirin û ferdê berê hêz bi dest xistibû, dikeve pêvajoya “morîbûnê.” Humanîzm û ferdê ku bi Ronensansê re mezin bûbûn, êdî dikevin pêvajoyeke serberjêr. Weke ku bibin hedefa êrîşê bi ser wan de diçin. Ev rastî bi tena serê xwe cudahiya di navbera nîrxên Ronensansê û kapîtalîzmê de nîşan dide. Dema kapîtalîzm mezin dibe ferd piçûk dibe. Hûmanîzm dibe têgîneke hundurê wê pûç û bi navê globalîzmê li hemberî şerên çavsoz ên çend şirketan, dibe têgînek ku jê were fedîkirin. Ji bilî dewleta netewî, divê hemû saziyên din werin helandin û dagirkirin. Bi vî awayî prensîba “ti nîrx ji netew-dewletê mezintir nîne” tê li bakirin û di encamê de dewlet zirxekî pîrozbûnê li xwe dike ku ti çax û serdemê de nekarî vê yekê bi dest bixe. Her tişt ji bo dewleta millî! Ya rastîn, di bin perdeya dewleta millî de yan jî bi qurnaziyê her tişt ji bo kapîtalîst e. Dewlet, bi taybetî jî dewleta netewî, wisa bi awayekî rêbir ji bo kar û kara zêde xwedî sihkê ye, netewparêzî wek îdeolojiya netew-dewlet, di astekê de ku ti mîtolojî, felsefe, têgihîştina dînî û baweriyê xwe negîhandibê, kiriye ekoleke bawerî û îmanê. Mîna hemû çav û dilên pêwendîdar kor bike. Ji bilî fîgurên rastiya millî yê hatine nepixandin ti nîrx û buha manîdar nînin. Pîrozbûn tenê di nîrxên nepixandî yê millî de veşartî ne. Li hemberî vê, mîna ku ferd bikin endamê terîqetên serdema navîn, hewl didin bi “terîqeta dewletê” ve girê bidin.

Têgîna welatî, rastiye e, divê baş were analîzkirin. Ya rastîn, di serdema navîn û seretayî de, di şûna têkiliya ferd-dewlet û kole-serf de hatiye bi karanîn. Bi awayekî bûrjûwazî – dewlet – li têkiliya koletiyê vedigere. Welatîbûna ji bo dewletê, bi şeweyekî din koleyê hemdem ji bo sîstemê tê amadekirin. Ev tê wê maneyê ku ferd ji bo çîna bûrjûwaziyê hatiye asta bi kêr were. Di serî de eskerî û bacdayîn ji bo gelek mijaran dibe berpirsiyar. Bi vî awayî, hêza ku dewlet û çîna serdest pêdiviya wan pê heye amade dibe. Zarokan ji bo bûrjûwaziyê kirine karekî bêmesref. Di gotinê de her çend behsa mafên aborî, civakî, siyasî û çandî werin kirin jî di cewherê xwe de ev maf bi giranî yê çîna serdest in.

Kapîtalîzm wexta dest biavêje zanist û hunerê hê encamên xeternak bi xwe re tîne. Bi giştî zanist û huner kirine amûrekî îqtîdara dewletê. Bi kapîtalîzmê re karê îqtîdar-zanînê, bi hêza şoreşê gihîştîye asteke nehatiye dîtin. Kapîtalîzm piştî ku zanist û hunerê digire bin destê xwe, hêza serwerî û kedxwariyê digihîje asteke xeternak. Çawa dixwaze ferd rêve dibe û dikarin jê sûd werbigirin. Ne tenê zêhniyeta ferd, paradigmayên wî yê bingeîn li gorî dunya xwe ya taybet vediguherîne her weha ferd dike xwediyê “berçavkên hespan û dilekî ji tenekê.” Bi van çav û dilî mirov dibin korfêm, sûdperest, egoîst, xemsar, zalim, bêhis, hişk û hebûnên robotwarî. Dunya şên û geş a Ronensansê cihê xwe ji dunyayeke mat û mirî, bêruh û pîrozbûna xwe têkçûyî, heyecan û meraqa xwe ya kûr nemayî, mirûzekî tirş û bêzarbûyî re dihêle. Beşên civakê yê kedkar û bi heqdesta xwe dixebitin kirine mîna mirîşkên hêkan dikin. Tenê maneyeke jiyanê maye, ew jî hêkkirine û bi êm – heqdest – tê hînîkirin. Tîpa eko-însan her tiştê xwe li ser ziktêrkirinê dihûne û difikire. Ya hê xeternak; di dîrokê de sîstem yekem car bûye qabîleyetek ku mirovan bêkar dihêle. Ji bo karkerê erzan artêşa bêkaran mezin dike û hazir di destê xwe de digire. Têkiliya bûrjûwa-karker tê asteke welê ku karkerê di destpêkê de asî bû, dibe mîna berxikê û ji serfê serdema navîn zêdetir hewceyî efendiye xwe dibe. Karker êdî ew kes nîne ku li ser navê wî şoreş tene kirin, li hemberî bêkariya zêde û heqdesta hindik, mîna koleyan li pey patronê xwe ye. Di vê rewşê de karker bi serê xwe nîrx û buhayek nîne, amûrekî patron û saziyê ye. Ew çi bin, ew jî ew e.

Ji beşên civakê yên hê di rewşeke xeternak de dijîn, rewşa zarok, jin û yextiyaran dikeve rewşeke bêrehimtir. Jin ji damezrîna hiyarerşiyê vir ve, bi sedema çavbirçîtî û xemsariya mêr ku di bin hêza wî ya çor de nalenala wê ye, bi sîstema kapîtalîst qatekî din bi zincîran tê girêdan. Hebûna herî zêde mêr li ser derewan dike jin e. Tê gotin; li ser mijara cinsî yek ji kesê herî zêde ku xebatên berfireh kirine Freud li ber mirinê gotiye; “jin yanî çi?” Ev rewşeke asayî nîne. Ev rewşeke xeternak e, îdeolojiya serwer a mêr ew afirandiye. Mêrê serwer ê naxwaze jinê nas bike, ji bo ser li vê rewşa xwe bigire, serî li yek ji sîlehên xwe yên girîng wêjeya eşqê dide. Ji bo mêrê serwer eşq yanî veşartina derewê, bêhurmetiya nuxumandî, korfêmî, ajoyên hundurîn ên kor ku timî dibin xwediyê meydanê. Jinê jî tîne wê astê ku bi hêsayî bi vê rewşê bixape. Bêguman ev bi tepisandina jinê ya di dawiyê de neçar ketiye eleqeder e. Jin, ew çend ji şertên maddî û manewî yên jiyanê hatiye qutkirin, her gotinên mêr ên rezîlane û êrîşên wî, bi belengaziyekê mîna mafê wî yê herî xweza qebûl dike.

Min bi xwe wek şexs ti car fêhm nekiriye û mat bûme ku jin di bin vê “statuyê” de çawa li xwe datîne bijî. Lê divê ez li xwe mikur werim ku pê hesiyame, wexta heywan ji bo serjêkirinê dibin ber qesab, heywan ferq dikin ku wê werin serjêkirin, lewra jî dilerizin û diricifin. Rewşa jinê ya li hemberî mêr her tim vê lîzînê bi bîra min dixîne. Heta jin li ber nelerize, mêr rehet nake. Yek ji hoyê serweriyê ev e. Qesab carekê serjê dike, ew tevahiya temenê wê serjê dike. Rastiya divê were eşkerekirin ev e. Veşartina vê rastiyê bi stranên evînê helwesteke rezîlane ye. Li ser navê şaristaniyê tîgîn û hebûnên herî bînîrx derbarê evînê de ne. Mêr ti carî nekarî, nexwest bikaribe bi awayekî xwezayî û asayî nêzî jinê bibe. Ez bi xwe mîrekî xwediyê vê helwestê bibînim ezê wî wek qehremanan binîrxînim. Pîrsgirêk nefsekiyên piçûk û cudahiya cinsî nîne. Ji ber ku hiyarerşiya dewletdar di dema tebeqebûnê de jin di tebeqa herî jêr de bi cih kir. Jin ji ber van taybetiyên statuya xwe yek ji pîrsgirêka kûr a civakî ye. Sosyolojî bi sînor be û dereng be jî bi sedema kapîtalîzm ketiye pêvajoya krîzê, eleqe nîşanî pîrsgirêkê dide.

Di pêvajoyê de ku her tişt eşkere dibe, mûmkîn e mijara jinê xwe bi her alî ve bide der. Zordestî û mijokeriya sîstema kapîtalîst li mijara jinê zêde kir, divê bi awayekî berfireh were fêmkirin. Jin wekî ku goya metayeke herî bi nîrx e. Ti sîstemê ewqas hewl nedaye ku jinê bike meta. Di serdemên navîn û seretayî de cariyetiya jinê, koletiya wê wek beşek ji koletiya giştî ya wê demê ye û ev yek ji aliyê sîstemê ve pir girîng nîne. Di wê demê de koletiyêke tenê xweser ji bo jinê nîne. Harem hene mêr tê de ne. Mêrên hatine xesandin jî hene. Kurên bi wan re bidin û bistînin jî hene. Cudahiya herî mezin a di tîgîhîştina cinsî ya sîstemê de kapîtalîzm dike. Kapîtalîzm wer dike ku organekî wê nahêle neke meta. Vê yekê jî bi gotina wan li ser navê wêje, roman û bi hunerê dikin. Lê belê fonksiyona vî karî ev e; ji bo di rakirina barê sîstemê de ku mirov nikarin xwe lê rabigirin, para jinê zêde bike. Ji bo her xebatekê heqdestek heye, lê ji karê herî zehmet zarokanînê re, ji zarok mezinkirinê re, ji her cure xebatên malê re heqdestek nîne. Koletiya seksê ya ji bo mêr jî bê heqdest e. Jin bi qasî heqdesta li kerxanê, li xaneyê taybet nîrx û qîmetê nabîne.

Tiştên wek namûsa zewacê û şerefê tîne bi navkirin ku hemû qehra “împaratorê piçûk e” divê jin bikişîne. Çawa împaratorê mezin mulkê dewletê wek şerefa xwe dizane, tiştêk pê were sedema şer qebûl dike, împaratorê piçûk jî jinê wek malê xwe dibîne; wexta tiştêk pê were, dike meseleya namûsê û heta sedema şer qebûl dike. Ya herî balkêş, ruhê jinê bi tevahî hatiye pûçkirin, tenê şiklê wê yê jintiyê hatiye hîştin û kirine “çivîka qefesê” ya bi xemil û xêz. Bi nîzama deng û makyajê, jin ji nasnameya wê, ji jina xwezayî dûr hatiye xistin, bi giranî pê hatiye înkarkirin û kiriye ku şexsiyeta wê bikuje. Bi awayekî taybet, jin bi rêya jintiyê tê bêşexsiyetkirin. Ev yek vedîtina mêr e û li ser jinê ferz dike. Wek mîna wî be, divê jin li gorî dilê wî rawest e. Wexta wisa nebe jî pir bi hêsanî jinê gunehbar dike. Jin mîna amûrê reklam û teşhîrê tê bi karanîn û sîstem bi xwe ji vê yekê berpirsiyar e. Ev yek jî wek cewher û xwezaya jinê tê hesibandin. Bi kapîtalîzmê re şerefa jinê ketiye nuqtêya herî jêr. Ya

bi nasnameya jinê re ketiye nuqtaya jêr, di heman demê de nîrxên civaka komîn in. Mentiqê sîstemê hem hewceyî vê yekê ye, hem jî di vî warî de gelek bi qabîliyet e.

Cinsê jinê ku bi pornoyê ji her cure pîrozbûnê hatiye kirin, kapîtalîzmê ew daxistiye asta primatên destpêkê. Di tevahiya dîroka şaristaniyê de jin di civakê de hat tinekirin. Di vê yekê de bi qasî para pêşketinê çînî û hiyarereşîk, ewqas jî para civaka mîrên serwer a mîr ew mezin kiriye heye. Dîsa jinê bandora xwe çiqas di civakê de wenda kiriye, ew çend jî ji nîrxên komîn dûr ketiye. Xwezaya jinê hê nêzî nîrxên civaka komîn in. Ji ber ku mejiyê wê li hemberî bûyerên xwezayê hişyar in û rast tevdigerin. Mejiyê hisî li cem jinê li pêş e. Mejiyê analîtîk ji ber ku bûyeran li hev dihûne, bi jiyane re têkiliyên wê kêr in. Pêşketina mejiyê analîtîk e mîr, di nav civakê de karektera wî ya hîlekar û zordest jî destnîşan dike.

Giraniya sîstemê ya li ser cîhana zarokan rewşa giştî nîşan dide. Zarokên di cîhana xeyalan de dijîn, ji binî ve berovajî hesabên sar ên sîstemê ne. Zarok û kapîtalîzm bi hev nakin. Yextiyar mîna zarokên pîrbûyî ne. Rûsipî û zanayê berê yê hurmet didît, ji bo kapîtalîzma hildibere, barekî giran e, hebûneke bê kêr e. Zarok mumkîne bêne mezinkirin û bi kêr werin. Lê yextiyar wê ji ber ku bimirin ti qîmeta wan nîne. Di şexsê yextiyar û pîr de civak ji pîrozbûn û mezinahiyê tê kirin. Wexta yextiyar li mala pîran tê danîn, bi qasî zalimtiya sîstemê, bêmanebûna wê û rûyê wê yê kirêt bi hemû aliyê xwe ve eşkere dibe. Pîrsgirêka yextiyaran bi xwe jî pir bi hêsanî dikare îspat bike ku ev sîstem ji bo civakê hewce nake. Di vî warî de têra xwe îşaretên pîrsê hene.

Tevî ku mirovên li metropolên kapîtalîzmê ji her tiştî têr bûne, mirovê hawîrdorê ji her alî ve di nav tinebûn û birçîbûnê de ne. Taybetiya sîstemê ya kara zêde, diyalektîka di navbera mirovê qelew û qels e hema bêje hestiyên wî xuya dikin de pir berçav dike. Potansiyela nakokiyên di hinavên civakê de ji bo pêşketinê hema bêje nemaye. Yan zêde xwe dubarekirin û yan jî jihevketina hin saziyên sîstemê, mayîndebûna krîzê destnîşan dikin û ketina nav kaosê ji sedî sed îspat dikin. Wek di hemû bûyerên zincîrwarî yên xwezayê de xuya dike, dem hatiye xeletka zincîrê qut bibe. Pîvan û hukmên berê maneya xwe wenda dikin. Sazî ji ber ku fonksiyona wan namînin bê mane ne. Dem hatiye ku qanûnên nû û saziyên ferz dikin werin avakirin.

Pîrsgirêka ekolojiya civakî bi şaristaniyê dest pê dike. Civaka xwezayî bi aliyekî xwe civaka ekolojîk e. Eger hêza civakê ji hundur ve were birrîn, wê têkiliya wê ya bi xwezayê re jî qut bibe û heta ji hundur ve bi awayekî awarte birrîn nebe, pîrsgirêka ekolojîk jî nabe. Ya anormal, watedariya di hemû pêvaoyên xwezayî de, bi civaka şaristaniyê re maneya xwe wenda dikin. Mîna ku zarok ji pêşîra dayikê hatibe kirin. Meznahiya mejiyê hisî hêdî hêdî wenda dibe. Mejiyê analîtîk e tim ji zimanê xweza û wîdan dûr dikeve, bi cîhana xwe ya li hev dihûne, her ku diçe nakokiyên xwe bi hawîrdorê re mezin dike. Tayê jiyane bi xwezayê re tenik dibe. Şûnê, fikrên mucered û xweda digirin. Xwezaya afirîner cihê xwe ji xwedayê afirîner re dihêle. Xwezaya divê wek şefqeta dayikê were fêmkirin, mora zalim li piştê tê xistin. Êdî ji bo mirov qehremanî ye ku çiqas karibe bi ser xwezaya bê zar û ziman de biçe. Heywan û nebat bi awayekî bê mêzîn hatin îmhakirin; ax, av û hewayê xwezayê hat gemarîkirin; civaka mirov ev yek wek mafekî xwe yê bingeîn hîn bû. Xwezaya hawîrdorê êdî mirî ye, mîna qadeke jiyane ya dembuhurî tê korkirin. Xweza ya hêviya bêsînor a xwezaya zindî ye, êdî kor e; bêhurmet e; ji lod û gidîşeke maddeyên çor zêdetir tiştêk nîne.

Ev tîgîhîştina xwezayê bi Ronenasnê hat hilweşandin, lê di nava civaka sîstema kapîtalîst de heta dawiyê li kedxwarî û îstîsmarê vekiriye. Sîstema kapîtalîzmê dixwaze fetihkirina mirovatiyê bi fetha xwezayê temam bike. Bi her awayî îstîsmarkirina xwezayê heq dizane û vê yekê wek qabîliyetekê dihesibîne. Şoreşa pîşesaziyê û di encama paşê de sîgortaya xwezaya hawîrdorê avêtiye. Baş hatiye fêmkirin ku ya bêaqil ne xweza, sîstem bi xwe ye. Lê êdî dereng e. Hawîrdor timî îşaretên SOS dide. Dike qîrîn, hawar û dibêje; ez êdî nikarim sîstema civakî ya heyî rabikim. Wexta mirov ji vî alî ve binere, ya xuya dike, wek ku

sîstem ketibe neqeba kaosê; û heta guftûgoya ekolojîk neke, mane û avabûna civaka ekolojîk analiz neke, şensê wê nîne ji kaosê derbikeve.

Wexta sîstemên civakî têne nirxandin, yek ji têgihîştinên ku divê mirov nekeviyê, guloverkirina tarîfan e. Mînak, dema kapîtalîzm were tarîfkirin, divê ne wek her tiştê civakê, ne jî wek civakê bi xwe were dîtin. Encamên bi vî rengî heta dawiyê şaş in. Ji ber ku ti sîstema serdest nikare temamê civakê pêk bîne. Ev li dijî dualîteya diyalektîkî ye. Bêyî dijberê xwe pêş bixîne, pêşketinên yekalî, helwestên îdealîst û rastiyeke in ku cihê xwe nîn in. Berovajî texmînan, li derveyî sîstemên serdest qadên berfireh ên civakî peyda dibin. Li vir bermahiyên sîstema kevin, dijberên sîstema serdest û alternatîfên siberojê di zikhev de dihevin. Civak di nav liv û lebatek zindî de ye; hê zêde bi pêşdebirina huqûq û rewabûnê, veguherînê domdar dike. Ji ber ku têgihîştinê hêsan dike, mirov dikare sîsteman şematîk bike. Lê eger di şûna hemû rastiyan de were dîtin, xeter heye bibe sedema helwestên dogmatîk. Ji lewra divê mirov şematîzekirinê bi rengê rastiye yê tevlihev re yek nebîne.

Sistemin gelisim 96

Ji bo nirxandin objektîf bibe, girîng e mirov di nirxandina pêşketina pêvajoya sîsteman de bala xwe baş bidîyê da ku ne pir alî kêr bimînin, ne jî hin alî zêde werin mezinkirin. Ne bi awayekî qederwarî modela pêşketinê rast e, ne jî encam wek mecbûriyetekê bêne dîtin û pêşbîniya dema ayende bi awayekî kehanetwarî were kirin, rast e. Navberên huqûq û rewabûnên civakî kin in. Mumkîn e hêza manedanê were pêşdebirin û pêve girêdayî avabûnên nû pêk bîne. Dîsa jî bêyî serî li şêwazekî qederwarî û kehanetê were dayîn, divê mirov sîsteman bi hêzên wan ên cewherî bibîne û maneyê bi awayekî berçav bi dest bixe, ku ev jî ji bo bidehistina agahiyê awantejeke ilmî ye. Lê belê felsefe û mîtolojî jî dikarin di dewlemendekirina maneyê de alîkariyê bikin. Pir eşkere ye, emê nikaribin rastiyeke mîna civakê ku tekamula xwezayê hemûyî di hundurê xwe de hildigire, bi qanûna fizîkê tarîf bikin. Ji ber ku em bi xwe jî parçeyek ji vê rastiye ne, emê nikaribin ji gelek tiştên nediyar birevin û ev rastî bi fizîka kûantûmê hatiye ispatkirin.

Ji neqeba Ronasê tenê nirxên çûn sîstema kapîtalîzmê nehatin girtin. Ji amûrên wê yên gelek dewlemend bûn, ji bo avakirina civakên kollektîf, peydakirina hêza maneyê ya hewce bû jî yek ji îhtîmalan bû. Utopyagerên destpêkê Campanella, Thomas Moore, Francis Bacon, hîne paşê Fourier, Robert Owen û Proudhon gelek sîstemên civaka komîn difikirin û heta hewl didin cih bi cih bi rêk bixin. Dîsa di dema rohnîbûnê de gelek fîlozof derdikevin û li ser taybetiyên civaka nû diponijîn. Şoreşên destpêkê timî berê wan li aliyê çep bû û timî aliyekî wan ê neqediyayî hebû. Sîstema kapîtalîst bi rewşa xwe ya rûniştî pêşnûmeya ti kesekî xwediyê fikrê nîne. Mufekîrên ciddî, utopyayên civakî yên li pey diçûn, hemû karekterên wan kollektîf bûn. Roleke diyarker ji bo exlaqê tê naskirin. Tevî vê yekê, di serketina kapîtalîzmê de hêza kulta dewletê, giraniya heyî ya arîstokrasiya berê, pêşketîbûna çîna bûrjûwaziya nû ji dijberên xwe û hin sedemên din ên objektîf bi tesîr bûn. Kesên doza civaka nû dikirin, bi sedema hê gelek şopên civaka serdest a berê li ser wan hebûn, bi karanîna wan tê fêmkirin. Eger bernamê avakirin û hêza ramanê ya karibe hêza îqtîdar-dewletê derbas bike tinebe, her şerê bi îqtîdarê re were kirin, wê bibe lîstika quncik zevtkirinê ya “li şûna te ez” û ji vê jî zêdetir wê maneya wê nebe. Li pey xenîmetê çûyîn ku bingehekî wê yê dîrokî heye, serwetên mezin ên bi keşfên cografîk hatin bi destxistin, bi keşfên ilmî ji manîfakturiyê derbasbûna şoreşa pişesaziyê, ji şoreşa siyasî hilperikîna ber bi îqtîdarê, ji dewletparêztiya merkantîlist li navenda hêza netew-dewletê bi cih bûn, ev faktorên bingeheke sermaye û kara di cewherê sîstemê de kom bûne ji serdestiya sîstemê re dibin. Di sedsala 19. de sermaye bi şoreşa pişesaziyê sîstematîze bû, bendewariyên utopyageran pûç kir. Ji lewra li dijî wê, hewceyî bi teoriyeke têkûz û têkoşîneke xurt a siyasî hebû. Di vê qonaxê de peyxembertiya Karl Marks û Friedrich Engels derdikeve pêş.

Di sîstema şaristaniyan de kapîtalîzmê ji sedî sed serketina xwe di sedsala 19. de îlan kir û em dikarin karakterîze bikin ku pêre ramana dijber jî xwe bi awayekî sîstematîk pêş de bir û

ket nav çalakîyên siyasî. Di bingehê her du tevgeran de jî Ronesans, Rohnîbûn û şoreşa pîşesazîyê heye. Têgihîştina dînî serdestiya xwe wenda kiriye, têgihîştina laîsîzmê cihê wê zevt kiriye. Şoreşa zanistî û ekolên hunerî yên hemdem, ji bo van pêşketinan perspektîf û pîvanê bidin xwedî qabîliyet in.

Di nav ramanên dijberê sîstemê de jî ya ku herî zû pêş ket Marksîzm bû. Karl Marks û Friedrich Engels fikir û ramanên beriya xwe yên muxalîf wek ekolên “sosyalîstên utopîk” bi nav kirin û destnîşankirin ku di vê yekê de serdest nebûna kapîtalîzmê di warê hilberandinê de rola bingehîn listiye. Sîstema fikra wan bi determinîzmeke aborî ya hişk ve girêdayî bû û bi vê yekê ji her kesî cuda kirin. Sîstema ramanê ya diyalektîk a Hegel esas dîtin, lê îdîa kirin ku wan ew ji serberjêrçûnê xilas kirine û ew rast li ser lingên wî danîne. Polîtîka aborî ya Îngilîz û sosyalîzma utopîk a Fransî wek çavkaniyên xwe yên din destnîşan dikin. Di vir de ya para Elmanya jî dikeve îlhama felsefîk e. Bêguman e, li gorî dema xwe sentezeke xurt kirine. Di demekê de ku civakeke bi sîstem li hemberî wan diçe serketinê, ew jî li dijî wê, muxalefeteke sîstematîk bi rêxistin dikin. Ya rastîn, ev hewldaneke mezin a hisa berpirsiyarî û pêşbîniyê ye. Berhema yekemîn a van hewldanan “Manîfestoya Komînîst” e. Mîna bernamêya partiyekê be, hatiye amadekirin. Jixwe di demêke kin de wek bernamêya komînîstiyê (partiya wê) tê îlankirin. K. Marks û F. Engels ji bo cihêbûna xwe ji sosyalîstên din bidin nîşan, xwe wek “sosyalîstên zanistî” bi nav dikin.

Pir êşkere ye, li gorî dema xwe, yê ku kapîtalîzm herî baş tarîfkirin ew bûn. Berhema sereke ya K. Marks “Das Kapîtal” mumkîn e mirov wê weke tarîfeke mezin a kapîtalîzmê bibîne. F. Engels di berhema xwe ya “kokên dewletê, mulkiyeta taybet û malbatê” de analîza dîrokî ya civakê bi awayekî berfireh kiriye û hewl dane sîstemên ramanê temam bikin.

Encamên sosyalîzma koka wê Marksîst e, ji salên li derdora 1850 û heta îro, kêmasiyên analîzkirina sîstemê, tevî şaşiyên wê rastiyên wê jî têra xwe êşkere kirine. Em ji bo analîzên sîstemên civakî baş nas bikin, rûbirûkirina bi mînakên wan ên dîrokî re dibe ku bi kêr were. Manîfestoya yekemîn a em ji çavkaniyên nivîskî hîn bûne “Deh Ferman” in. Derketina Hz. Mûsa ya ji koletiya seretayî ya Mîsrê formule dike. Bi qasî ku ji mezhebê fîrewn Akhenaton ê yek xweda – xwedayê rojê – îlhamê werdigire, ewqas dikeve bin bandora dînê pêşiyên xwe yên “Yah-weh” Cihû. Bi 10 Fermanan dixwaze nîzamekî bide civakê, yanî qebîleya Îbraniyan. Ev manîfestoya tê texmînkirin ku BZ di salên 1.300 de hatiye êşkerekirin, bandora wê heta roja me ya îro tê zanîn. Beşê yekemîn ê Pirtûka Pîroz Ehdî-Atîk, kulliyateke li ser Deh Fermanan hatiye berfirehkirin. Ehdî-Atîk di nava xwe de vediqete gelek beşan û bi manîfestoyên peyxemberên demên krîtîk, bi awayekî yekpare digihîje heta Hz. Îsa.

Em wek duyemîn manîfestoya mezin dikarin Încîlê qebûl bikin. Încîl danezanek e ku li dijî Romaya koledar, li ser navê feqîrên bindest û bêkaran hatiye weşandin an jî hatiye pêşxistin. Belkî jî li ser navê çînen bindest yekemîn gav e. Bi giştî li ser navê Xirîstîyaniyê rê li ber encamên girîng vekir û bi qasî ku di dîrokê de îro jî bi bandor e. Bi qasî kevneşopiya peyxemberan xwediyê kevneşopiya “ezîz û ezîzeyan” e. Mîna ewliyayên Îslamê, hê pir ders hene mirov ji van ezîz û ezîzeyan hîn bibe.

Sêyemîn manîfestoya mezin a dîrokî Quran e. Hz. Mûhammed tevî çavdêriyên xwe yên derbarê qebîle û eşîrên Ereban de, şîroveyên xwe yên li ser Tewratê – Ehdî Atîk – û Încîlê digihîne hevdu û dike mîna danezanekê “şertan” ya civaka feodal a serdema navîn. Ewrûpayê xwe li gorî Încîlê bi rêkûpêk dikir, Rojhilata Navîn jî xwe bi Quranê. Her çend ev bi awayekî dînî hatibin hûnandin jî, ya rast ew e ku mirov van mînakan wek manîfestoyên çareseriyê yên civakê bibîne.

Pirsa mirov derbarê Das Kapîtalê de bike ev e; kapîtalîzm xira kir an jî hê xurtir kir. Heman pîrsê em dikarin ji bo manîfestoyên sîstemên din jî bikin. Ji bo em mijarê zelal bikin, divê em hîmê pêvajoya diyalektîk tez, antîtez û sentezê baş bidin fêmkirin. Weke min di serî de jî diyar kiribû, di gerdûnê de taybetiya dualîstîk, parvekirina yekê li duduyan e. Di têkiliya madde-enerjiyê de yekî (1) weke ku îspat bûye. Formula  $E=mc^2$  têra xwe rê nîşan dide.

Enerjî wek hêmanê maddeyê dilivîne û vediguherîne xuya dike. Mirov dikare wek cewherê hê serbestbûyî jî tarîf bike. Di rewşa rohnîyê ya bi lez de parçeyê maddeya jê qutbûyî “foton”, di cewherê xwe de enerjiya ji maddeyê qutbûyî ye. Wexta madde hemû dibe foton werdigere rohnîyê. Radyoaktîftî vê pêvajoyê îfade dike. Lê dîsa jî dualîteya madde-enerjiyê rastiyeke e. Di cewher de hemrengî pêşî li dualîtebûnê nagire. Ya wek sir maye ev e; yek (1) çima û çawa ber bi dualîteyê ve diçe. Meyla “dualîteyê” çî ye û çawa pêk tê? Îhtimaleke mezin e, reng û şêwe dide hemû tevger û cihêrengiya di nava atomê de diqewime. Li gorî lêkolînên dawiyê, bi awayekî dûr aqilan, pir bi lez û piçûk avabûnên parçeyan û avabûnên wan pêvajoya atomîze bûnê diyar dikin û bi vî awayî tê fêmkirin ku molekulên atoman, pêkanînen molekulan, element û pêkanînen cuda derdixînin holê. Îhtimal heye di vê de rewşên manyetîk ên cuda jî rolê dilîzin.

Em vê pêvajoya di xwezayê de dikarin li civakê jî biceribînin. Her çend huqûq û qanûnên civakê cuda bin jî di heman sîstemê de tevdigerin. Em bi awayekî berfireh dizanin veguherîna sîstemên civakî jî ji “yekê”, ji klanekê zêde bûne. Em dizanin, ji klanê civaka hiyarerşîk, ji wê jî civaka dewletdar û heta kapîtalîzmê awayên cihêreng pêk hatin.

Di diyalektîkê de divê mirov têgîna dijberan rast fêm bike. Ji dualîyan yek a din tine nake, xwe bi aliyê din bar dike, hê ber bi jor ve diçe û vediguherîne şêweyekî din. Eger em wer şîrove bikin, wê îmkane me zêde bibin ku em rastiyan baştir fêm bikin. Lê di vê mijarê de nuqteyeke din a girîng ew e ku veguherîna dibe li ser xetêke dûz û rasterast pêk nayê. Veguherîna dijberan bi şêweyê  $axb=ab$  nîne. Ev formula mantiqê klasîk dikare ji bo neqeb û parçeyekî kin ê demê were qebûlkirin. Di cîhana bûyeran de veguherîn zêdetir bi çiv in; helezonwarîne; bi şax in; carnan hêdî û carnan bi lez in; ji ezeli-ebediyê wêdetir, di kêliyan de taybetiyên xwe yên ebedî hene. Her weha mirov dikare qebûl bike ji xetên dûz heta guloveriyê bi neqebên kaosê taybetiyên diguherin hene.

Wê wextê, eger dijberiyek li beramberî kapîtalîzmê derket û ji bo avakirina civaka nû yanî sosyalîzmê, xeta wê tinekirina kapîtalîzmê be, ev tenê dibe feraziyeyeke mucered. Rastî bi xwe pir cuda ye, pêkhatinên wê jî pir cuda diqewimin. Sîstema sereke dikare dijberê xwe bihelîne, bike mêtîngeh; dikare bike hevpar; bi hêzeke pir hindik dikare li ser rêya tekamulê veguhere. Dikare bi tundî bişikê û bibe amûrê sîstemeke nû.

Em ji bo bûyerên li ser xeta Marksîst qewimîne, dikarin bibêjin, di warê teorî û pratîkê de jî di nav kapîtalîzmê de heliyane. Ji sê milan ve helandin pêk hatiye. Demokrasiya sosyal, sosyalîzma rêl û rizgariya netewî. Em nikarin bibêjin, kapîtalîzm jî di van sê milan an jî rastiyan de hiç neguherî. Bêguman guherînen girîng bûn. Guherînen gelek lîberal bûn. Lê sîstemê bi saya van guhertinan karîbû hê jî temenê xwe dirêj bike. Em nikarin vê yekê bi dij-şoreşê rave bikin. Mijar hê jî kûrtir e. Bi taybetiyên bingeîn ên sosyalîzma hatibû qebûlkirin têkildar e.

Di bingehê xetayan an jî çewtiyan de cihêkirina kapîtalîst-karker heye. Cihêkirina kapîtalîst-karker, di cewherê xwe de ji cihêbûna kole-efendî ya li xanên Romayê cuda nîne. Mirov dikare bişibîne tîkiliya navbera serf-axa jî. Wexta mirov di nava malbatekê – bavikanî – de şêweyê rêxistiniya mîr û hêmanên xwe dispêrê li ber çav bigire û şêweyê rêxistiniya jina pêve girêdayî li ber çavan bigire, ji serî ve diyar e wê di encama şer de kê bi ser bikeve. Eger em rewşên îstîsnayî bidin aliyekî, di encama şerekî serketiyê wê eşkere de bêguman wê li hemberî jina di encama şer de perîşanbûyî, mîrê hê bi hêztir bibe. Jin hê zêdetir bûye ya mîr. Nakokî dîsa heye. Lê bi qasî veguheriyê, di nav sîstema mîr-serwer de gaveke din heliyaye. Em mînakê dikarin ji bo gelemperîya civakê bi kar bînin. Di civaka şaristaniya çînî de û heta beriya wê di civaka hiyarerşîk de ku jin bi hezar ta û benî ve bi serweriya mîr ve hatiye girêdan. Eger bi teorî û pratîkekê ji jinê xilasî û rizgarî hêvîkîrin ji xeyalê wêdetir, ji “lêdan û girêdanê” zêdetir tişteki din nîne. Ji kêliya ku jinê pîrekbûn qebûl kir û pêve êdî neçarî wendakirinê bûye. Berxika li bin kêra qesab çiqasî xwe bitengijîne dikare xilas bibe? Şensê jiyanê yê berxê girêdayî însaf û berjewendiyên qesab e. Dikare ji bo şîr û hîriyê jî xwedî bike û dikare serjê jî bike.

Berovajî texmînan, karker li dijî kapîtalîst di nav cureyekî nakokiyê yê antagonîst de nîne. Em wexta li kapîtalîzma roja me ya îro temaşe dikin, karkerekî karê xwe û mûçeyekî xwe yê baş hebe, ji tebeqeya ser a civakê tê hesibandin. Yên derba mezin ji sîstemê dixwin artêşa mezin a bêkaran, gelên mêtîngeh, komên dînî û etnîk, piranî jin, dîsa rewşa zarok û ciwanan, yextiyarî û pîrbûn, nakokiyên hundur ê sîstema eko-hawîrdor, di civaka kapîtalîst de nakokiyên di nav tora qademyên berjewendiyan de, gund-bajêr, bajarên mezin-piçûk, îqtîdar-zanist, exlaq-sîstem, esker-siyaset hwd. û bi sedan nakokî navenda sîstemê diyar dikin. Bêyî ku ev bûyer li ber çav werin girtin, teoriyeke şoreş-guherînê ya xwe bispêre karkerekî cihêwaz ê sîstem dikare wî bi hêsayî rêve bibe, şensê wî hîç nîne; ev yek bi têgihîştîneke xurt a civakê dikare were dîtin.

Helwesta Marksîst hînê kêmasiyên wê yên bingeîn hene. Nekarîbûye şaristaniyê bi tevahî analîz bike. Engels xwe ceribandîye lê pir bi sînor maye. Nakokiya bingeîn a di navbera civaka çînî û civaka kollektîf a xwezayî de wek li dawiyê hatiye hîştin û şeweyekî paşve mayî dihesibîne. Lê tarîfa me ya berfireh a dîrokî jî nîşan da ku di navbera helwesta demokratîk a komîn û helwesta dewletparêz a hiyarsîk de têkoşîneke timî û berfireh heye. Nirxên komîn-demokratîk, bihêlin paşvemayîn û tinebûna wan, berovajî, di pêkhatina hemû sîsteman de rola “dînamîk” dilîzin. Di navê de sîstema kapîtalîzmê jî hûn dikarin bihesibînin. Di derketin, pêşketin û krîza jihevketina sîstema kapîtalîzmê de nakokiya herî fonksiyonel derbarê nirxên komîn-demokratîk de ye. Sîstem dikare karker, gundî hwd. gelek beşên civakê di nava xwe de bigire û rêve bibe. Heta dikare bike hevkarê xwe yê baş. Dikare bi sorkirina ferdparêziyê bike ku rêveberiya wê xuya neke. Lê civak ji civakbûna xwe dernakeve. Ji ber ku civak bi awayekî bingeîn komîn û demokratîk e. Ji ber vê yekê ye, kapîtalîzm ferdparêziyê li dijî civakê radike pêdarê. Ajoyên hundurîn radike serhildanê. Civaka mirov berovajî ber bi civaka prîmat – meymûnkirina civakê – ve dadigerîne. Çendîn civak li ber xwe bide û di dawiyê de bi tevahî ji hev de bikeve, ji bo derkeve holê şensê yê nû çêdibe. Projeyên veguherînê yên civakî, eger di serî de vî aliyê bingeîn ê nakokiyên li ber çav bigirin, dikarin şensê serketinê bi dest bixin.

Bi vê mijarê ve girêdayî, eger tora exlaqî ya ku kapîtalîzmê bi awayekî sîstematîk hilweşand esas neyê dîtin, ti nakokî bi awayekî teknîkî şensê wê yê çareseriyê nabe. Eger exlaqê civakî nebe, tenê bi rêbazên huqûq, siyaset, huner û aboriyê, îmkân nabe civakek were rêvebirin û guhertin. Exlaq şeweyekî hebûnê ye; civak xwe bi destê xwe ava dike. Ez behsa exlaqê teng ê kevneşopiyê nakim; ez behsa dil û wijdanê civakê dikim ku xwe pê rêve dibe. Civaka wijdanê xwe wendakirî qediyaye. Balkêş e, sîstema ku herî zêde exlaq ji kûrahiyê ve, texrîb kiriye kapîtalîzm e. Ji ber ku sîstema dawî ye, texrîbkirina wê ya wijdanê civakê, tê fêmkirin. Sîstema potansiyela xwe ya zordestî û kedxwariyê qedandibe, wê wextê exlaq jî bi awayekî sîstematîk texrîb kiriye. Ji lewra li dijî kapîtalîzmê têkoşîneke mecbûrî ya etîk – exlaqê bi zanebûn – û hewldan hewce ye. Têkoşîneke bêyî etîk were meşandin ji destpêkê ve hatiye wendakirin.

Di Marksîzmê de kesayet bi tevahî di nav nirxên jiyanê yên kapîtalîzmê de dijî. Bajarîbûn zêdetir li pêş e. Şewazê kurtejiyaneke serwer a bajêr bi hezar ben û tayî bi sîstema kapîtalîst ve girê dide. Divê mirov baş bizanibe, Marks bi xwe jî bi hezar bend û tayî di nava sîstemê de bû. Di Îslam û Xiristiyanîyê de ewqas kesên ji sîstemê qut dibûn û bi dehan salan li keşişxane, dergah û hucreyan diketin sulûk û înzîwayê jî tesîreke pir bi sînor kirine. Piraniya têkoşerên Marksîst haya wan ji vî awayê exlaqî nîne. Bawer dikin ku wê bi vê yan jî wê versiyona kapîtalîzmê re bijîn û bi şerê teorîk-pratîk bigihîjin encamê.

Di teoriya Marksîst de, tezên derbarê şoreşa siyasî û pêvajoya piştî wê de bi awayekî pir xeternak karekterêke dewletparêz û hiyarsîk heye. Têgînên şer, dîktatoriya proleterya, dewletparêzî hema hema hatine pîrozkirin. Tê zanîn, dewlet-îqtîdar, şer-artêş berhemên şaristaniya civaka çînî ne, û bi awayekî mutleq ji bo jiyana serwer û kedxwaran amûr in; dest ji wan nabe. Eger ev amûr ji bo proleterayê werin pêşkêşkirin, wê wextê hê ji destpêkê ve biryar hatiye dayîn, wê xwe bişibîne wan. Jixwe di dema sosyalîzma rêl de ev amûr pir baş

hatin bi karanîn. Serketin pêk hat. Lê piştî 70 salan hat fêmkirin ku şeweyê kapîtalîzmê yê herî talanker – kapîtalîzma Ewrûpa Rojava weke ku li cem wê bi heft avên paqêj hatibe şuştin – hatiye avakirin. Şeweyekî herî totalîter û antî-demokraîk ê kapîtalîzmê hatiye damezrandin. Di bin vê rastiye de têgihîştina dewletê radizê. Dewleta Engels digot; “divê hêdî hêdî piçûk bibe” bi sosyalîzma rêl gihîşt qonaxa herî xurt. Di vir de lêgerîna li niyeta xirab an jî helwesteke dij-şoreşê bê mane ye. Amûrên bi kar tîne – eger dewlet ji sedî sed zevtkirî be jî – wê nabe sosyalîzmê, wê dibe kapîtalîzmê. Sosyalîzm amûrên sosyalîst dixwaze. Ew jî ev in; demokrasî, tevgera hawîrdorê, tevgera jinê, mafê mirovan û mekanîzmayên xweser ên civakê ji bo xwe biparêze.

Bi awayekî cewherî îqtîdar balkêş e, bi sedema ku xwedî awantaj e ji bo ji berhemên serhevdayî yên civakê sûd werbigire. Xwediyê îqtîdarê, xwediyê dewlemendiyên komkirî, xwediyê sazî û rêzikên wan dewlemendiyan zêde dike, xwediyê hêz û rêveberiya wê îfade dike. Bi gotinên xemilî û xweş, dibêje; ezê ji we re azadî û wekhevîyê bînim, ezê we pêş de bibim. Bi zanebûn, an jî nezanî xwe, hawîrdora xwe û zemînê civaka xwe dispêrê dixapîne û serî lê digêrîne. Îqtîdar ne dikarin şoreşê bikin û ne jî dikarin guhertinê pêk bînin. Bi îqtîdaran nîrx û berhem tîne desteserkirin û parvekirin. Her weha îqtîdar ne cihê hilberandinê, cihê qedandinê ye. Çi bi rêya bacê be, çi jî bi darê zorê be, ji civakê digire li ehlê xwe belav dike. Hilberandin û sermaye razandinên wê jî yanî talankikirina ekonomiya dewletê ye, ev jî ji bo wan rêyek e, ji bo berhem û nîrxan bi dest bixin; jê wêdetir jî tiştek nîne. Dikare were gotin ku kedkarekî mîna Lenîn siyasethavî çûna çawa ev rastî nedît? Ji bo vê îzahê berfireh hewce dikin. Lê em pir bi kurtî bibêjin ku paradigmaya sedûpêncî sal a dîroka sosyalîzmê li ser hatina îqtîdarê hatibû avakirin. Ya Lenîn jî kir ew bû ku vê paradigmayê birêbirî pêk bîne û ji bo vê yekê jî rê û rêbazan rast destnîşan bike. Her çend wî bi xwe jî gotibû; “bi demokrasîya herî pêşketî sosyalîzm pêk tê” ew bi xwe û partiya wî jî ji bo xwe gîhandina sosyalîzmê dîktatoriya proleteriyê wek rêya kin û bingeîn a xeta taktîk dîtin. Di şertên emperyalîzmê de wek têgihîştineke bingeîn bawer kiribûn ku beryî partî-îqtîdarê li ser piyan sekin nabe. Lê dîrokê piştî heftê sal derbas bibe jî di dawiyê de nîşan da ku ev dîtin rast nîne.

Ev rastî nîşan nade ku Lenînîzm û Marksîzm bi her tiştên xwe şaş bûn. Tenê şaşîtiya tezên wan ên partî-îqtîdarê nîşan dide û ispat dibe ku bi van rêbazan xwe gîhandina sosyalîzmê nabe. Bêguman rewşa Marks û Engels bi teorîsyeniyê bi sînor e, ji ber vê jî mirov nikare di warê dewlet û îqtîdarê de rewşa wan tam texmîn bike. Lê anîne ziman ku hewce heye dewletê li dijî bûrjûwaziyê ji bo demeke kin wek amûrekî tehekumê bi kar bînin. Anarşîstên ne dewletparêz jî hene. Gelek utopyager hene. Demokrasiyên ne dewletparêz jî li gelek dever û deman hatine ceribandin. Gelek dewletên sosyalîst rexne kirine û anîne ziman ku divê berî gavekê vemirin. Sowjeta Rûsyayê bi mînakên welê yên dîrokî tijî ne. Wek encam mirov dikare bibêje; ji bo rizgarî, azadî û wekhevîyê dewlet û îqtîdara dewletê wek hedef bi karanîna nagihîne armancê, berovajî dûr dixîne. Bi rastî girêdana bi van armancan û serketina wan tê xwestin, wek amûrên bingeîn ên têkoşînê di şûna partî koalîsyonan de divê modelên cuda yên siyasî werin hûnandin û wek teorîk û dîtîneke paradigmâtîk werin amadekirin. Ev xwedî girîngiyeke dîrokî ye ku dest jê nabe. Eger partiyên nû bersiva vê pîrsê rast bidin dibe ku maneyek wan hebe.

Pirseke derbarê îqtîdarê de were kirin ev e: îqtîdar hêza xwe ji ku werdigire, çawa dikare ev çend nîmetan desteser bike û li evqas nîrxan hukûm bike? Ev pîrsê me bibin çavkaniya îqtîdarê û wê nîşanî me bidin ku çavkaniya îqtîdarê hêz e. Ew jî bi şer xwe dibîne. Divê mirov baş bizanibe hêz ne ku di dewletê de bi şer xwe dibîne. Dewlet û îqtîdar wek amûrên ji bo çareserkirina pîrsgirêkên civakê pêk nayên. Divê mirov karibe saziyên gelemperiyê yên pîrsgirêkan çareser dikin û hêza îqtîdar û dewletê ya tehekum û îstîsmarê ji hev bike, naxwe emê bikevin nav tevliheviyê. Di roja me ya îro de ti çalakiya civakî nîne ku dewlet neketibe navê. Heta dewlet çiziriye nava malbatê. Qonaxa kapîtalîzma global gihîştîyê, dewletê hem wek amûrekî herî zêde bi kar tîne, hem jî kiriye amûrekî bê kêr û ne hewce. Eger dewlet

ketibe rewşke bê kêr nayê wê maneyê ku qels bûye. Berovajî, wê dawa xwe hilde û eger hewce bibîne wê di berdêla tawîzan de bandora xwe dewam bike. Ev rewşa îqtîdara dewletê wek totalîtarîzm tê bi navkirin. Belkî wek berê totalîtarîzmeke faşîst û versiyona wê ya sosyalîzma rêl li dawiyê hatine hîştin. Lê dîsa jî dewlet totalîter in. Di roja me ya îro de dewleta ne totalîter nîne. Ev rewş bi erkên kapîtalîzmê, krîza tê re derbas dibe û bi alternatîfên wê yên ketine pêvajoyê re têkildar e.

Bi kurtî û cewherî, hêza ku dewletê ji roja damezrandinê xwe spartiyê hînê wek şer dewam dike. Şer hîmê îqtîdarê ye. Bi îqtîdarbûyîna, civak bi çanda şer di her astê de tê strand, reng didinê û li statukoyekê tê ragirtin. Îqtîdara dewletê wek diyarkerên sereke yên wê ji nedîtî ve tî bi îdealên wekhevî û azadiyê re li hev nake. Bi kiryarên xwe ji van îdealan re xizmetê nake. Bi kiryarên ters û berovajî dixwaze fonksiyona xwe dewam bike. Ji lewra partiyên ev amûr ji xwe re kiribin hedef niyeta wan baş be jî wexta bigihîjin dewletê îdealên wan yên azadî û wekheviyê têk diçin.

3- Ji ber vê yekê, eger partiyên doza azadî û wekheviyê dikin dixwazin têkûz bin, divê şewazê civak û siyaseta ne navend dewlet bikin bername. Alternatîfê dewletê demokrasî ye. Heta niha dewlet bi alternatîfên li derveyî demokrasîyê hatiye pêşwazîkirin û lewma ev hemû rê têkçûne. Yeşîn wek tê kirin, demokrasî şewazeyekî dewleta kapîtalîst nîne. Her weha ji bilî demokrasîyê ti rejîm dewletê bi sînor nake, di nav huqûqê de nagire, teng û piçûk nake. Hilweşandina dewletekê nayê wê maneyê ku çanda dewletê li dawiyê hatiye hîştin. Piştî wê yekser, an yek nû tê damezrandin an jî valatî ji aliyê hinên din ve tê dagirtin. Tenê demokrasî bi dewletê re qadê par ve dike, wê bi sînor dike û ji bo civakê qada azadiyê fireh dike. Dikare berhemên dewlet desteser dike kêr bike û bi vî awayî wê hinekî din nêzî wekheviyê bike. Em dema demokrasîyê tarîf bikin, em dikarin bibêjin, xwe rêvebirina civaka li derveyî dewletê ye. Demokrasî rêveberiya ku ne dewlet e, hêza civakan a rêveberiyê ye. Ji texmînan wêdetir, ji dema civaka mirov pêk hatiye heta îro însan ji dewletê zêdetir demokrasî jiyaye. Belkî bi giştî wek welatekî û neteweyekî demokrasî pêk nehatiye, lê şewazê hebûna civakê pozîsyona komîn û demokratîk bûye. Bêyî komîntî û refleksa demokratîk civak bi serê xwe tenê nikare bi dewletê bimeşe. Ji ber ku dewlet wexta mezin dibe li dijî komîntî û demokrasîyê hukum dike. Zemînê dewlet li ser mezin dibe û dijî, komîntiya civakê – bihevrebûn – û helwesta wê ya demokratîk e. Di navbera herduyan de tayekî diyalektîk heye. Hindikayiya yekê piraniya ya din e. Tam demokrasî bêdewletbûyîna îfade dike. Tam serweriya dewletê jî tinebûna demokrasîyê ye. Di vir de encama ku em dikarin derxînin ev e; demokrasî û dewlet bi têkiliya di navbera xwe de hevdu hilnaweşînin, yek a din li dawiyê dihêle.

Dewletê, tenê dewlet dikare xira bike. Demokrasî dewletê xira nake; naxwe wek sosyalîzma rêl wê rê li ber dewleteke nû veke. Bi vî awayî, fonksiyona bingeşîn a demokrasîyê derdikeve holê. Dewletê bi sînor dike, milên dewletê yên mîna axtapotê diçirpîna û rê li ber derfet û îmkânên azadî û wekheviyê vedike. Belkî ber bi dawiyê dewlet bi temamî bê kêr bibe û vemire. Têgihîştina Engels û hinekî jî ya Lenîn welê ye, lê mirov nikare bibêje ev bi awayekî teorîk pêş de birine. Di dewletên bi demokrasî de jî bêguman di şeweyê dewletê de guhertinên girîng pêk tînin. Her ku biçe ji bilî ‘ewlekariya giştî’ ya civakê û ‘qada gelemperiyê’ ya di xizmeta her kesî de ye, hemû sazî û rêzikên wê bêtêr dibin û neçar dîtîkîne. Nemaze li welatên YE dereng û hêdî be jî rastiya lê varqilîne ev e. Li van welatan dewlet û demokrasîyêk tê meşandin, mîna ku li ser navê hemû mirovatîyê di mijara dewlet û demokrasîyê de rexne li xwe digire.

Bi vê nirxandina kurt, nuqteya me xwest em nîşan bidin ew e ku li gorî nertîna me ya li dunyayê ji serî ve partîbûyîneke navend-dewlet şaşıyeke bingeşîn bû. Dixwaze bila bigihîje dewletê û ava bike, dixwaze bila negihîje û ava neke, partiyên bi vî rengî nikarin armancên xwe yên wekhevî û azadiyê bi rêya dewletê pêk bînin. Heta ji vê rê nezerin wê nikaribin bibin partiyên azadî û wekhevîxwaz. Bi kurtî ji bo partîbûyîneke demokratîk û sosyalîst divê di teorî, bername, stratejî û taktîkan de ji navend-dewletbûyîna veguherîn bibe û xwe nû bike.

Hewceyî bi teoriyeke sosyalîst a demokratîk, bername, stratejî û taktîkên navend-dewlet nebin heye. Eger xwerexnekirin li ser van hîman bibe maneya wê heye. Naxwe li ser navê nûbûnê wê dîsa rewşên kevin werin dubarekirin. Rewşa partiyên rizgariya netewî, sosyal demokrasi û sosyalîzma rêl vê heqîqetê pir eşkere piştrast dîkin.

Rexneyeke din a li Marksîzmê were kirin, derbarê konjonkturê de ye. Kapîtalîzma di dema Marks de li qonaxa stewînê ye. Marks û Engels jî bi vê sedemê kapîtalîzmê wek mecbûriyetekê dibînin. Kapîtalîzmê mîna bûldozereke pêşiya sosyalîzmê veke, dinirxînin. Eger em hinekî din bi firehî binin ziman; pêşketina şaristaniyan, civaka çînî ferz dibînin û ji bo damezrandina sîstema, îdealîze kirine, îman bi hewcebûna vê qonaxê anîne. Me berê jî anîbû ziman ku divê ev wek şasiyeke bingeîn were nirxandin. Çîn û rêveberî wek dewletê, hemû sazî û dezgehên wê bêkêr in, û hewceyî pê nîne. Ne tenê hewceyî pê nîne, li pêşiya civakê asteng û muhafizekar in. Bêyî dewletê jî xizmet û ewlekariya civakê mumkîn e pêk were. Di serî de dewleta kapîtalîzmê, serweriya zêde ya li der ve û hundur, burokrasiyê mezin dîkin û gelek saziyên din ên mîna dewleta civakî, li pêşiya demokrasi û hawîrdorê asteng in. Ji aliyê exlaqî ve jî divê saziyên mîna şer-artêş – ji bilî parastina demokratîk a mecbûr – werin redkirin. Marks bi xwe wexta dibêje; “me teoriya şerê çînî ji dîrokzanên Fransî wergirt”, ya rastîn taybetiya ku amûrê bi kar tîne, bi awayekî xwezayî werdigire. Şêwazê şer ên çînê serwer yekser wek sazî qebûl dike. Di têngîna dîktatoriya proleterya de jî rewş heman tişt e. Zirarê nabîne ku kiryarên dîktatorî yên di dîrokê de weke bûne bigire.

Di dema Lenîn û Stanlîn de dîktatorî timî dibe rewşa dewletê. Demokrasi bêyî ku bikeve pratîkê, tê înkarkirin. Lê wexta Lenîn digot; “Sosyalîzm bêyî demokrasiyê nabe” hê zêdetir nêzî rastiye bû. Di pêvajoyên pêş de politîka û şêwazê çînê serdest zêdetir li navendê rûdin. Dewlet-partî dibin heman tişt. Partî li der ve û li hundur bi temamî dibe saziyeke antî-demokratîk. Politîkayên şer û aştîyê yên di nava sîstemê de êdî tenê dibin cihokên avê ji bo aşê kapîtalîzmê bigerînin. Lê belê ev xeta û şasiyên bingeîn ên em dikarin hejmara wan zêde bikin, heftê sal jî derbas bibe, ji encama xwe ya xweza wêdetir, ji hilberandina kapîtalîzmê û xurtkirina wê pêve nikarin rê li ber guhertinê bingeîn vebikin.

Partiyên hemdem zêdetir di sedsala 19. û 20. de bi civaka kapîtalîst re derketin holê. Xwe dispêrên kategori û çînên wê yên civakî. Di serî de wek çîn dualîteya bûrjûwa-karker esas dibînin. Di navberê de jî mirov dikare behsa gelek partiyên ‘bûrjûwa piçûk’ bike. Di armanca van hemû partiyan de xwe gîhandina dewletê hedefa bingeîn e. Çi bi rêbazên şoreşgerane be, çi jî bi rêya hilbijartinê be, her partî xwe gîhandin û cih girtina di nav dewletê de – di serî de parlement û hukûmet – wek serketinê dinirxîne. Ev dewlet çi dewleteke avakirî be, çi jî dewleteke avakirina wê hedef hatibe danîn, ji bo hemûyan jî heman tişt e. Dewletbûyîn; wek mezinbûn, xwedîbûyîna li nîmet û motora pêşketinê tê dîtin. Her weha ev tarîf bêyî cudahî ji bo hemû çînan werê ye.

Ji ber ku di sedsala 19. û 20. de hemû xebatên partî-enî di vê çarçoveyê de hatine kirin, ev faraziya me jî piştrast dîkin. Pîrsa bingeîn a were kirin ew e, ku şêwazê partîbûyînê yê bi vî rengî digihîje armanca xwe, yan na. Partiyên li ser navê her netew û çînî hatine damezrandin ji wan re hinek dewletbûyîn û tîra xwe dema iqtîdarê tê naskirin, ji lewra negihîştine armanca xwe. Ji bo tespîtîkirina vê rastiye hewceyî zêde bi delîlan nîne. Pir eşkere, sedsala 19. û 20. bûn sedsalên şer, zulm, bêdaletî û hilweşînê. Bombeya atomê li ser stûyê ben-î adem hat ferzkirin. Her cure asîmîlasyon, komkuji û zordestî hatiye ceribandin. Encam, di serê sala 2000 de şaristaniyeke bêdad, bi şer, ji azadiyê bêpar, neqebeke mezin di navbera xizan û dewlemendan de, qirêjiya hawîrdorê, cinsiyetparêziya civakî dewam kir. Partiyên proleterya yên ji bo armancên mezin hatin damezrandin herî kêr bi qasî partiyên bûrjûwa ji encaman berpirsiyar in. Tê zanîn, ezmûnên sosyalîzma rêl ji ezmûnên bûrjûwaziya klasîk encamên paşvematîr derxistin holê. Di vê de jî pir bi awayekî xwezayî partiyên pêşeng ên komînîst berpirsiyar in.

Ji lewra partîbûyînên wek îrade navend dewlet bin, em nikarin wek sosyalîst bi nav bikin û li dijî îdeala wekhevî û azadiyê ye, pê re di nav nakokiyê de ye. Partiyên armanca dewletbûyînê li pêşiya xwe danîne, mirov nikare li bendê be, ew bigihîjin îdeala wekhevî û azadiyê. Berovajî, ji pratîkên pêkhatî diyar e, ku navber û neqeb hîne zêdetir fireh bûye. Ji bo mirov vê nakokiyê çareser bike, divê mirov ji îradeyek navend dewlet bigere. Yanî dewlet=bêazadîbûyîn e, dewlet=wekhevnebûne. Di çarçoveya vê tarîfê de wek prensîb divê partîbûyînek navend-dewlet li dawiyê were hiştin. Li ser navê dewletê damezrandina partiyê, yan jî ji bo dewletbûyînê damezrandina partiyê divê wek şasiyeke bingeîn were dîtin, bi awayekî ji dil rexne lixwegirtin bibe û helwesta rast ew e ku ji partîbûyînên bi vî rengî dest were kişandin. Hem dewletbûyîn, hem jî îdeala azadî û wekhevî bi hev re nameşin. Divê yek a din li dawiyê bihêle. Em bala xwe bidinê; ez behsa xirakirin û serûbinkirinê nakim. Têgîna 'li dawî hiştinê' li cem Engels hîne di dawîya sedsala 19. de bi têgîna 'vemirandina dewletê' ve girêdayî ye. Dewlet ji bo sosyalîzmê gulokeke agir e divê hêdî hêdî were vemirandin. Min jî vê re 'teoriya guloka berfê guloka agir' gotibû. Ev guloka berfê ya bi hezarsalan gindiriye û mîna aşîte mezin bûye, wek sosyalîzmê yeksanî û azadiyê nayne, berovajî kesên xistine bin tehekuma xwe hîne zêdetir wekhev nekirine û azadiya wan kêmkirîye. Dewlet wek kevneşopîya civaka çînî û hiyarerşîk a berê, nabe ku wek amûrekî bidestxistina azadî û wekhevî were hilbijartin.

Sosyalîzm û ji bo her cure îdeala wekhevî û azadiyê, tercîhkirina dewletê xetayeke mezin e. Em dema xwe ber kûrahî û binê dîrokê didin, em xetayên mezin dibînin. Xirîstiyantî bi xwe jî, piştî ku bi qasî sê sed salî bi împaratoriya Romayê re şer kir û bû dewlet, ji îdealên wekhevî û azadiyê yên xizanan dûr ket. Ew bi xwe bû împaratoriyeke civakî ya çînî. Gelên koçber ên xwedî pozîsyona demokratîk û komîn, piştî ku bûn dewlet, pir bi lez ji statuya xwe ya azadî û wekhevî dûr ketin. Civakên koçer ên Tirk, Ereb û Cermenên Mezin, wexta tebeqeya wan a jor bûye dewlet, avahiyên xwe yên berê yên komîn û demokratîk hêdî hêdî ji dest dane. Di dîrokê de bêhejmar mînakên welê yên bi vê şewazê azadî û wekhevî ji dest derxistine, tijî ne. Eger were pirsîn wê wextê çima tercîha dewletê xurtir derdikeve, emê wek bersiv bibêjin; mijar bi cewherê wê yê îqtîdarê ve girêdayî ye.

2- Wê wextê divê em îqtîdarê çareser bikin. Îqtîdar çi ye? Îqtîdar saziya dewletê ya îcrayê ye. Dewleta demî ye. Li gorî demê bi tebeqe û çînan, etnîsîte, dîn û bi tebeqeyên jor ên qewman hundurê dewletê tê dagirtin. Çînen nû, etnîsîte, xanedan, mezheb û kategoriye mîna netew ên komên rêxistinkirî di saziyên dewletê de serdest dibin. Têkilî, rêxistinî û çalakiyên van kategoriyan wek hêza tehekum û kedxwariyê derdikeve holê û ev yek dewletê destnîşan dike. Dewlet mîna ku îdeolojiyên dewletparêz îdîa dikin, ne xweda ye, ne jî siya wî, ne dayika pîroz ne jî bavê pîroz e, ne xweda-qral ne jî bi awayekî herî mezin tezahura aqil e. Di dîrokê de ji civakên çînî û hiyarerşîk ên seretayî ve hin kom bi derew û zorê berhemên zêde û berhemên din ên civakê yên bi hezar zehmetî diafirînin desteser dikin û navê vê çalakiyê dewlet e. Rêzik û saziyên ev xebat tê de tene kirin dewletê temsîl dikin. Ha îqtîdar jî çalakiya wan koman e, ku di çarçoveya van rêzik û saziyan de bi ya xwe dikin û fonksiyonel dibin.

Lê bêguman Marksîzm dîsa jî di têkoşîna azadî-wekhevî de ceribandineke mezin û dîrokî ye. Di têkoşîna civakî de alîkarî û kedeke dewlemend e. Giraniya çîn û aboriyê bîriye ilmê civakî. Bûrjûwazî neçar kiriye ku di mijarên rizgariya netewî, mafê mirovan û dewleta civakî de nermtir bibe. Ji ber helwesta teng a taktîkî li demokrasîyê dinere, azadiya jin û ekolojiyê nikare ji kapîtalîzmê cihê bibîne. Bi sedema ku paradigmaya wê ya bingeîn a jiyanê di qalibên bûrjûwazîyê de dimîne, pir bi hêsayî bi ser sîstemê ve dibe. Têkoşînên rizgariya netewî û tevgerên sosyal demokrat ku bi bandora sosyalîzma rêl û îlhama Marksîzmê bi ser ketin, wek versiyonên sosyalîst ên hê qels, jixwe hîç ji kapîtalîzmê qut nebûn. Beşên di nava wan de hê zêdetir alîgirê pêşketina kapîtalîzmê ne. Ji bo girseya xwe dispartîne jî jiyanê ne nedixwestin; hewl didan ji jiyanê heyî wan sûdwar bikin. Pirsgrêka parvekirin û pêşdeketinê, bi temamî bi huqûqa sîstemê re têkildar e. Ya rastîn, mirov bi çavên

mezhebên mezin ên kapîtalîzmê li sosyalîzma rêl, sosyal demokrasi, rizgariya netewî, lîberalîzm û muhafezekariyê binere, bawer dikim wê hê rastir be. Mezhebên ji Îslam, Xirîstiyani û Cihûtiyê derketine çiqas ji çavkaniya cuda ne, mezhebên ji kapîtalîzmê derketine jî ew çend ji kapîtalîzma kok cuda ne. Ya rastîn, cudabûna di navbera mezheb û kokê de bi qasî cudabûna di navbera cureyên famîlyayekê de ye. Di nava kapîtalîzmê de ekolên mîna anarşîzmê û dîn ku bi awayekî tengkirî hebûna xwe dewam dikin, ji marjînalbûnê zêdetir tiştekî îfade nakin.

Piştî şerê cîhanê yê duyemîn hewayê serketinê ya “antîfaşîstan” zêde dewam nekir. Têvgerên ciwanan û perspektîfên şoreşger ên 1968an di paradigmayê de rê li ber guhertinên girîng vekirin. Li dijî sîstemê bi tevahî nefret çêbû. Hatibû fêmkirin ku wê sosyalîzma rêl, rizgariyên netewî û sosyal demokrasiyê bersiv nedin bendewarî û hêviyan. Dunya ku soza wê hatibû dayîn, ji ya berê baştir nebû. Mirov dikare bibêje; gelek ekolên entelektuel ên ji salên 1970 û şoreşa 1848 bi Marksîzmê ve girêdayî piştî ku hêza xwe wenda kirin, di serî de çepîtiya nû, ekolojî, tevgera jinê pêvajoya hevdu naskirinê ya bi gelek ekolan re destpêkir. Piştî ku baweriya bi Kapîtalîzmê û ewqas jî bi sosyalîzma rêl şikiya, di salên 1950 de bi duyemîn şoreşa mezin a zanistê û pêşketinên di warê çandê de, femînîzm, ekolojî û etnolojiyê gavên mezin avêtin.

Jihevketina sosyalîzma rêl di sala 1989 de weke dihat texmînkirin li gorî berjewendiyên kapîtalîzmê nebû. Ev dihat wê maneyê ku yek ji xelekên bingehîn ê sîstemê qut dibe û jê dikeve. Sîstema ku bi şerê sar girseyên xwe li ser piyan digirt, bi dewletên sosyalîzma rêl û rizgariya netewî jî serî li gelan digeland, hilweşiyabû. Li gelemperiya dunyayê, li hemberî civakên dewletparêz sarbûnek çêbû û yeqîneke xurt pêk hat ku wê ev civakên dewletparêzê nikaribin çareseriyê bînin. Neteweparêziyê û dewletên netewî bi giranî qabîliyetên xwe yên sergerandinê wenda kirin. Li welatên pêşketî yên kapîtalîst jî ji bilî demeke kin dewletên di warê civakî de xweşhal jî bandora xwe wenda kirin. Sîstem ji her alî ve ket qonaxeke nû. Wexta mirov li dîroka kapîtalîzmê dinere, Ronesans yek ji sîstemên civakîbû, karîbû bi rêkûpêk ji neqeba kaosê derbikeve. Bi hostayî ji şoreşên siyasî sûd wergirt. Bi şoreşa pîşesaziyê gihîşt lûtkeyê stewînê. Bû yekemîn sîstem, belavbûna xwe ya li tevahiya dunyayê temam kir. Di dawiya sedsala 19. û serê sedsala 20. de bi krîzên kûr re rûbirû ma û wê hewl bihata dayîn ji bo bi şerên cîhanî çareserî bûbûya. Ya rastîn krîza kapîtalîzmê tevahiya sedsalê tijî kir. Şerê cîhanê yê yekemîn û duyemîn, navbera wan, beriya wan û paşîya wan nîşan didin ku sîstem tenê dikare xwe bi şer li ser piyan bigire. Piştî ku sosyalîzma rêl û versiyonên wê dijberî –cemserî – zêde kirin, şer ji rengê germ derbasî şerê sar bû. Jihevketina 1989an ev îmkân jî ji destan girt û sîstem weke ku xwe di valahiyekê de bibîne, mat sekinî. Aliyekî ku êrîş bibe ser nedidît. Hewce bû dijminên nû biafiranda. Di dawiyê de wê ev yek di Rojhilata Navîn a koka wê îslamî de bidîta.

Di termînolojiya dema nû de êdî têgînên “globalîzm” û împaratoriya DYE hene. Globalîzm tê maneya belavbûna sîsteman û ti aliyekî wê yê nû nîne. Ji klanên seretayî û heta îro hemû sîstem globalist in. Her sîstema bi ser bikeve, pir hindik şensê xwe yê belavbûnê heye.

Împaratorî têgîneke kevin e. Piştî ku dewletên sîte zêde bûn û dewlet jî bû dewleta hemû sîteyan, ji bo derketina împaratoriye şert û merc amade dibin. Her ku sîte zêde dibûn berfirehbûna împaratoriye jî xwe ferz dikir. Şêwaz û qadên berçav ên împaratoriye derdikevin holê. Kevneşopiya împaratoriye ya Sargon bi dagirkirina Aqad a sîte bajarên Sumeran her çû pêş de ket. Împaratoriya koledar a Romyê heta wê rojê împaratoriya herî xurt û berfireh a dunayê nas kiribû. Osmanî û Bîzansa feodal a di şûna wê de hatin damezrandin kevneşopî dawam kirin. Li Çîn û Hîndê jî împaratoriye bi heman rengî hatin damezrandin. Hîndê di qonaxa damezrandina kapîtalîzmê de Portoxalan, paşê Spaniyan û dûv re jî împaratoriya Îngilîstanê ya roj lê naçe ava, kevneşopî heta dawiya şerê cîhanê yê duyemîn birin. Piştî şer tengezariya di navbera împaratoriya dualî ya DYE û Sowyeta Rûsya de bi hilweşîna Sowyetê ya di sala 1989an de, bû yekalî. Li pêşîya kapîtalîzma Romyê êdî ti asteng nemabû.

Karekterekî împaratoriyan heye; ji unîter û navendîbûnê zêdetir bi awayekî eyaletan par ve dibe. Ji ber ku gelek kevneşopiyên dewletên berê qebûl dike, zêdetir şeweyekî sist ê federasyonê timî li piştir xuya dike. Ji der ve çiqas hêzê bixe bin serweriya xwe, di hundur de jî ew çend rewşa dewlet, eyalet û walîtiyên hewce jî zêde dibe. Belavbûn û berfirehbûneke di asta global de bibe, wê kevneşopî zêde bibe û xwe dubare bike.

Împaratoriya DYE jî di dema xwe de li hundur û der ve bi heman astengan re rûbirû dimîne. Nuqteyek heye divê baş were zanîn, DYE ji sifirê împaratoriye ava nake. Kevneşopiya bi hezarsalan dewam dike. Neçar e dewam bike jî. Sîstema dewletên dunyayê bêyî împaratoriye nabin. Hebûna dewletên ji hev serbixwe feraziye ye. Di heqîqetê de nîne. Ya heyî, dewlet hewceyî hevdu ne. Di nav sîstemê de ji yê herî xurt heta yê herî qels hewceyî hevdu ne û hin ji wan jî dibin împaratorî. Di nav wan de yê herî sîstema xwe xurt wek împaratoriya mezin dibe xwedî gotin. Ev kevneşopî ye DYE ji împaratoriye dawî Sowyeta Rûsya û Îngilîstanê wergirtiye. Li ser cografyayeke berfireh bi sedan ziman, çand, avabûnên siyasî û aboriye di hewîne û bi gelek awayên berfireh û kûr serweriya xwe berfireh dike. Sermaya zêde û kara sîstemê ya kombûyî wê timî vê pêvajoyê dehf bide. Mêzîna karê bi berfirehbûn û belavbûnê re têkildar e. Wexta têkiliyên gelek hêzan xira bibin têkilî tengazar dibin. Ji ber pîvana “yê herî xurt” ev tengezarî rê li ber qutbekî – cemser – din venake. Ev li dijî mantiqê sîstemê ye.

Împaratoriya DYE û globalîzm, piştî salên 1990 di vê çarçoveyê de li mêzînekê digerin. “Kaosa sîstemê” ya kapîtalîzm dijî, dide xuyakirin ku krîzê bi awayên berê li dawiyê neyê hîştin. Ji lewra globalîzma demê wê di nav krîzê de derbas bibe. Hêmanên krîzê zêde dikin tevî ku ji berê ve mane, xuya ye wê şîdeta krîzê zêde bikin. Tevî hemû tedbîran, ji ber qanûna kar a hindik dibe, ji qirêjbûna hawîrdorê, ji ber bacan mesrefên zêde dibin, mesrefên ji ber kiryarên dewleta sosyal zêde dibin û muxalefeta demokratîk, wê rêjeya danaserhev a sermayê teng bibe. Cudabûna di navbera têgînên der ve û hundur de wê pir kêmtir bibe. Globalîzmê neçar bihêle ku mîna dewleteke bi tenê tevbigerê. Di qonaxê de wê sîstem û muttefîkên xwe têkiliyên xwe ji nû ve sererast bikin. Dewlet-netewên di qonaxa derketin û stewînê ya kapîtalîzmê de derketin û hindek taybetiyên wan ên serxwebûnê hebûn, êdî dibin asteng. Ji ber ku dibe hêza herî mezin û ji ber kareketera aborî ya globalîzmê êdî derdê netew-dewlet û netewparêziyê nakişîne.

Bi taybetî dewletên komar ên li ser rêya kevneşopiya şoreşa Franseyê, wê hê tengav bibin. Ewê li ber xwe bidin û bibin mîna muhafizekariyê. Çavkaniya nakokîya DYE û YE ev rastî ye. Demokrasî û komartiya Ewropayê di mijara serxwebûna kevin de çavnebar e. Dîsa kolonyalîzma xwe ya berê bi bîr dixîne. Ji bîr nake ku kapîtalîzm Kabeya wê ye. Lewra tengezariya di navbera DYE û YE de, ji dil e. Tevî ku Pasîfîk Çîn û Japonya wek sêyemîn qada kapîtalîzmê lê hêşîn bibe tê fikirîn û potansiyela wê hebe jî dikarin qismî serxwebûna xwe biparêzin. Yên di vê komê de cih digirin, di warê texlîtkirina yek û tîkel sîsteman de hosta ne. Welatên mîna Rûsya û Brezîlyayê jî wê qîma xwe bi serxwebûneke qismî bînin. Mantiqê hêzê yê sîstemê vê yekê ferz dike. Welatên mîna Tirkiyê di navberê de mane wê hê zêdetir tengav bibin.

Koma dewletên wek serserî û asî tîne bi navkirin û nakevin bin zevtûreptê jî wê bi hêza sîstemê ya eskerî, aborî û çandî bînin îmanê. Rojhilata Navîn ku li hemberî sîstemê dûrî helandinê ye, – kevneşopiya wê ya xurt a şaristaniyê, îslamiyet, pîrsgirêkên giran ên aboriye – helwesta wê bi temamî rewşeke asî îfade dike. “Komînîzma” dema şerê sar êdî cihê xwe ji “otorîterîzma kesk” ya Rojhilata Navîn re hiştiye. Avahiyên otorîter û muhafizekar ên di bin perdeya Îslamê de neçar in parçe bibin. Lobiya Cihû – qebîleya Îbranî – ya di hêza dunyayê de neçare xewna xwe ya hezarsalan Îsrailê û hesabên xwe bi cih bîne. Mantiqê sîstemê yê heyî êdî bi vî awayî nikare Rojhilata Navîn hilgire. Bi êrişên li dijî Bircên Cewî yê di 11 Îlona sala 2002an de ku tevîhev û komplowarî bû, pêvajoyeke nû ne tenê ji bo Rojhilata Navîn destpêkir, sîstem bi dînamîkên nû yê wê çarenûsa wê biguherîne re rûbirû hîşt. Di

dergûşa derketina şaristaniyê de kevin û nû rûbirû dibin, ya rastîn, ev rûbirûbûn bi suprîzên şeweyê nû yê şaristaniyê diyar bike, tijî ye.

### Li ŞUNA ENCAMÊ

Di dîrokê de zanyar û peyxember dibêjin, şerê herî mezin ê mirov bi nefsa xwe re dike. Zanyar Kalanos ku ji Hîndîstanê bi riza xwe tê cem Îskenderê Mezin beriya şahiyekê dixwaze xwe bişewitîne û tevî ku pir li ber didin ji çalakiya xwe nayê xwarê û li ser vê yekê Îskender weha dibêje; “Wî ji min mezintir gelek hevrikên xwe têkbirine.” Îskender di dîrokê de şervanê herî mezin e. Ew bi xwe jî dizane şervantiya zanyaran ji ya wî mezintir xwedî mane ye. Hz. Mûhammed jî şerê di navbera artêşan de wek cîhada suxra=şerê piçûk bi nav dike û şerê mirov bi xwe re jî dike, bi maneya şerê zêhniyetê wek cîhada ekber=şerê mezin bi nav dike. Hz. Mûhammed jî van gotinan di heman maneyê de bi kar tîne. Rexne lixwegirtineke rastîn a veguherîner û têkûz ji bo ferd tê maneya şerekî mezin. Rexne lixwegirtin şerek e, mirov li dijî kêmasî, şaşî û lawaziyên xwe dide meşandin. Eger em bi îfadeyeke ilmî bibêjin; mejiyê analîtîk hewl dide şopên ajoyî (xerîzeyê) yên mejiyê hisî li dawiyê bihêle û mejiyê hisî bîne ser rêya mejiyê analîtîk, rast destnîşan kiriye. Jixwe pêşketina mejî ya em behs dikin jî ev bi xwe ye. Cudahiya di navbera heywan û însên de jî bi pêşketina mejiyê analîtîk ê di şewazê zanyariyê de pêk tê.

B

Di dîrokê de zanyar û peyxember dibêjin, şerê herî mezin ê mirov bi nefsa xwe re dike. Zanyar Kalanos ku ji Hîndîstanê bi riza xwe tê cem Îskenderê Mezin beriya şahiyekê dixwaze xwe bişewitîne û tevî ku pir li ber didin ji çalakiya xwe nayê xwarê û li ser vê yekê Îskender weha dibêje; “Wî ji min mezintir gelek hevrikên xwe têkbirine.” Îskender di dîrokê de şervanê herî mezin e. Ew bi xwe jî dizane şervantiya zanyaran ji ya wî mezintir xwedî mane ye. Hz. Mûhammed jî şerê di navbera artêşan de wek cîhada suxra=şerê piçûk bi nav dike û şerê mirov bi xwe re jî dike, bi maneya şerê zêhniyetê wek cîhada ekber=şerê mezin bi nav dike. Hz. Mûhammed jî van gotinan di heman maneyê de bi kar tîne. Rexne lixwegirtineke rastîn a veguherîner û têkûz ji bo ferd tê maneya şerekî mezin. Rexne lixwegirtin şerek e, mirov li dijî kêmasî, şaşî û lawaziyên xwe dide meşandin. Eger em bi îfadeyeke ilmî bibêjin; mejiyê analîtîk hewl dide şopên ajoyî (xerîzeyê) yên mejiyê hisî li dawiyê bihêle û mejiyê hisî bîne ser rêya mejiyê analîtîk, rast destnîşan kiriye. Jixwe pêşketina mejî ya em behs dikin jî ev bi xwe ye. Cudahiya di navbera heywan û însên de jî bi pêşketina mejiyê analîtîk ê di şewazê zanyariyê de pêk tê.

Dema ku bi paradîgmaya nû li kirûyan tê nihêrtin, ferqeke mezin dîtin gengaz e. Hêza gotinê ku asta dirûşme û şematîkê derbas nekiriye, pir wenda kiriye, jiyanî pratîk ber bi jixweberiyê ve şemitiye û seknekî sekan û bêwate radixist holê. Hema di her nêrînekî cîhanê de veguherînên ku rê dane vekirin ji veguhertinan re, manendekî wê mijara gotinê ye. Gelek pêşketinên ku jîrekatiya berê wate nedidayê, mînanî bapeşkê bi ser cîhana min a ramanê de dibariyan. Di şûna vaca ziwa ku asta hesta wê ketiye ango pêş neketiye, diyalektîka di navbera gotin, wate û kirûyê de cîhaneke pir candar pêşkeş dikir. Hema hema hişekî keviran jî heye, pir hêdî be jî, ev hiş bi gor taybetmendiyên zagonê dimeşiya. Cewazî û girêdanên di navbeyna xweza û civakê de peroşmendiyeke mezin dida. Dîroka gerdûnê ku tê hizirkirin 20 mîlyar e, di mirov de çavdêrîkirin, di bingeh de îzafiyeta temênê 60-70 salane dadixist rastê. Di şûna ev cure dem jimertinan de, ya ku girîng e dema wateyê ye, çendî ku tu tê bigihîjî tu ewqas dijî, encamêkî wisa derxistin dibû gengaz. Bi vê paradîgmayê li kû derê û li kîjan kirûyê çi demê bê nihêrtin, dewlemendiyeke mezin a wateyê dianî. Mezinbûyîneke ku bi bergehên berê ve nayê berawirdkirin hildigirt. Êdî di navbera roja me ya îroyîn û dîrokê de, dîrok û dahatûyê de pêwendî avakirin rasteqînîr bû. Ji dîrokê bi qutbûnê re dê çi tiştek rast neyê pênasekirin û her wiha eşkere ye ku veguherîneke saxlemî neyê dîtin. Dîrok tenê ne awêneyeke zendeyî, ew rasteqîna ku em dijîn bi xwe ye. Bi safî dihate têgihîştin ku, kevnê bi

hêsanî redkirin, dê were wateya wendakirina rastînê, her tiştî ji dahatuyê re veşartin jî, dê were wateya rasteqîna ku tê jiyandin terkeseerê xeyalan kirinê. Di navbeyna doh-îro-dahatûyê de qonax û demeke pir dirêj ku nîn e, ger hebe jî nayê wateya guhertineke mezin, vê dîtin bêtir rasteqînî û li hember qasa ku tê jiyandin rêzdarîbûnê diçesand.

Guhertineke ramanê ya girîng jî, ku paradîgmayê jê re rê daye vekirin, xwe noqandina ûtopiyayên şaristanî û dewlet binavenda Ewropayê inandina azadiyê bila li virê bimîne, rêzdariya li hember xwe jî dida wendakirin. Gelek nîrxên ku tên jiyandin serûbin dibin, berevajî vaceke rastbûnê pêş diket. Hemû behremendiyên mirovî; ber bi tîgîn û doktrînen ku di bîngeh de ewropa demxeya xwe lê dixîne û dewlet jî dibe navenda rakêşê, ne pêşketin û qezenckirina azadiyê bû. Dihate wateya di serî de kevneşopiya civaka xwe piçûk dîtin û ji destpêkê pê ve ketina şûngeheke radestbûnê bû. Cewaziya şaristaniyan nedîtin, hêza puxteyî wendakirin, di şûna sentezê de ya ber bi dijbertî, ya jî ber bi mehkûmbûnê ve dibir. Li ser bîngehê paradîgmaya nû bi şaristaniya Ewropayê re li sentezê gerîn, qasî rakêşeya dewleta vebir, bi neketina berevajiyê wê, avakirina modelên aborî yên siyasî û civakî gengaz bû. Ji Ewropa û ji ramana dewlet binavendê qutbûn, weke ku ne dawiya her tiştî ye, rê vedikir ji pêvajoyeke afirandineriya nû re.

Dema ku em bi vî jîrêkatiyê li pîrsgirêkên siyasî û netewî yên dohi binêrin, derdikeve holê ka çiqas tengmayîn çêbûye. Tîgînen civakî yên mînanî dewletparêzî, netewayetî, şer, çîn û partî weke ku zêde ne rasteqînî ne, dihatê dîtin ku ji nêzîkatiyên giran ên dogmatîk re rê didane vekirin. Tîgîn, dihatê êxistin şûna jiyan û rastînê, lewra dikaribûne bibin metirsîdar. Di cîhana siyasî û pîrsgirêkên netewî de bêtir rasteqînîbûn gengaz e û dikaribû rêkên wê bêne peydakirin. Rastîn, ne ji reş û spîyê pêk tê, guhertina rengên bêdawî di xwe de diheband. Me, azweriyên xwe yên azadiya mezin ku dispartin amrazê şaristaniya bixwîn û tîgînen demagojîk, di encamê de em diketin rewşa li wan xiyane kirinê.

Azadî, bi qasî armancê paqîjiya amrazan jî pêwîst dike. Şaristaniya hiyerarşik û bîbingeh çînî, û pergala dewletê ber bi bikaranîna yên bindest û keda wan tê xwarin ve vekirin, çîlîrîn û tebeqeyeke nû ya serdest-kedxwar derdixîne rastê. Ji vemirandina dewletê re na, bêtir harbûyîne re rê vedike. Tîgînen weke dîktatoriya proletarya, sosyal dewlet û hwd. ku weke amrazên teretûre û xapandinê ne, ji pratîka wan welêtên ku hatine ezmûnekirin di radeyeke bes de derketine eşkeretiyê.

Nexwe partî û tevgeran bi armanca dewletê avakirin guncavbûna bi armancên min re bila li virê bimîne, berevajîbûna wê mijara gotinê bû. Min, qutbûna herî bîngehîn di vî rêgezê de dabû çêkirin. Dîsa li tîgînen weke netew, çîn, gel, demokrasî di nav pîvanên saxlem hatine pênasakirin de nihêrtin, diviyabû bibûya esasê vaca bîngehîn. Di halê dî de tîgînen razber ku hetanî “xwedê” diçin, mehkûmê wan bûyîn jênerewîn bû. Jîrêkatiya dogmatîk a mirovê Rojhilata Navîn ku bi van tîgînan ve bêtir barkirî ye, ew aniye halê meşendinerê pratîkeke kor ku qet ji afirandineriyê re rê venake. Ew şerên ku dawî li wan nayên ên ol, xanedan û etnîk ji nêzîkê ve pêwendîdariya xwe bi vî jîrêkatiyê ve heye. Di puxteyê de ev, veşartina zêde berhem û destdanîna nîrxê bû. A rast paradîgmaya nû bi siyasî, rêxistin û şewaza çalakiyê bi heman afirandineriyê pêşxistin bû. Rast teorî û bernameyê daxistina rastê ne bes e. Şertê xeta rêxistin û çalakiyên ku wan vala dernexîne bi hendazetiyeke mezin bijartinê jî heye.

Çareseriyên ku bêne peydakirin, pêwîst e li derveyê sîstema hegamonîk a kapîtalîzmê bin, nekevin rêveberiya dewleta wê, di bersivdayînen bi heman devê li dijî çîne çîn, li dijî zorê zor de peyda nebin û nekevin tîgînen dafîkî, bê pêşxistin. Pêşxistina çareseriyê li derveyê sîstema nayê wateya lêkirina dîwarên Berlîna nû. Ne wateya pevçûneke kor, ne jî dema ku hêza wê tîrî neke di navê de helandin. Di helwesta hember dewletê de jî; ya wê ji bo armancên xwe hilweşandin, ya jî ji bo biserdegirtina parçeyekî wê nayê armanckirin. Ji dewletê dûr sekinandin û dema ku merc guncav bûn, lihevkerînen demborî yên ku sînorên wan hatine pîvandîne zanîn, ji pêwîstekên jiyanî demokratîk in. Têkoşîna civakî ya 150 salên dawî û sosyalîzm ku rê vekirine ji encamên nehatine mafkirin re, ev yek ji nêzîkê ve pêwendîdar e

bi nêzîkatiya çewt ji pîrsgirêka dewletê re. Siyaseta derveyê dewletê; di çemka demokrasiyê de nûbûyînên girîng pêwîst dike. Demokrasî ku bi avabûna ji viyana çîn û koman qîm nake, têgihîştin bi peywirên mînanî birêvebirin û veguhertina hevsenga hêzên hegemonîk û yên keda wan tê xwarinê û di pratîkê de jî, bi şêwazeke milîtantî ya ku di temsîlê de cudahiye napejirîne, pêdivî nîşan dide.

Her ku rewayiyê pêş dixîne, qasî ahenga zagoniyê wê, zanîna têperandina dij-demokratîk jî girîngiyeke mezin hildigire. Demokrasî polîtîk sistemek e ku, hemû hêzên civakê pîrsgirêkên xwe tê de derdixînin holê û jê re li çareseriyê digerin, divê ev tim li pêş bê girtin. Di demokrasiyê de pîrsgirêkeke ku neyê çareserkirin nîn e. Lê bi şertê ku bi esasên felsefa bingeîn, rêpîvan û afirandîneriya wê ve girêdayî mayîn çêbibe û ev dê hêza çareseriyê derxîne holê. Pêwîst e baş bê zanîn ku, demokrasî çandeke ronakbîr a rîst pêwîst dike û bi azîneyên fersendkar û demagojîk neyê bikarînanandin. Di heman demê de, di demokrasiyê de pîrsgirêkên “tabû”yê nîn in. Heta pîrsgirêkên weke herî tabûyê tînin, jehrkuja wan demokrasî ye. Babeteke din ê girîng jî; em nikarin demokrasiyê weke amrazên çîn, netew, komên etnîk ango olî binirxînin. Rejîmekî siyasî ye ku, li hêzê nanihêre û her kom xwedî mafê raderbîrîna azad e. Ger di pênasîya demokrasiyê de lihevkerin neyê çêkirin, di hundirê welat, dewlet ango civakê de, bi azîneyên demokratîk ji pîrsgirêkan re çareserî peyda kirin weke zor e, dê nêvengê biçilvirîne û ji demagojiyekê re bihêle.

Parçeyê herî girîng yê veguherîna jîrekatîyê, di rejîma demokrasiyê de avakirina biryarmendiyê ye. Bêguman wekî din jî rejîmên çareseriyê hene. Şer û raperînan biwergir jî dikarin ji çareserkirina pîrsgirêkan re xizmeteke girîng çêbikin. Min vê yekê di raboriyê de ezmûne kir. Lê bi rastî jî ev azîne, ji rewîştî min ya herî dûr e. Gelşa ku mijara gotinê ye, ka dê bi hêzeke bêteşe ango bi hêza vac û têgihanê çêbibe ve pêwendîdar e. Bervajiyê ku tê hizirkirin, ê ku hêzê dide tevgera artêş û raperînan na, hêza demokrasiyê ya ku bi têgihanê ve barkirî ye. Ên ku vê hêzê diafirînin qezenckirina wan nayê astengkirin. Di dahûrandina dawî de ya ku rê vekirîye ji DYA’yê re ku weke raserî derkeve (di nav hêzên hegemonîk de) ew hêza zemîna demokratîk a ku ji berê maye bûye. Hêza bêteşe a Sovyetan ji ya DYA’yê ne kêmtir bû. Bêyî ku şer bike ku wenda kir, di vê yekê de kartêkerê bingeîn ji demokrasiyê qet nefêmkirin bû. Di cîhanê de, ji gelêk hêzên gel re ya ku dide wendakirin, di puxteyê de nepêşxistina demokrasiya xwe ye. Ez, di vê mijarê de, di nava tam safîbûn û biryarmendiyê de me. Ez dikarim destnîşan bikim ku, dema ez ber bi alozî û çareserîya kirûya Kurd ve araste bûm, şikdariya berê li paş hiştibûm û min xwe di nava binkeyeke bi xwe bawer de daye nûkirin û aniyê rewşa afirandîner.

Civak û dewletên Rojhilata Navîn bi awayekî rastîn gidîş û loda pîrsgirêkan e. Ji dîroka herî qedîm, pîrsgirêkên ketine serhevdu û hatine tepisandin, civak bê nefes hîştine. Rejîmên ji aliyê kapîtalîstan li ser serê wan hatine danîn ji bo çareseriyê bibînin, bi xwe bûne çavkaniya pîrsgirêkan. Ne bi xwe dikarin çareser bikin, ne jî dihêlin hêzên hundur û der ve çareseriyê pêk bînin. Kêmasiyeke pir mezin e, eger pîrsgirêk tenê wek Îslamê were bi navkirin. Li herêmê zêhniyet hene ji dînen yek xwedayî jî wêdetir kokên wan digihîjin serdema neolîtîkê. Gelek rastiyên civakî û sistem pêk hatine bi gotina netew nayên bi navkirin. Ne her eşîr, hema bibêje her malbat mîna dewletekê xwedî pîrsgirêkên tevlîhev e. Newala di navbera mîr û jin de dîsa bi qasî newala di navbera dewlet û civakê de mezin e û ji hev re xerîb ketine. Mîna di efsaneyê de li bînya Qûleya Babîlan kaoseke kor, kerr û lalan ên ji hevdu fêr nakin heye. Fena ku efsane dîsa li heman cihê, xwe bi ruh dibe. Li derdora hêza heftê welatî hewl didin. Lê alozî û tevlîhevî her roja diçe mezintir dibe. Şerê Cihû û Ereban ê ji serdema Fîrewnan ve mayî hînê jî bi heman lezê dewam dike. Operasyonên ji dema qralên Sumeran li dijî Kurtîyan (Kurdan) hînê bi heman dijiwariyê dewam dikin.

Wê wextê divê em bersivên zelal bidin vê pîrsê; li Rojhilata Navîn pîrsgirêk çawa digihîjin vê rewşê?

Civaka Rojhilata Navîn, hucreya kok a civakan e. Hêza xwe jî ji vê taybetiyê werdigire. Teoriya hucreyên kok ji bo civakan jî dibe. Sîstema kapîtalîst ji çanda parzemîna Emerîkayê heta Pasîfîk-Avûstralya, ji wir jî heta Hînd, Çîn û Japonyayê; ji Efrîkayê heta Rûsya-Başûrê Sibîrya belav dibe. Mîna ku di şerê şaristanî û çandan de bi ser ketibe. Lê belê li Rojhilata Navîn ji salên 1800 ve gelek hewldanên xwe bûn û hînê jî nekariye sîstemê zevt bike. Belkî jî pîrsgirêkên mezin ên di şerên cîhanê de nehatine dîtin diqewimin, rewşên ji şerên asîmetrîk wêdetir jî hene. Eşkere ye, sedemê tengavbûna wan ji awayê hûnandina civakê ye. Qraliyet û feodalîzma şoreşa Fransî çareser kir û feodalîzm û Çartiya şoreşa Rûsyayê çareser kir mîna hevdu ne, bi avahiyên jor re mijûl bûn, ti têkiliya wan bi hûnandina civakî re nîne. Dîsa jî teşxîskirin û çareserkirina wan a van avahiyan pir bi zehmetî dibe. Jixwe ev şoreşên behsa wan tê kirin li avahiyên jor qewimîne û nekarîne xwe xilas bikin ku di asta herî nizim de bi kapîtalîzmê re negihîjin hevdu. Li ser civak û avahiyên jor ên Rojhilata Navîn jî modelên ferz kirine, bihêlin pîrsgirêkan çareser bikin, hînê kûrtir û girantir kirine. Di dawiyê de divê mirov şerê şaristaniyan baş fêm bike. Ya rastîn, çî ye ku şaristaniya Rojhilata Navîn ev çend têkoşer û di warê çareseriyê de neçar dihêle? Çima li deverên dunyayê yên tene zanîn bi destwerdana li şaristaniyan çareserî pêk tên, lê çima li şaristaniya Rojhilata Navîn heman rêbazên çareseriyê bi ser nakevin?

Bersiva pîrsê di rastiya şaristaniya dayik û makeyê de radizê. Çawa ku dayik xwe naşibîne zarokê xwe û zarok neçar e li diya xwe biçe, ew jî erdên jê bûne nikarin bişibînin xwe; bi hin aliyan be jî neçar e ew bişibin şaristaniya dayik. Eger em dîsa li mînaka hucreya kok vegerin, em dikarin hemû rengên genetîk ê van hucreyên ji hucreya kok zêde bûne bibînin. Lê mirov nikare hemû rengên genetîk ên hucreya kok di hucreyên jê zêdebûyî de bibîne. Bêguman, eger mirov rastiyan civakî zêde bi rastiyan biyolojîk re rûbirû û qiyas bike, dikare mirov bibe şaşî û çewtiyên mezin. Lê dîsa jî ji bo mirov hin meylan rast bibîne rêbazeke pêşî veke. Diyar e, divê şaristaniya sîstema kapîtalîst hînê bi awayekî kûr û xweser nêzî şaristaniya Rojhilata Navîn bibe.

Em wexta xwe li analîzkirina şaristaniya Rojhilata Navîn rakişînin, divê beriya her tiştî em li ser rengê avabûna zêhniyetê rawestin. Sê dînen mezin ên yek xwedayî di derketin û bi cihbûna zêhniyeta herêmê de xwediyê roleke bingeîn in. Di vî warî de gelek dabaş û mijarên bingeîn hene ji bo sosyolojiya dîn çareser bike. Ev hewldan û xebat divê bi wêje û şaxên dîn ên hunerê berçav bibe. Eger em nîrxên serdema neolîtîk ên li herêmê ku hînê jî bi bandor in ji hev nekin, di destnîşankirina nexşa rê de wê kêmasiyên mezin bibin. Ji aliyê din ve, li herêmê malbat, qebîle û mezheb ku wek malikên piçûk li bin qewm û dînen bi îqtîdarê re bûne yek, hebûna xwe dewam dikin. Qalibên zêhniyetê yên kapîtalîzmê li herêmê rê li ber wan vekirine, kengî bişikên wê manîdar bibin. Pêwîst e em li koka qalibên zêhniyetê di destpêka dîrokê de û heta beriya wê di serdema pir xwedeyan de, li cîhana mîtolojiyan, bi taybetî jî di mîtolojiya Sumeran de bigerin, naxwe zehmet e, mirov karibe zêhniyetên di nav hev de hatine hûnandin, fêm bike. Di rastiya îro ya Rojhilata Navîn de gotin û pratîk, têgîn û rastî, xeyal û heqîqet, dîn û jiyan, zanist û îdeolojî, felsefe û dîn, exlaq û qanûn zêde tevlihev in, di nav hev de ne, xirabûyî û pûç in. Hema bêje hemû qalibên zêhniyetê yên mirovatiyê naskirine, tevî qirêjiya rê li ber vekirine, mîna gidîş û loda pîrsgirêkan radiwestin. Çi zimanê kevin û çî jî zimanên nû, rewşa muhafizekar a zêhniyetan baş îfade dikin. Di van sedsalên dawiyê de li ser têgînên welat, netew, dewlet û hwd. korfêmî, nezanî û xeşîmiyeke mezin heye. Di navbera hêmanên zêhniyeta hemdem û hêmanên zêhniyeta serdema navîn û arkaîk de zewaca herî bi şaîbe û qusûr pêk tê. Eger avahiyên zêhniyetê yên Rojhilata Navîn neyên bombekirin û di şûnê de bombebaranê li ser avahiyên fîzîkî – polîtîk, civakî, huqûqî, aborî – were kirin, wê mîna di roja me ya îro de ku em dibînin, di encamê de zêhniyeteke fermî yan jî ne fermî rê li ber teror, komkujî û kiryarên bi êş vebike.

Li Rojhilata Navîn avabûyîna îqtîdarê li gorî deverên din ên cîhanê cudatîyên xwe yên girîng hene. Rastiya îqtîdar û şer jî ji hûnandina zêhniyetê kêmtir tevlihev nînin. Tevî ku şer û

îqtîdar ji saziyên herî kevin ên herêmê ne, di navbera wan û jiyana aborî-civakî de qutbûneke mezin û paradoks bi cih bûye. Têkiliyên di navbera wan de ji hûrik heta mezin, ji nermik heta hişk, li her cure demagojî û zordestiyê vekirî ne. Rasyonalîte kara herî hindik e, maneyê dibîne. Şer û îqtîdar di sosyolojiyê de ji çareserbûnê dûr in, mîna di nav şaxên dînî, etnîk, aborî, çînî û siyasî de hatibin bi sînorkirin. Eger şer û îqtîdara ku ji têngîneke xwedayê mucered heta derbeke cobê hişk îfadeyên xwe hatibin daxistin, rast neyên analîzkirin, mirov nikare dîmenekî rastîn ê Rojhilata Navîn bi dest bixe.

Saziyên civakî û bi taybetî rastiya malbatê herî kêmtir bi qasî têngîna îqtîdarê tevlîhev e. Mêr û jinên Rojhilata Navîn ew çend tevlîhev in divê bi awayekî xweser werin analîzkirin. Eger analîzeke malbatê, jinê û mîrê serwer bi qalibên giştî yên sosyolojîk bêne kirin wê gelek bi kêmasî bibe. Aliyên herî hişk û tarî yên rastiya siyasî, îdeolojîk û exlaqî bi jin û mîr tene nîşandan. Nakokiyên di nava malbatê de ji yên di nava dewletê de kêmtir nîn in. Malbat ji saziyeke civakî wêdetir maneya wê heye, mîna “qulika tarî” ya civakan be. Em wexta mijara jinê digirin bin hûrbînê, gengaz dibe ku em drama hemû mirovatiyê bixwînin û bibînin.

Sazîbûna dewlet û hiyarerşiyê, yek ji rastiya civakê ya herî zêde zehmete analîza wê bê kirin. Ji bo tesîr li çanda Rojhilata Navîn bê kirin, divê zimanê çanda siyasî rast were çareserkirin. Bi mezinbûna dewlet û hiyarerşiyê re xanedantî, dîn, malbat û têkiliyên eşîrê yên tene hûnandin mîna ku sîstema civakî derdixîne derveyî zeman û mekan. Vegotina mîtolojîk û dînî tevî vegotina çînî û etnîk dirûvê rastiya bûyeran hê jî belek û rengareng dike.

Herêma ji qonaxa neolîtîk a civaka komîn a seretayî re bûye navend, hê jî hafiza civakî ya kûr a vê serdemê dijî. Ji aliyê maddî ve jî reng û avahiyên neolîtîk hebûna xwe dewam dikin. Gundîtî heta doh jî çî cudahiya wê ji navendên neolîtîk nebû. Sîstemên koledar û feodal jî nîrxên çanda bi kok ên herêmê ne. Çanda Rojava ya li van çandan zêde bû, tenê rola cîlayê pêk anî. Ji lewra mirov li cîlayê binere û analîzên civakî bike, wê mirov gelek were xapandin.

Navekî din ê sîstema bavikanî hiyarerşî hema bêje çavîyê civakê yê neçizirîbe û danewerivîbe nîne. Belkî ji beriya dewletê bi hezarsalan hiyarerşiyê civak bi rê ve bir. Hêza bavikîyê li ti devera cîhanê qasî li Rojhilata Navîn xwe ba nedaye û nefes li jiyane neçikandiye. Hê jî li ser nîrxên dijîn, wek kesayeta mîr û jin, çanda etnîk, malbat û têngîştina namûsê hêza bavikîyê diyarker e. Bajarên diviyabû çanda dijber biafiranda, şopên kûr ên jiyana çolter yanî bavikîyê hê jî li ser xwe hildigire. Di nav okyanûsa çolter û reşahiyê de mîna giravokan dimînin.

Dewlet li ser çanda hezar salan a bavikanî mezin dibe. Di pêkhatina wê de ji hêmanên çînî zêdetir, komên bavikanî yên xurtbûyî roleke bingeîn dilîzin. Di nav van koman de jî herî zêde figurê rûsipiyê zana derdikeve pêş. Pîrê xwedî tecrûbe yê qebîleyê belkî jî wek zanayekî otorîteya herî kevin e. Bi ihtimaleke pir mezin, piştî dayika zana û aqilmend a di şoreşa cotkariyê de rol lîst, rûsipiyê zana yê xwedî tecrûbe gav bi gav pêşket mîna şêx-şaman-peyxember statuyeke civakî bi dest xist. Di civakê de bi pêşketina çînayetiye re ji bavikanî ber bi saziya dewletê ve pêşketin dibe û zana wê wextê tevî muttefîkên pê re xwe digihîne xanedaniyê û qraliyeta xwe dispêrê.

Bi ihtimaleke mezin, ji şaman, rahîb, ji ciwanên nêçîrvan mufrezeyên eskerî pêk hatine û xwe gîhandin meqamekî hînê jor. Rahîb îdeolojiya meqamê nû hûnand û mufrezeya eskerî jî her ku çû bû artêş. Ji bo herêmê, modelên bi vî rengî yên dewletê hînê rastir xuya dikin. Ti delîl di dest de nîne, berê li vê herêmê hebûna artêşê amade ya koleyan nîşan bide. Koletî piştî ku saziya dewletê xurt dibe, pêş dikeve. Em di minakên Sumer û Misrê de dibînin ku demeke dirêj berê rahîb û qebîle bi bandor in. Kolekirina mirovan bi hêsayî nebûye, bi têkoşînen pir dijwar di zikhev de hatiye meşandin. Di çanda Rojhilata Navîn de pêvajoya divê herî zêde were çareserkirin û şopandin, hînkirina civakê ya koletiyê ye. Wek îdeolojiya rahîbên Sumer û Misrê girîngiya mîtolojiyê ji rola wê ya di dewletbûnê de tê. Çawa ku kapîtalîzmê têkoşîna ji bo îdeolojiyên netewparêz û lîberalîzmê meşandiye û forma dewleta kapîtalîst derxistiye holê, vegotina mîtolojîk jî forma koletiya serdema seretayî afirandiye.

Eger hêza rewakirinê ya vegotina mîtolojîk li ser civakê nebûya, belkî ew xanedaniyên xwedê-qral pêk nehatana. Pêk bihatana jî belkî ew çend mayînde û bi kok nebûna.

Gotinên Nemrûd û Fîrewn di çanda Rojhilata Navîn de tam jî xwedê-qralan îfade dikin. Qral-xwedê afirandineke Rojhilata Navîn e. Ji şexsekî wêdetir çandek e, saziyek e. Hemû endamên din ên civakê li hemberî qral-xwedê mîna moriyên erzaq dibin, radiwestin. Cudahiya di navbera qral-xwedayan û rûyê din ê civakê de mezin dibe û berovajî dibe, di dawiyê de du nîfş derdikevin holê; nîfşên namirin ên qral-xwedayan û nîfşên dimirin ên mirovan. Qabîleyet an jî qurnaziya mîtolojîk pir bi nazikî hewl daye tebeqeya jor a dewletê rêve dibe, ji mirovan nehesibîne. Wek sazî jiyana dewamî ya serdar û serdestên dewletê, yeqîn dikim ku di afirandina sîfê “bêmiriniyê” de roleke diyarker listiye. Têgîna bêmiriniyê ya di ramana xwedê de eşkere ye, ji saziya dewletê ya domdar tê. Beriya dewletbûnê ji bo qralan jî mirin tê fikirîn. Di serdema neolîtîk û îfadeyên temsîlî de ji bo xwedayan her sal rojên taybet ên bûyîn û mirinê hene. Bi destanên belavbûyî û îbadetan, merasîmên pîrozbahî û şînê pêk dihatin. Çi wextê saziya dewletê domdar bû, – şexis demborî, dewlet mayîn de – wê wextê jî xweda bê mirin bûn. Di vir de cihêwazkirina xanedan û nîfşên qral-xwedayan roleke girîng dide. Ji mirovan nayên hesibandin û bê mirin in. Ev yek wan bi hêzeke awarte mezin dike û cihêwaz dike. Piştî ku çîna dewletdar kirin nîfşekî xwedayên bê mirin, ji mirovên din re jî – hemû mirovên din ên civakê – tenê ebdîyet û stûxwarkirina ji xwedayan re ma.

Ev ebdîyet ji koletiya hewcedarî ya di dema Roma û Grek de hat dîtin, pir cuda ye. Mîna di navbera hewcebûna bi efendî û xwedê de cudabûneke hebe. Di girêdana bi xwedê de tîkiliyeke xurt û yekpare ya bawerî û îbadetê heye. Di kevneşopiya rahîban de girêdana bi dewletê di şexsê qral-xwedayan de ew çend bi hostayî tê kirin ku artêşa kole-ebdan mîna moriya piçûk dibin, bar hildigirin û xizmetê dikin. Di mîtolojiya Sumeran de mîna mirov ji gûyê xwedayan an jî gavek li pêş, ji axê (heriyê) hatibe afirandin tê nîşandan. Xweda mirov bi awayekî hûrûkûr diafirînin heta roja me ya îro tê. Jin bi qasî ku ji xwedayan neyê afirandin hatiye ji bîrkin. Payeyek ji bo wê hatiye destnîşankirin ew jî; ji parsûyê zilam tê afirandin. Ev vegotin girîng in, ji bo di derketina tebeqeya seretayî ya dewletê de nîzama mezin a îdeolojîk nîşan bide. Li ser parçekirina mirovan ew çend rawestiyan e; çendîn nîfş derbasbûne jî piraniya civakê ne tenê xwedayetiya tebeqa dewletê erê dike, her wisa jê re îbadet dike û xebata herî zêde mîna fermaneke îlahî fêhm dike. Kûrahiya îdeolojiyê ev çend pêş dikeve. Ya rastîn, sazîbûneke ku bingehe wê zordestî û derew e, mezin dikin, mirovan li ber ditewînin û rewşeke metafîzîk û mucered fetîş – tiştê jê re perestîne – dikin.

Ev şaristaniya ku çavkaniya wê Rojhilata Navîn e, taybetiyên wê pêl bi pêl li dunyayê belav dibin. Nemaze taybetiyên neolîtîk ên hêja û dewlemend ên ji çanda herêmê ditepisîne û bi afirandina mîtolojiyê ku karibe ji her bawerî û ramana paşverû re bibe zemîn di heman cihokan re di serî de li civakên herêmê, li piraniya civakên pêşketî belav dike. Ev tesîreke wer xurt e; bi nûnerê herî dawî û mezin ê felsefeya îdealîst Hegelî dide gotin ku “Dewlet bi gewdebûna xwedê ye.” Ev tesîr hê jî dewam dike. Gelek gotinên rojane yên derbarê ebdîyet û pîrozbûna dewletê de, çavkaniya wan ev sîstema kevin a ebdîyetê ye.

Di derbasbûna ji îdeolojiya dewletê ya koka wê mîtolojîk ber bi îdeolojiya dîn a yek xwedayî de ku xwe dispêre têgîna dewletê, guhertineke girîng heye. Nakokiya sereke ya sembolîk a Xirîstîyanîyê bi Romyayê re ev e; dibêje împarator nabe xweda û Hz. Îsa-Mesîh kurê xwedê ye. Di cewherê xwe de ev vegotin ji bo hemû dînan dikare were qebûlkin. Sedema hebûna peyxembertiyê ew e ku xwedê-qral tene redkirin û peyxemberan mîna qasidê xwedê didin qebûlkin. Ji îdeolojiya qral-xwedayan veqetîneke xurt û bingehin dibe. Em wexta dîtina xwedayî ya cîhanê ku di serdema seretayî û navîn de li ser zêhniyeta civakê serdest e, li ber çav bigirin, di warê zêhniyeta civakî de şoreşek qewimiye. Bi awayekî berçav revek ji kulta Fîrewn û Nemrûd yanî ji dewletê heye. Bi gotineke din hîcret e. Di serî de Hz. Îbrahîm, Mûsa, Îsa û Hz. Mûhamed di pratîka peyxemberiyê de heman meyil xuya dike. Ev çalakîyên bi qasî aliyê wan ê civakî divê aliyê wan ê siyasî were dîtin û mîna şoreşên ciddî

yên wan deman werin qebûlkin. Slogana wan a bingeîn a îdelolojîk weha ye; “mirov nabin xweda, lê dikarin bibin qasidê wî.” Em hinekî din berçav bikin, divê çanda xweda-qralan were nermkirin û divê herî kêr bi beşekî civaka xwe re li hev werin. Bi vê yekê dixwazin kesekî despot – ê çî dixwaze dike – ê ji xwe re dibêje qral, dixwazin kiryarên wî bi sînor bikin.

Despotekî di qral-xwedêbûnê de israr dike lihevkin li aliyekî, naxwaze dengê ebdê xwe jî bibihîse. Çîroka Hz. Eyûp di vî warî de gelekî balkêş û hînker e. Em wexta beşê Hz. Eyûp di Pirtûka Pîroz de hûrûkûr şîrove dikin, bi kurtî û cewherî îfadeya wê ev e; wek tê zanîn Hz. Eyûp her tiştê xwe wenda kiriye, di nav êş û keserên giran de li quncikekê – yan jî zîndanê – dinale û kurm ketine bedena wî. Xwedê-qral – yanî Nemrûdê li Êrfayê – nikare bifikire çima ebdên wî êşê dikişînin. Li gorî xwedê-qral ebdên wî mukelef in ku bê deng û hîç êşê nekişînin, jê re xizmetê bikin. Êş kişandin bi xwe jî guneh e. Di vê rewşê de çalakiya herî mezin a Hz. Eyûp ew e ku êşa xwe bi xwedê-qral – yanî dewletê – dide qebûlkin. Yanî xwedê-qral yekem car fêr dike ku ebdekî wê êşê dikişîne. Ev “fêrkin” bi xwe şoreş e. Ya rastîn di şexsê Eyûp de xizanî û êşa gel dikişîne, tê simbolîzekirin.

Wexta qebrên xweda-qralên Misir û Sumeran hatin vekirin, li cendek û termê hezaran mirovî rast hatin. Piraniya terman jî yên jina ne. Mirov dikare fêr bike ku wexta qral dimire hemû berdestiyên wî jî pê re tene veşartin û defînkirin. Li gorî têngihîştina qraliyeta wê demê, canekî berdestiyên qral nîn e. Çawa bi mirina qral re dest û lingên wî dimirin, berdestiyên wî jî wisa ne; bi mirina qral re berdestî jî dimirin, an jî wer tene hesibandin. Bi giştî di rejîmên mutlaqiyet û yên mîna wê totalîter de, monarkên li serî û yên li pey wan, wek goşt û neynûkên bedenekî – yan jî mûyên bedena wî – tene hesibandin. Jiyanekê wan a cuda nayê qebûlkin. Ev rêzik û pîvan hatibe nermkirin jî ev “rêzikeke zêrîne” dewlet ji welatîyên xwe dixwazin. Têngihîştina xwedê-qraliyet-ebd di cewherê xwe de hîç neguheriyê û heta roja me ya îro hatiye. Lê hindek be jî di şaristaniya Rojava de guhertinek pêk hatiye.

Şoreşa Eyûp nîşan dide ku mirov êdî dikarin êş û keserên xwe bînin ziman û hewl bidin serê xwe rakin. Pîrozbûna wî jî ji vê tê. Divê mirov piçûk nebûne. Belkî jî di dîrokê de mirov yekem car nerazîbûna xwe li dijî dewletê tînin ziman. Bi vî awayî jî dibe yekemîn şoreş. Her çend em nizanibin dewlet çiqas nerm bûye jî kulta peyxembertiyê ya mîna lodekê BZ di salên 1000 de mezin dibe, di şexsê Hz. Dawûd û Hz. Silêman de dewletên xwe yên yekemîn ava dikin. Dewlet avakirina Hz. Dawûd gelek balkêş e. Çî seyr û ecêb e, wexta Dawûd dewletê ava dike di rola Filistinîyên îro de ye. Li dijî begtiyên herêmê şer dike û bi vî awayî begtiya xwe dadimezirîne. Di pêvajoyekê de ku gelek dişibe îro, xwedê û qral êdî ji hev dibin. Her du jî du hebûnên cuda ne. Her çend ji qral re tê gotin siya xwedê jî, ya rastîn qraliyeta nû mezin dibe, bi fîgur û têngîneke mucered bi xwedê tê îfadekirin.

Di dînen yek xwedayî de divê mirov mijara “Zîlûllah-siya xwedê” baş fêr bike. Guhertina di hêza dewletê de pir girîng e. Lê divê ji bala mirov nereve, di cewher de guhertin nîne. Qraliyet çendîn ber bi ezmanan ve diçe û tê bilindkirin, dikare fermanên xeternak bibarîne. Wek fîgurekî xuya nake û li ber çavên ebdê xwe wendabûyî, çî bixwaze dikare bi awayekî qurnaz û fisekî bike. Dikare bibêje, em li hemberî sultanê ku siya wî heye, tenê xwedê berpirsiyar in û bi vê yekê hînê jî bêberpirsiyar bibe. Nuqteyê divê ji bala mirov neçe ev e; di navbera derketina xwedê ya ezmên û wek sazî muceredbûna dewletê de têngiliyêke zêde heye. Çendîn dewlet wek saziyêke mucered – ji kesan serbixwe – hebûna wê pêk tê, wek nîşaneyê wê ya îdeolojîk têngihîştina xwedê hînê mucered dibe.

Ev têngihîştina bi Hz. Îbrahîm û Hz. Mûsa dibe kevneşopî, li cem Hz. Mûhammed hema bêje feraziya teorîk a bingeîn e, di Quranê de serdest e. Ya Hz. Mûhammed li Ellahê mezin zêde kir ev in; yekîtiya xwedê, nayê dîtin, lê ew dikare her derê bibîne, cihê negihîjê nîne; hem rehman e, hem jî ceza dike; ti car şirîkan qebûl nake û hwd. bi 99 sîfetan bi sîleh kir û gîhand kemalê. Di vir de nuqteya bala me dikişîne, saziya dewletê pir zêde mucered dibe. Çiqas dibe sazî, ew çend jî xwedayetiya mucered pêk tê. Peyxemberên beriya Hz. Îsa û Hz. Mûhammed zêdetir di şertên civaka koledar de rola muxalefetê meşandin û pir hindik karîbûn

sîstema xwe ya siyasî damezrîn. Lê her du peyxemberên dawî ji derketina dewleta feodal re zemîn amade kirin. Ya rastîn, têkoşîna wan a mezin li gorî armancên wan nebe jî bi lihevkarîneke berfireh li ser hîmê saziya dewleta feodal rûdin. Dînen yek xwedayî li gorî çîna navîn e, ku pir berfireh bûye. Dînen xweda-qralan li gorî derketina dewleta koledar û sîstema bavikanî ne; xwedayetîya şexsî û pir xwedatî jî li gorî şertên neolîtîk ên qebîleyan û li gorî şertên çînen jêr bû.

Divê mirov ti car ji aqilê xwe dernexîne ku xwedayetî, nasnameya civaka pêş dikeve û îradeya kollektîf a mucered îfade dike. Eger wisa be, em dikarin têkiliya di navbera civak, siyasî û îlahiyatê de baş fêhm bikin. Dewleta Rojhilata Navîn a di serdema navîn de çîna navîn jî digire nav xwe, di karektera wê ya despotîk de guhertinên ciddî tîne dîtin. Navê qralê nû sultan e, îqtîdar bi şexsê tîmînsîkirin. Ji bilî xwedê ti îradeyeke din nîne sultan girê bide. Çîna îlmîye ya fermanên xwedê şîrove dike, jixwe kategoriyeke ji kapîkulu ne. (Kapîkulu – ebdê ber derî – ; di Osmaniyan de artêşa yekser bi sultan ve) Ji bilî îradeya sultan tiştekî din wan temsîl nake. Civaka jor a dewletê, wek tîgîhîştin û exlaq li ser piraniya civakê xwe ferz dike. Dewleta li ser bajêr bi hukm e, li çolter û reşahîyê jî belav dibe. Dewleta serdema navîn hem di Îslamîyetê de, hem jî di Xirîstîyanîyê de dema xwe ya herî xurt jiya. Împaratoriyeke Bîzans û Sasanî ku şeweyên rîziyayî yê dawî yê koledariya serdema seretayî bûn, PZ di sedsala 6. û 7. de dikevin pêvajoyeke şemîtinê ber bi feodalîzmê. Dewleta Îslamê belkî jî yek ji wan dewletan e ku gavên herî hişk û radîkal bi dewleta feodalîzmê dan avêtin. Mirov dikare wek qonaxeke nû di çanda Rojhilata Navîn de binirxîne. Dewleta Erebi-Îslamê temsîla xwe ya herî xurt di demên Emewî, Ebbasî û Selçûkiyên Tirk de dît. Ji rojhilat bi êrişên Moxolan û ji Rojava bi êrişên Xaçperestan bi giranî hêza wê dişkê. Piştî ku di salên 1250 de xanedaniya Eyûbiyan belav dibe dikeve qonaxa rawestîne. Eger mirov Osmaniyan dewleteke nîv-Bîzans û nîv-Îslam bibîne rastir e. Taybetiyên feodal ên her du dewletan jî di Osmaniyan de gihîştine hevdu. Her du dewletan jî şeweyê herî tund ê despotîzmê pêk anîne. Her çend hewl dane pêşî li civaka feodal bigirin jî wek xwîneke teze bi Osmaniyan di çarçoveya lihevkarîneke berfireh de mîna dewleta dawî ya Rojhilata Navîn dema xwe tijî dîkin.

Li Çîn, Hînd û Ewropayê jî heman pêvajoyên dewleta feodal hene û ji demokrasîyê re xerîb in. Di vî serdemê de slogana gelan ev e; “Li vî dunyayê bextewerîya mezin, jiyanêke dûrî dewletê ye.” Tevî ku dîr pir hewl daye dewlet û civakê li hev bîne jî xerîbketina her du aliyan li beramberî hevdu dewam kiriye. Etnîsîte û mezhebên ji rê derketî – li dijî fermiyetê – bûne xwedîyê helwesta demokratîk û komîn. Ji bo vî yekê jî hemû zor û zehmetî li ber çav girtine, li çîyan, çolan, perestgehan û li dergahan hebûna xwe dewam kirine. Asîtî û serhildêriya li dijî dewletê, xweserî van civakan e û li cem wan berxwedan wek şewazekî jîyanê heye.

Em dema hewl didin dewleta li Rojhilata Navîn tarîf bikin hedefa me ew e ku em rohnîyê li îro bigirin. Di şaristaniya Rojava de tevî ku koka dewletê bi Rojhilata Navîn e jî di nav pêvajoyê de xwe vedîqetîne. Veqetîna bi dewletên dema Atîna û Spartayê destpêkir, bi Helenîzmê xwe gîhand Romayê. Îdeaya wê ya xweda-qralîyê gelekî qelsbûyî xwe dewam dike. Piştî ku Konstantînê Xirîstîyanî qebûl kir, ev veqetîn diseride û temam dibe. Îdiaya dewleta hezarsalan a xwedê, dewama çîroka mehşerê ya Rojhilata Navîn e. Li gorî forma Rojhilata Navîn ev hîne dunyewîtir e. Pîrozbûna dewletê baş nehatiye kûrîkirin. Li dijî dewletê koçberîya qewman û derbêrî dijwar ên li Romayê didin împaratoriyeke hildiweşîn. Her weha împaratorî hurmeta xwe jî bi temamî ji dest dide. Qewmên Cermen ên dewletê hîne kêr nas dîkin, ji bo rûyê dewletê yê dunyewî derkeve holê keda wan mezin e. Dewleta ji împaratoriya Romayê werdigirin, her çend dixwazin di serdema navîn de bi navê împaratoriya pîroz a Roma-Cermen ji nû ve geş bikin jî bi giranî wê ji zirxên monarşîk ên qralan û xwedayetîyê dîkin. Çendîn rastiya dewletê tîmînsîkirin, gel û netew di warê demokratîk û netewî de saziyên xwe pêk tînin. Şoreşên Îngilîz, Emerîka û Fransî taybetîya laîsîzm li

dewletê bi xurtî ferz dikin. Sînorên bi Destûrê tîn danîn, dewleta despotîk li nav zewiyê dîrokê vedişêre û dihele.

Li Rojhilata Navîn di kevneşopiya dewletê de guhertinên bi vî rengî nabin, berovajî hîne muhafizekar dibe û paşve dikeve. Dewletên Îran û Osmaniyan li dijî dewletên Rojava bi parastinên xwe yê dawî hewl didin hebûna xwe hinekî din dewam bikin. Wexta dewleta Rojhilata Navîn belav dibe, mêtîngerîya dewleta Rojava dîr e ku li herêmê bi cih bibe. Sedsalên 19. û 20. ji bo Rojhilata Navîn demên krîzê îfade dikin. Saziyên siyasî yê di van sedsalan de pêk tînin ku em dikarin wek mêtîngerîyên nû û nîv-mêtîngerî bi nav bikin, ji deverên dunyayê yê din taybetiyên wan ên cuda hene. Tarîfên kurt ên dîrokê van cudahiyan eşkere dikin. Nexasma têkiliya di navbera dewlet û civakê de bi dijwarî li dijî guhertinê radiwestiya û vê yekê jî derfet nedida derketina ji krîzê di demeke kurt de bibe. Ne şert hene formên dewleta kapîtalîst bimehîne, ne jî kevneşopiya wê zû belav dibe. Kevneşopiya civakî xwedî dînamîkên afirîner nîne ku karibe bersivê bide her du pêşketinan. Ya rastîn, hêza kevneşopiyê di bingehe civakî de mîna ji serdema neolîtîk ketibe bin erdê, bi hêsayî bi ser xwe ve nayê. Hewldanên tebeqeya jor ku ji hevkarîyê wêdetir naçin, ne dikarin civakê çareser bikin, ne jî dikarin bibin malê civakê. Ji bo bikeve rêya pêşketinê ya şewazê Rojava ne şeweyekî Emerîkî, ne jî şeweyekî pêşketinê mîna Pasîfîk Japonayê pêk tê.

Di vir de asteng, ne tenê qalibên Îslamî ne. Bi awayekî yekpare hemû nîrxên şaristaniyê li ber xwe didin. Ji nîrxên civaka neolîtîk bigirin, nîrxên koledariya Sumer û Misir, ji nîrxên Îslamê bigirin heta nîrxên dewlemend ên etnîk, germoleyek hukum dike. Şaristaniya Rojhilata Navîn ji bo veguherînê bi hêsayî tamandin û qelemkirinê qebûl nake; hinekî jî mîna dareke pîrbûyî ye, tamandinê ranake. Ji bo ya nû yan divê tu ya kevin bi tevahî bi qelibînî yan jî divê tu şeweyekî nû yê tamandinê bibîn. Her du jî nabin. Ceribandina yekemîn a tamandinê di salên 1900 de Jontirk û Kemalîstên Tirkîyê xwestin bikin. Mîna sosyalîzma rêl çawa nebû, tamandina Rojava ya di sosa netewparêziyê de baş hatiye kirin, tevî ku 80 sal di ser re derbas bûye cihê xwe negirtiye. Şahitiyên Îran û Afganistanê tevî ku rûyekî modernîst bi xwe ve kirin jî nekarîn xwe ji hilweşînê xilas bikin. Netewparêziya Ereb jî li ber ruh dide. Rewşa li Iraqê dijî, dide nîşan ku rakirina termê wê jî pir zehmet e. Netewparêziya Îsraîl a siyonîst di heman rewşê de ye û pîrsgirêka Îsraîl û Filîstînê tam wergeriyaye hovîtiyê. Ji nû ve xwe bi Îslama radîkal girtin, li dijî pêngava mezin a global a kapîtalîzmê ji bêhêvîbûnê meylek întîharê û perpitandinê zêdetir ti maneya wê nîne. Nikare hêzeke cuda û çareseriyekê biafirîne.

Di tîgînên hîmî de xulaseyêke dîrokê jî nîşan dide ku di bingehe pîrsgirêkên Rojhilata Navîn de rastiya dewletê radizê. Şaristaniya Rojava, ji bo girêka kor dewleta koka wê Rojhilata Navîn e çareser bike, têkoşîneke mezin meşand. Ronasansê bi aliyekî xwe perdeya îdeolojîk a li ser dewletê rakir; bi şoreşa zêhnîyetê jî zirxên dînî û mîtolojîk parçeparçe kir. Bi vî awayî rastî tazî kir û bû sedem bi hêsayî were dîtin. Bi Reformasyonê, destnedan û yekparebûna burokrasiyê û îdeolojiya xwedê-dewlet a ji aliyê heman dêrê ve dihat parastin, parçe kir. Selteneta tîrsê ya li ser civakê rakir. Rê vekir ku her kes karibe bi awayekî azad pêdiviyên baweriya xwe pêk bîne û baweriya xwe bi nav bike. Li Rojhilata Navîn rewşek berovajî hebû. Mûtezîle û tîgîhîştinên wek wê hatin tasfiyekirin. Bi hilweşîna selteneta dîn re azadiya fikir û baweriyê bi lez bû. Pêvajoya rohnîbûnê bûyer berfireh kirin û gîhandin girseyên gel. Bi awayekî berçav her sê meylan jî zirxê destnedanê yê li hawîrdora dewletê parçe kirin û rê li ber hêza demokratîk a civakê vekirin. Şoreşên Îngilîz, Emerîkî û Fransî dewleta klasîk parçe kirin û rê vekirin ku dewlet di warê îdeolojîk û burokratîk de xwe nû bike. Bi destûrê û mafê mirovan sînorên dewletê teng kirin û însiyatîfa hêzên civakî xurt kirin. Bi vî awayî, pêşketinên mezin ên şaristaniyê di sedsalên 19. û 20. de pêk hatin.

Li Rojhilata Navîn ev pêvajoya bi sedsalan berovajî meşiya. Ji serî ve hêzên ku xwe wek zumreyêke îqtîdar-şer bi nav kirin, li ser navê dewletê wezîfeya ewlekariya giştî ya civakê û xizmetên gelemperiyê xirab bi kar anîn û bi hewldaneke xeternak serweriya xwe ferz kirin. Dewleta bi tevahî despotîk bû, mîna geneyê bi pişta civakê ve zeliqî. Pêvajoya piştî sedsala

15. çîrokeke trajîk e. Di demekê de Rojava ji Magna Charta'yan ber bi destûra hemdem ve hilkişîya, Rojhilata Navîn û hemû Rojhilat hezar cureyên despotîzmê vedîtin. Vegotina gel a wek "Li cem Osmaniyan dekûdolab pir in" ji vê demê ma ye. Dîsa vegotina "Li vê dunyayê bexteweriya herî mezin jiyanêke dûrî dewletê ye" heman rastiye destnîşan dike. Civaka Rojhilata Navîn di destê dewleta Rojhilata Navîn de mîna nêçîreke guvaştî ma. Nikare xwe bilivîne; eger hindik be jî xwe bilivîne dûre tê rûçikandin. Dewlet ne bi qanûnan ne jî bi destûrê tê bi sînorkirin, ji lewra tam dibe dînozor.

Dewleta Rojhilata Navîn di hundur de li dijî civakê û li der ve jî li hemberî Rojava bi awayekî nicimandî hînê muhafezekar dibe, di sedsala 20. de xwe bi perdeya netewparêziyê dinixumîne û ev yek jî pîrsgirêkan girantir dike. Bi netewparêziyê, bi hin reformên piçûk hindikayiyek bi desteka dewletê modern bû, lê li aliyê din muhafezekariya di nava civakê de, paşverûtî dûrî zeman û mekanê, zêhniyeteke westiyayî û nexweş afirand. Kevneşopiyê hemû pîrozbûna xwe ji dest da, modernbûnê jî tebeqeyeke ajan a objektîf li dora dewletê pêk anî. Dewleta Rojhilata Navîn bi temamî têk neçû. Bersiv da saziya ajantiyê ku ji karektera wê ev bersiv dihat hêvîkirin. Rojavayê ev ji bo berjewendiyên xwe yê demkin li cih dît û nehîşt nexweş têk biçe. Eger bihişt wê monarşiyên Îran û Osmaniyan hilweşiyana. Lê bi mêzînên xweser ew du sed salî li ser piyan hiştin. Sîstema kapîtalîst a li Rojava serwer dibû, ji bo "kapîtalîzma komprador" ya li gelemperiya cîhanê pêş de dibir, ev şewazê ajantiyê ji bo bingehe aboriyê peyda nedibû. Lê bihêlin çareserkirina pîrsgirêkên civakê, nexwestin bibînin. Mîna versiyoneke hemdem a xweda-qralan pêk hat. Hêza teknîk-eskerî ya ji Rojava hat stendin ji bo dewleta Rojhilata Navîn bû qulpek ji bo xwe pê bigire. Bi vê qulpê, bi hêsanî dikarîbû xwe li dijî civaka xwe li ser piyan bigire. Heta efendiyên wan jî piştgirî bidana, zehmet nebû zumreya şer-îqtîdarê temenê xwe dirêj bikira. Sîstema kapîtalîst heta bi mezhebên xwe yê yedek sosyalîzma rêl, sosyal demokrasî û rizgariya netewî cîla bikira, dikarîbû xwe misogerkirî bihesibanda.

Ev pêvajoya qaşo wek reformê dihat hesibandin, di salên 1990 de bi têkçûna sosyalîzma rêl re globalîzbûna kapîtalîst-empêryalîst bi lez bû û li hemberî krîz-kaosa giştî hûrik hûrik firidî xwarê. Împaratoriya kaosê ya bi pêşengiya DYE nikare bi van avahiyên bimeşe. Ev li dijî mentiqê sîstemê ye. Di wextekî de ku sîstemê, kar û ewlekarî kir hîmê xwe, dewleta Rojhilata Navîn di her du fonksiyonan de jî mîna bixe pêvajoya dinamêtîkirinê. Ji ber ku mebest ji dewleta Rojhilata Navîn, dewleta bê ewlekarî û mesrefên fuzûlî ne. Ji girseyên gel qut bû, bê ewlebûn û zêde mesrefên wê sînor derbas kirin. Dewlêweta Rojhilata Navîn a mîna buxçikeke pînekirî û cîlakirî li hemberî daxwazên gelan ên ji serdema neolîtîk ketine serhevdu û ji jor kapîtalîzma global, zehmet e bibe bersiv.

## Malbat

3- Pîrsgirêkeke din a herî hindik bi qasî dewletê giran bûye, zêhniyet û tevgera civakî ya ku li dora jin û malbatê pêk hatiye. Li jor dewlet, li jêr malbat, mîna dualîteyêke diyalektîk a cennet û cehennemê pêk tînin. Dewlet modela xwe ya mîkro di nav malbatê de pêk tîne, daxwazên malbata mezin jî dibe xwe wek makro dewletê bihûnin. Her malbata îdeal çareseriyê di dewletbûnê de dibîne. Siya despotê dewletê di nava malbatê de "despotê piçûk" "sermiyanê malê" mêr e. Despotê dewleta mezin, çiqas bi erk û wezîfe ye, dikare hewl bide bi awayekî kêfî rê bide ber cîhanê, sermiyanê piçûk jî di nava malbatê de li ser serê jin û çend zarokan bi heman karên nîzamiyeta mutleq tevdiqere.

Em heta di şaristaniya Rojhilata Navîn de malbatê wek modeleke mîkro ya dewletê analîz nekin, wê tehlîleke civakî ya baş kêr bimîne. Eger îro li Rojhilata Navîn pîrsgirêka jinê bi qasî ya dewletê giran bûbe, dîsa di binê vê de bi qasî dîrokeke dirêj a dewletê, koletiyêke jinê ya tevlîhev û dirêj radizê. Eger di nexşeyê de sêgoşeya Bermûda jin-malbat-mêr baş neyê destnîşankirin, her keştiya çareseriyê civakî ya di ber re biçe wê daqurtîne. Di okyanûsa

civakî ya sêgoşeya Bermûda de li Rojhilata Navîn dewleta mîkro malbat e. Wexta hiyarerşî û dewlet mezin dibin, ji sedî sed projeksiyonên xwe di nav malbatê de nîşan didin. Dewlet û hiyarerşîya di nava malbatê de xwe nebîne, şensê wê yê jiyane xurt nîne û nikare hebûna xwe dewam bike. Di şaristaniya Rojhilata Navîn de ev dualîte pir bi hostayî tê hûnandin û ti car nayê îhmalkirin.

Divê mirov jinê wek cins, nifş û çneke ku ji mêj ve hatiye dîlkin bigire dest û hindik be jî di warê sosyolîk de analîz bike. Ji lewra bi kurtî be jî divê em kurtedîroka koletîya jinê bihûnin û li ser rawestin. Naxwe emê nikaribin baş li malbat û mêr yanî ji aliyekî din ve li dewlet û civakê serwext bibin. Ji ber ku me di beşê berê de hewl dabû jinê tarîf bikin, ezê dubare nekim.

Ez yeqîn dikim, bi vê vegotina me ya kurt a dîrokî hat fêmkirin ku li Rojhilata Navîn mezinbûna pîrsgirêkên malbata îro, bi qasî pîrsgirêkên di nava dewletê de girîng in. Zordestiya ji du milan ve tê, pîrsgirêkê diwartir dike. Şêwazê civaka dewletê û bavikanî ku ji mêj ve tên, û qalibên hemdem ên şaristaniya Rojava nabin sentezek, berovajî mijarê dîkin girêkeke kor. Pîrsgirêkên ku di nav dewletê de hatine afirandin û li hev hatine gerandin, di nav malbatê de hînê zêdetir germole bûne. Malbatên pîrzewac û pîrzarok ji aliyê aborî ve nikarin debara xwe bikin. Zarokên mezin dibin û şênîyên ciwanan ên zêde dibin, bê kar in û ev jî malbatê bê kêr dike. Malbata ku li gorî dewlet û aboriyê hatiye eyarkirin, ji her du alîyan ve jî nikare bimeşe û di heriyê de bist bûye; çikiyaye. Ne malbata şêwazê wê Rojavayî, ne jî malbata şêwazê wê Rojhilatî dikare bijî. Di van şert û mercan de malbat dejenere dibe. Tevî ku hemû benên civakî vedirşin jî malbat hînê jî li ber xwe dide. Ji ber ku di warê civakî de malbat sitara bi tenê ye. Ji sedî sed divê mirov malbatê piçûk nebîne. Rexneyên em dîkin, malbatê ji kokê ve red nakin, em hewl didin ji nû ve mane bidinê û destnîşan dîkin ku hewce ye ji nû ve bi awayekî têkûz were avakirin.

Ji pîrsgirêka jinê girantir, divê mirov pîrsgirêka mêr bixîne rojevê. Çareserkirina têgîna îqtîdar û serweriya mêr, ji koletîya jinê kêmtir girîngtir nîne. Belkî jî hinekî zehmet e. Yê xwe nêzî veguherînê nake, ne jin, zêdetir mêr e. Wexta dest ji figurê serwertîya mîrtîyê ber dide, dibe xwedîyê hisa hukumdarekî mîna dewleta xwe wendakirî û wek têk çûbe li ser totikên xwe rûdinê. Ya rastîn, divê mirov nîşanî wî bide ku ev serweriya hundurê wê piçûk, wî ji azadiyê dike û wî dike muhafizekarekî temam.

Eger mirov pêşî bibêje pîrsgirêka dewletê, paşê jî ya malbatê, ev helwesteke rast nîne. Pêwîst e, mirov van her du rastiyan bi tayekî diyalektîkî bi hev re bigire destê xwe û analîz bike. Sosyolîzma rêl jî digot; em berê dewletê çareser bikin, paşê dorê were civakê, lê niha encam li ber çavan e. Pîrsgirêkên bingeîn ên civakê nabe ku yek li pêşîya ya din were girtin û bi vî awayî were çareserkirin. Divê di nav hevdu de bi awayekî yekpare, têkiliya yekê bi ya din re were danîn. Ya rast ew e ku wexta ber bi çareseriyê ve jî gav were avêtin heman rêbaz were şopandin. Çawa ku bêtî çareserîya zêhniyetê dewlet, bêtî dewletê malbat, bêtî jinê çareserkirina mêr kêmtir dimîne, bêtî ku berovajiyê wê were kirin, rêbazên çareseriyê kêmtir dimînin.

Di pîrsgirêkbûyîna Rojhilata Navîn de hin rastiyan bingeîn hene, hewce ye werin tarîfkirin. Rastiyan mîna etnîsîte, netew, welat, şidet, çîn, mulkiyet, aborî û hwd. hînê di asta têgînan de ji ravekirinê pir dûr in. Tarîfkirina rastiyan di asta têgînan de hînê ji zirxên îdeolojîk ên şovenîst nehatine kirin. Di çanda Rojhilata Navîn de rastiyan em behsa wan dîkin hînê bi awayekî ilmî li gorî qîmeta xwe nehatine destnîşankirin. Yan bi çavên dînî, yan jî bi çavên netewparêziyên şovenîst li mijarê dinerin û li gorî xwe gelek encamên ku çareser nabin, derdixînin. Di rastiya civakîbûnê de nayê pîrsîn çi giranî, qîmet, cih û têkilî di navbera etnîsîte, netew, welat, şidet û mulkiyet-aboriyê de heye. Rastî dibe qurbana perspektîfa îdeolojîk. Polîtîka hînê jî bi perspektîfeke çavnebar û êrîşker bi ser meseleyê ve dihere. Ji bo helwesteke rasyonel, dadperwer û demokratîk şens nade. Wer his dîkin ku wê helwesteke ilmî ya li derveyî îdeolojîk-polîtîk dekûdolabên wan xira bike û rastiyan derbixîne naverastê. Li

Rojhilata Navîn wezîfeyê girîng a polîtîka û perwerdeyê ew e ku rastiye di tariyê de bihêlin. Di vî warî de heta serketin nebe, hunerê îqtîdarê nayê kirin. Ji bo sihêr xira bibe divê her tişt eşkere û vekirî be.

### **-Etnîsîte**

Etnîsîte li Rojhilata Navîn wek berê xurt nebe jî hînê rastiyeke e, bandora xwe dewam dike. Li herêmen çolter û çiyê xurt e. Li bajaran cihê xwe ji terîqet û cemaetên mîna xwe re hîştîye. Ji ber ku demokrasî û welatiyeke tam pêk nehate, hema hema hînê cemaet û etnîsîteya her kesî heye. Dewlet bi qasî malbatan hebûnên din ên etnîsîteyê li ber çav digire. Ji ber ku wexta hêza eşîran li ber çav negire zehmet e polîtîka bigihîjin serketinê. Bi sedema etnîsîte ne di nav çînayetiye de, ne jî di nav netewîbûnê de dihele, rê li ber tevliheviya civakî vedike. Lê di dîrokê de çanda nifşan a berxwedanê hildigirin. Ji lewra cihê etnîsîteyê têra xwe girîng e. Bi awayekî hişk redkirin, ne rast e, ne jî bi kêr e. Divê mirov tayên bi etnîsîteyê bi hostayî û rast analîz bike, ji meylên netewparêziya mîkro û siyasîten teng ên xwe dispêrên etnîsîteyê veqetîne. Ya yekemîn çiqasa dikare bibe xwedî encamên rast, ya duyemîn jî ew çend dikare rê li ber encamên çewt veke.

### **Netewe-Neteweparêzî**

Têgînên netew û netewparêzî, di civaka Rojhilata Navîn de ji çareseriyê zêdetir aliyê wan ên çareser nekirinê li pêş in. Di dema merkantîlîzmê de – kapîtalîzma bazirgan – ku qonaxa derketinê ya kapîtalîzmê ye, bi sedema pêdiviya bi bazara netewî, beriya sînorên zimanên kevin, berê netew û paşê jî netewparêzî hat afirandin û bi wan xwestin mijarê çareser bikin. Netew di çarçoveya sînorên ziman de têgihîştina ummetê – koma bi dînekî ve girêdayî – îfade dike. Di cewherê xwe de ji têgîneke sosyolojîk wêdetir têgîneke polîtîk e. Bi armancên polîtîk li ser tê sekinandin. Di çarçoveya sînorên hîn têkûz de bersivê dide daxwazên avakirina dewletê. Ji bo dewletan, netew ji bingeha wê ya etnîk zêdetir bingehe wê ya polîtîk girîng e. Di lêgerîna netewiyeteke saf de jî dîsa sedemên polîtîk diyarker in. Bêguman di bin van polîtîkayan de pîrsgirêka bazarê diyarker e. Bazar û polîtîka malzaroka netew in. Ji aliyê sosyolojîk ve qîmeta wê bi qasî etnîsîteyê xurt nîne. Etnîsîte yek ji rastiyan xurt ên sosyolojîk e. Etnîsîte wek qewm mîna netew e. Cudahiya qewm ji netew ew e ku hînê aliyê wê yê bazar û polîtîkayê pêş neketiye. Li Rojhilata Navîn jî netew zêdetir xwe li netewparêziyê ba didin. Netewparêzî yan jî mîlîyetparêzî cihê hisên dînî yên qels dibin, dadigirin. Mîna ku dînekî sekuler – dunyewî – be. Amûra rewşa ya bingehe a dewletê ye. Bêyî dîn û mîlîyetparêziyê meşandina dewletan zehmet e. Jixwe dîn genê dewletê ye. Mîlîyetparêzî jî şeweya wê ya hemdem e.

Li gorî roja me ya îro, netew û netewparêzî ji bo çareserîya civakî qîmeta wê nîne. Berovajî, pîrsgirêk di bin netew û mîlîyetparêziyê de tene nuxumandin û çareserîya wan tê zehmetkirin. Ya girîng, divê mirov van rastî û têgînên di tevahiya sedsala borî de jî cih negirtin wan li gorî rastiyan wan binirxîne û rave bike. Helwestên îdeolojîk û polîtîk ên tenê xwe dispêrin netew û netewparêziyê dikarin rê li ber gelek şaşîyan vekin. Rola netewparêziyên xwe gîhandin şovenîzmê di şerên sedsala 19. û 20. de li ber çavan e. Dîsa bi giştî netewparêziyên li Rojhilata Navîn û bi taybetî jî mîlîyetparêziya Erebb-Îsraîl a di polîtîkayê de tê bi karanîn, diyar e rê li ber çalakîyên çawa xwînrij, hêsrên çavan û êşên mezin vedike. Divê mirov di xebatên îdeolojîk û polîtîk de mîlîyetparêziyê hîç bi kar neyne û têgîna netew jî bi qasî ku bi kêra çareserkirina pîrsgirêkên civakî were esas bibîne. Naxwe mîna li Ewropayê, wê li Rojhilata Navîn jî ji kûrkirina kaosê rê li ber ti encamê veneke.

### **Welat**

Têgîna welat wek devera mirov lê bi cih dibin kevin e, lê wek sînorê netew-dewletê nû ye. Ji sînorên etnîk zêdetir sînorên siyasî esas dibîne. Li Rojhilata Navîn jî Ewropayê cudatir

sînorên welatan, ne li gorî zimanan, li gorî sînorên dewletê hatine xêzkirin. Di vê çarçoveyê de welat dibe rastiyeke siyasî. Bi maneyeke hemdem her dewlet welatek e. Em bi helwesteke îdeolojîk û siyasî nikarin bi awayekî rast welat tarîf bikin. Dîsa li gorî zimanan xêzkirina sînorên welatan jî têrê nake. Eger bi awayekî çandî bibe, belkî hînê nêzî rastiye be. Ji netewparêziya siyasî jî kevintir, cografyaya xelk di tevahiya dîrokê de li ser jiyane, mirov dikare wek welat bi nav bike. Mirov ji bo her xelkekî dikare behsa welatekî bike, lê welatê hevbeş ê gelan ê ketine zikhevdu jî hene.

Eger em Rojhilata Navîn yekpare bigirin destê xwe û hewl bidin mîna Ewrûpayê bi sînoran par ve bikin, wê zehmetiyên mezin derkevin pêşberî me. Yekparebûn û xweseriyên li herêmê têra xwe cih girtine. Têkiliyên civakî û aborî destnîşan kirine ka wê ji ku re, çi welat were gotin. Veqetandin û parçekirinên bi darê zorê yên siyasî, bi qasî nîrxên di dîrokê de hatine afirandin xurt nînin. Sînorên siyasî yên welatan ku di dawîya yekemîn şerê cihanê de hatin xêzkirin, têgîna welat belovajî kirin û bûn sedem ku pîrsgirêka rastî ya welat derkeve holê. Rastiya siyasî ya yekpare ya Rojhilata Navîn nexşeya îro ya siyasî li cih nabîne. Dînamîkên siyasî yekparebûna qadên cuda yên cografîk ferz dikin. Rewşa heyî, şerekî navdewletî dixê rojevê û netewparêziyê sor dike. Mînak, Îsraîl, Filîstîn û Kurdistanê Iraqê. Kevneşopîya împaratoriye zêdetir nêzî federalîzmê ye. Ji împaratoriye seretayî heta împaratoriya dawî Osmanîyan ku li herêmê rêve birin, siyasî û aborî rengê wê federatîf e. Federasyoneke li gorî herêmên berfireh ên otonom dişibin DYE ya îro. Pîrsgirêka bingeîn a Rojhilata Navîn derbarê welat de ji ber ku nikare li rewşa federal a kevneşopîyê vegere û ji ber gelek parçebûnên netew-dewlet ên hewce nake û rastî nînin, welê ye. Ev rewş heta li dawîyê neyê hîştin, xwe gîhandina têgihîştineke rast a welat û welatî zehmet xuya dike.

## Çîn

Di sîstemên civakan de rastiya çînî bi qasî ku tê texmînkirin xwedî maneyeke sosyolojîk nîne. Yên pir bi kûrahî bandorê li civakê dikin, tayên îdeolojîk, siyasî, etnîk û cemaetên din in. Di civakên dewletparêz û hîyarerşîk de çînayeti neçar e pêk were. Bêyî çînîbûnê hîyarerşî û dewlet pêk nayên. Lê ti hîyarerşî û dewlet, ji aliyê çîna civakî ya ji xwe re kirine zemîn ji holê nayê rakirin. Çînîbûyîn û dewletbûyîn hevdu ferz dikin. Di navbera herduyan de dibe ku têkoşîneke dijwar bibe. Lê di encamê de neçar in li hev werin. Çîna li dewletê serdest û çîna mehkûm dualîteyêke diyalektîkî ne. Dewlet di navbera vê dualîteyê de statuyek û helwestek e. Yek ji wan nebe nikare li ser piyan bisekine. Eger çîn nebe dewlet jî nabe. Israra ji bo çînî israra ji bo dewletê ye. Ji lewra pesindayîna çîna bindest wê rojekê di encamê de bibe pesindayîna dewletê. Têgîna dewleta çîna karker şaş e. Eger tu bibêji dewleta çînî ya karker yanî tu dibêji ez bûrjûwaziya xwe bi xwe diafirînim. Ji bo vê yekê Sowyet îspateke balkêş e. Şêweyê herî rast ê têkoşîna çînî ew e ku mirov ji aliyê îdeolojîk û çînî ve çînayetiye neji. Yanî mirov dikare wek ferdekî azad, wek komeke etnîk, yan jî wek cemaetekê bijî. Li dawîyê ji dewletê tenê “ewlekariya giştî û xizmetên gelemperiyê” dimînin ku ji bo wê jî saziyeke koordînasyonê ya bi îradeya hevbeş a civakê were destnîşankirin, hewce ye.

Di şaristaniya Rojhilata Navîn de çînîbûyîneke saf di dema derketina şaristaniya Misir û Sumeran de bi rewşa xwe ya herî resen tê jiyîn. Di mîtolojiyê de wek xwedatiyê û afirandina ji heriyê maneyê dibîne. Ev veqetîn û cihêbûneke bingeîn e. Di dînen yek xwedayî de vê cihêbûn û veqetînê peyxemberan werguherandina ehlî “ehlîbeyt” û ummetê. Hz. Mûsa di nava qebîleyên Îbraniyan de erka “kahîntiyê” da yên herî nêzî xwe û bi vî awayî çînîbûneke xweser dide destpêkirin. Hz. Îsa zêdetir serhildana xwe li dijî çîna kahînan a xizanan dide destpêkirin. Xirîstiyantî pişt re li ser şopa împaratoriya Romainê çînîbûnekê pêk tîne. Asta herî jor a dêrê dewleta dînî ava dike û dikare di nava gel de jî çînîbûyîneke xweser di bin perdeya dîn de pêş de bixîne. Di Îslamiyetê de çînîbûyîn hînê bi awayekî cuda pêk hatiye. Bi rêya xelîfeyên ku kûrbûna wan a îdeolojîk nîne, bi bermahiyên dewleta Sasanî û Bîzansê radibin, wexta dewleta Îslamê pêk tînin, wek ummet bi komên mezin ên bawermendan jî hîmên dewleta Îslamê tene

têkûzkirin. Ummet beşê civakê yê ji dewleta Îslamê tam bawer kiriye û jê re serî ditewîne îfade dike. Perdeya ummetê çînîbûyîna rastîn vedişêre, li hev tîne.

Nasnameya sosyal demokrat a dînên yek xwedayî di vir de derdikeve pêşberî me; li hev anîna çînan. Di cewherê xwe de Hz. Îsa şoreşgerekî radîkal ê çînî ye. Di Xiristaiyanîyê de nexasma di dema dewletbûnê de Arîûsparêzî berxwedana çînî ya xizanan temsîl dike. Heman êkol di Îslamiyetê de pêk tê; wexta mezhebên Sûnnî dibin dewlet, mezhebê Elewî hem xizanan, hem jî komên gel ên bindest temsîl dike. Li Rojhilata Navîn çîn bi awayekî tazî dernakevin holê. Timî kirasê etnîk, mezhebî û dînî lixwekirî derdikevin pêşberî me. Divê mirov çînîbûnê di kirasê îdeolojîk, etnîk û mezhebî de bibîne. Têkoşîna wan heman taybetiyan nîşan dide. Di têkoşîneke etnîk, dînî, mezhebî, yan jî çi cemaet û fikrî bibe, timî cewherê wê yê çînî heye. Em nêzî analîza civakî dibin, lewma divê em vê rastiye timî li ber çav bigirin. Li Rojhilata Navîn a roja me ya îro, wexta çîneyetî – mîna li Iraqê – li ser dewletê xwe li hev radikişînin, bi nakokî û têtikiliyên di navbera Ereben Elewî-Şîa, mezhebên Sûnnî, etnîsîteya Kurd û cemaetên din ên hindikahiyan de pêk tên. Çîneyetî di dewletê de û wek gel di welatiyan de di kûrahiyên îdeolojîk, dînî û etnîkî de pêk tê. Ji ber vê yekê partiyên çînî yên mîna yê Rojava zêde maneyên xwe nînin. Divê mirov ti car çînîbûyîna ji nedîtî ve neyê. Lê divê mirov wê baş bi awayekî rastîn berçav bike; zêde jî di mînan de nexeniqîne; bi çîneyetiyeke teng – mîna çîna karker û gundiyan – analîzê neke û gavên pratîk biavêje wê encam bide. Naxwe mîna di roja me ya îro de jî tê dîtîn, wê çîneyetî tenê çaresernebûnê kûr bike.

Partiyên rizgariya netewî, sosyal-demokrat û komînîstên klasîk, ji ber helwesta xwe ya modern derbarê çînî de nekarîbûn xwe ji têtikûnê xilas bikin. Partiyên netewparêz ên radîkal, sosyal demokrat û komînîst li Îran, Iraq, Tirkîyê, Misir û Sûriyê dikin nakin nikarin bi ser bikevin, berovajî hewldanên wan di têkoşîna iqtîdarê de li dijî êkolên – Şîa, Biraderên Misilman, HAMAS, Hîzbûllah û hwd. – perdeya dînî baş bi kar tînin nikarin xwe ji têtikûnê xilas bikin û di vê yekê de ev helwestên wan yên hişk diyarker in.

## Mulkiyet

Rastiya mulkiyetê tevî ku zêdetir di qonaxên pêşketina çînîbûyîna civakî de berçav dibe jî hê bi kûrahî di hisên nasname û aîdiyeta civakî de pêk tê. Eger mirov du cureyên mulkiyetê ji hev bike wê baştir bibe. Mulkiyeta kolektîf, mirov dikare weha tarîf bike; komeke organîk li ser pêdiviyeke hevpar îradeya tesarufê nîşan dide. Her ferdê di civakê de li ser wî tiştî xwediyê heman tesarufê ye. Ya rastî, ji ber vê taybetiya wê, mirov tam nikare jê re bibêje mulkiyet. Kolektîvîzm înkara mulkiyeta taybet e. Mulkiyeta taybet jî li dijî mulkiyeta kolektîf îradeya tesarufê ya ferd, yan jî koma ferdan îfade dike. Şaristaniya Rojhilata Navîn bi sedema ku çînîbûyîna herî zêde zû nas kiriye, pir demeke dirêj jî mulkiyetê dijî. Dewletbûyîna li hawîrdora xwe hem mulkiyeta taybet û hem jî mulkiyeta kolektîf pêk aniye û dûre xwe jî afirandiye. Yanî berê kesan, mulkiyeta taybet, paşê yên dewletê pêk neanîne, di zikhevdu de bi dewletbûyîna re nîzameke mulkiyeta taybet-kolektîf pêk anîne. Tebeqeya jor çiqas dewletdar bûye, ew çend jî bûye xwediyê mulkiyetê. Dewlet, jixwe hemû hebûnên di nav sînorên xwe de mulk dizane. Dewlet bi xwe hevpariyeke mezin a mulkiyetê ye. Komeke mulkiyeta taybet e. Hîna li jêr û tebeqa navîn ji bo mulkiyeteke bi sînor destûrê dide. Lê timî hebûna van koman jî desteser dike. Ji vî alî ve, mulkiyeta taybet zêde pêş nakeve. Li derveyî dewletê pêşketina mulkiyeta taybet zêde misoger nîne. Ev yek jî rave dike ku çima mîna li Rojava, li Rojhilata Navîn mulkiyeta taybet pêş nakeve. Şewazê pêkhatina dewletê rengê mulkiyetê jî diyar dike.

Derdorên bûrjûwaziya arîstokrat hîna ji destpêkê ve statuya mulk a taybet a dewletê bi sînorê dikin û ev yek jî derfet û îmkân dide saziya mulkiyeta taybet xurt bibe. Bi şaristaniya Rojava îspat bûye ku mulkiyeta taybet a ferdan ji ya dewletê zêdetir afirînere.

Mulkiyeta kolektîf di kûrahiya civakan de zêdetir li cem malbat, qebîle, mezheb û hwd. li cem komên cemaetan hebûna xwe dewam kiriye. Pir girîng e, em vê mulkiyeta kolektîf û mulkiyeta taybet-kolektîf a li cem dewletê tevî hevdu nekin. Mulkiyeta herî zêde ji afirandinê dûr, paşverû û kurtêlxur a dewletê ye. Li Rojhilata Navîn yek ji sedemên bingeîn ên paşve mayîna aboriyê mulkiyeta dewletê ye. Dewleta mîna rîşekê mezin dibe û nîzama wê ya mulkiyetê, dike ku civak nikaribe nefesê bistîne. Jixwe pirî caran dewlet û mulkiyet heman tiştî îfade dikin. Mulk-melîk-malîkiyet. Eger em bi awayekî kategorîk hînê berfireh bikin, xwedê=xwediye her tiştî, dewleta xwedê-qral=xwediye her tiştî xwedê-qral, xwedê-qral=saziya dewletê, saziya dewletê=xwediye her tiştî dewlet. Em wisa dikarin bigihîjin encamekê. Ev têkiliya di navbera dewlet û mulkiyetê de bi awayekî optîmal ji hev neyê derxistin, pêşketina civakî pir zehmet e. Dewleta bi tevahî derbê li têkiliyên têkûz ên civak û ferd dide û tesarûfê li ser dike, bi temamî mulkiyet e.

Têgîna ekonomiyê gerdûnî ye. Di cîhana hemû ruhberan de mîna metabolîzmayekê nîzameke danûstendî heye û em jî dikarin bi giştî aboriyê welê bigihînin tarîfekê. Di cehwerê tevgera ekonomîk de metabolîzmayeke heye em dikarin weha bînin ziman; ji maddeya ne zindî maddeya zindîker bi dest dixe; vê jî bi kar tîne û dîsa werdiguherîne maddeyeke ne zindî. Civak jî ji bo pêkhatinê hebûna xwe dewam bike, diyar e nikare bêyî vê tevgerê bibe. Lê rastiyeke din jî ew e ku bêyî zindîbûnê – wek zêhniyet û ruh tê bi navkirin – aborî nabe. Ji lewra em giraniya xwe tenê bidin ser tişteki dibe ku em bigihîjin encamên şaş û çewt. Rêbaza herî rast ew e ku divê em zêhniyet û aboriyê di zikhev de – komên civakî yên navberê, dewlet û malbat, bi giştî rastiyan civakî û siyasî – analîz bikin. Eger em her yekê ji wan bi tena serê xwe analîz bikin, mîna ku em fîl bi mûyên wî tarîf bikin. Zêhniyet çiqas berhemdar be, bandora wê jî wê ew çend li ser aboriyê bi bereket be. Di serdema şoreşa neolîtîk de ku BZ di salên navbera 6000-4000 de pêk hat, zêhniyeta mirov yek ji serdemên xwe ya herî bi bereket – li keviyên hundur ên qûntara çiyayên Amanos-Toros-Zagrosê – jiya. Ekonomiya bi bereket a li peravên Ege'yê rê li ber derketina şaristaniya Girî, Grek û Romyayê vekirîye. Têkiliya wê bi şoreşên zanist, felsefe û fikrî re heye. Zêhniyeta mezin a Ronesansê rê li ber aboriya Ewropayê vekirîye. Bandora beramberî hevdu tesîrê li hev dikin û hevdu xwedî dikin.

Pêşketina zêhniyetê di şaristaniya Rojhilata Navîn de serdemên aboriyê yên rê li ber vekirîye, diyar in. Tevî vê yekê di zêhniyetê de qutbûnek ji rastiyan, bi metafîzîkê qutbûna ji fizîkê, pêşnûmeyên serî û dawîya wan nediyar, xilmaşî û hinêjîna li ser xeyalan, bereket û hatina ekonomîk şikandine. Metafizîka Rojhilata Navîn, - mîtolojîk, dînî û felsefî – çendîn ji rastiyan qut bûye û li têgînên mucered qewimiye, ew çend jî ekonomî paş ve ketiye. Ponijîn û kûrbûna li ser îlahiyatê, nemaze felsefeya ji rastiya heyî dûr dixîne û li hemberî wê pêş de nebîrîna fikra ilmî, di warê aborî de cihokan dixetimîne, rê li ber pêşketinê digire û dike ku civak di nav rêbazên neolîtîk ên hezarsalan berê de biçike û bimîne. Li Rojhilata Navîn heta pêşketinê mîna Ronesans, reformasyon û rohnîbûnê pêk neyên, wê aboriyeke ku xwe bigihîne sazîbûnê û mayînde pêş nekeve. Çi bi destê dewletê dibe û çi jî bi destê ferdên taybet dibe, di bingeînê perîşanî, xizanî û pêş de neçûna civakê de ev rastî hene. Herêma ku ji aliyê çavkaniyan gelekî dewlemend e, heta di warê zêhniyetê de şoreşeke bi kok neke, wê nikaribe şoreşa ekonomîk pêk bîne. Ji lewra çareserî ji bêkarî û xizaniyê re nayê dîtin. Eger li navenda çareseriyê aborî ya Rojhilata Navîn şoreşa zêhniyet û demokrasîyê neyê bi cihkirin, hemû çareseriyên din tewş in. Hin gavên ku werin avêtin, wê tenê ji bo çareserkirinê bibin pîne. Eger têkiliya diyalektîk di navbera demokrasî, zêhniyet û ekonomiyê de esas were dîtin, gavavêtin ber bi çareseriyê mayînde rêbazeke rast e.

## **Xanedan û Terîqet**

Em wexta hin têngnan rave dikin, girîng e, em terîqet û xanedanên bi ser dewlet û dîn ve rohnî bikin. Em heta rola xanedan û terîqetan di şaristaniya Rojhilata Navîn de baş rohnî nekin, hewldanên ji bo ravekirinê wê kêmbimîn.

Xanedanî, malbat û bi awayê di nav dewletê de mezin dibin, rastiyeke pir balkêş e, di hinavên xwe de xusûsiyetên etnîk û mîtolojîk dînî dihewîne. Di mezinbûn û hilweşîna dewlet û malbatekê de xanedaniyekê her tim roleke girîng lîstîye. Dewletên bêyî xanedan pir kêmbin. Di roja me ya îro de jî ev pîvan hînê hukmê wan dewam dike. Wek sedem, mirov dikare hêza malbata bavikanî nîşan bide. Dewlet genê bavikanî ye. Ji lewra malbata herî xurt a bavikanî dibe xanedaniya dewletê. Xanedan bi xwe dibe dewlet. Xanedanî saziyeke welê ye, mirov dikare berî hezarsalan wê bibîne. Di nav dewlet û civakê de şopên wê yên mezin hene. Mîna ku ji çîna serdest, komên etnîk û baweriyên dînî pêk hatibe. Aliyekî dînê xanedaniyê ew e ku bi rêya sulaleyê bandorê li demên dirêj dike. Dîsa bi zewacên di nava xanedaniyan de dikare li ser cografyayeke berfireh belav bibe. Ev taybetî nîşan didin ka çima xanedan beriya her tiştî di nav dewletê de hatine damezrandin. Ji ber ku xanedanî bi qasî ku di pêşketina civakê de rolek wan heye di pêşketina dewletê de jî xwedî rol e, lewma divê ji nedîtî ve neyê. Şaristaniya Rojhilata Navîn hinekî jî bi xanedaniyan diherike heta îro. Nemaze xanedaniyên dewletan di dîrokê de şopên girîng hîştine. Di şaristaniya Rojava de zêdetir xanedaniyên li derveyî dewletê giraniya xwe hene, lê li Rojhilat xanedaniyên bi ser dewletê ve li pêş in. Xanedanî di heman demê de dibistan in; modelê civakî ne. Bûyerên girîng berê li xanedan û modelên wê pêk tên, paşê derbasî nava civakê dibin. Komên etnîk û heta netew tim û tim bi navên xanedanan tên naskirin. Bûyerên nadîde nîn in, ku xanedaniyan bi qasî netew û komên etnîk rol lîstine. Netew û etnîsteyên herî xurt bi xanedaniyên ku di nava xwe de mezin kirine, navê wan tên hildan. Xanedaniyên Emewî, Ebbasî, Eyûbî, Selçûkî, Osmanî û Barmekî di heman demê de tên maneya netewên Ereb, Kurd û Fars.

Xanedaniya di roja me ya îro de jî hebûna xwe bi awayekî maddî û manewî dewam dike, pêwîst e mirov ne pir mezin bike, ne jî înkâr bike. Divê mirov wek rastiyeke civakê bibîne û bikişîne ser zemînekî demokratîk. Ya girîng, divê mirov ne bibe heyranê xanedaniyê, ne jî çep nêzîk bibe, berovajî divê mirov bi awayekî erênî nêzîk bibe û çareser bike. Naxwe dikare rê li ber pîrgirêkên ciddî yên siyasî û civakî veke û krîzan kûr bike. Eger em balê bikişînin ser nexweşîya xanedaniyê ya Seddam Husên ku rê li ber trajediyekê vekir, wê mijarê baştir were fêmkirin.

Terîqet jî mîna xanedaniyê ye, lê zêdetir di warê dînî-mezhebî de pêk tê. Terîqet ji bo pîvanên giştî yên dîn li gorî zeman û mekanê bi cih bînin, derketine holê. Ji ber ku rêxistiniya giştî ya dîn qels e, ev kêmasî bi terîqetan tedarik tê kirin. Dîn hînê zêdetir bi mezheb û terîqetan xwe bi awayekî berçav bi rêxistin dikin. Li her cihê dîn hebe, pir normal e, terîqet û mezheb hebin. Dîn xwe bi terîqetê hînê zêdetir bi rêxistin dike. Wexta welê dibe, serê terîqetê û kesayetên wê bi rêxistin dikin, dibin xwediyê rolên girîng. Li çî de verê valatî hebe li wir terîqetek heye. Nemaze cihên dewlet nikare wan têr bike li pey rêxistinên mîna terîqetan baz didin. Li cihê malbat teng be û dewlet nikaribe xwe bigihîniyê, eger di navberê de rêxistinên xurt ên civakî nebin, bi ihtîmaleke mezin wê terîqetê were avakirin. Mezheb kevneşopîyeke mîna terîqetê ye, lê berfirehtir e. Gelek terîqet hene, ji bo xwe ji dewletê biparêzin û sînorên teng ên malbatê derbas bikin, hewce dibînin nîv-veşartî bin. Hinek ji wan jî navîkê bi dewletê ve girêdayî ne, lê hinek ji wan pir dijwar têkiliya bi dewletê re red dikin. Rojhilata Navîn mîna ku civaka terîqetan be. Bi taybetî li bajaran dema etnîstê nebûye bersiv, malbat teng mane û li aliyê din dewletê xwe her tişt hesibandiye, terîqet ketine pêvajoyê û rolên girîng lîstine. Di serdema navîn de terîqetên veşartî yên mîna Batiniyan, esas, partiyên çînî yên xizanan bûn. Yek ji van terîqetên navdar a Hesana Sebahiya, - 1100-1250 – di pozê wezîr û sultanên Selçûkiyan ên xanedan û mezhebê serdest re anî. Xaricî, Fatimî û Elewî heman kevneşopîyê temsîl dikin. Terîqet û cemaetên mîna wan, fena saziyên civakî yên sîvîl ên Rojhilata Navîn bin.

Terîqet bi sedema ku ji valabûneke civakî derdikeve holê, divê bi awayekî objektîf were nirxandin. Ji ber ku saziyên nîv-civakî û nîv-siyasî ne, hem ji aliyê îqtîdarê û hem jî ji aliyê muxalefetê ve rola wan girîng e. Li cih û demên pêşketinên ilmî bi sînor bin, têgihîştina demokrasîyê pêş nekeve, rêxistinên bi vî rengî xwe ferz dikin. Ji bo li dawiyê werin hêştin, divê ilmê civakî û têkoşîna demokratîk werin pêşdebirin. Di roja me ya îro de terîqetên naveroka wan rizî ne mîna şirketên menfîet û berjewendiyan dixebitin. Têkoşîna herî rast a bi van saziyên dejenerebûyî re, di nav xelkê de xebatên ilmî û demokrasîyê ne. Ji lewra hewce ye herî hindik bi qasî îmana terîqetparêzan ji zanistê bawer bikin, qîmet bidinê û ji bo demokrasîyê xebateke dewamî û xurt, bikin. Divê neyê ji bîrkin ku komên cemaetwarî yên kokê xwe diçin hezar sal berî niha cihê wan di nav demokrasîyê de heye û bi helwesteke rast a demokratîk mumkîn e muhafezekariya wan were çareserkin.

Hin partiyên siyasî û rêxistinên civakî yên sîvîl jî bi awayekî giştî em dikarin wan wek terîqetên hemdem bibînin û ji bo wan jî heman helwestê nîşan bidin. Wexta malbat, qebîle û têkiliyên baweriyê zêdetir bi awayekî giştî yê îdeolojîk bikevin nav hevdu, di roja me ya îro de girîngtir dibe mirov hînê berfirehtir li rastiya civaka sîvîl binere. Eger mirov hebûnên klasîk ên civaka sîvîl û hebûnên hemdem bigihîne hevdu, dibe ku encamên bi kêr bidin. Saziyên civakî yên sîvîl ên xwe nespêrin kevneşopî û rabirdûyê, ihtimal heye pîrsgirêkên wan ên kok û esil çêbibin. Ji lewra ihtimal heye pîr zû vemirin. Çi tevgera hunerî, civakî, siyasî û îdeolojîk a bi kevneşopiyê re têkiliyê daneyne, şensê wê yê serketinê nîne, nikare mayînde bibe û wê nikaribe xwe xilas bike ji bo nebe modeyeke dembuhurî. Nemaze çepgiran ji ber ku kevneşopî piçûk dîtin têkçûn. Divê mirov ji vê helwesta çepgiran a têk dibe ders werbigire û li ser bereyekî fireh bi kevneşopiyê re têkilî deyne; tevgerên civaka sîvîl û demokratîk siyasî ava bike. Ev yek dikare di derketina ji krîzê de roleke çareserker û serketî bilîze.

### **Dîktatorî û Şîdet**

Di Şaristaniya Rojhilata Navîn de Şîdet û Dîktatorî; tevî ku di çarçoveya dewletê de li ser hatiye rawestîn jî divê şeweyê îqtîdarê û şîdetê hûrûkûr were tarîfkin. Bi giştî jî cewherê dewletê li her derê heman tişt e. Kevneşopiya li ser berhemê zêde û nîrxê zêde hatiye avakirin temsîl dike. Şêwe û şiklê wê li gorî zeman û mekan diguhere. Di vê de şert û merc rol dilîzin. Di gelek şertên cuda û demên cihêwaz de şeweyên cuda yên dewletê derketine. Lê di dualîteya Rojava-Rojhilat de dîsa jî du ekol û meyl balê dikişînin. Li Rojava zêdetir şeweyên komarger û demokratîk tene dîtin, li Rojhilat jî şeweya bingehîn despotîzm e.

Komar hem di sîstemên koledar ên klasîk de, hem jî di hin dewletên sîte yên serdema navîn de li Ewrûpaya serdema nû pîrî caran tê dîtin. Di navbera komar û despotîzmê de cudahiya bingehîn di warê huqûqî de ye. Her çend di her du şeweyan de jî tebeqeyên serdest ên koledar rol bilîzin jî, di komargeriyê de pîvanên bi têkoşîneke dijwar a civakî hatine destnîşankirin, hene. Avahiyeke dînamîk a civakî heye. Ew maf û huqûqên xwe dizanin. Eger hewce bibînin bi dijwarî huqûq û mafên xwe diparêzin. Komar civaka dînamîk temsîl dike. Di despotîzmê de rewş berovajî ye. Kesek çalakiya xwe ya kêfî wek pîvaneke yekalî li ser civakê ferz dike. Ya esas, ti cudahiya wê ji monarşiyê nîne. Cudabûn ew e ku di monarşiyê de xanedaniya hatiye destnîşankirin, bi rêzikên diyar wê kê bike monark, bi îfadeyên kevneşopiyê diyar dike. Rêzik û pîvanên rêveberiyê kevneşop in. Di rewşên kaosê de car caran rewşên awarte derdikevin holê. Wê wextê yan xanedan û yan jî yê berê rêzikên xwe diguherîne û bi cihanîna hukmê xwe dewam dike. Lê despotîzm hukmê xwe ji cem xwe neqil dike. Pîrî caran rêzikên kêfî datîne, diguherîne. Li Rojhilata Navîn monarşîzm hînê nêzî despotîzmê ye. Di cewherê xwe de fermanname fermanên despotîk in. Her çend wek qanûnê qîmetê bibînin jî wek berhemê têkoşîna civakî ti têkiliya wê bi huqûqê re nîne.

Dîktatorî hînê şeweyekî cuda ye; yan şertê pêşîn, yan jî prototîpa împaratoran e. Kesek an jî çend kesên ji aliyê tebeqeya jor ve bi erkên awarte ve hatine xemilandin, pêk tînin. Cudahiya wê ji despotiyê ew e ku hêza kontrolker a li hawîrdorê giraniya wê heye. Her tim

derdorek hebû ye, dîktator hesab bidîyê. Tevî ku împaratorî rejîmeke mayînde ye, dîktatorî demborî ye. Di rewşên awarte de serî lê tê dayîn. Şêwegirtina dewletê ya Rojhilata Navîn tevî ku pir nêzî despotîzmê ye, her wisa gelek nêzî împaratorî û monarşîzmê ye. Mirov dikare bibêje; despotîzm, monarşîzm û împaratorî li serê (reîstî) dewleta Rojhilata Navîn gihîştine hevdu. Belkî jî nûneriya herî bi îrade û bi bandor li cem reîstiya dewleta Rojhilata Navîn pêk hatiye. Bi cehwerê dewletê re jî têkiliya wê heye. Kevneşopiya bi hêz a bavikantiyê, şextiyê, begtiyê û efendîtiyê li reîstiya dewletê digihîjin hevdu û wek hêzeke mezin ji nû ve xwe pêk tîne. Ji lewra, li Rojhilata Navîn pir kêr be jî zehmet e mirov şêweyên dewletê yên komarger û demokratîk bibîne. Dewlet weke ku bi cewherê xwe re tevbigere û mîna bixwaze hêza xwe îspat bike, xwe dixê yek reng û şêweyî. Her weha îmajê ‘dewlet naguhere’ û bêyî şêwe guhertinê ebedî mayîne wek qabîliyetê siyasî û fazîlet dizane.

Têgihîştina li dewletê û xweda-qralan, ji ber ku bi sedsalan li mejiyê civakê hatiye kolan ji bo komargerî pêş nekeve bi tesîr bandor kiriye. Li dijî kevneşopiyê ye, ebd-însan tevî karê xwedê-dewletê bibin. Tevlîbûna karê xwedê – dewletê – gunehekî pir mezin e. Di pirtûkên pîroz de pir tê gotin; “Tevlî karê xwedê nebin, ji xwedê hesab nayê xwestin, şîrkê bi xwedê re nekin” îfadeya dînî ya vê rastiyê ye; “Tevlî karê reîsê dewletê nebin, ji wî hesab nexwazin, nebin hevpar û şîrkê erkên wî.” Tê îdiakirin ku Pirtûka Pîroz ji bo hukumdariyekê ji nav qebîleya Îbraniyan derbixîne, hatiye pêkanîn. Ev dîtinek e, para rastiyê tê de heye. Heta tê gotin Hz. Mûsa ji melîktiya Misrê tê. Hûnandina hukumraniya xwe bi Tewratê rave dike û ev yek jî tê fêmkirin. Dîsa Hz. Îsa wexta hewl da hukumraniya Qudsê – wî jê re digot “Qîza Sîon” – bixê destê xwe hat zevtkirin û girtin. Hz. Mûhammed gelek ayet û sunnetên bi maneya “Ji xwedê re şîrîkan çênekin, tevî karê xwedê nebin, xwedê wê ji me hemûyan hesab bixwaze û hesab nade kesî” pir anîne ziman û bi zanebûn, an jî bi nezanî rê li ber reîstiyên dewletê yên serdema navîn wek sultanî, padişahî û mîrnişîntiyan vekir. Quran bi vî aliyê xwe danezanek dewletê ye. Hem jî bi pêşbîniyê awarte, mîna ku wê sedsalên pêş rê ve bibe şêweyekî rêveberiyê diyar dike û dide zanîn. Eger Quran li ser hîmê siyasî were analîzkirin dikare gelek encamên hînkêr bide. Jixwe statuya ummetê ya di navbera girêdana bi xwedê û dewletê de pir eşkere û hînkêr e. Di serdema navîn de hemû danezanên dînî hem Îslam, hem Xirîstîyan û Çîn, hem jî Hînd û Rojhilata Dûr, ji bo dewletên nû yên derbikevin mîna daxuyaniyê pêş hatine amadekirin. Li ser navê xwedê mizgîniya tê dayîn, nûçeya çîroka pêşketin û derketina dewleta serdema navîn e.

Li Rojhilata Navîn a îro, dîrkirina dewletê ji karekterên despotîk wezîfeyê zehmet û şert e. Her çend li naverastê hin dewletên komarger hebin jî zehmet e mirov bibêje taybetiyên xwe yên despotîk li dawiyê hîştine. Komargerî di nava çînan de konsensusekê dixwaze. Di dîrokê de li ti welatê Rojhilata Navîn dewleta destûrî û komar bi konsensuseke civakî nehatine destnîşankirin. Bêyî ku em li rewşa wan a pêşketî yan jî paşketî binerin, ji ber ew rejimên xwe dispêrin îradeya yek kesî ne, ti têkiliya wan bi komarê re nîne. Di komarê de ne kesek divê îradeya gelek kesên hemtayê hevdu li hev bikin û li hev bên. Di vê yekê de, qelsbûna çînan civakî, pêş nexistina îradeya siyasî, ebdîtiya kevneşopî ji bo dewletê, tînebûna kevneşopiya komargerî cihekî girîng digirin û rol dilîzin. Dewletên Rojhilata Navîn navên wan çî dibin bila bibin, cudahî di navbera wan de çiqas hebe bila hebe, divê mirov rast destnîşan bike û bizanibe ku taybetiyên dewleta despotîk li dawiyê nehiştine, ev tespît ji bo meşandina têkoşîna komargerî û siyaseta demokratîk girîng e.

Di şaristaniya Rojhilata Navîn de analîzkirina çanda şîdetê hînê jî girîngtir e. Mirov dikare bibêje; li civaka Rojhilata Navîn ti sazî û çavî nemanê şîdet neketibiyê û diyar nekiribe. Bi awayekî giştî jî tê gotin di warê siyasî civakî û heta aborî de roleke diyarker a şîdetê heye. Tê destnîşankirin ku iqtîdar û şîdet cewî ne. Lê li ti deverê bi qasî civaka Rojhilata Navîn hem li tebeqeya jor, hem jî li tebeqeya jêr roleke diyarker nalîze. Saziyeke bi tesîra şîdetê şêkil negirtibe zehmet e mirov bibîne.

Ji bo tarîfkirina şîdetê, ez bê mane dibînim serî li tezên bîyolojîk û heta xwezayî bidim. Şîdet, koka wê ya civakî eşkere ye. Her weha têkiliya wê bi îqtîdara dewletê û çînîbûyîna xwe dispêre berhemê zêde û nîrxê zêde diyare. Di ilmê civakî de ev nuqteyên tene qebûlîkirin wek dîtînen giştî tene parvekirin.

Derbarê mijara şîdetê de pir kêmtespî hatine kirin. Tevî ku di civakên îqtîdar naskirî de rola şîdetê diyarker e jî wek mijareke bêqîmet tê dîtin û wek mijareke îstîsnayî tê nîrxandin. Şer îfadeya herî dijwar a şîdetê ye û behsa wê hovîtiya wê nayê kirin ku di ti civakên heywanan de nayê dîtin. Tenê çima hewceyî pê heye tê ziman. Şer tenê sedemek wê heye ew jî parastina wê ya mecbûrî, parastina hebûn û azadiya wê ye. Naxwe sedemên wek desteserkirina nîrxên komkirî yê civakê, talankirin, serwerî, bi îqtîdara dewletê hukumkirina li civakê û li gorî wê ji bo berjewendiyên xwe şekildana civakê, nabin sedema şer. Tevî ku bersiv ev çend vekirî û eşkere ye, ji bo nuxumandina rastiyê ji hezar derî hezar tişt tene anîn û ezman tê pînekirin. Ti tişt bi qasî îqtîdar û şîdetê çavkaniyên wan şaş nehatine destîşankirin û veşartin. Mîtolojî, dîn, felsefe û herî dawiyê jî ilmê civakî ev rastî veşartine û ne anîne ziman ku şîdet bi awayekî li derveyî mirovatîyê di destê kurtêlxurên civakî yê mêtînger û tehekumkar de bûye çalakiyeke herî hovane.

Ev tarîfa ji bo giştî rast e, ji bo civaka Rojhilata Navîn rastir e. Vegotinên mîna “lêdan ji cennetê – girava serweran – hatiye”, “şîdet ji hingiv şîrîntir e” çavkaniyên şîdetê baş rave dikin. Civak belovajî û bêhilm maye; di vê de para şîdetê diyarker e. Di hemû sîstemên civakên dewletdar û hiyarerşîk de bi şîdetê statu hatine avakirin û sazî bi zirxan hatine parastin. Ti saziya ku şîdetê negire bin baskê xwe, şensê wê yê jiyanê nîne.

Diyar e, di van şert û mercan de civaka azad û sîvîlizasyonê pêş nekeve. Fikir û raman jî kengî li moxilê tene xistin, tene qebûlîkirin. Di rewşên bi vî rengî de fikra afirîner pêk nayê. Bi gotinên qalib ên qebûl dîtîne, karên dunyayê tene meşandin. Di serî de serekên dewlet û malbatê, baş dizanin ku otorîte û hêza wan bi saya şîdetê ye. Wexta dibêjin; “em nîzamê bidin cîhanê” mebesta wan amûrê cebir û zorê ye. Şîdeta çizirandine nav hemû çavîyên civakê cih ji hêza maneyê re nahêle. Ji lewra saziyên civakî bi şeklê xwe hene. Ji ber ku cih ji maneyê re nehatiye hîştin saziyên ji afirandinê dûr û tenê bi niçandinê dilivîn, bêguman ji wan pêşketîneke azad û saziyên afirîner nayên hevîkirin.

Di civakê de mîna kevneşopîyekê her sazî xwe bi şîdetê xwedî dike. Li qatê herî jêr e civakê malbat jixwe nikare hilmê û nefesê bistîne. Nemaze şîdet li ser jinê rewşa şer îfade dike. Hucreyeke jinê nîne ku ji ber şîdetê nelerize. Rewşa zarokan jî heman tişt e. Rêbaza bîgehîn a perwerdeyê şîdet e. Zarokê bi şîdetê hatibe terbiyekirin, bêguman wexta mezin bibe mirov dikare ji wî jî li benda heman tiştî be. Bi serweriya ku xwe dispêre şîdetê serbilind e, jê zewq digire û pê xweş e. Hîsa bi hêzbûnê ya xwe dispêre îqtîdar û şîdetê diviyabû wek nexweşîyeke herî xeter a civakî bihata nîrxandin, lê wek hîsa herî mezin û bi kêf tê îlankirin. Rastîyek e, diviyabû lanet lê bihata kirin, lê wek fazîlet û mezinbûnekê tê destnîşankirin.

Saziyên civaka Rojhilata Navîn ên îro, bêtî îstîsna mirov nikare wan dûrî şîdetê bifîkire. Ji şîdeta dewletê heta ya malbatê, ji şîdeta rêxistina şoreşger heta ya faşîstan, dîndaran, netewparêzan û heta her cure şîdetê ji bo çareserîya pîrsgirêkan li ser kar e. Hewldanên ji bo diyalogê wek lafazaniyê tene nîrxandin. Pir maneya hêza gotinê nîne. Lê şaristaniya Rojava bi berovajî vê rewşê dibe xwedî hêz. Beriya her tiştî bi hêza gotinê heta dawiyê diyalog, eger nebe wek çareya dawî serî li rêbaza şîdetê dide û ji ber vê yekê şensa wan a serketinê zêde ye. Rojava li gorî Rojhilat mijara şîdetê çareser kiriye û dîsa xwe girtiye. Yekîtiya Ewropayê di vî warî de gelek bi baldarî û rexnegîr tevdigere. DYE jî wexta şîdetê bi kar tîne pir bi helwestên çareseriyane dimeşe. Rasterast şîdetê bi kar nayne. Baş dizane serketina wê bi hêza çareseriyê ye. Dîsa baş dizane serneketina wê jî ji analîzên şaş e. Dersên xwe baş girtine.

Ji bo mirov civaka Rojhilata Navîn ji şîdetê bike, hewceyî bi perwerdeyeke berfireh heye. Divê mirov ji hêza maneyê bawer bike, şîdetê tenê di wextên mecbûrî û şertên encamstendîne de ji bo serketinê bi kar bîne. Ne tenê şîdeta dijşoreşê, şîdeta şoreşê û şer, divê mirov

çarçoveya şidetê ya di her warî de baş binirxîne û wexta li dijî wê derkeve jî ji bo amadekirina şideta dijber û bi kar anîna wê hostatiyeke mezin nîşan bide. Civakeke bi hezarsalan bi kevneşopiya şidetê hatiye pijandin li pêşiya me heye, em mîna wê vejînin radikin ser piyan di vê pêvajoyê de ji bilî rola pîriktiyê divê mirov bi şidetê ewle nebe; divê mirov zêdetir cih bide hêza rêxistin, mane û diyalogê û divê ev yek wek rêbazeke çareserker a derketina ji kaosê were dîtin û bi cihanîn.

Li Rojhilata Navîn, îqtîdara dewletê hem pêşî li zêhniyetê girtiye, hem rê nade însiyatîfa sîvîl a civakê. Bi vê karektera xwe tam kelem û asteng e. Tarîfa wê ya dîrokî roja me ya îro jî rohnî dike. Her çend hewl bide karektera xwe ya despotîk bi cîlayên hemdem netewparêzî, komargerî û sosyalîzmê veşêre jî dîsa pir naguhere. Sekin û hebûna wê ya du sed salên dawiyê ji hêza wê bi xwe nîne. Xwe li hev rakîşandina navxweyî ya Rojava di vê yekê de roleke bingeîn dilîze. Di sedsala bîstan de jî di ceribandînen Sowyet û faşîzmê de li ser hesabên mêzînan hebûna xwe dewam kir. Ya esas, li dunyayê blokên îqtîdarê yên bingeîn ketine nav mêzînen herî şikestî. Gotina dewletên asî û serserî jî vê yekê tê. Piştî ku Sowyet ji hev de ket, di şûna şikestinê de îqtîdarên mîna çiyayên bûz ên li nava okyanûsê kil dibin cihê xwe ji hukûmetên blok re hîştin. Bi vê rewşa xwe xeter in. Di şeran de aliyê wenda dike û aliyê bi ser dikeve dikarin li mêzîneke nû çareseriyê bibînin. Îqtîdara li Rojhilata Navîn mîna hunerekî îqtîdarê be, deriyên xwe li çareseriyê digire. Belkî jî vê yekê li ser navê berjewendiyên herî despotîk dike. Lê dîsa jî bi gotinên wek “ji bo berjewendiyên mezin ên netewî”, “ji bo yekparebûn û yekîtiya welat û dewletê”, “ji bo bextewerîya civakê” ser rastiye dinuxumîne. Gel neçar bûye, welat xira bûye; civak û netew ji bexteweriyê dûr ketine; hîç xema wan nîne. Di siyasetê de rêbaza herî bi tesîr demagojî ye. Li ser navê demokrasiyê rêbazên herî hûrûkûr ên populîzmê pêş de birine. Bi derewên mezin veşartina karûbarên rastîn ên dewletê, wek hostatî û hunerekî polîtîk dizanin. Gel mîna gogapê ji vir diavêjin wî alî û vî alî; vê yekê jî wek rêveberîyeke bi bandor dihesibînin.

Ji bo pîrsgirêkên girîng ên civakî, siyaset hunerê çareseriyê ye. Lê di rastiya Rojhilata Navîn de siyaset rojane bûye hostatiya xetimandin û astengkirinê. Di asta siyaseta muhafezekar de jî nîne. Faşîzm li gorî şert û mercên xwe wek çareserî tê. Li Rojhilata Navîn ji faşîzmê jî wêdetir mirov dikare behsa şeweyên kevin ên arkaîk bike. Bê şensî ew e, ku wê tam hilweşiyana, diviyabû hilweşiyana, hesabên li ser mêzînan bîla sedem du sed salî temenê wê dirêj kirin. Wexta li vê rastiye teknolojiya hemdem a eskerî jî zêde bû, Levîathanekî rastîn derket holê.

Di bingeînê dewletê de teokrasî heye. Di ti demê de ji vê yekê negeriyaye. Dewleta teokratîk ji şekil wêdetir di cewher de heye. Di vê saziyê de ku li dora perestgehên rahîban mezin bû, pêwîst e mirov karibe havênê cewherê wê yê îdeolojîk bibîne. Eger tu nikaribe bide bawer kirin, tu nikarî bi darê zorê bi hezaran kesê-ê demeke dirêj bixîni xizmeta perestgehê. Ji ber vê, hewce ye, dewlet pîroz û îlahî be. Çi mîtolojîk, çi jî bawerîya dînî be, eger xwe nespêre zêhniyeta serdest û rewşa nebe, avahiya dewletê tîkûz û temendirêj nabe. Qebîleyên Îbraniyan ku di pêkhatina dînen yek xwedayî de roleke mezin lîstin, xwestin bibin otorîte. Tevî ku li her du aliyên wan dewletên mezin ên wek Misr û Sumeran radiwestiyan, yek ji fikara bingeîn a Ehdî Atîk – Pirtûka Pîroz – hewcebûna bi dewleteke cuda ye. Mîna hîmê îdeolojîk ê Qraliyeta Îbraniyan be. Nemaze di beşên Samûel-1 û Samûel-2 de mîna manifestoya damezrandina – xweda dewlet – dewleta Yahûda be. Di bingeînê împaratoriya Pers-Med de Zerduştî xwedî roleke diyarker e. Xirîstiyantî piştî Romayê li hemû dewletên Ewropayê genekî hevpar e. Dewleta Îslamê bi derketina xwe re dîn bi xwe ye. Hemû dewletên Îslamê yên serdema navîn, bibe nebe xwe dewletên dînî hesibandine. Îslama Şîa ya ket dewsa Zerduştîyê hîne jî îdeolojiya fermî ya dewletê ye. Li hemû welatên Erebbî dînê dewletê, îdeolojiya fermî Îslam e. Komara Tirkîyê ku xwe laîk îlan dike di Diyanetê de – îdeolojiya Îslamê ya sunnî fermî – xwediyê kadroyek herî berfireh e. Îslam dînê dewletê yê fermî ye. Pakîstan û Afganîstan dewletên fermî yên Îslamê ne. Îsrail dewleteke dînî ye.

Ji bo dewletek laîk bibe, divê şoreşeke mezin a bi kok bike. Naxwe îdeaya dewleta laîk wê bibe utopîk an jî mirov dikare behsa dewletên dînî yên nuxumandî û vekirî bike. Kengî dewlet zelal bû xuya kir, ji saziyeke ewlekariya giştî bû saziyeke bi kêr, wê karibe xwe ji benên dînî yên xwe lê badane xilas bike û bigihîne rewşeke laîk.

Bi awayekî, di ti rejîmên hemdem de nehatiye dîtin, civakê dikin dewlet. Li dijî civakê dewlet çiqas were mezinkirin, ew çend jî xwe bi hêz dihesibîne. Hêza xwe, garantiya xwe di dewleta totalîter de dibîne. Ji dewletê sifetên kevneşop ên wek pîroz, dayik, bav nayên kêmkirin. “Kî ji dewletê bixwe” bûye gotineke klasîk. Dewlet berê ji gel didize, paşê mîna bide parsekan xwe wek welînîmet pêşkêş dike. Ji dizekê herî dizek bi tehlûke dibe. Bi rêya dewletê xirabiya neyê kirin nîne. Îro roj Levîathanê rastîn dewlet e. Em wexta wer dibêjin sedemên me pir in. Aliyê dilê mirov diêşîne ew e, ku ev dewlet ji bo gel deriyê xwarin, vexwarin û kar e. Ji dewleta ku her tiştî dadîqurtîne, xizmet û hêvî têne kirin.

Dewleta Rojhilata Navîn heta çareser nebe, ti pîrsgirêka civakî û aborî çareser nabe. Ev dewleta em behsê dikin, ne mîna dewleta Rojava hestiyariyeke wê ya demokratîk heye, ne jî dikare wek dewleta faşîst vekirî be; çavkaniya hemû pîrsgirêkan e. Şert e, ji nû ve were avakirin. Wek pirî caran tê ziman, çareserîya xwe dispêre “unîter, herêmî, federe” çareserî nînin. Divê dewlet ji bo çareseriyê berpirsiyariyê his bike. Pêwîst e, herî kêr di azadkirina ferd û demokratîzekirina civakê de ji astengbûnê were derxistin. Divê ne tenê piçûk bibe, divê fonksiyonel jî bibe. Ji bilî karên rastîn ên gelemperiyê û ewlekariya giştî ya rasyonel, divê ji hemû sazî û rêzikan were kirin. Heta dewlet li ser van hîman neyê reformekirin, gavên di warê çareseriyê de werin avêtin, bi sedema dewleta cangiran wê her pîrsgirêkê hînê jî bixetime.

Em ji her demê zêdetir bi îqtîdareke dewletê ya dişwar re rûbirû ne. Emê mîna sosyal demokrat, rizgariya netewî û sosyalîzma rêl ên di dîroka nêz de nekevin nexweşîya wan a dewletê; emê ne xira bikin a nû damezrînin, ne jî dewletê zêvt bikin. Emê bi vî awayî xwe nexapînin, emê wek wezîfeyeke bingeîn bi pîvaneke demokratîk derfetên çareserî û lihevkerîna biafirînin. Divê di hedefa hemû çalakîyên polîtîk de ev wezîfe hebe.

Li Rojhilata Navîn hemû hucreyên civakê di nav krîzeke dişwar de ne. Malbat, eşîr, bajar, gundî, bêkar, cemaetên dînî, rewşenbîr, tendurustî û di serî de perwerdeya girseyê saziyên civakî dema xwe ya herî nîhilîst û bi krîz dişîn. Gewdeyê civakî yê bi îdeolojiya jor a serdest û îqtîdarê dor lê hatiye girtin û bi aboriyeke hîç têrê nake hatiye tengavkirin mîna nexweşê qelew-obez e. Jixwe ev obeztî ya rastîn mîna li DYE û YE nîne. Ev obeztî dişibe zarokê Efrîkî yê zikê wî bi pêş ve nepixiye. Di van hucre û saziyên civakî de mirovan fonksiyona xwe wenda kirine. Roleke watedar a saziyan nemaye. Bi serê xwe tenê, qahwexane û çayxane dikarin vê rastiye bînin ziman. Saziyên diviyabû di sosyalîteya mirov de rol bilîstina bûne mîna dafikên nêçîrê. Sosyalîte û tendurustiya nîne hînê ber bi dejenerebûnê û krîzê ve dibe. Arabesk hunerek e, vê rastiye nîşan dide. Hucreyên civakî yên ji der ve tên bi kalîte nînin. Li dijî êrîşan ti mekanîzmaya xweparastinê nehatiye pêşxistin. Ji bo vê yekê, xwe bi moral û zêhniyeta ku pêdivî pê heye amade nekiriye. Avahiyên civakî ji ber ku ji aliyê avahiyên siyasî ve tên diyarkirin, refleksên şoreşa civakî bi giranî kor bûne. Tevgerêke civakî ya xweber ku xwe nespêre dewlet û siyaseta demagojîk, pir nadîde dibe. Sosyalîte ji bilî lêdana zirna dewletê bi kêr nayê; ji ber ku welê hatiye hînkin. Prensîb ev e; “aborî tengav dike, dewlet dide peyivandin.” Li ser hîmên berjewendiyên civakê, hewldanên çareserî û lêgerîna civaka sivîl pir bi sînor in.

Trajediya civakî ya bi bêrehmiya siyasî û neçariyê diyar dibe, herî zêde em dikarin di rastiya jinê de bibînin. Wek êsîra kevneşopiya hiyarersî û dewleta pênc hezar salî, di roja me ya îro de ji jînbûnê zehmetir mirov nikare jiyanekê bifikire. Zehmetî ne tenê ji kevneşopiyê ye. Nîrxên jinê yên şaristaniya Ewropayê afirandine herî kêr bi qasî kenveşopiyên dogmatîk texrîbkar in. Jin di navbera çanda ku gihîştîye pornoyê û çanda çarşefa rêş de, matmayî sekinîye.

## Jin

Jina Rojhilata Navînî ji dewletê jî kevintir figureke lihevçêkirî ye. Hemû fazîletên jinbûnê hatine berovajîkirin. Çi tiştê wê ya hêjayî şanazî û parvekirinê hebe, di bin tehekuma qanûnên exlaqî de ye. Jina kevneşopiya dînî, ew ji ewbûnê derxistiye û kiriye mulkê herî hêja yê mêr, tenê wezîfeyeke wê ya girîng heye, ew jî bi awayekî mutleq divê li gorî daxwazên mêrê xwe biçe. Ji bo dewletê împarator çî be, bi giştî mêr û bi taybetî jî zilam ji bo jinê heman tişt e. Di ferhenga mêrtiyê de gotinên wek “biryar bi jinê re girtin” şerm e. Ji bo jinê mezinbûneke exlaqî û fazîletek e, bêpîvan û bêsînor bi zilamê xwe ve girêdayî be. Nikare bi awayekî azad bîne ziman ku ew jî xwedî ruh û bedenê ye. Ji aliyê hucreyên civakî, siyasî û aborî ve wer li der ve hatiye hîştin û qelskirin, bi çarçavan li mêrekî digere ji bo wek koleyan pê re dilsoz be. Ji mirin û kuştinê xirabtir lê hatiye kirin. Ji ber ku hemcinsên wê jî mîna wê ne, bi rastî yên wan fêhm bikin û ji bo jiyanêke însanî hêvî bidin, hema bêje nînin. Ev dorgirtina çandî timî jinê neçarî teslîmîyetê dike. Her çi qas li ber xwe bide jî, eger întîharê nefikire, ji sedî sed dişikê. Pişt re hemû qulpên jintiyê yên piçûk dixînin bi xwe ve dike. Ji van qulpan li her devera xwe dixîne mîna îşaretan. Ya rastî jintî zenaet û pîşeyekî pir zehmet e. Pêvajoya bakîretiyê mîna li ser sifra gurên birçî derbas dibe, pêvajoya dayikîyê bi anîna gelek zarokan bi êş û azarên bêhesab tijî dibe. Mezinkirina her zarokê dibe mîna êşkenceyek rastîn. Her weha dunyayeke hêvî nade, xeyalên dayik ji bo zarokê xwe datîne timî hildiweşîne. Êş li êşan zêde dibe. Statuya civakî ya jinê li Rojhilata Navîn di serê kiryarên zalimane de tê. Koletiya mîna ya gelan berê li ser jinê tê ceribandin.

Rastiya jinê bi giranî rastiya civakî destnîşan dike. Ev tespîteke rast e. Di civaka Rojhilata Navîn de jintî û mêrtiya zêde dualîteyeke diyalektîk e. Di şêwazê vê têkiliyê de taybetiyên li zilam vedigerin mêrtiyeye hundurê wê pûç e. Serweriya îqtîdar li ser mêr dike, mêr jî li ser jinê û ew jî li ser zarokan dike. Bi vî awayî serwerî ji jor heta jêr tê dawerivandin. Di vê mekanîzmayê de asta koletiya jinê rê li ber rewşeke neyînî vedike. Ji ber pozîsyona jinê ya di nav civakê de jin timî asta koletiyê ya civakê pêş de dibe. Bi vî awayî, civaka dibe mîna pîrekê, îqtîdara jor gem û qayîşên wê dişidîne û bi hêsayî rêve dibe. Tevî ku jin li derveyî îradeya xwe zilma herî mezin dibîne, ji bo zilmeke hînê zêdetir li ser civakê tê bi kar anîn. Bi qasî têkiliyên ji der ve teslîmîyetê li ser Rojhilata Navîn ferz dikin, têkiliyên ji hundur ve jî jinê tengav dikin. Ji lewra tevgera xwe nespêre çalakiya azadiyê ya jinê şensê wê pir bi sînore ji bo karibe azadiyeke mayînde û cewherî bigihîne civakê. Bi vê sedemê, di serî de îqtîdarê, sosyalîzm, rizgariyên netewî û hwd. nekarîn bersivê bidin hesret û hêviyên her kes li bendê bû. Xebata azadiyê ya jinê, ji wekheviya cinsan jî wêdetir, cewherê xebateke giştî ya demokratîk, mafê mirovan, hawîrdor û wekheviya civakê îfade dike.

Gava yekemîn a divê di warê azadiya jinê de were avêtin ew e ku jin bibe xwediya hêza çalakiya xwe û ji helwesta mulkiyetê ya li ser, dûr bisekine. Eşqên moda yên bi hisên mulkiyetê tijî di himbêza xwe de gelek xeteran dihewînin. Di civaka kevneşop a dewlet û hiyarerşiyê de eşq xapandina herî mezin e. Gunehê tê kirin bi eşqê tê nuxumandin û veşartin. Destek ji bo azadiya jinê û hurmeta ji bo wê, beriya her tiştî bi mikur hatina li rastiya û paşê jî ji bo ew rastî li dawiyê were hîştin, bi tevgerêke ji dil û samîmî dibe. Kesê serweriya xwe ya mêrtiyê – navê wê çî dibe bila bibe – li ser jinê bijî ji wî nirxekî têkûz e azadiyê nabe. Hewldanên ji bo xurtkirina jinê ji aliyê bedenî, derûnî û zêhnî ve, bawer dikim ji hewldanên herî hêja yên şoreşgerî ne. Jina ku di çanda Rojhilata Navîn de çaxekê ji çanda xwedawendên dayik re bû navend, hewceyî pê heye ji nû ve, bi nirxên civakî yên pêşketî re karibe biryarên serbixwe bide, bigihîje hêza tercîh û hilbijartinê. Alîkariya wê ya di vî warî de qehremaniyeke rastîn a azadiyê dixwaze.

## aborî

Rastiya aboriyê di nav statuyên civakî, îqtîdar û zêhniyetê de cihê wê temamkirina yekparebûna civakî ye. Ekonomiya liberal cihê wê di nav kevneşopî û aktualîteyê de nîne. Monopola herî mezin dewlet e û derfet dide ji bo ekonomiyê bi îqtîdarê re bimeşîne. Di şaristaniya Rojava de qismî be jî ekonomî îqtîdarê diyar dike, lê li Rojhilata Navîn ê ekonomiyê diyar dike îqtîdar e. Qanûnên xweser ên aboriyê ku behsa hebûna wan tê kirin, di jeoçanda herêmê de rola xwe nînin. Li aliyekî aboriya malbat û malbatên piçûk ên ji serdema neolîtîk mane, li aliyê din jî ekonomiya dewletê heye. Di navberê de bazirgan û esnafên hewceyî dewletê hene. Çîna navîn, şensê xwe bi sînor e, ji bo karibe bi hêza xwe ya ekonomîk bandorê li dewletê û polîtîkayên wê bike. Lê ji ber ku çavkaniyê rêveberiyê ye, dewlet bêyî wê nameşe. Eger dewleta li Rojhilata Navîn mîna modela Rojava ji nû ve were avakirin, wê bandora wê di ekonomiyê de bişkê. Ev rastiya di warê aboriyê de tevahiya dîrokê têgîna dewleta bazirgan rave dike. Gelek şer li ser rêyên bazirganiyê pêk hatine, wexta rêyên bazirganiyê hatine birrîn hilweşiyane û ev karakterê wê yê ekonomîk îfade dike. Dewleta Rojava pêşketina xwe bi komkirina sermayê û pîşesaziyê pêk tîne. Dewleta Rojhilat jî bi bazirganî, desteserkirin û kurtêlxuriyê xwe dimeşîne. Li şûna ku xwe bispêre sermayaya komkirî û pîşesaziyê, nixê berhev kirine ji bo meşandina dewletê bi kar tîne. Heta her tiştê civakê yê xwe dihesibîne; çavkaniyên binerd û sererd, welat, mirovên li ser erdê welat, wek mulkê xwe dibîne û hewl dide bifiroşe. Ev qurnaziyeke polîtîk a kevîne. Dişibe şewazê parvekirina dizekan.

Di çarçoveya van tarîfan de em dikarin bibêjin, eger ku statukoyên di civakê de heyîn çareser bibin, wê aboriya li Rojhilata Navîn pêş bikeve. Bi avahiyên dewleta heyî re mumkîn e xuya nake ku karibe bi ekonomiya global re bibe yek. Ekonomiya nîzama tam di rewşeke krîz-kaosê de ye, êdî bi rewşa xwe ya heyî nikare civaka ji hev de dikeve rawestîne. Jixwe ji bo rawestina vê jihevketinê, hewceyî bi rêbazên despot ên tund tê dîtin.

Eger dîsa mirov bibêje serdema netew-dewletan li dawiyê ma, nayê wê maneyê ku mirov emperyalîzma global erê dike. Rastiya siyasî, esker û aboriya global vê modelê êdî bi kêr nabîne û wek hejîkên li lingên xwe geriyane dibîne. Netew-dewlet berovajî vegotina netewparêzan, dewleteke tam serxwebûna xwe pêk neaniye. Jixwe di cîhana bûyeran de têgîneke tam serbixwe nîne. Di nav kategoriya gerdûnî de hewcebûn û girêdana bi hevdu heye. Ti obje û kirdar nîne ku hewce û bi ya din ve girêdayî nebin. Netew-dewlet utopyayeke bûrjûwa-piçûk e, ji bo serxwebûnê bike tabû. Ne dewlet û ne jî netew serxwebûna wan pêk nehatiye. Her yek ji wan bi ya din bi taybetiyên cuda hewce û girêdayî ye. Ya Împaratoriya DYE ferz dike cureyekî hewcebûnê yê herî tenik e. Rêbazên mîna mêtîngerîya tund, qirkirina etnîk û dîndariyeke paşverû esas nabîne. Ji mêtîngerîya hemdem jî wêdetir şeweyên hewcebûnê yên postmodern diceribîne. Jixwe gelek netew-dewlet ji ber karaktera xwe, hewcebûna bi DYE wek xelatgirtinekê dihesibînin. Netew-dewlet ji holê nayê rakirin, lê wek berê destûr nayê dayîn bi awayekî serserî tevbigere. Di dema globalîzma nû de wê netew-dewlet ji nû ve werin bi cihkirin. Ji YE heta Çînê ev pêvajo dewam dike. Ev ji bo şerekî nû nayê kirin, ev ji bo şerê heyî bi dawî bibe û yan jî ji bo sîstem bikeve cihokeke sûdwar. Hewce bike wê carnî bi aboriyê, carnî bi rêyên leşkerî, rêveberîya sîstema kaosê ya rewşa wê heyî biparêze yan paşvemayîna wê rawestîne, yan jî bi saziyên hînê bi kêrtir rê ve bibe. Bi planên xwe yên alternatîf ên pê ji kaosê xurt derketiye realîze bike. Em wexta di vê çarçoveyê de nêzî rastiya Rojhilata Navîn bibin em dikarin bûyerên muhtemel biqewimin çawa bibînin?

Divê mirov baş bizanibe, DYE bi şoreşa zanist, şîroveya felsefîk û dînî ya li pişt xwe li dunya heyî dinere. Bi hezaran saziyên ramanê – think tank – dixebitîne, timî agahîyan ji nû ve diwezinîne. Bêyî bikeve dogmatîzmê, timî sererast dike, model, proje û planên xwe pêş de dibe. Dîsa pêşketinên dîrokî ji nedîtî ve nayê, bingeheên dîrokî ji modelên xwe re dibîne û hewl dide welê maneyê bidê. Ev hemû ji bo têgihîştîneke pir plan û proje ya xwedî gelek alternatîf derfetan didin.

Bi vegotîneke rojane Projeya Rojhilata Navîn a Mezin; analîzên dema nêz ên emperyalîzmê dike û wexta hewl dide bi naveroka xwe pîrsgirêkên rojane çareser bike piştî salên 1990 esas dibîne. Nîzama Fransa û Îngilîstanê piştî şerê cîhanê yê yekemîn avakirine kêr û çewt dibîne. Kiryarên xwe yên piştî şerê cîhanê yê duyemîn jî li ser navê ewlekarî û aramiyê bi sedema despotîzm xurt kiriye, bi rexnegîrî wek xeta dinirxîne. Gelê herêmê yê pîr zêde xizan bûye ji bo sîstemê zirar û bi tehlûke dibîne. Ji lewra dixwazin ewlekarî, demokratîkbûyîn, azadiya ferdan û aboriyê di zikhev de pêş bixînin. Bi vê modelê dixwazin pîrsgirêkên giranbûyî yên Erebb-Filîstîn, Kurd-Ereb, Tirk-Îranê û hem jî hucreyên civakî yên ku despotîzmê fetisandine, çareser bikin û ji bo rê li pêşiya bûyerên hînê mezintir bigirin dixwazin biceribînin. Mîna ku planê Ewrûpayeke nû û Planê Marshall ê Japonyayê ji bo herêmê tê pêk anîn. Eger herêm ji bo sîstemê pîr girîng e – ku girîng e – û di pêvajoya kaosê re derbas dibe, proje û fikrên wê yên xwe dispêrên van armancan realîst in. Heta di vê yekê de dereng ma ye. Hemû gavên ji aliyê sîstemê ve têne avêtin, her ku diçe di çarçoveya planekî de cih digirin. Xebatên plan-projeyan zêde dibin.

Zehmetiya herî mezin li pêşiya projeyê ew e ku rewşa Rojhilata Navîn a naşibe Japonya û Ewrûpayeke hilweşiyayî. Li Rojhilata Navîn şoreşa pîşesazî û rohnîbûnê pêk nehat. Demokratîkbûyîn neket rojevê. Ji faşîzmê wêdetir heta netewparêzî, mezhebparêziya bi dîndariyê barkirî û sîstemên siyasî yên bi hucreyên despotîk ên etnîk xira nebin, mîna Ewrûpa û Japonyayê xwe nûkirin mumkîn xuya nake. Rejîmên heyîn bi xwe timî krîzê diafirînin. Blokên dewletê yên herêmî ji bo hebûna xwe dewam bikin berdêl çî dibe bila bibe, pîr qurnaz û pispor in. Yên bi navê muxalefeta sîstemê jî derketine holê di heman demê de lastîkê yedek ê despotîzmê ne. Hedefa bingeşîn parastina dewletê ye. Bermahiyên têgihîştina dewlet-xwedê ji texmînan wêdetir jî xurt in. Nava dewleta heyî pûç e. Ti fonksiyona wê ya dîrokî nîne. Mîna ku di nav cemaetan de ya herî xurt be. Ew ferdan û ferd wê diafirînin. Muxalefeta ku xwe herî şoreşger dizane, ji rêvebirîneke baş a dewletê wêdetir ti armanca wê nîne.

Ji aliyê din ve, herêm di warê dîrokî de xwedî karektereke federatîf e. Nikare ev çend netew-dewletan rabike. Hejmara dewletên heyîn bi xwe dikare pîrsgirêkan biafirîne. Komên mîna mezheb, etnîk, terîqet û cureyên din ên cemaetan dewletê bi xwe ve girê didin û bi awayekî beramber hevdu xwedî dikin. Jixwe nuqteya çareser nabe ev avahî ye. Dewletên Rojava jî timî van avahiyan destek dikin. Eger proje, hedefên ku danîne pêşiya xwe, dixwaze pêk werin, divê beriya her tiştî van rejîman ji hesabê xwe derbixîne.

DYE ketiye rêyekê ku veger jê zehmet e. Piştî 11 Îlonê gavek wer avêt ku ji ketina wê ya şerê cîhanê yê yekemîn û duyemîn zêdetir dikare encamên giran bide. Encamên piştî şerê cîhanê yê yekemîn derketin, ew çend kûr nebûn bandorê li ser çarenûsa sîstemê bikin. Girîngiya DYE nîşan dabû. Di şer de têkbiçûya jî dikarîbû xwe vekîşanda parzemînê xwe û hebûna xwe dewam bikira. Di şerê cîhanê yê duyemîn de sîstema Sowyetê derket hemberî wê, lê DYE karîbû dor li wê bigire. Her çend di hin şeran de çeper wenda kirin jî hêza xwe parast û pêş de bir. Di her du rewşan de jî bi dewletên modern re mijûl dibû. Heman çanda Xirîstîyaniyê par ve dikirin. Hêmanên şerê şaristaniyan gurr bike, bi sînor bûn. Her çend hêmanên kaosê xwe nîşan didan jî di wê astê de nebûn ku gefan li sîstemê bixwin. Em encamên van hêmanan bi bîra me bixînin li Rojhilata Navîn nabînin. Bi sîstemeke ji salên 1250 ve despotîk bûye, wê yan şer li ber çav bigire, yan jî wê xwe vekîşîne. Şerê mîna yên li Iraq û Afganîstanê têrê nake. Heta blokên îqtîdarê yên li herêmê neyên şikandin, her gava were avêtin wê hînê têkçûnên mezin bi xwe re bîne. Taktîka xwe spartina dewleteke despotîk ji bo çareserkirina ya din pîr bi kêr nayê. Di rewşên bi vî rengî de çanda Rojhilata Navîn xwedî qabîliyet e ku ji bo ji nû ve despotîzmê biafirîne. Eger hemû hilweşîne, wê pîrsgirêka kontrolkirina gelan derkeve holê. Bûyerên li Iraqê diqewimin bi dersan tijî ne ku rewşê baş rave dikin. Demeke dirêj rejîm destek kirin. Di encamê de pîrsgirêkên hînê rewşê girantir bikin, derketin. Hilweşand, lê blokên îqtîdarê yên heman çandê xwedî bikin û avahiyan pêk bînin, hene. Îhtîmaleke zehmet e, bi ferdîyeta Rojava atmosfera çandî li dawiyê were hîştin.

Eger blokên îqtîdarê werin parçekirin wê ev yekê jî pêngaveke şoreşgerane be. Jixwe nakokiya diyalektîkî ev e.

Ji lewra neçare NY û NATO bikevin pêvajoyê. Lê vê carê divê mîna li Afganîstan yan jî li Somalî seresere nebe. Ji ber şert û mercan divê mayînde û berfireh be. Girîngiya çareserkirina Rojhilata Navîn hînê hêdî hêdî derdikeve holê. Di dema jihevketina sîstema Sowyetê de zêdetir qat bi qat zehmetiyê derbikevin. Qalibên zêhniyetê yên heşt sed sal in timî muhafizekar û hişk bûne wê welê şikandina wan hêsan nebe û wê wek li deverê din ên cîhanê pêk neyê. Sosyalîteya ferd, cemaet û qebîleyên serbest bibin wê wek mayîna serserî li naverastê bigerin. Wê bi kîjan şoreşa zêhniyet û aboriyê ev blokên despotîk ên piçûk werin parçekirin û di şûna wan de zêhniyeta nû û avahiyên aboriyê werin danîn? Cudahiyên mezin ên di navbera ferdê Ewrûpa yê ku xwe spartiyê kevnşopîyeke bi kok a Ronesans, reformasyon, ronahiyê û ferdê Rojhilata Navîn ê ravekirî de wê çawa û bi çi li dawiyê werin hiştin? Tevî ku çanda Ewrûpaya Rojhilat ji çanda Ewrûpaya giştî pir dûr nîne, welatên ji çanda sosyalîzma rêl ku mirov gelek hemdem kiriye, derbasbûna wan a sîstema lîberal çaryekê sedsalekî wergirt. Di nava sîstemê de çareseriyek heye. Li Rojhilata Navîn çareserîya di nava sîstemê de îdeayeke cihê wê guftûgo ye. Eşkere ye, paşerojeke bi pirsgirêkan barkirî li pêş heye.

Bi serneketina koalîsyona bi pêşengiya DYE, wê hînê rê li ber pirsgirêkên stratejîk veke. Ewê di sînoren global de bibe derbek li DYE bikeve û wê împaratoriye bikeve pêvajoya paşveketinê. Emerîkayeke li Rojhilata Navîn wenda bike, wê tevahiya Asya, Ewrûpa û Efrîkayê bixîne heman pêvajoyê. Wê Emerîka Başûr, Meksîka û Kanadayê jî wek berê nikaribe bigire û bibe duyemîn Rûsya. Di mîzîna hêzên heyî de DYE li gorî rastiya xwe ya îqtîdarê nikare vê rewşê qebûl bike. Ji lewra neçare bibe xwedî helwesteke stratejîk. Çiqas bi mesref be bila bibe, li gelemperîya dunyayê çiqas li nerazîbûnan rast were bila were, neçare bimîne û xwe bigihîne hin encamên çareserker.

Eger mirov pirsgirêkên ku wê sîstema kapîtalîst a Rojava di demeke dirêj, navîn û kin de neçar çareser bike bixîne rêzê, di dema kin de Afganîstan û Iraq hene. Federasyonên demokratîk îdea tene kirin. Li herêmê modelên nû yên welatan difikirin. Pêşnûmeyên destûran ên li ser kaxizan tene amadekirin, Sîstema Federal a Demokratîk pêşniyar dikin. Eşkere helwestek e, ya nû û îdeal dixwaze. Her kes bi meraq li bendê ye, wê bi cihanînê çawa bibe. Eger çanda hejmareke zêde etnîk û komên dînî dihevine bigihîje federalîzma demokratîk, wê ev yekê di şaristaniyê de bibe veguherîneke mezin. Mîna bandora şoreşên Rûs û Fransa li Rojhilata Navîn bibe. Restorasyona rejîmên despotîk ên kevin îhtîmaleke pir qels e. Di şertên împaratoriya kaosê de federalîzma demokratîk avahiyek e, wê bi zehmetiyan bimeşe. Hêzên jî vê re pêşengiyê bikin wê ji ku bêne dîtin? Hêzên ku xwazgîniyê îqtîdarê ne herî kêr bi qasî rejîmên berê xwedî taybetiyên despotîk in û xwediyê wê potansiyela zêhnî û fomasyona siyasî nînin ku karibin karektera etnîk û mezheban bigihînin sentezeke erênî. Ferdê azad û lîberal hînê di nav pêşketineke pir bi sînoren de ye. Îdealîstên demokratîk û sosyalîst ewqas kêr in, hema bêje tine ne. Yên berê jî ew çend teng in, nikarin xwe bimeşînin. Zêdetir bawerî bi NY, NATO, YE û hêzên koalîsyonê heye. Federalîzma demokratîk a avahiyêke timî hewceyî der ve bûyî wê gelek bi nîqaş be.

Di dema navîn de pirsgirêkeke din a girîng têkiliyên Erebi-Îsraîl û Kurd-Ereb, Kurd-Îran û Kurd-Tirkiyê ne. Ev pirsgirêkên li ser hîmekî dîrokî pêk tên, bêguman bi hewldanên NY ya nû, NATO, Hêzên Koalîsyonê û hewldanên xweser ên YE wê ji bo çareseriyêke lezgîn bandorê bikin. Lê her du jî pirsgirêkên dijwar in. Bi qasî ku di kûrahiya şaristaniyê de razayîne, bi modernîzmê re jî têkiliyên xwe gelek bi nakok û tengezar in. Çareserîya pirsgirêka Erebi-Îsraîlê bi giranî bi xurtbûna demokratîkbûn û aştiya li herêmê dibe. Berovajî texmînan, eger were gotin bila berê pirsgirêka Îsraîl-Filîstînê çareser bibe, xeter heye ku çareserî pêncî salên din paş ve were xistin. Ji ber ku di bingehe pirsgirêkê de dewlet û civaka Erebi a demokratîk nebûyî heye. Demokratîkbûyî di herduyan de wê şert û mercên aştiya

Îsraîl-Filîstînê amade bike. Naxwe şerê Îsraîl-Filîstînê wê avahî û zêhniyeta muhafezekar a di dewlet û civaka Ereba de – yên ji pêşketina demokratîk, azadî û wekheviyê dûr – hîn xurtir bike. Mîna ku heta roja me ya îro xurt kiriye.

Pirsgirêka Kurd hînê tevlîhev û piralî ye. Bi avahiyên civak û dewletên Ereba, Îran û Tirkiyê re pirsgirêkên wê yên kûr hene. Ji mafên xwe yên herî sivik ên medenî nikarin sûd werbigirin. Jixwe tu nikarî mafê wan ên siyasî û aborî bixînin rojevê. Qirkirineke çandî dijîn. Zextên dawî yên DYE belkî hinekî bilivîne û rê li ber hin gavavêtinên bi sînora veke. Nexasma Kurdistanê Federe ya Iraqê deriyên xwe ji sorkirin û tevdanê re vekirî ye. Di bin bandora Hêzên Koalîsyonê, Neteweyên Yekbûyî û NATO de dibe ku hînê hilperike. Statuya Kurd a heyî bi îsyaneke mecbûrî re hemta ye. Eger neyê dewamkirin û bi helwesteke demokratîk a çareseriyê nêzîk nebin, mumkîne cografyayeke ji Îsraîl-Filîstîn xwînrijtir pêk were. Li cografyayeke asê şerekî bi girseyeke Kurd a 40-50 mîlyonî re wê pirsgirêkên li herêmê girantir bike. Wê bike ku herêmê ji her bûyerê re veke.

Çareserîya demdirêj; bi pêşdebirina aborî, demokratîk û mafê mirovan a civak û dewletên Îran, Pakîstan, Komarên Tirkî û Ereban mumkîn dibe. Blokên xurt ên berjewendîperest û muhfezekar heta di nav avahiyên civak û dewletê de hebin wê li ber xwe bidin. Lê mirov dikare biçe cem gel, alternatîfên çareserker pêşkêş bike û eger sîstema serdest zordestiya xwe kêmtir neke, wê wextê mumkîn dibe ku di nava sîstemê de veguherîneke bi sînora bibe.

Ji bo çareserîya dema nêz, navîn û dirêj hêzeke mezin a eskerî û aborî hewce ye. Ji bo Projeya Rojhilata Navîn bi cih were anîn, dibe ku operasyonên eskerî û aborî yên dewamî pêwîst bikin. Tevî vê yekê, azadiya jinê ya pir behs tê kirin û perwerdeya ferdên lîberal xwedî girîngiyekê ye ku dest jê nabe. Heta jin şiyar nebe û herî kêmtir azadiyê neyê, hemû hewldanên din mehkûmî têkçûnê ne. Azadiya ferdî ya bêyî cudahiya jin-mêr heta bi giştî pêk neyê anîn, di serî de jin azadiya hemû beşên civakê pêk nayê.

Mebest ji şoreşa zêhniyetê, têgihîştina civakê li azadiyê û bawerîya wê ye. Serwextbûn û têgihîştin tenê nayê maneya zanînê. Divê tu bizanebî çawa pêk ji bînin. Bawerî jî ew e ku divê tu ji ya zane yeqîn bikî û pêdiviyên wê bi cih bînin. Hêza bi cihanîn û biryarê îfade dike. Heta mirov zêhniyetê li ser civaka Rojhilata Navîn hatine ferz kirin baş nas neke, nizanibe çi li dawiyê were hîştin û çi jî mîras were girtin û dîsa heta qalibên zêhniyetê yên divê li dijî wan têkoşîn were meşandin baş neyên naskirin, têkoşîneke îdeolojîk a bi qabiliyet û rast nayê meşandin. Ji bo em bibin xwediyê zêhniyeta hewce pê heye, divê bi helwesteke exlaqî û kedeke mezin, em bibin xwediyê bawerîyeke xurt û têgihîştineke civakî. Kesên cîhana xwe ya zêhniyetê mezin nekin, nikarin demeke dirêj têkoşîna azadiyê bidin meşandin. Li cih û kêliya dejenerebûnê destpêkir, li wî cihê û kêliyê zêhniyet diqede û pûç dibe. Li Rojhilata Navîn a hemû zana û peyxemberan kiriye di cewherê xwe de şerê zêhniyetê ye. Zêhniyeta têkiliya wê bi exlaq re nebe bê qîmet e. Exlaq ew e ku li ser rêya têgihîştinê rohnî kiriye, tevî hemû kêmasî û astengiyan, hêza meş û têkoşînê ye. Israra civakê ya wijdanî ye. Wexta di navbera têgihîştin û exlaq de têkilî qut bibe, serserîti û awaretî dest pê dike. Divê zêhniyeta me xwe bigihîne zêhniyeta dijber jî û xwe bi wê jî xwedî bike. Zêhniyeta hêza dewletê her tim xwe baş bi rêxistin dike. Divê piçûk neyê dîtin. Heta dor li vê zêhniyetê neyê girtin, hewldaneke serketî û çareserî pêş nakeve. Polîtîka û çalakiya – warê eskerî jî di nav de – ji exlaq û zêhniyetê qutbûyî her tim weke mayîneke serserî dikare di bin me de biteqe. Divê çalakî û polîtîkayên me her tim di çarçoveya rohnîbûna zêhniyeta me û helwesta me ya exlaqî de bimeşin. Naxwe emê nikaribin xwe xilas bikin ji bo em nebin amûrê polîtîkayên dijber. Eger şerên zêhniyetê di bin van sernavên sereke de bi serketî neyên meşandin, weke ku em pirî caran fikarên xwe tînin ziman, di warê polîtîk de pêngav û hewldan xeterên wan hene. Di dîrokê de hemû derd û çîlekeşên mezin ji bo dersê bidin mirovatiyê û ji bo pêşî li van xeteran bigirin, xwe demeke dirêj vedikişînin quncikekê (sulûk) û hewl didin xwe bigihînin hêza zêhnî.

Mirov heta terîqetan analîz neke û hînê bi giştî bandora Îslama ji nû ve geş dibe li ser civakê lêkolîn neke, nikare têkoşîneke rast a zêhniyetê bide meşandin. Heman tişt ji bo netewparêziyê jî wisa ye. Zêhniyeta netewparêz ku bi awayekî etnîsîteya hemdem e, heta cihê wê yê di civakê de, derketin û xwe bi rêxistinkirina wê baş neyê fêmkirin, li Rojhilata Navîn têkoşîneke pratîk û îdeolojîk a xurt nayê meşandin. Her wisa divê mirov li zêhniyeta hêzên etnîk wek malbat û qebîletiyê ku hînê jî hebûna xwe dewam dikin, baş serwest bibe û bersiv bide. Pêwîste ev zêhniyet hemû werin fêmkirin, dor li wan were girtin û pêdiviya nîrxên rastîn ên zêhniyetê yên kesên pêwendîdar jî werin tedarekkirin. Ev wezîfeyê ji şerên pratîk qat bi qat zehmetir e, lê hewce û lezgîn e.

Li Rojhilata Navîn wexta mirov bikeve şerê zêhniyetê, divê mirov bizanebe wek Hz. Mûsa qebîleya Îbraniyan bide meşandin, wek Hz. Dawûd bi Golyat re şer bike, wek Hz. Îsa şagirtên xwe seferber bike û wek Hz. Mûhammed berê bawermendan bide ser kar. Dîsa divê mirov karibe bi heyecana Sokrates bibêje; “xwe bizanibe”, bi coşa Perîkles “qîmetê bide demokrasiyê”, bi zanista Arîsto bizanibe bibêje; “derî li Îskender veke.” Li Rojhilata Navîn bi destxistina zêhniyetê tê wê maneyê ku mirov bi heyecana Ronensansê ber bi xwezayê ve baz dide; ji mirov hez dike; ji bo hînbûnê tî ye; bi reformasyonê dogmayan qul dike diçe; ji bo baweriya cewherî bi dest bixe, bi rohnîbûnê, zanistê, felsefe û hunerê digihîne gel, kom bi kom tevgera rewşenbîran ji bo azadiyê seferber dike.

Li Rojhilata Navîn eger mirov bimeşe bifîkire, wexta bifîkire jî bimeşe wê zêhniyetê manîdar bibe. Ew wextê her tiştê bi awayekî xweza zindî bibe, mîna serdema neolîtîk mirovê bi awayekî pîroz û coş nêzî her tiştî bibin û maneyê bidinê. Wê ramana mîtolojîk a serdemên şaristaniyê ku bi dersan tijî ye, dîsa pirtûkên hîkmetan yek bi yek li pêşiya me vebin. Wê wextê wê dîroka mirovatiyê, ew şaristanîbûna pîroz û xeternak, ya bi heyecan û mirov matmayî dikir, jiyan payeberz dikir û pir piçûk dixist, were xwendin. Maneya rastîn a ezmûnên ew peyxemberên mezin di pirtûkên pîroz de cihê xwe bibînin. Ji nû ve, wê çemên miçîqîne biherikin; kaviî bibin bajar; li til û deştan gundîtiya nişmî geş bibe. Ji yê zalim heta yê dewlemend, ji Nemrûd heta Qarûn, ji Eyûb heta Mezlûm, ji Ferhad heta Kemal nîrxên reş û sipî derkevin holê. Şerê zêhniyetê ew e, ev hemû nîrx werin ziman. Di mejî û dilê me de hêşîn bibin. Ew wextê ti hêz û pêdiviya rezîl a jiyanê, ji bo sergerandinê nikare bibe bahaneya me. Emê van hemûyan, bi têgihîştina xwe ya bi qasî deryayê, bi îradeya xwe ya mîna lehiyan bi coş çareser bikin û li dawiyê bihêlin. Ew wextê politîka yan jî eskerî emê bi dahiyane li ser wan rawestin û bi awayekî destanwarî bersivê bidin.

Li ser zeman û zemînê îro yê Rojhilata Navîn em nikarin bi helwestên netewparêzî, dîndarî, rastgirtî û çepgirtiyê bigihîjin hedefê. Bi vegotîneke peyxemberwarî em nikarin xwe ji kufrê xilas bikin. Bi çepgirtiya nû, bi civakîbûna sîvîl a xêşîm û tevgera jinê ya ji ked û dîrokê bêxeber jî mirov nagihîje ti qonaxê. Mirov bi van meşên bê îman û xwediyê van zêhniyetan, bi van bûrjûwaziyên piçûk ên îflas kirine û tengavbûne tenê dikare biçe ger û geştê. Hela hela bi kesên kurtêlxur, kesên heyranê text û kursiyê re tu ne dikarî baweriyekê û ne jî fikrekê biparêze. Bi vî rengî zehmet e, bersiva gel û mirovên Rojhilata Navîn ên pir bi serê wan de hatine, bi hezaran derb xwarine, were dayîn.

Em wexta li ser rastiya civakî ya Rojhilata Navîn tevbigerin û bi vê zêhniyeta tarîfa wê hat kirin hundurê wê tijî bikin û bimeşin, ewê me bibe cihên dîrok lê hatiye veşartin, ewê me bigihîne dilê wê yê vemiriye û bigihîne rastiya wê ya li rohnîyê digere. Wê wextê li nav zeviyên têkoşînê gavê bêne avêtin û hem jî gavên li gorî rastiya dîrok û evîndarên azadiyê. Wê ti kesê nikaribe rawestîne, eger were xapandin, li îxanetê biqewime jî, were kuştin, dîsa jî wê ji deverekê derkeve û ber bi hedefa xwe ve bimeşe. Wê wextê dîrokê bibe ya me, dilê hemû bi me re hilbiavêjin. Wê wextê rastiya civakî wê bibe xwedatiya afirîner a hebûna me. Gelên me wê bibin xwediyê azadiya bi hezarsalan e li hêviyê ne û mafê wan e.

Civaka Rojhilata Navîn di derketina ji kaosê de alternatîfa hilbijêr e, divê herêmi nebe; xwedî taybetiyekê be ku karibe ji bo pîrsgirêkên azadiyê yên gerdûnî jî bibe bersiv. Li herême

çarenûsa pêngava global tê xêzkin. Ji ber ku serketina sîstema bi pêşengiya DYE û paşeroja hemû dunyayê destnîşan dikin ev rastî welê ye. Blokên îqtîdarê ji hêzên feodal ên sedsala 20. pêk anîn û bêtî veguherînin hebûna xwe dewam dikin ku îhtîmaleke zehmete veguherîna wan, ji lewra zemînê berfireh ê civakê di bin tehekumeke giran a kevneşopiyê de dijî neçare bikeve pêvajoyê. Ev yek ji bo hêzên kapîtalîst ên global ku dixwazin xwe ji nû ve ava bikin jî hewceyîyek e. Lê girseyên gel ên hişyar bibin, diyar nîne wê bi van daxwazan bêne bi sînorkirinan na. Rewş bi guman e. Diyar nîne wê ji Qutiya Pandorayê çi derbikeve. Hewldanên azadker û afirîner ên di neqeba kaosê de wê vê rewşa nediyar destnîşan bikin. Wê demeke veguherîna ya pratîk bibe ku di ti dema dîrokê de nehatibe dîtin. Mîna ku bajar werin avakirin, ji nû ve sazîkirina civakê di rojeva dîrokê de ye. Di bingehe zehmetiyên Rojhilata Navîn de ev rastî radizê. Ji nû ve avakirina sîstema serdest û sazîkirina hêzên azadiya civakê ya gelan, wê bibin têkoşîneke mezin bi nakokî û tîkiliyên di zikhev de bimeşin.

### **Wekî Hêza Çareseriyê Demokratîk**

Di bingehe zehmetiyên Rojhilata Navîn de ev rastî radizê. Ji nû ve avakirina sîstema serdest û sazîkirina hêzên azadiya civakê ya gelan, wê bibin têkoşîneke mezin bi nakokî û tîkiliyên di zikhev de bimeşin.

Beriya em li ser blokên ku wê ji nû ve werin avakirin rawestin, divê em polîtîkayê li gorî xweseriya herêmê tarîf bikin. Wek rêveberiya pratîk a civakan dibe ku tarîfên polîtîkayê yên rojane û li gorî demê biguherin. Mînak, em dikarin polîtîka muhafezekar wek polîtîka civakê di cih de dihele û polîtîka pêngavê wek ya civakê pêş de dibe, tarîf bikin. Tarîfeke sêyemîn jî dikare derbare naverokê de be. Eger bloka dewletê eleqeder bike, ew polîtîka dewletparêz e, eger girseyên gel ên li derveyê dewletê eleqeder bike, ew dibe polîtîka demokratîk. Guhertinên di asta herî jor de mirov dikare wek polîtîka bilind û eger qadên hîrê bi sînor eleqeder bike, em dikarin wek polîtîkayeke teng an jî zemîn bi nav bikin. Nuqteya hevbeş a van hemû tarîfan ev e; ji hunerê guhertin, veguherîn û rêvebirina civakê re polîtîka tê gotin. Xebatên polîtîk karûbarên civakî ne. Eger hewldanên zêhniyetê, utopya, proje, plan û xebatên bernamêyê bin, hewldanên polîtîk jî xebatên perwerdeyê, rêxistinîyê û çalakiyê ne. Divê mirov xebatên zêhniyetê û yên polîtîk tevlihev neke, her weha divê mirov berovajiyê wê jî neke. Mirov dikare mîmartî, hostatî û karkertiyê di qada civakî de wek hunerekî nazenîntiyê dixwaze – hunerê polîtîk – bi nav bike. Ji bo mirov polîtîkayê bike divê xwe ji aliyê zêhnî ve amade kiribe û di warê pratîk de jî ji bo rêvebirina civakê amadekariya hewce ya ji bo guhertin û veguherîna kiribe, yanî qabîliyeta perwerde, rêxistinîkirin û çalakiyê. Bê sedem ji polîtîkayê re nayê gotin; hunerê xwedayî. Wexta tê gotin; qral-xwedê, siya-xwedê sultan, rengê xwedê yê li rûyî zemîn dewlet, ya rastîn hunerê xwedayî tê destnîşankirin. Di analîzîkirina dîn û mîtolojiyê de divê mirov sosyoloji yan jî ilmê civakî baş bixwîne.

DYE û şîrikên wê yên neqane li Rojhilata Navîn şewazê eskerî-polîtîk pir dimeşînin. Lê divê mirov piratîka eskerî jî polîtîkayê cihê neke. Polîtîkayek li cihê têkoşîneke çekdarî û dijar hebe, navê wê eskertî-şer e. Di vê rewşê de diyarkerê sereke şer e. Li cihê dengê çekan tê birrîn, polîtîka wek xebatek dewama artêşê derdikeve pêşîya me. Yanî di vir de berovajî formula Clausewitz bi cih tê. Ya şer diyar dike ne polîtîka, şer polîtîkayê diyar dike. Li Iraqê ev rastî pir eşkere xuya dike. Li Iraqê rêya polîtîkayê – polîtîka nû – şerê teknolojiya dawî ya DYE vedike. Jixwe di tevahiya dîroka Mezopotamyayê de li serê rêya polîtîkayê timî şer hebû. Şerê dawî vê rastiya dîrokî bi awayekî sadiqane nîşan dide. Wexta sura şer sist bibe yan jî bi temamî bikeve, wê xebatên polîtîk bi lez dibin. Ji lewra polîtîka beşê şer ê bêtî sîleh e. Xebatên perwerde, rêxistinî û çalakiyê yên bêtî şer, xebatên polîtîk in, xwe dispêrên zêhniyeta xwediyê şer. Di vê çarçoveyê de DYE û şîrikên wê, bi alîkariyeke xurt a eskerî di serî de li Iraq û Afganîstanê li gelemperiya Rojhilata Navîn li ser hîmê zêhniyeta ‘Projeya Rojhilata Navîn a Mezin’ polîtîkayê ji nû ve ava dikin, rê ve dibin, diguherin û dewam dikin. Me ev xebatên wan di beşê berê de bi sê sanaryoyan bi kurtî anîbûn ziman.

Li dijî vê yekê, pir girînge ku em wezîfeyên hêzên azadîxwaz ên dijberên tehekumê zelal bikin. Wê wezîfeyên wan ên li ser hîmê parastina civakê û gel bi têkoşîneke polîtîk a çî cureyî were meşandin? Ji bo vê me tarîfa xwe ya zêhniyeta hewceyî pê heye, kir. Me tarîfa polîtîkayê jî kir.

Wezîfeya li rêza serî ew e ku bi helwesta demokratîk û civaka komîn a gelan ku bi navîkê bi dewletê ve girêdayî nîn in, xebatên demokratîk werin meşandin, pêşdebirin û bi kalîtekirin. Divê wek prensîb ti car navenda wê bi dewletê re nebe. Nakokîyeke mezin e, azadiya civakî têkiliya navenda wê bi dewletê re hebe. Tenê hêzên tehekumkar dikarin wek navendeke dewletê bixebitin. Ji lewra hêzên civakî yên li ser hîmê azadiyê tevdişerî nabe bi hêzên tehekumkar re bikevin têkiliyê, berovajî wezîfeyek wan a bîgehîn ew e ku li dijî van hêzan rawestin. Di vê çarçoveyê de li derveyî dewletê navenda wan demokrasî ye. Em tarîfa xwe ya demokrasîyê jî ji ya bûrjûwazîyê cihê dikin ku ew demokrasîyê wek perdeyek dewletê dibînin. Ji Atînayê heta yekemîn sîteyên Sumeran demokrasî nebû dewamek dewletê û ne jî dewlet bû ya wê. Ji ber ku li cihê yek dest pê dike ya din zelûl dibe, li cihê yek diqede ya din serketina xwe îlan dike. Divê mirov vê rastîyê baş ji hev bike. Demokrasîya ku DYE û şîrikên xwe jî ferz dikin, demokrasîya zumreyê bûrjûwa-feodalane ku xwe dispêrin tevneke xurt a eskerî û îqtîdarê. Hêzên azadiya civakî, her çend xwedî hêzeke kêr a parastina civakê bin jî ew polîtîka demokratîk wek hîmê xebata xwe dizanin. Di nav xebatên polîtîka demokratîk de çalakî, rêxistinîkirin û perwerdeya – polîtîk, huqûqî, xwepêşandanên bi armancên ekonomîk, mîting, protesto, serhildan û şer (şert mecbûr bikin) – kom û ferdên di bin tehekumê de hene. Ev xebat an wek xebatên rojane tene rêvebirin an jî wek xebatên guhertin û reformên normal tene kirin. Eger naveroka wan hîne tijî bibe, wê wextê dibe xebatên şoreşgerî. Xebatên demokrasî û îqtîdarê ya sîstema serdest çiqas pir bibin, ew çend bi xebatên demokrasîyê yên hêzên azadîxwaz re dikevin nav hevdu û caran jî wê bîne dijberî hevdu.

Divê mirov nekeve şaşiyên şoreşên ku Ingilîz, Fransî û Rûsî ketin navê. Ew jî ev e; divê her du alî jî xebatên xwe yên demokratîk ji bo înkâr û tinekirinê nemeşînin an jî di nav hev de nehelin û rê li ber felaketekê venekin. Divê pir bi nazenînê tevbigerin ji bo nekevin şaşîyeke dîrokî – mirov dikare jê re bibêje rastîya îcbarî jî – û rê nedinê. Di navbera her du demokrasîyan de dibe ku têkilî û nakokî jî hebe. Her weha dibe ku di nav hev de jî bimeşin û dibe werin dijberî hevdu jî, lê ya divê bala mirov li ser be û nebe ew e ku bi meylên înkâr in û tinekirinê helîn nebe û rê li ber yekrengbûnê venebe. Divê mirov pîvanên bihevrebûnê û lidijhevbûnê baş destnîşan bike. Di demokrasîyê de yekdengî û yekrengî her tim xeter e. Piştî wê înkara demokratîk tê. Her kom çî li der ve û çî jî li hundur bi nazenînê nêzî alternatîfa xwe ya demokratîk bibe ew payeberzî û hostatiya demokratîk e. Berovajiyê wê jî polîtîka qralê fîlozofê Eflatonîkê û mîtolojîk qral-xwedê ye; yanî palîtîka her cure faşîzm, totalîtarîzm, hiyarkerî, despotîzm û dîktatorî ye. Di encamê de antîdemokratîzma sîstemên tehekumkar e.

Demokrasîya li Rojhilata Navîn pêş bikeve bi ihtîmaleke mezin wê tîkel be. Ewê hem daxwazên komên kedkar ên civakî, hem jî daxwazên bûrjûwa-feodal di zikhev de temsîl bike. Êdî dem derbas bûye ku demokrasî tenê ya bûrjûwazîyê be. Jixwe ti car bi serê xwe bi awayekî xam nehatiye bi cihanîn. Ev tarîfên me nayên wê maneyê ku wê demokrasîya komên gel û demokrasîya bûrjûwazîyê her yek ji wan bi serê xwe bi cih neyê anîn. Her koma gel wê demokrasîyê xwe bi awayekî têr bijî û divê bijî. Çiqas demokrasîya xwe ya cewherî dawerivîne hundurê xwe wê karibe ew çend bi kom û çînen din re demokrasîyeke hevpar bi pîvan û tecrûbe bimeşîne, biguherîne, veguherîne.

Em di çarçoveya rohiya van analîzan de ji nêz ve li têkiliya di navbera demokrasî û rastîyên civakî yên Rojhilata Navîn de binerin. Me dît ku tîgîna demokratîzekirina dewletê tîgîneke rast nîne. Ya rast ew e ku dewlet di mijara demokrasîyê de bi berpirsiyarî tevbigere. Tevgera bi berpirsiyarî tê wê maneyê ku zêhniyet, avahî û kiryarên demokrasîyê qebûl dike. Mirov dikare bibêje; ev rewş dikare hêz û mezinahiya dewletê bi sînor bike. Rast e. Jixwe hebûna demokrasîyê bi sînorkirin û piçûkirina dewletê ye. Li welatên demokrasî bi tesîr bi cih

tê anîn, dewlet tenê ewlekariya giştî têkûz dike û bi heman awayî pêdiviyên hevpar ên gelemperiyê bi rêxistin dike. Ji lewra tarîfa dewletê di vê çarçoveyê de jî divê ji nû ve were kirin. Di demokrasiyê de dewletên klasîk ên tehekumkar nabin. Dewlet û demokrasî di vê çarçoveya bingehîn de tenê dikarin bi hev re bibin. Di şert û mercên serdema heyî de ne bi tevahî dewleta klasîk û ne jî bi tevahî derfetên rêveberiyê yê demokratîk hene. Em di vê çarçoveyê de dikarin bibêjin di vê serdemê de em ji dewletê derbasî demokrasiyê dibin. Di serdemên derbasbûnê de bi piranî saziyên bingehîn ên rabirdû û dahatûyê bi hev re dimeşin. Mîna serdemên feodalîzm û kapîtalîzm di zikhev de meşyan.

Li Rojhilata Navîn pêşketina demokrasiyê pir bi sînor e. Fikir û refleksên wê hînê baş hişyar nebûne. Tevî ku hêviyên xurt ên koman hene jî dewleta hezar salan a ceberût bi tepeserkirineke tund ev hesret û hêvî xistine xewê. Car caran ev hesret û hevî teqiyane, isyan kirine, lê dîsa jî karektera despotîk a dewletê bi awayekî bêrehim hemû xistine bin erdê. Lê rastiya vê serdemê bi vê avahiya dewletê re nakok e, lewra hesretên ji bo azadî, wekhevî û demokrasiyê hişyar dibin. Bûyer û pêşketinên di sedsala 20. de bi nîşaneyên vê rastiye tîjî bûn. Di sedsala 21. de ji bo bi cihanîna hesretên hezarsalan îhtimaleke xurt a pêşketinê xuya dike. Cografya vê pêvajoyê herî ji dawiyê ve dişopîne welatên Ereba in. Ji ber ku avahiya etnîk û dînî hewceyî dewletê hatiye kirin, tebeqeya jor a dewletê li ser hîmê berjewendiyên xurt hatiye danîn, hişyarkirin û livandina refleksan zehmet dibe. Hewceyî bi destwerdaneke ji der ve dibîne.

Ji ber ku heta niha Îsraîl di himbêza Ereba de pêş ket netewparêzî û dîndariya Ereba jî xurt kir, lê êdî rewşeke berovajî li ber derî ye. Êdî hemû dunyayê jî baş fêm kir ku şerê Ereba-Îsraîlê yê kronîkbûyî bi netewparêzî û dîndariyê çareser nabe. Eger pêşengiyên netewparêz û dîndar li dawiyê werin hiştin û pêşengên demokratîk derbikevin holê wê ev rewşa heyî ya kilîtbûyî vebe. Di mînaka Qibrisê de jî hat dîtin, hem şertên der ve, hem jî yê hundur ji bo meyla çareseriya demokratîk derfet û îmkânên xurt didin. Ji bo vê yekê Projeya Rojhilata Navîn a Mezin bi planên berçav dikeve rojevê. Nexasma demokratîzekirina Erebiştana Suûdî û Misrê girîng tê dîtin. Welatên din ên piçûk ên Ereba mîna ku ji rewşa Iraqê ders wergirtibin neçar eleqeyê nîşanî demokrasiyê didin. Ji der ve raya giştî ya cihanê, di hundur de hesretên demokratîk û komîn ên civakê ku bi hezarsalan hatine tepisandin û ji rê hatine derxistin, li ber hişyarbûnê ne. Dewletên Ereba ên despotîk demeke dirêj nikarin li hemberî van her du rastiyan li ber xwe bidin û rê li demokrasiyê venekin. Navên wan ên komar û melîkiyet di warê demokratîkbûnê de ti rola wan nîne. Her du jî meyla wan a despotîk xurt e. Ya girîng ew e ku ji bo demokrasiyê bi berpirsiyarî tevbigerin û rê bidin piçûkbûn û bi sînorkirina dewletê.

Ev dewletên bi ser sîstemên mîzîna kevneşopiyê piştî salên 1990 hebûna wan xurt bû. Li herêmê hebûna hegemonîk a DYE wê van dewletan ji bo bikevin statuya eyaletan tengav bike. Ji bo wek dewlet bijîn, îhtimaleke xurt e, berê xwe bidin demokrasî û pîvanên Dewletên Yekbûyî yê Emerîkayê. Blokên îqtîdarê yê xwe spartine DYE û berê jî xwe spartibûn Îngilîstanê, Fransayê û heta Osmaniyan, wê di demên pêş de nikaribin wek berê hebûna xwe dewam bikin. Jixwe zehmetiya Projeya Rojhilata Navîn a Mezin jî ji vê yekê ye. Avahiyên demokratîk di çarçoveya sînorên hin welatan de her çiqas xweser û taybetiyên wan hebin di heman demê de wê wekheviyê wan jî hebin. Mafê mirovan, rêxistinên civakî yê sîvîl, hîlbijartin, pir partîti, di medyayê de cudabûn, xurtkirina parlamentan û xurtkirina ferdîyetê wê wek pêşketinên hevpar bikevin rojevê. Em dikarin li bendê bin ku di destûr û qanûnan de guhertin bibin. Demokrasiya pêş bikeve, wê ne tam a bûrjûwa-feodal be, û wê ne jî ya gel be. Li hemberî dewletê dikare bi sînor, lê ji bo civakê çalakiyên berfireh pêk bîne.

Dîn û etnîsîte di pêvajoya demokratîkbûnê de neçar in biguherin. Dîn û etnîsîte dikarin bi rêxistinên civakî yê sîvîl û siyasî yê hînê hemdem temsîl bibin. Eşîr û dîn ji awayekî klasîk wêdetir dikarin xwe di nav avahiyên siyasî û demokratîk de cih bigirin. Ne dewlet û demokrasiyek xwe dispêre dîn û etnîsîteyê û ne jî dewlet û demokrasiyek wan ji nedîtî ve tê şensê wan heye. Nemaze şeweyên çep û liberal ên mîna li Ewropayê bi sedema dîn û

etnîsîteyê rast analîz nakin û nikarin rast pê re têkiliyê deynin, di nav girseyê de cih nabînin. Lê ya rastîn, giraniya civakê bi van her du rastiyan hatiye hûnandin. Avahî û helwestên bi kok ên xwe dispêrin dîn û etnîsîteyê ku neyên pêşxistin, bi giştî di siyasetê de û bi taybetî jî di siyaseta demokratîk de şensê serketinê îhtîmalek pir hindik e. Lê belê dikare jî jor ve bi zexteke dijwar a şoreşger, yan jî bi zexteke dîktatorî ya dij-şoreşê pêk were. Lê mayîndebûn û dewama wê pir bi guman e. Divê mirov di vê çarçoveyê de nêzî terîqet û mezheban jî bibe. Em di her du rastiyan de jî dikarin nîzama serdemê navîn a mîna keşîşxaneyan bibînin. Mîna şêweyekî civakên sîvîl ên serdema navîn e. Ev saziyên îro jî hebûna xwe dewam dikin ji bo mirov wan bigihîne demokasiyê xebat û hewldanên xweser hewce ne. Di şûna înkâr û tepisandinê de, ya rast ew e ku mirov wan wek rastiyeke sosyolojîk qebûl bike û wan bi meyla azadiyê ve girê bide. Mafên jinê û azadiya wê jî di pêvajoya pêşketin û demokratîkbûnê de roleke girîng dilîze ku dest jê nabe. Emê vê mijarê hînê binirxînin.

Di qada Erebaştanê de Îsraîl û Sûriye wek du hêmanên stratejîk ji bo demokratîkbûnê pir girîng in. Demokrasiyek Îsraîlê ya têra xwe rûniştî heye. Ev ji bo Îsraîlê qelsî û lawazî nîne, berovajî hêmanekî xurtbûnê ye. Pir zehmet e, em heman tiştî ji bo Sûriyê bibêjin. Sûriye li serê rêveqetîneke ciddî ye. Eger di warê demokratîkbûnê de gavêtinên reforman bi lez neke û pirsgrîkên xwe bi Îsralê re çareser neke, îhtîmal heye bibe Iraqa duyemîn. Ji bo rejîma li Sûriyê bêyî ku tengav bibe veguhere, dikare aştîya bi Îsraîlê re û gavên di warê demokratîkbûnê de rolên girîng bilîze. Hebûna rewşenbîrên xurt, mezheb û etnîsîteyên cuda, çînen xizan û navîn dikarin di demokrasiyeke hevpar de ji bo pêşketineke bi xêrûber pêvajoyekê bidin destpêkirin. Rola Kurdên li Sûriyê mîna yên li Iraqê nîne, ew dikarin ji bo veguherîneke demokratîk a lîberal derfet û îmkânê bidin. Helwesta bi berpirsiyar a dewletê wê vê yekê diyar bike. Li Bakurê Afrîkayê Berberî dikarin heman rolê bilîzin.

Iraq zêdetir ji bo Ereban û heta ji bo hemû Rojhilata Navîn namzet e ku bibe laboratûareke demokasiyê. Ji ber ku hema hema hemû komên etnîk, dînî, mezhebî, siyasî û civakî di himbêza xwe de dihevin û ev yek dikare wê bike laboratûar. DYE û şîrîkên xwe, wê hewldanên xwe xurt bikin û ji binî ve jî wê hin komên etnîk, mezhebî û civakî alternatîfên xwe yên demokratîk pêş de bibin û bi vî awayî ev welatê ji aliyê demokasiyê ve bibe xwedî cihekî stratejîk. Eger dîrokeke dewlemend û petrol rast were bi karanîn ji bo demokasiyê wê firsendeke baş pêşkêş bike. Eger Kurd li Iraqê federalîzmeke demokratîk ferz bikin, wê ev yekê ji hebûna wan wêdetir li gelemperiya herêmê rê li ber encamên girîng veke. Federasyona Iraqê ya Demokratîk dikare xwe hînê zêdetir xurt bike û bibe prototîpa Federasyona Demokratîk a Rojhilata Navîn. Ji lewra pêşketinê di vî warê de pir girîng in. Çareseriyên li Iraqê dikarin li gelemperiya Rojhilata Navîn belav bibin.

Li Îranê demokratîkbûyîn rojane dikeve rojevê. Kevneşopiya xurt a dewleta klasîk êdî bi zehmetî bi serdemê re li hev dike. Li cem xelkê Îranê heyecan û hêviyên demokratîk zêde dibin. Piştî Iraqê federalîzma demokratîk dikare ji bo Îranê jî bikeve rojevê. Îran ji parçebûnê zêdetir xwezaya wê li gorî federalîzmê ye. Di kevneşopiya dewletê ya 2500 salî de hêmanên bişibin federalîzmê serdest in. Eger hêviyên gel ên zêde dibin bi federalîzmeke hemdem re bibin yek, Îran dikare li herêmê bibe federasyona demokratîk a herî xurt. Dikare bibe Rûsyayeke duyemîn. Li dijî zextên DYE yên zêde dibin, di şûna helwesteke Seddamwarî de gavavêtin ber bi federalîzmeke demokratîk dikare ji bo Îranê bibe alternatîfeke mayînde û rastîn. Wexta dîn pir zêde siyasî dibe bandoreke neyînî li ser demokratîzebûnê dike. Bandora îdeolojiya dînî dikare berovajî lê vegere. Çanda Îranê li gorî demokratîkbûyînê ye. Kevneşopiyên wê yên dîrokî, ji Zerdûşt heta Mazdek, ji Babek heta Hesên Sebah gelek kesayetên dîrokî ji çanda demokasiyê re bingeş amade kirine.

Eger mîna di dema nêz de xwe ji nexweşîya ceribandîna muxalefeteke pir rengîn xilas bike, dikare demokrasiyeke têkûz pêş bixîne. Teknolojiya ragihandinê dikare pêvajoyê bi lez bike. Eger rêveberî nermbûna hewce nîşan bide dikare demokratîkbûyînek mîna li Spanyayê li Îranê jî berçav bibe.

Rola dîn li Pakîstanê hînê neyînî ye. Dîndariya bi dijberiya eşîrtî û antî-Hîndîtiyê xwe xwedî dike mîna ku dewlet û civak êsîr girtibe. Lê eger DYE desteka xwe ya ji dîn re rawestîne û mîna ezmûna li Afganîstanê tevna dînî qels bike, dikare demokrasiyeke sekuler pêş de bixîne. Wekî dîn bi ti awayî nikare bi Hîndîstan, Îran û Afganîstanê re serî derbixîne. Modela Pakîstanê divê bi lez veguhere. Afganîstan jî ji bo Asya Navîn dikare wek Iraqê bibe prototîpek. Hêmana herî zêde dikare guhertinê li ser Asya Navîn ferz bike, wê ezmûna demokrasiyê ya li Afganîstanê be. Demokratîkbûna Komarên Tirkî hînê zêdetir nêzî Rûsyayê ne. Lê hawîrdora wan dikare rê li ber bûyerên xwesertir veke.

Avabûna polîtîk a Rojhilata Navîn, ji ber dewletan û zêhniyeta parçebûyî belkî pêşketinek mîna ya YE bi hêsanî nebe, lê zemînê dîrokî hevpartî û şîrikatiyê rasyonel dike. Konferansa Îslamî pir fonksiyonel nîne. Dikare Federasyona Demokratîk a Rojhilata Navîn îdealîze bike. DYE û şîrikên xwe demokratîkbûyîne li gorî berjewendiyên xwe dibînin û ev yek jî şensê pêşketinê di vî alî de zêde dike. Beriya salên 1990'î hêzên destek peyda dikirin hêzên antîdemokratîk û despotîk bûn, lê piştî vê mêjûyê rewş berovajî bûye. Eger serdem ber bi demokrasiyê ve bi rê bikeve, herêma nikaribe demeke dirêj avahiyên rêveberiya dewletê yê li derveyî serdemê mane rabigire. Netew-dewletên di van 50-60 salên dawî de xwe spartibûn mêzîna di navbera Sowyet-DYE êdî modelên bê kêr in ku wê globalîzmê xwe li wan ranegire. Bi îhtimaleke mezin wê modelên nû yê dewletê bikevin rojevê. Bi qasî sîstemê guhdarî dikin wê komên gel ên li jêr jî guhdarî bikin û li gorî vê yekê wê bi berpirsiyarî nêzî demokasiyê bibin. Ev dewletê piçûk û sînorkirî bin. Bi sedema van hêmanan, wexta Rojhilata Navîn derbasî serdema şaristaniya demokratîk bibe wê karibe di veguherîna dunyayê de jî alîkariyên girîng bike.

Eşkere ye, ev pêşbîniyên me ji bo Rojhilata Navîn ji aliyê sîstema komîn û demokratîk a gelan, bersîveke îdeal ji bo demeke nêz nade. Mîna utopyayên îdeal ên sosyalîzma demekê xuya nakin. Lê îdealên hînê rasyonel in. Ya girîng ew e ku kesên doza wekhevî û azadiya civakê dikin divê xwedî helwestên têkûz bin û serî li çareseriyên navend-dewlet nedin – ya esas çaresernebûnê – û çareseriyên xwe nekin qurban. Divê vê helwesta xwe ya bi pîvan û têkûz mîna sosyalîzma rêl, rizgariya netewî û sosyal demokratan di berdêla tawîzan de neterikînin. Di demokrasiyê de ji bo azadî û wekheviyê rêya herî ewle îsrar e. Mîna Lenîn got, dereng be jî tenê bi vê helwestê yanî bi bêhneke fireh û xurt demokratîkbûyîne bibe.

Di şaristaniya Rojhilata Navîn de li navenda hemû çareseriyên pîrgirêkan pîrsa jinê heye. Emê vê carê bûyerên dîrokî dubare nekin û ji bo dema pêş wê slogana me vê carê welê be; **sêyemîn şikestina cînsî ya mezin li gorî mêr nebe**. Heta di nava civakê de wekheviya cînsiyetê pêk neyê, ti daxwaza wekhevî û azadiyê wate û cih nabîne. Ji bo demokratîkbûyîneke mayînde û berfireh dîsa azadiya jinê hêmana bingehîn e. Ev sîstema jin kiriye mîna mal û mulkekî, nexsa wê jî dîsa pîrgirêka jinê ye. Demekê dihat gotin çîna karker, îro divê şûna vê gotinê nîfşê jinê cih bigire. Beriya çîneyetiyê divê nîfşê jinê were çareserkirin ku mirov karibe netewiyet û çîneyetiyê jî baş fêm û çareser bike. Eger ji ser jinê his û îradeyên koleker ên mîna zîlam, bav, evîndar, bira, dost û hwd. rabin wê azadiyeke rastîn a jinê mumkîn bibe. Evîna herî baş mulkiyetbûneke herî xeter e. Eger jin hemû berhemên serweriya mêr afirandine wek raman, dîn, zanist û qalibên hunerî hûrûkûr di moxila rexneyan re derbas neke, wê nasnameya jinê dernekeve holê. Beriya her tiştî divê jin bibe ya xwe, êdî nebe mulk. Jina bûye mal û mulk wê nehêle mêrekî baş û bi fazîlet jî çêbe. Bi jinek bi vî rengî re rabûn û rûniştin li pêşiya mêrê azad jî asteng e. Jinek ev çend piçûk hatibe xistin, berovajî maneya xwe mêrekî piçûk ketiye.

Tespîteke raste ku tê gotin; asta azadiya civakan, asta azadiya jinê diyar dike. Wexta em ji aliyê estetîkê ve jî li mijarê binerin, em dikarin bibêjin kesê azad nebe wê estetîka wan jî nebe. Ji lewra jiyanêke estetîk nebe, wê tenê di nav sînorên prîmatan de pêk were. Eger mirov wek mijareke hunerî li dabaşa jinê binere wê rastir be û girîng e. Divê mirov wê ne wek mal û mulk, ne jî wek karker-gundiyan bibîne. Pêwîste mirov jinê wek parçeyekî xwezayê herî

hişyar û hestyar bibîne; lê hayil bibe hin pîroziyên wê hene, bi zimanê mêrê serwer pê re nepeyive, hewl bide bi zimanê jinê yê bi gelek siran barkirî wê fêm bike. Ev ji bo jiyanêke estetîk pir girîng e. Di jiyanê de pratîka herî xirab, serweriya mêr a li ser jinê hatiye ferzkirin û xweperestiya wî ye. Ti helwest mîna ya mêr a li ser jina neçar hatiye hîştin, bêhurmet û çarenûswarî nîne. Li gorî min civak û mêrekî xurt, têgihîştî, hestyar, wekhevîxwaz û li azadiyê serwext, dikare bi pîvanên me destnîşankirîn û erkên wan, rabin û bizanibin. Civaka di koletiyê de pir çûye xwarê ew civak e, ku jina xwe piçûk xistiye. Civaka ji jiyanê jî fêm nake ew civak e, ku rasterast bi jinê re jiyan qebûl kiriye. Dîsa jiyanê herî bê heyecan, xirab, tevîzî û ji maneyê dûr, jiyanê bi jina kole re ye.

Em wexta bi rohaniya van tarîfan li civaka Rojhilata Navîn binerîn, emê hînê baştir fêm bikin ka çima jiyanêke bê mane, zalim, krêt û bêhurmet dewam dike. Civakeke mêran a pir bi sivikî nêzî jinan dibe, wan ji estetîkê bêpar bihêle, mîna mal û tiştêkî bêqîmet a divê xwe jê xilas bike bibîne, eşkere ye, ev civakê ji aştîyê bêpar û krêt bijî. Civakeke mêran a bi vî rengî nikare jiyanêke pîroz a civakî, meznahiya welat, fazîleta rastîn û têgihîştina xwezaya zindî biafirînin. Wexta nikarin biafirînin jî wek bahane tim û tim “jinê şeytan” nîşan didin. Jina jê re tê gotin kêr e, û şeytan e, ya rastîn dereweke herî rezîl a civaka mêrên têkçûyî ye. Eger li dijî îdeolojiya serwer a mêran, exlaq, hêza civakî û ferdan şerekî mezin neyê meşandin jiyanê azad nayê bi destxistin; civakeke demokratîk a rastîn nayê afirandin. Ji lewra wek yeksaniyê sosyalîzm pêk nayê. Alternatîfa polîtîk a gelan ne tenê demokratîk e, her weha civaka demokratîk û azadiya cinsiyetê ye.

Têkoşîna azadiyê ya jinê divê bi awayekî berçav ji avakirina partiya xwe heta tevgera jinê ya girseyî, hemû rêxistinên xwe yên civakî di nav hemû avahiyên siyasî û demokratîk de xebatên xwe bimeşîne. Jin çendîn xwe ji destê serweriya mêr û civaka wî xilas bike û bi însiyatîfa xwe ya serbixwe tevbigerê, ew çend wê bibe kesayeteke azad û bibe xwediyê nasnameyê. Sergirtineke pir zû koletiyêke herî zalimane ye. Hiç sernegirtin – aqilê xwe – helwesteke bi şeref e. Em ji çarşefê bigirin heta dolbendê û pornoiyê kiryarên bi destê mêr li ser jinê tene ferzkirin, xirabiyek ew çend rezîl e, li ti netew û çînê nehatine kirin. Ji lewra destekdayîna ji bo hêrsa jinê, têgihîştina azadiya wê û tevgera wê, nirxeke mezin a hevaltî û mirovatiyê ye. Rojhilata Navîn bi kulta xwedawendiyê ya herî mezin û di heman demê de bi koletiya herî kûr a jinê, herêmeke ji aliyê şaristaniyê ve tê naskirin. Divê sêyemîn şikestina mezin a cinsî bike û li gorî jinê meşekê bide destpêkirin ku hêjayî dîroka wê be. Ketina mezin bi rabûna mezin dibe. Eger em li ser vî hîmî wek bawermendên dînê xwedawendeke nû rabin, emê karibin xwe bigihînin dayikîtiya pîroz û jintiya evînê.

Di civaka alternatîf a Rojhilata Navîn de wê aborî, çîn û sosyalîteyê çawa bibe, ez bi xwe van pirsan pir watedar nabînim. Mijarên hewce ew in ku me analîzên wan kirin. Ne ku naskirina bêkarî-bikarî û gundîtiyê şoreşgertî ye, berovajî nasnekirin şoreşgertî ye. Eger mirov van çînan wek ebdên axa û patronan bifikire, wê me hînê nêzî rastiye bike. Azadî, çendîn karker û gundî di warê aborî de nebe jî di warê zêhnî û polîtîka demokratîk de pêş de bibe, wê pêk were. Mirov ji neçarî dibin karker û gundî. Eger azadî li dawî hîştina îcbariyetê ye, wê wextê tê karkertî û gundîtiyê li dawiyê bihêlî. Eger têkoşîna rastîn a çînî bi vî zêhniyet û şewazê demokratîk were meşandin, wê wextê wek yeksaniyê sosyalîzmê pêk were û maneya xwe bibîne. Bêkartî berhemekî bêdemokratîkbûyî ye. Civakek bizanibe demokratîk be, rê nade civakeke bêkar. Eger li cihekî bêkartî zêde be, wê wextê li wir ew çend bêdemokratîkbûyî heye. Hebûna bêkartiyê bi giştî illet û nexweşiyêke şaristaniya çînî ye. Kom û mirovên bizanibin li dijî wê derbikevin ti car bê kar namînin. Eger ti kar jî neyê dîtin, weke karekî mezin, karê demokrasîyê heye, wê wextê karê herî mezin ji her kesî-ê re heye. Bibe demokratekî-e baş, bibe şervanekî-e azadiyê; tê bibînî, tê di temenê xwe de saetekê jî aware nebî, tê bê kar nemînî. Kom û gelên şerê demokrasîyê nedin, wê her tim aware, rêncber û bê kar bimînin. Eger rastî ev be, wê wextê em çendîn civakê û ferd perwerde bikin, bi

rêxistin bikin û bixin nav têkoşîna demokrasiyê, emê ew çend di têkoşîna li dijî bêkartî, awaretî, serxwestî û tembeltiyê de bi ser bikevin.

Gelên Rojhilata Navîn heta ji bo demokrasiyê ranebin ser piyan, wê nikaribin xwe ji mîskîntiya sedsalan, tembeltî û bêkartiyê xilas bikin. Civakên bizanibin demokratîk bibin, wê bizanibin li welat, her cure çavkanî û dewlemendiyê, li ked û çanda xwe xwedî derkevin wê wextê tenê keda mirov a bi xêrûber dimîne. Ez dubare destnîşan dikim; tiralî û bêkartî ji bêdemokratîkbûyîna ji hînbûna koletiyê ye. Eger tê xwestin dewlet, patron – her du jî çavkaniya bingeîn a bêkartî û her cure rezaletê ne – ji holê rabin, ev bi lavakirinê nabe, divê tu rêxistinên demokratîk û çalakiyan ferz bikî û bigihîjî encamê. Têkoşîneke rastîn a aborî ev çend bi çalakiyên demokratîk ve girêdayî ne. Rêyên din, lîstikek a sendîkatiya zer û ajantiya patron e; bi tawîzên erzan tevahiya temenê xwe wek gundî û karkarekî kole razî dibe. Civak û welatên zanîbûn bibin demokrat di dîrokê de – Atîna – û di roja me ya îro de – Swêd û Îngilîstan – her tim bûn civakên dewlemend û serketî.

Dîroka Rojhilata Navîn di heman demê de dîroka mirina ekolojîyê ye. Ji ber ku şaristaniya civaka çînî ji xwezayê re xerîb ket, texrîbata mayînde ya hawîrdorê roj bi roj, meh bi meh, sal bi sal, sedsal bi sedsal, hezarsal bi hezarsal pêş ket. Hema hema hemû erd û daristanên wê wergeriyan çolê. Ew daristan û erd bûn ku ji bo mirovatîyê cihoka sereke ya avdanê bûn. Bi heywan û nebatên li ser axa xwe ji bo şaristaniyê rêyên bingeîn vekirin. Wexta mirov ebdîtî li ser mirov ferz kir, bivirê xwe yê bêrehm li xwezayê bilind kir. Qadên tefkîr û xeyala cennetê li cem mirovan hişyarkiribû wergerandin çolan. Wexta daristan neman dest avêt nebatan, wexta nebat jî neman, heywan û mirov jî neman. Birçî ma, tî ma, nema. Di encamê de erdên herî dewlemend xizan bûn û kir ku bibin erdên mirov ji ser koç bike. Erdên ku demekê ji çar aliyê cîhanê mirovan xwe lê digirt û dihatin, bûn erdên qelaç û çolter ên mirov jê birevin. Dîroka ekolojîyê jî mîna dîroka jinê nehatiye nivîsandin. Ji bo jîna azad çawa hewce ye dîroka jinê bizanibe, divê ji bo civaka ekolojîk dîroka ekolojîyê were zanîn. Civakeke azadiya cinsiyetê û demokrasiyê bixwaze xwe nespêre serwextî û çalakiya hawîrdorê, nabe alternatîfeke rastîn a gelan.

Tevgerê azadiya cinsiyetê û demokrasiyê bixwaze, divê herî kêr li dijî tinekirina daristanan û erozyonê be, ji nû ve daran deyne û erozyonê rawestîne, naxwe wê ti cudahiya wê ji dunya tehekumkar a mêran nebe. Tevgera ekolojîk di avakirina civaka nû de ku em plan dikin, yek ji wan hîman e ku dest jê nabe. Ekolojî tenê ekonomî nîne. Zêhniyetek e, vegera li zêhniyeta xwezaya pîroz û zindî ye, ku hatiye wendakirin. Eger li cem me, têgihîştîneke xwezayê ya bi me re dipeyive û me diafirîne nebe, têgihîştîna xwezayek mîna axa reş, mirî û ji pîrozbûnê dûr, wê jiyanê ji qîmetê ketî pêşkêşî me bike. Têgihîştîna li hawîrdorê tenê av û hewa qirêj jî nîne. Divê mirov bi tevahî bi xwezayê re be, ji xwezayêke parsêl bi parsêl divê vegeer bi aliyê xwezayêke yekpare be. Bi vê jî mirov xwe digihîne civaka sosyalîst û demokratîk. Ev çend di zikhev de ne. Ev rêz û hurmet e, ji bo xeletî tekamul û berdidandîna ya ku mirov diafirîne.

Civaka xweza ya civaka komîn a seretayî xweber pêk anî, em dikarin bi saya zanist û teknolojiyê di roja me ya îro de hînê bi zanebûn biafirînin. Li hemberî pîrsgirêkên xwîngîr ên Rojhilata Navîn belkî pîrsgirêkên ekolojîk wek fantazî xuya bikin. Lê divê ji bîr neyê kirin, ev pîrsgirêkên bêkartî, birçîtî û xwîngîr bi îxaneta li ekolojîyê gihîşt vê astê. Çawa bêtî hekîmtiyê em nikarin behsa dermankirîneke têtûz bikin, bêtî ekolojîyê jî em nikarin behsa civakeke bi sihet û tendurustiyê bikin. Ji lewra civaka azadiya cinsiyet û demokrasiyê dixwaze, nayê avakirin.

Civakên Rojhilata Navîn tevî gelên xwe hatine serê rê sekinîne. Meyla împaratoriye û hêza hegemon DYE ji çareseriyê dûr e. Li dijî wê jî helwestên Wiyetnameke nû jî ji rastiye dûr in. Tirkiyeke nû ya mîna salên 1920'î jî nabe. Di serî de hêzeke mîna Sowyetê nîne, ya girîngtir ji ber ku emperyalîzm wek berê nîne, rizgarîxwaziyek wek Wiyetnamê, rizgarîxwaziyê netewî ya Tirkiyê mîna berê nabe. Her dema dîrokî şert û hedefên wê, ango

şerê wê yê rêxistinkirî cuda ne. Di roja me ya îro de helwesta herî manîdar li dijî DYE û şîrîkên wê ew e ku hemû hêzên azadîxwaz ên civakê û gelan, bi bernameyeke azadîxwaz, ekolojîk, demokratîk û tevneke rêxistinê ya berfireh a karibe bi cih were anîn, bêne amadekirin. Belkî şerê herî kêr xwînrij, lê şerê herî bi zanebûn û encamgîr welê tê kirin.

Eger hewce bike, em dikarin bi prensîb li hev bikin, eger nebe, divê em demokratîkbûyîna xwe bi hêzên xwe yê parastinê li gund, bajar, çiya û çolan pêk bînin. Gelên xwe demokratîk nekin şensê wan ê serketinê nîne. Kengî gel bi awayekî giştî bi kongreya temsîla wan dike, bi her cure rêxistinên civakî yê sîvîl, kooperatîf û komên xebatê yê komîn bikevî nav tevgerê, wê bibînin ti doza civakî nîne tê de bi ser nekevin. Di dema nû ya dîroka Rojhilata Navîn de kengî rabûna ser piyan a gelan li ser vî hîmî bû, ne tenê wê zextên mîna yê emperyalîzma berê pûç bikin, wê di heman demê de karibin ji lihevkerinê bi prensîb, aştiyane û demokratîk re pêşengiyê bikin. Rabûna ser piyan a li gorî dîroka şaristaniya xwe bi vî awayî dikarin pêk bînin.

Eger were pîrsîn, ka rola şoreşgeran li ku ma, beriya her tiştî rastiyên ilmê civakî yê me sînoren wê destnîşankir divê zanibin xwe bigihîninê. Bêyî ilmê civakî şoreşgertî yan jî veguherîna civakî, dikare bêyî hay jê hebe tevî kuştin û xiyaretan bibe. Ji bo vê jî rêyek bi tenê heye, ew jî divê em ilmê xwe yê civakî ji destê hêzên îqtîdar-zanînê xilas bikin û ji nû ve pêk bînin; yanî divê em dibistanên xwe yê ilmê civakî û akademiyan ava bikin. Divê em zêhniyeta xwe ya li ser hîmê ilmê civakî bikin piştî polîtîkaya xwe. Belkî jî ji hemûyan girîngtir, divê em exlaqê civakî serwer û ferz bikin. Di polîtîka exlaqî de ya rast ew e ku mirov bi bawerî, sebir û îdîa heta dawîya rêya xêzkirî biçe. Divê mirov jê venegere, îxanet neke û ji bo van hemûyan bahane nebîne. Exlaq ew e ku zanista bi zêhniyeta me hatiye stran divê bi cîhana me re kêlî bi kêlî li hev bike. Jiyanek timî bi serwestî û têgihîştin be. Eger wisa be, wexta polîtîkbûyîn, zanist û exlaq dest bidin hevdu, bi giştî mirovati û bi taybetî ji parçeyekî wê yê jê nabe gelên me yê herêmê di xizmeta wan de emê bibînin dozek me ya civakî ya nayê çareserkerin nîne. Exlaqê me yê wek wijdanê civak û dîrokê, ji her demê zêdetir ji me meşandina polîtîkayê bi zanîn dixwaze û pê re guhertin û veguherîna civakî ya arzû û hêvî tê kirin ji bo bi cih were anîn ferman dike.

Bi kurtî li Rojhilata Navîn di ketina serdema şaristaniya demokratîk a gelan de sê alternatîfên sereke hene.

Yekemîn, statukoya heyî – nîzama rûniştî – wek heye dewam bike. Nîzama xwe spartibû mîzînen sîstemên sedsala 20. û hebûna xwe dewam dikir gihîşt dawîya rê. Piştî ku sosyalîzma rêl ji hev de ket krîza aktuel hînê bi lez bû û rê vekir ku li dunyayê yekserî çêbibe û niha hewl tê dayîn ku ev rewş bi împaratoriya kaosê ya di bin hegemonya DYE de li dawiyê were hîştin. Sêyemîn pêngava mezin a globalîzmê li vê demê rast tê. Bi şoreşa zanist û teknolojîk, hilberîna li derveyî xwestekê ya wek gidiş û lodan mezin dibe li astengiya girseyên xizan dialîqe. Globalîzm heta vê nakokiyê çareser neke wê nikaribe bigihîje armanca xwe. Netew-dewleta statukoparêz wek astengiya bingehîn tê dîtin. Ev avahiyên statukoparêz wê li ser hîmê ferdiyet, lîberaltî û demokratîkbûyîna li dawiyê werin hîştin û ji nû ve werin avakirin.

Ev pêşketin û bûyer ji bo girseyên gelan hem aliyê xwe yê erênî û hem jî neyênî heye, dikare wek hêmanekî objektîf hişyarkirina demokratîk û tevgerê bi lez bike. Ji lewra hem hêza sîstema hegemonîk, hem jî di binî re hişyarbûna gelan û tevgera wan a zêde dibe, her ku biçe dikare statukoyê bike ku nikaribe dewam bike. Statuko hewl dide çareser nekirinê bike şewazekî jiyanê. Wexta tengav dibe rûyê xwe makyaj dike û ji bo temenê xwe dirêj bike car caran serî li provakasyonan dide. Lê ev statuko êdî her ku diçe îzole dibe. Mîna berê desteka sîstemên DYE û Rûsyayê jî nabîne, ji lewra hêrs dibe û mîna di cihê xwe de patînaj bike, demê dîkuje.

Gengaz nîne ku êdî demagojiyên berê yê sexte yê çepgirtî û rastgirtiyê bi kar bîne û bigihîje encamê. Wê mîna berê kontrola civak û dewletê, ne bi faşîzm û ne jî bi totalîtarîzmê destekê bibîne. Netew-dewleta statukoparêz her roja biçe wê desteka gelan wenda bike û ji

hev de bikeve. Tebeqa jor jî wê bi hêza nû ya hegemonîk re bigihîjin hevdu, girseyên gel ên li jêr jî wê bi lêgerînên xwe yên nîzama demokratîk vê alternatîfa îcbarî li der ve bihêlin. Li Rojhilata Navîn ev pêvajo rojane diqewime û her çend pîrsgirêkên giran dibin, çareser neke jî mumkîn e wan ji rewşa astengbûnê derbixîne. Nemaze di serî de Mîsr hemû dewletên Erebb, Pakîstan, Tîrkiye û Îran di navbera statuko û guhertinê de şaşomaşo radiwestin. Nikarin ji bo pêvajoya li pêş xwe biryareke têkûz bidin. Lê îhtîmaleke mezin e, ji jor ve bi Projeya Rojhilata Navîn a Mezin a DYE û ji jêr ve jî bi projeya civaka ekolojîk, demokratîk û azadîxwaziya cinsiyetê ya gelan, bikevin pêvajoya guherînê.

Alternatîfa duyemîn, nîzama demokratîk a tîkel e. Zêdetir aliyê wê yê pratîk li pêş e, û bi sînor e. Ew serdem derbas bû, êdî emperyalîzm mîna berê bi îradeya xwe tenê nîzaman danamezrîne. Îhtîmaleke qels û zehmet e, ku hêza nû ya hegemonîk DYE jî bi îradeya xwe tenê nîzamê deyne û bimeşîne. Tevî vê yekê, hin komên netewan ku di serdema nêz de nîzamên netew-dewlet ava kirin jî ji qabîliyeta çareseriyê dûr in, berovajî di hundur û der ve de bi xwe bûne çavkaniya pîrsgirêkan. Di dema mîzîna navbera sîsteman de helwestên tam ên serbixwe her ku diçe zehmet dibin.

Serdem hewceyî hevdu dike. Ev hewcebûn yekalî nîne, beramber e. Sêyemîn pêngava mezin a globalîzmê jî vê pêvajoyê bi lez dike. Dema navnetewî şûna xwe ji sermaya navşîrketan re dihêle. Ji aliyê din ve, çandên herêmî pir geş dibin. Herêmtî dibe nîrxê herî mezin. Em dikarin demê di bin van hêmanan de wek serdema herêmtî û globaltiyê bi nav bikin. Li gorî vê rastiyê sîstema siyasî jî wê ne demokrasiyên berê yên bûrjûwa yên netewî û faşîzm, ne jî sosyalîzma rêl a netewan û totalîtarîzma rizgariyên netewî be. Gengaze her du nîzam di zikhev de bi demokrasiyên tîkel ên baş pêk werin. Îttîfaqên demokratîk ên komên civakî yên di asta herîmî û netewî de wê bibin rêbazek li cih. Di şûna rêveberiyên dewletê û partiyên berê yên çepgir û rastgir de wê pir partî û rêveberiyên demokratîk ên bi tesîr cih bigirin. Bi vî awayî, komek qabîliyeta wê ya temsîlê zêdetir dikare ji nêz ve bi sîstema global re tîkiliyê deyne, pirtir hîn dibe û berhemê zêde, tê mijîn.

Ev pêvajoya li gelemperiya cîhanê diqewime, ji bo Rojhilata Navîn zêdetir îhtîmalek e. Ji ber ku hewce ye statukoyên kevin li dawiyê werin hiştin ev alternatîf aktuel dibe. Projeya Rojhilata Navîn a Mezin jî ji vê pêdiviya girîng e. Ji ber ku gelên Rojhilata Navîn di wê tîgihîştinê de nînin ku karibin demokasiya xwe pêş de bibin, bi rêxistin bikin û ji ber îradeya wan a parçebûyî û rewşa wan a nû hişyar bûne zehmet dike ku karibin alternatîfeke demokratîk xurt bikin. Ji lewra ji bo paşerojê utopya dihêlin. Tevî vê yekê, divê ji bo lihevkirineke bi prensîb demokasiya xwe ya navxweyî baş û bi qabîleyet wek wezîfeyek dereng nayê xistin û dest jê nabe, pêş bixînin. Taybetiyên afîrîner û azad ên neqeba kaosê girîngiya serdema borîne zêde dike û keysê dide gelan bi demokrasiyên tîkel karibin bigihîjin rola sereke.

Alternatîfa me ya sêyemîn jî zêdetir ji bo paşerojê, wek utopyayeke gelan civaka demokratîk û ekolojîk e: Pêştir cih dide exlaq û azadiya cinsiyetê, lê navend dewlet nîne. Ji ber ku aliyê wê yê utopyayê giran e, nayê wê maneyê, wê di roja me ya îro de ti car pêk neyê. Berovajî ji bo bi cihanîna vê dozê divê her dem û li her deverê wek wezîfeyeke rojane gav bi dîlnîzmê bêne avêtin. Dibe ku li gorî dem û cih ev xebat kêmtir û zêdetir bibe. Eger gel û komên cûrbecûr ên azad demokasiya xwe ya navxweyî pêş de bibin, azadiya cinsiyetê ya civakê pêk bînin, bersiva pêdiviyên civaka ekolojîk bidin û hînê jiyanê bibin, her roja derbas bibe wê me nêzî vê civakê û demokrasiyê bikin. Komên gel ên hîn bûne xwe bispêrin dewletê û rêve bibin, wê ti cara negihîjin azadî û wekheviya li bendê ne. Xwestina sosyalîzm û demokasiya ji dewletê, di rastiyê de înkara demokrasî û sosyalîzmê ye. Di dîrokê de bi sedan carî ev rêbaz hatiye ceribandin û her tim di dawiyê de hêzên tehekumker û îstîsmarker xurt kirine. Li gorî demokasiya bi ser dewletê ve nîne, divê komên gel parastina xwe bi xwe bikin. Mîlîsên parastina gel divê li her cihê hewce dike – li gund, bajar, çiya, çol – di serî de

demokrasiya gel, divê bizanibin hemû nirxên wî ji zordestan, desteserkeran û dizekan biparêzin.

Mirov dikare aboriyek bi awayekî komîn, kooperatîf û komên din ên xebatê yên rê nadin metabûyîne, zirarê nedin tendurustiya gel û hawîrdorê pêş de bibe. Bêkartî ku ji aliyê nîzamên kedxwar ve tê afirandin, di civaka ekolojîk û demokratîk a gel de nabe pîrsgirêk. Di vê civakê de li şûna huqûq exlaq rola serdest dilîze; bi perwerdeyêke afirîner daxwaza ji bo jiyêne li pêş e; di nav xwe de şer nas nake; têkiliyên bi dostayî, heval û hogirtiyê serdest in. Ev civaka bi wekhevî û yeksaniyê barkirî rêya herî raste dibe Sosyalîzmê. Eger nîzama etnîk a nêzî wekheviyê û civaka komîn a gelên Rojhilata Navîn demeke dirêj jiyîn bi derfetên zanist û teknolojiya îro re bigihîjin hevdu, jiyana bi civaka ekolojîk a azadiya cinsiyetê dixwaze û xwedî demokrasiyêke pêşketî wê bibe nirxeke herî bi şeref û wê watedar bibe. parastina gel 497 devle 164

Saziyên civakî û zêhniyeta dewletê rengê dayê, pîr girîng e, bi awayekî hûrûkûr werin kolan. Dûrketin û xerîbketina zêhniyetê ji xwezayê, çînayetiyan dîrî aqilan, gelek rêxistinên taybet, hemû saziyên eskerî, vedîtin û îcadên vî amûrê zorê ne. Ji çanda pîrozkirina xenîmet û talanê bigirin, bi tevahî piçûkdîtina xebatê, ji têgihîştina xwedayekî her tim çî dixwaze ferman dike heta utobyayên cennet û cehennemên sexte, cîhaneke kurtêlxuran a sultan, keyser, şah, raca û împaratorên heta erşê xwedê hatine bilindkirin. Bi hezaran sal e, li ser navê van pîrozî û mezinbûnên nava xwe pûç di cihokan re xwîn herikî.

#### DÎ KOMARA TÛRKÎYÊ DE REFORM Û VEGUHERÎNA CÎVAKÎ

Dewlet ji alî ewlekariyê ve li hemû pîrsgirêkên civakî dinere. Hêja ye, û wê bi kêr were ku em di bin sernavê 'Tirk û dewlet' de nîşan bidin ka heta îro ev rewş çawa hatine. Ji dema Tirk ji Asya Navîn derketine baş dizanin ku tenê dikarin xwe bi şer biparêzin. Jixwe di navbera xwe de jî timî şerekî qebîleyan meşandine. Her gava ber bi Rojhilata Navîn ve diavêjin diyar e bêtî li dost û dijminêkî rast neyên û şer nekin, ne dikarin pêş de û ne jî dikarin paşde vegerin. Her bûyer qanûnê şer diyar dîkin. Bêtî şer dewama hebûnê muhtemel xuya nake. Ji ber ku Rojhilata Navîn ji Sumeran ve yek ji wan deveran e ku bi şer û îqtîdarê hatiye meşandin. Ji bo serdestiya li ser her bostek axê pêdivî bi şer û îqtîdarê heye. Dema qebîleyên Tirk nû tene herêmê, ev qanûn hînê jî bi dijwarî dimeşe. Belavbûna bi şer a Selçûkiyan ji awayê berê yên qebîleyên civakî yên koçber ên teng cudatir e. Bi Selçûkiyan re qebîleyên Tirk êdî bi awayekî dewletbûyî pêş de diçin. Ev pêş de çûyîna wan wek ponijîneke siyasî û eskerî ji bajarê Mervê heta Keleha Zîgetvar a Macaristanê wer dewam dike. Paşve gavavêtina wan jî bihost bi bihost bi şer bûye. Ji dorgirtina duyemîn li Wîyanayê heta şerê Balkanan ê Duyemîn di xwe vekişandinê de timî qanûnê şer li dar bûn. Tirk ne tenê civaka xwe ya hundur, her weha komên di bin destên xwe de jî bi otorîteya eskerî rê ve dibin. Hêza siyasî pêş neketiye. Sultan bi xwe di warê eskerî de di pozîsyona împarator de ye. Bi fermanên rojane civak û dewletê rê ve dibe.

Di dema komarê de eskeriye pêşengtiya sereke dike. Çawa ku komar bi şer hat avakirin, pişt re hemû sazîbûyînen bingeîn ên civakî û siyasî di bin kontrola nêz a eskeriyê de hatin damezrandin. Ev yek dibe ku li cem welat, qewm û netewekî din cudatir be, lê di têkiliyên Tirk û dewletê de ev rastî xwedî roleke serdest e. Wek qewm û netew dewletparêzî mîna ku di genên Tirkan de hatibe neqîşandin cih girtiye. Dewletparêzî ne tenê ji bo çînen dewletê her tişt e, ji bo her beşê civakê jî bêtî dewletê nabe. Çawa bê Xwedê nabe, bê dewlet jî nabe. Dewlet çiqas bi hêz û dijwar be, ew çend jî xwe di nav ewlehî û starê de his dîkin. Qelsî û hilweşîna dewletê ji bo wan tê maneya îmha û mirînê. Rast e, helwesteke nepixandî ye, lê sedemên civakî dîrokî ev yek ferz kirine. Desthilatdariyê di nava xwe de bi dest naxin, ji destê yên din vedigirin, lewra çûyîna desthilatdariyê jî wê destên din ve bibe. Bi vê sedemê her cure mirin û îmha dikare pişt re were. Mirov vê têkiliyê ji bo Tirkan dikare wek rastiyeke dîrokî ya diyalektîkî destnîşan bike û bi van sedeman jî tê fêmkirin.

Komar hem li ser vê çandê hatiye damezrandin, hem jî bi sedema li dijî ‘heft duwelan’ şer kiriye û hatiye avakirin, ji bo xwe û civakê mijara ewlekariyê timî di rêza pêşîn de ditiye. Li cem civakên Rojava rewş pir cuda pêş dikeve. Gelek koman hebûna xwe ne ku bi şer, bi helwesta xwe ya li dij bloka şer-îqtîdarê pêş de birine. Timî hewl dane bloka şer-îqtîdarê dorteng bikin. Ev çand hînê bi hêsayî rê li ber demokrasî û civaka sivîl vedike. Li rêza pêş cih dide mafê mirovan. Lê dîsa jî di têkiliyên civakî de kevneşopiya îqtîdarê û şer diyarker in. Cudabûn di warê têgihîştina felsefî û zêdebûnê de ye. Li cem Tirkan dewlet hem pir zêde heye û hem jî bi şîroveyên herî pîroz ên dînî û felsefî dijî. Ji lewra her tevgera were maneya bi sînorkirina dewletê wek civaka sivîl, mafê mirovan û heta huqûqê gerdûnî û rêzikên siyasî mîna gefên li dijî ewlekariya dewletê tene fêmkirin. Di cewher de hînê jî bi demokrasîyê bawer nînin, ditirsin dewletê qels bike û hilweşîne. Ji sala 1945’ê ve lîstika demokrasîyê ya bi du partiyên olîgarşîk ve tê meşandin, hewl dane tam di bin koordîneyekê de rê ve bibin. Demokrasî li pêşîya dewletê mîna feq û xefîkekê tê dîtin. Lewra kontroleke şidandî ti car nayê kêmkirin.

Nertina civakî ya bi çavekî navend-dewlet xwe di her saziyê de dide hiskirin. Tê qebûlkirin ku rêya hemû pêşketin û mezinbûnê di dewletê re derbas dibe, nemaze di eskerîyê re derbas dibe. Xebata di saziyên dewletê de hem şeref e, hem jî di warê bidestxistina jiyanêke misoger de jî peyda nabe. Civakek ev çend navend-dewlet êşkere ye, wê ji xwe piştrast nebe û nikaribe afirîner be. Civaka li ser navê dewletê mîna xwe ji bîr bike û ji xwe re fazîletê nas neke, wê nikaribe saziyên siyaseta afirîner, hêza ekonomîk, huqûq û civaka sivîl pêş de bibe. Li cem Tirkan ev helwesta dewletê herî xirab bandora xwe di pêvajoya krîzan de nîşan dide. Dema dewlet dikeve krîzê, ji ber ku alternatîfêke din a hêza çareseriyê nakeve rojevê krîz wek felaketekê tê nixandin û wek kêliyeke man û nemanê tê hesibandin. Jixwe bêtî ku di her tiştî de çav li destê dewletê bin, divê dewlet li sînorekî were sekinandin ji bo nebe bar û ev hem ji bo dewletê, hem jî ji bo civakê pîvana bingeîn a hemdemîyê ye. Ewropayê têgihîştina xwe ya dewletê di vê çarçoveyê de sererast kiriye û statuyekê bi kêr zêvt kiriye.

Pirsgirêka partiyên siyasî û dewletê hînê seyr e û divê wek mijarek bi serê xwe were nixandin. Bêtî îstîsna hemû partiyên siyasî bi zanebûn, an jî bi awayekî objektîf navend-dewletbûyîna esas digirin. Civak jî wek partiyan di rêza pêş de cih dide dewletê û bi vê yekê hînê ji serî ve fonksiyona xwe ji dest dide. Partiyên siyasî di serê wan saziyan de tînin ku daxwazên civakê bi dewletê re dixin mêzînekê, timî civakê esas dibînin, civakê serwest û bi rêxistin dîkin, lê li şûna ku van wezîfeyên xwe bikin timî li bendê ne dewlet şoreş bike, yan li bendê dewlet alîkariya polîtîk bide, yan jî zêdetir dewletê wek deriyekî kurtêlan dibînin. Ji ber van helwestan, saziyên demokrasî ji wan nabe, hînê ji destpêkê ve dikevin rewşeke antî-demokratîk û mîna ku partiyan bike duyemîn dewlet. Ev dewleta duyemîn jî dibe siya dewletê. Fena ku dewletêkê tîrê nekiribe, her partiyek dibe modelê dewletêkê. Her kes xwe dixê şûna zîlamtiya dewletê. Ji lewra xwe û hawîrdora xwe bi nîmetên dewletê xwedî dike û ev yek jî rêveçûna dewletê giran dike û zirara wê jî zêde dike. Li ti welatî mîna li Tirkîyê kevneşopîyeke xurt a ‘partiyên dewletê’ nîne. Eger hebe jî ev çend kûr û belavbûyî cih negirtine. Ji ber ku dewletê dixin navenda xwe, ev partî nikarin siyasîyê bikin, nikarin polîtîkayên ekonomîk pêş de bibin; nikarin demokrasîyê pêş de bibin û mezin bikin, nikarin bibin xwedî qabîleyet ku herî kêm bi qasî dewletê amûrekî çareseriyê pêşkêş bikin. Ji lewra hem ji bo dewletê, hem jî ji bo civakê fonksiyona xwe wenda dîkin. Ji ber ku gel jî li vê rewşa wan hayil bûye, di hîlbijartinan de her partiya dixwaze dewletê xilas bike di sendoqê de dixeniqîne û bi vî awayî bê kêrbûyîna wan ispat dike.

Bi vî awayî partî nabin amûrên çareserîya krîzan, berovajî, bi xwe krîzan diafirînin. Nexasim piştî şerê cihanê yê duyemîn, yek ji sedemên pêş neketina partiyan di pîvanên hemdem de ew e, ku partî di bin kontrola navendî de hatin hîştin. Her weha bûye sedem ku timî çavê civakê jî li destê dewletê be û çanda demokrasîyê pêş nekeve. Di roja me ya îro de ji

bilî kêman caran – dema li muxalefetê ne – partî timî bûne dewletparêz û vê yekê jî bi xwe re krîzên aborî û siyasî yên îro anîne. Partiya sazûmankar a komarê CHP îro sedemê bingeînê tengbûna siyasî û pêş neketina muxalefetê ye. Ev rewş bi taybetî ji ber polîtîkayên wan ên dewletparêz e, ku bi dilê xwe li dijî PKKê û berê jî li dijî tevgerên çepgir ên şoreşger, meşandine. Li şûna ku ji bo pirsgrêkan çareseriyê biafirînin, tercîh kirine ku bibin milê dewletê yê propaganda û ajîtasyonê. Vê yekê jî hem ew û hem jî dewlet bêyî çareserî hîştine û bûye sedem ku pirsgrêk mîna gidiş û lodan mezin bibin.

Li cem Tirkan ev şewazê rêveçûn û pêkhatina dewletê zêdetir xwe di rastiya Kurd û pirsgrêka wî de nîşan dide. Rastiya Kurd û pirsgrêka wî, ji bo fêmkirina dewletê di serê wan nîşaneyên veşertî û eşkere de tînin. Dewlet ji nîşandana cudahiya xwe heta pirsgrêkê Kurdan tam pirsgrêkeke ewlekariyê dibîne. Ji lewra yan Kurdan tine dihesibîne, yan jî daxwazek wan a herî piçûk wek tehlûke û gefeke xeternak a divê yekser were pelixandin, fêm dike.

Di bin vê helwesta dewletê de neçariya îdeolojiya netewparêziyê radizê. Eger netewparêzî wek nexweşiyekê lê negeriya, wê bi vî awayî li rastiya Kurd neneriya. Çawa ku di dîrokê de jî hat dîtin meyla yekîtiyeke nêzî hevdu xurtir e. Nêzîkbûna Kurdan ji bo dewletê bi qasî ya Tirkan nebe jî li dijî tehlûke û gefên der ve dewletê wek amûrekî hevpar dibîne. Me ev helwesta Kurdan di dema Osmanî û damezrandina Komarê de dît. Têgihîştina netewparêziyê ya xwe dispêre yek dîrok, yek ziman, yek netew û yek dewletê, bi bandora serhildanan re jî para Kurdan asîmîlasyon û pêşavtînin bi darê zorê ketine û Kurd li derveyî pêşketinê siyasî, civakî û aborî yên sistêmê hîştine. Êdî Kurdê di her warî de çavkaniya tehlûkê werin dîtin. Kurdê herî baş, Kurdê mirî ye. Eger çareserî ji sedî sed li gorî dilê Tirkan be jî dîsa Kurd nikarin xwe ji vê gefê xilas bikin. Livandineke herî piçûk a Kurdan, daxwazên wan ên civakî û siyasî wek ‘cîhêtxwaziyê’ tene morkirin. Di vê helwestê de ne zanistî, hemdemî û heta ne jî serdema navîn heye. Ji ber ku netewparêzî cudahiyeke piçûk jî yan sedema gefxwarin an jî daqurtandinê dihesibîne, naxwe tiştekî din nîne. Ji lewra li derveyî têkoşînek bi hemû amûrên çandî, civakî, aborî, siyasî û eskerî çareyek din nafikire.

Di dema Tevera Azadiyê ya Kurd a bi pêşengiya PKKê de ev polîtîka hem ji aliyê dewletê ve, hem jî ji aliyê civakê ve, çî siyaseta çepgir çî ya rastgir wek armanceke pîroz qebûl kiribû. Di her tiştî de bi navê yekparebûn û yekîtiya netewî rabûn û her daxwaza aliyê din a bi awayekî demokratîk bi cîhêtxwaziyê hat morkirin. Ev jî kêman nebû, li vê polîtîka ‘terorîst’ jî hat zêdekirin. Di çaryeka dawî ya sedsala 20. de hemû derfetên dewletê ji bo PKK terorîst were îlankirin di siyaseta der ve de hat serfkirin. Encam, kaos û krîza ji salên 1990’î ve bû. Seferberiyeye topyekûn hat îlankirin. Huqûq bi erdê re kirin yek. Ekonomî ket çirava deynan û tê de bist bû. Siyaset tenê bû amûrekî polîtîkayên ewlekariyê. Cerdevanî û terîqet ji nû ve xistin rojevê û di nava Kurdan de eşîrtî û terîketparêzî xurt kirin. Li başûr destek dan komên Kurd ên netewparêzên paşverû û heta gihîştin Dewleta Kurd a Federe. Deriyên dewletê ji şêxên Neqşî yên Kurd re hatin vekirin. Saziyên bingeînê komarê radesî dijberên komarê hatin kirin. Mirov nikare ji vê re serketina ‘Pîrûs’ jî bibêje, ev îflasa polîtîka kor a netewparêziyê ye. Bi Projeya Rojhilata Navîn a Mezin a DYE dîsa vegeriya serî: Yan tê bi Kurd re bimeşî, yan jî tê werî rawestandî! Di şerên nû yên dunya hemdem de jixwe wekî din tu nikarî bimeşî.

Di vê nuqteyê de bêyî ku bahane bêne nîşandan, divê ‘reformên ji bo komarê’ werin kirin, naxwe ne pêşketin, mumkîn nîne avahiyên heyî jî bêne parastin. Ezmûnên di van sal du salên dawî de ev rastî baş nîşan dane. Xwedêgiravî dewlet gelek reforman dike. Lê ji ber ku dest nade make û dayika reforman hemû yên tene kirin, nikarin xwe ji bê qîmetbûyîna xilas bikin. Ji ber ku pirsgrêka bingeînê a wan dixetimîne li naverastê radiweste. Ya esas, civaka li ber gavavêtineke mezin e, bi sedema pirsgrêka Kurd di nava xwe de asê bûye û nikare ji tengbûnê xilas bibe û neçar tê hîştin timî xwe bispêre aliyê rast û bi vî awayî xwe ji veguherîneke dîrokî dike. Dîsa partiyên navend-dewlet bi sedema vê pirsgrêkê timî tasfiye dibin û di şûna ku bibin amûrên demokratîkbûyîna, berovajî, dibin astengên li pêşiya vê yekê.

Xetimîna di komar û civakê de êdî gihîştîye wê astê ku xwe spartîye zêhniyeta ferd û zarokan. Nayê fêmkirin ku muhafezekariya rastgir neçar nîne bibe çarenûsa şoreşgeriya komarê. Polîtîkayek di dema Mistefa Kemal Atatürk de ku li gorî şertên xwe dibe xwedî hin sedem be, dike mîna tabûyek nayê guhertin û niha jî wendahî û êşên wê têne kişandin. Encamên bê polîtîkbûyîn û serokatîyê hêrsa hemû civakê derxistîye asta herî bilind. Eşkere, eger demokratîkbûyîneke rastîn tê xwestin, ji bo di dewletê de reform û di civakê de veguherîn wek qonaxeke dîrokî bibin xwedî mane, divê baş were fêmkirin ku ev hemû bi azadiya yek ji hêmanên bingehîn ê komarê Kurdistan dibe.

Dîrok carek din, li gorî demên berê yên stratejîk hewceyî bi gavavêtînek ber bi yekîtiya azad a Kurd û Tirk dibîne. Ji bo rewşa kaotîk a Rojhilata Navîn li dawiyê bimîne, modela her rastîn bi yekîtiya azad a Kurd û Tirkan dibe. Çareseriyên koalîsyona global ên DYE serkêşîya wan dike, îhtimaleke xurt heye rê li ber derketina pîrsgirêkên nû vekin. Rewşa Ereban ji çareseriyê zêdetir nêzî afirandina neçareseriyê ye. Statukoya ekonomîk û siyasî ya heyî ji xurtkirina nakokiyan wêdetir ti encamê nade. Di demeke nêz de xuya nake ku polîtîkayên bi Îsraîlê ve hatine kirin li dawiyê werin hîştin. Îran bi xwe, pîrsgirêkên wê bi sîstema serdest a dunyayê re hene. Îhtimaleke xurt e, krîza bi Îranê re mezin bibe.

Li dawiyê Tirkîyê dimîne. Tirkîyê di rastiya Kurd de li dora xwe dizîzike. Heta xwe ji vê yekê xilas neke, wê timî bi krîzan re rûbirû bimîne. Di encamê de wê polîtîka DYE ya xwe dispêre Kurdistan xurt bibe û wê ji afirandina Îsraîl-Filîstîniyên nû dûr nesekine. Hemû dîrok, dîroka nêz û rewşa rojane nîşan didin ku alternatîfa herî nêzî veguherîna demokratîk a herêma wê bi avakirina sîstematîka têkiliyên Kurd-Tirk a ji bo çareserîyeke demokratîk bibe. Eger ev alternatîfa çareseriyê bi têgihîştîneke sosyolojîk zanistî were lêkolîn, wê were dîtin ku ji bo yekîtiya dewlet û yekparebûna netewa Tirkîyê tehlûke nîne, berovajî, wê alîkariyeke xurt bike. Ji bo vê jî, pêwîste têgihîştîna Tirkîyek li cudahiyan wek dewlemendî dinere û ji netewparêziya şoven dûrketî hebe, divê dewlet ji nepixandîneke bêmane were xilaskirin û bi ‘xizmeta gelemperiyê û ewlekariya giştî’ were bi sînorkirin û ‘reformek komarê’ ya xwedî argumanên bingehîn ên wek azadiya cinsî ya civakî û têgihîştînek xwe spartîye civakeke demokratîk û siyasî ya di navê de civaka ekolojîk jî heye – veguherîna civakê – qebûlê bibîne. Tevî veguherîna zêhnî ya li van sê qadên bingehîn, îhtimaleke xurt e, reformên siyasî û veguherîna civakî ji bo derketina ji kaosa li Rojhilata Navîn rêya herî rast û çareserîya wê ya exlaqî bide.

Wek encam em dikarin bibêjin; pêvajoya veguherîn û reforman a li pêşîya Komara Tirkîyê û civaka wê ku xwe dispêre pîrsgirêka Kurd, wê hewl were dayîn bi têkoşîna nakokî û têkiliyên di navbera sê meyl û rêyan de bi awayekî mayînde diyar bibe. Kîjan meyl û rê mayînde û sereke bibe wê bi têkoşîna aliyan a aqil, exlaq û polîtîk (perwerde, rêxistinî û çalakî) diyar bibe.

a) Rê û meyla yekemîn, paradigma û pratîkên netewparêz in. Statukoparêz in. Di dema nêz de hînê jî hebûn û bandora xwe bi dijarî dewam dikin. Xwe li hundur girtin, cihêtkarî û şidet pratîk û paradigmaya wan a netewparêziyê ye. Ev meyl li aliyê Tirk bi netewparêziyeke bi nijadperestiyê barkirî, bi awayekî tund dewletparêz e, di nav civakê de bêtîr li rastgir û çepgir bipirse bi muhafezekariyeke muteasib hebûna xwe dewam dike. Dewlet û netew heta wek civak, ew çend xwedî helwesteke şîzofrenîk e, – timî bi pêhesîneke paronayak – wer bawer dike ku kelaha dawî ya Tirkîtiyê têk diçe, dîn û îman ji dest dihere. Di nav bîst û çar saetên rojê de ‘propagandaya Tirkîtiyê ji Tirk re’ wek wezîfeyeke bingehîn dizane. Erkên Îslamiyetê jî îhmal nake; wer bawer dike ku wê ev zêhniyetê rewşê xilas bike. Dema dor were xwe ji Atatürkîtiyê jî nake û pê ve dizeliqe. Lê rastiya Atatürkîtiyê di serê projeyên guhertinên girîng ên sedsala 20. de tê. Bêtîr ku maneyê bide cewherê Atatürkîtiyê, pûtperestkirina mijarê li gorî hesabên wan tê. Nemaze di serî de bi mijarên wek hemdemî, jin, zanist û komargeriye re di nav rewşê nakok de ye, lê tevî vê jî îstîmarkirinê wek rêbazeke xurt dewam dike.

Hem li saziyên fermî yê dewletê, hem jî di nav civakê de bi awayekî zêde Ataturktiyek ne di cewher de di gotinê de heye.

Nexasim ev meyl ku li cem du partiyên siyasî di kevneşopiya CHP û DP'ê de li du bazkan têra xwe muhafizekar bû, bi mezinbûna Tevgera Azadiya Kurd piştî salên 1990'î wergeriya dûvikekî siyasî yê çalakîyên kontrgerilla. Hewl da gelek êrîşên li derveyî huqûqê maske bike. Ji bîr kirin ku li ser navê civakê siyasî bikin û xwedêgiravî rizgarkirina dewletê wek wezîfeyê bîngêhî danîn pêşîya xwe. Di encamê de dewleteke kûr (veşartî) û civakeke bi krîz derket holê. Ew bi xwe jî û di serî de CHP, DYP û MHP bi van krîzan re di dîrokê de tinebûn. Dêrdorên sermayedar ku ev rewş hînê bi awayekî realîst nirxandin, bi AKPê re pêvajoyê nû dan destpêkirinê. Di encamê de ji aliyê DYE ve ku pir pê ewle bûn, bi awayekî stratejîk hatin terikandin û bi çarenûsa xwe rûbirû bûn. DYE wek pêşdeçûyîneke faşîst piştî salên 1950 timî destek da vê meylê. Di nav vê meylê de hem AP, hem MHP û hem jî gelek saziyên antikomînîst hebûn. Lê piştî salên 1980'yî, pêngava global a nû, dewletparêzî û tundîtiya vê meylê dît û berê, beşek paşê jî bi temamî desteka xwe ji wan vekîşand û dû re destek da ANAPê, piştî salên 2000'î jî destek da AKPê û bi vî awayî helwesta xwe teze kir. Ji bilî van, beşên îqtîdarê yê herî dewletparêz û bloka herî muhafizekar a Komarê ma. Ev beş di dewlet û civakê de li dijî reforman e, û mirov dikare wan weke 'muhafizekarên komarê' bi nav bike. Bi gotina mode ya van demên dawiyê ji wan re ittîfaqa 'Sêva Sor' jî tê gotin. Vê beşê, komara şoreşger kir blokeke dijberî gel, netewparêz şoven û dewleteke kapîtalîst a muhafizekar. Bi vî awayî em ji dema komara otorîter a Ataturk ber bi îqtîdareke du blok û ji wir jî gihîştin dawîya komara olîgarşîk.

Di polîtîkaya Kurd de vê meylê timî înkâr kir, ser nuxumand, bi tevahî Kurd li derveyî sîstemê hîştin û dema serê xwe rakirin timî pelixandin. Dîsa wek polîtîkayeke bîngêhî a vê meylê, beşekî hevkarên kevneşopî yê bi Kurdîtiya xwe re îxanet kirine mîna amûrekî kontrolê li ser gel hîştine. Li dijî Tevgera Azadiya Kurd a PKKê xwest pêş bixîne vê sîstemê bi hemû çepgirî û rastgiriya xwe yekpare tevgeriya. Di polîtîka der ve û hundur de yekgotin û yekdeng wek 'polîtîka pîroz' qebûl kirin. Huqûq, ekonomî, siyasî, huner û spor bi ruhekî eskerî yê seferberiyê bi kar anîn. Civak bi tevahî wergeriya blokeke netewparêz û êrîşker. Di tîkiliyên Kurd-Tirkan de demek, rêyek û meyleke nehatiye dîtin, afirandin. Ya esas, ti tîkiliya vê yekê bi wê Ataturktiya pir behs dikirin re jî nîne. Di polîtîka Kurd a Mistefa Kemal Ataturk de rewşa antiemperyalîst diyarker e. Ji bilî antiemperyalîzmê ti belge nînin dijmînahiya wî li dijî Kurdîtiya azad nîşan bidin. Belkî rola Kurdan a di destê emperyalîzmê de wê komarê hilweşînin, xelîfetî û sultanîyê paş ve bînin hinekî nepixandibe. Lê kes nikare înkâr bike ku cewherê polîtîka wî ne ev e.

Kesên xwe komarger, netewparêz şoven û muhafizekar dihesibînin, hemû polîtîkayên wan berovajî helwestên Ataturk in. Ji bo li dijî têkoşîna azadiya Kurd destekê bibînin û pê doza Kurd bipelîxînin, di serî de DYE û welatên YE Tîrkiye bi her awayî hewce kirin. Li ser hîmê dijberiya PKKê di warê eskerî, ekonomîk, dîplomatîk û polîtîk de Tîrkiye têra xwe hewce kirin. Herî dawî jî DYE û Îsraîlê bi hêmanên Kurd ên feodal û netewparêzên paşverû re ji bo pêkhatina Dewleta Kurdistan a Federe rola pîrîktiyê bi rêveberên Tîrkiyê dan kirin. Di nav dewletê de ji bo xwe bi rêxistin bikin derfetekî mezin ji terîqetparêzan re hat dayîn. Pir eşkere ye, ev hemû bûyer anti-Kemalîst in.

b) Rê û meyla duyemîn, ji ya yekemîn veqetiyaye û derketiye holê. Mirov dikare jê re bibêje rêya bûrjûwa lîberal a lawaz. Gavavêtina xwe ya esas piştî salên 1980'yî bi pêngava globalîzmbûyîna kapîtalîst re kir. Ezmûna ANAPê ya Tûrgût Ozal serkêşîya wê dikir, versiyona destpêkê ya vê meylê ye. Li dijî statukoya ku mirov dikare wê bi kurtî wek kapîtalîzma dewletê, netewparêziya zêdegav û xwe li hundur digire bi nav bike, wek rê û meyleke nû ya deriyên xwe li der ve vedike, lîberal û ji cudahiyan re xweşbîn e. Hedefa wê ew e, bi ser meyla global a jor-netewan bibe. DP û AP'ê li dawiyê dihêle, lê tevgera xwe wek versiyonek wan a hemdem esas dibîne. Antî-olîgarşîk nîne. Hînê dû re ji bo xwe bi tevahî li

demokrasiyê veke. Lê ji komargerên muhafezekar û statukoparêz zêdetir xwedî çareserî ye. Li nêzîkbûneke hemdem ji bo pirsgrêkan vekirî ye. Tevî ku ev meyl a pêşesazên kapîtalîzma Tirk e, di wê qabîliyetê de ye, beşên din jî di para hevbeş de bigihîne hevdu. TUSÎAD di serê wan beşan de tê ku berdevkekî ciddî yê vê meylê ye. AKP ji bo bibe versiyona duyemîn a vê meylê li ser rê ye. Ji aliyê DYE, YE û Japonyayê destekê dibîne. Lê her çend di xeta wan de jî be, ji destpêkirineke ciddî ya reforma dewletê û projeya veguherîna civakê dûr in. Ji navendên girîng ên dewletê neqsa xwe kort dikin û nikarin saziyên burokratîk derbas bikin. Îhtîmal heye AKP bi qasî Ozal bi tesîr bibe, lê ji teqezîyê dûr e. Cesaret û amadekariya Tûrgût Ozal di R. T. Erdogan de pir xuya nake. Îhtîmaleke dûr nîne, Erdogan teslîmî burokasiyê bibe. Nemaze di pirsgrêka Kurd de ketina maskeya wî îhtîmlake xurt e. Demeke dirêj nikare bi dizî gulaşê û pehlewaniyê bike.

Polîtîka Kurd a vê meylê li çareseriyêke qismî vekirîye. Nexasim Tûrgût Ozal di dîroka komarê de bi helwesteke lîberal xwest hin gavan biavêje. Vê yekê jî dawîya wî anî. Rewşa kaosê ya Tirkîyê piştî mirina wî ketê bi vê nakokiyê re pêwendîdar e. Ev pêvajoya demdirêj a jê re tê gotin şerê Komargerên Yekemîn û Duyemîn, bi pêvajoya Îmraliyê ya Abdullah Ocalan ket qonaxêke nû. Krîz hînê kûr bû. Helwestên înkariyê yên klasîk ên polîtîkayên hukûmeta DSP-ANAP-MHP a bi pêşengiya B. Ecevît hemû civak rakir ser piyan. Ji pêvajoya agirbestê sûd nehat wergirtin. Hat fêmkirin ku ji serwestbûna pêvajoyê dûr in. Di sendoqa hîlbijartinan de hatin xeniqandin û bi vî awayî bûn sedem ku derbeke din li statukoparêziyê bikeve.

Di şûna wan de AKP bû desthilatdar. Lê ti îşaretên polîtîka Kurd a AKPê xuya nakin. Her çend dixwaze bi DYE re li hev bike jî, bi serê xwe di wê hêzê de nîne ku polîtîkayê biafirîne û rê ve bibe. Hemû hêviya wê ew e, DYE bi ser PKK-KOMA GEL ve bimeşe. Bi gelek hevkarên Kurd ên bi wan re biratiya heman terîqetê (Neqşî) par ve dikin, hem bi giraniya wan a li Başûrê Kurdistanê di nav Dewleta Federe de, hem jî yên li Bakur di nav KT de giraniyek wan heye, dikarin di bin sîwana DYE de biçin çareseriyekê. Her ku diçe xuya dike, nîv bi dizî û bi mantiqekî takkîyewarî dixwazin gavan biavêjin. Dibe ku ji ber nazîkbûyîna zêde ya pirsgrêka Kurd û hem ji ber hêzên şoreşger ên gelê Kurd û hem jî ji ber saziyên muhafezekar ên dewletparêz bi awayekî dizî bi aborî, civakî û şeweyekî dinî tevbigerin. Di hîlbijartnên herêmî yên dawî de vê îttîfaqa veşartî (Talabanî û Barzanî eşekere ji bo destekdana AKPê bang kirin) hinekî xwe eşkere kir. Bi meylek bi vî awayî maskekiri û veşartî pirsgrêka Kurd nayê çareserkirin û îhtîmaleke xurt e, her kêlî rê li ber şidet û teqînê veke.

Ev meyla ku ji aliyê DYE û YE ve bi dîplomasî û maddiyateke xurt destekê dibîne, aliyê wê yê herî tehlûke ew e ku hewl dide modela Kurdistanê Federe ya li Bakurê Iraqê bi sorkirina netewparêzên Kurd ên paşverû li ser Sûriye, Îran û Tirkîyê jî ferz bike. Mîna ku PKK terorîst îlan kirin wê KOMA GEL jî terorîst îlan bikin û hewl bidin qaşo Tirkîyê nerm û aş bikin. Di vî warî de garaniyê didinê. Ya esas, ev helwest tehlûkeyê du qat mezintir dike. Di vê rewşê de wê netewparêziya paşverû xurt bibe, ji aliyê din ve jî wê KOMA GEL ji nakokiyên heyîn bi zêdeyî sûd werbigire û gavan biavêje. Encamê berberiyek bi şeweyê duyemîn Îsraîl-Filîstînê li Tirkîye, Îran, Iraq û Sûriyê bibe ku ji vê pir tirs heye. Li her du aliyên jî xurtbûna potansiyela meylên netewparêz pêşketina bûyerên bi vî rengî gengaz dike.

c) Rê û meyla sêyemîn navend civak e, di bin sîwana demokrasiya hevpar a gelan de xwe dispêre lêgerîna wekhevî û azadiyê. Wek nasnameya jor tîgîna netewa Tirkîyê, tîgîhiştina netew a nijadperest şoven dişikîne û dikare bibe para hevbeş a hemû çandan. Di şûna tîgîna netew a binyad nijad de tîgîna netew a binyad welat li gelek welatên dunyayê heye. Di serî de DYE, Swîsre, Îngîlistan, piraniya netewan xwedî pîrziman û pîrçandin û tevî vê yekê di bin banê yek netew-dewletê de dikarin bigihîjin hevdu û bibin yek. Eger zîmanek pir tê bi karanîn pirsgrêk nîne ew bibe zîmanê fermî. Lê divê hemû zîmanên din jî ji aliyê perwerde, hînbûn û bi karanînê neyên astengkirin. Ev li hemû dunyayê şeweyekî hemdem û pir heye.

Di hîmê reforma dewletê de divê dewlet ji îdeolojîkbûyîna were derxistin û bibe amûrekî servîs û teknîkê. Tîgîhiştina fetihkar û xelaskar a dîrokî li pêşiya afirînerî û bi xwe ewlebûna

civakan asteng e. Dibe sedem ku mirov her tiştî çawa ji Xwedê lava dike, wer ji dewletê bixwaze. Ji bo reformeke bi kok di warê dewletê de were kirin, divê dewlet ji bilî ewlekariya giştî ya der ve û hundur û xizmetên ji bo gelemperiyê têne kirin, dest û hebûna xwe ji her qadê vekîşîne.

Li Tirkîyê dewlet zêde nepixandî ye û heta ji civakê gelek paşdetir û xwedî roleke muhefezekar e. Her kes ji dewletê ji bo her karî çareseriyê dixwaze. Lê bi reformeke dewletê ya bi kok dikare ev muhafezekariya di warê burokratîk û civakî de li dawiyê were hiştin. Hin ji xusûsên reformê dixwazin ev in; divê dewlet cudatîyê nexwe navbera welatîyan, pêwîste welatî hebûna xwe ya çandî ya bi peymanên navnetewî hatine misogerkirin bi awayekî azad bijîn; hewce ye dewlet xwe nespêre beşekî yan jî etnîkekê; dîsa her weha divê cudatîya dîn û mezheban neke. Şertekî bingeîn e ku divê reform bi destûra bingeîn werin misogerkirin. Di qanûnan de guhertinên hewce û qanûnên nû divê ji heman armancê re xizmetê bikin.

Ji bo veguherîna civakî, wekhevîkirin û azadkirina helwestên cinsiyetparêz ên civakî têrê dikin. Li dijî kiryar û têgihîştinên jinê wek mulk dibîne tedbîrên bi tesîr hewce ne. Ji bo azadiya jinê malên çandê yên hewce – ne malên starê – pêwîst e bi projeyeke berfireh werin pêşxistin.

Divê mirov dev ji guftûgoyên sexte yên mîna sergirtinê (dolbendê) berde. Wekî din mijara civaka ekolojîk her roja diçe giraniya xwe dide hiskirin. Civaka azad eger ekolojîk bibe mumkîn e. Di bin rohiya agahiyên dawî yên zanistê de divê civaka li gorî ekolojîyê, bigihînin asteke destûrî. Di civakeke azad de cih ji bêtariyê, sermaye nerazandinê û xizaniyê re nîne. Divê mirov aboriyeke xwedîkirina civakê bi sihet û bi qûtê xwezayî esas dibîne, li pêş bigire. Di şûna ekonomîya karê esas dibîne de divê mirov ekonomîyeke rê dide jiyaneke hemdem û metakirinê kêmtir dike, bingeîn bigire.

Ev rê û meyla tê de veguherîna civakî û reforma dewletê heye ku min xetên wê yên sereke eşkere kirin, ji nêz ve tîkiliya wan bi çareserîya pîrsgirêka Kurd re heye. Eger ev meyl xwe di pîrsgirêka Kurd de nîşan bide, ev qebûlkirina çareserîyeke demokratîk û aşîyê ye. Ji bo aşîyê beriya her tiştî agirbesteke du alî hewce ye. Ji bo çareserîyeke demokratîk mirov divê behsa du ihtimalan bike; şewazê çareseriyê yê yekemîn, bi demokratîkbûyîna Tirkîyê re di zikhev de pêk tê. Ji bo vê, reforma dewletê ya me hewl da bi kurtî bînin ziman pêwîst e. Divê astengiyên eşkere û veşartî yên li pêşîya xwedemokratîzekirina Kurdan werin rakirin û hewce ye, qanûn jî di vî warê de ji kelem û astengbûnê werin derxistin. Hîne jî destûr nayê dayîn civînên bi Kurdî werin kirin ku ev yek jî hêza astengiyê ya qanûnan nîşan dide. Bi awayekî berçav astengiyên hîne cîddî hene. Nexasim divê dest ji têgihîştina kadrokirinê ya xwe dispêre hevkarên kevneşopîya înkare ya kesayetên bi eslê xwe Kurd, Erebb, Asûrî, Ermenî, Rûmelî û Kafkasî were berdan. Ev şewazê kadrokirinê mîna ku Yenîçerîtiyeke hemdem e, bi vê têgihîştina kadroyên dewşîrme û ji eslê xwe zîvirîne kesên ji rencberên ji axa zêdetir axa derdixîne holê û netewparêziyeke nijadperest sor dike. Her weha di binî re jî çavên xwe li netewparêziya hindikayîyan digire. Welatparêziyeke rastîn, yekîtiya demokratîk û azad a gelan xira dike. Di hilweşîna Osmaniyan de û di dejenerebûyîna Komarê de jî para van kesayetên divê piçûk neyê dîtin. Çareserîyeke demokratîk bi van kadroyan nameşe. Kadroyên xwedî nasnameya terîketê jî bi demokratîkbûyîna nakevin. Terîqetparêzî demokrasîyê bi kar tîne, lê tevî fazîletên wê nabe. Ji bo gelên Kurd û Tirk li platformeke hevpar a demokratîk bigihîjin hevdu hewceyî bi hin sererastkirinan heye. Divê hindikayî werin parastin.

Rêya duyemîn a çareserîya demokratîk ew e ku Kurd bi xwe demokrasîya xwe ava bikin. Eger rêya yekemîn xetimandî be, divê bi awayekî xwezayî rêzik û saziyên xwe yên demokratîzekirinê pêk bînin. Di hîlbijartinên dawî yên şaredarî û parlementeran de carek din hat dîtin, tevî ku Kurdan parlementerên xwe hîlbijartin bi amûrên zorê yên dewletê û qanûnên antîdemokratîk bend û astengiyên hatin danîn rê neda ku encamên hîlbijartinan bi cih werin anîn û ji wan re rêz were nîşan dan. Eger di demên pêş de astengiyên bi vî rengî dewam bikin, wê ezmûnên demokratîk ên Kurdan zêde bibin. Pêvajoya bi KOMA GEL dest pê dike wê her

ku biçe bi laş û gewde bibe. Eger KOMA GEL xwe wek amûrekî koordînasyona jor û rêveberiyên xwe yên herêmî bi rêkûpêk bike, wê karibe bibe cewherê demokratîkbûyîna Kurd. Ev tevgera demokratîk naşibe Parlementa Kurd a Federe. Federalîzm têgihîştina dewleta feodal-bûrjûwayê esas dibîne. KOMA GEL wek prensîb li dijî dewletparêziyê ye. Demokratîkbûyîn û dewletbûyîn di nav dijberiyekê de ne. Di înstiyatîfa KOMA GEL de wê sazî û dezgehên demokratîk federatîf nebin, wê Kurdistanê demokratîk pêk bînin. Kurdistanê demokratîk li dijî yekparebûna welat û dewletên Tîrkiye, Îran, Iraq û Sûriyê nîne. Tenê ji wan ji bo yekparebûnê derfetên lihevkarîneke demokratîk dixwaze. Ji lewra Kurdistanê demokratîk, Tîrkiye, Sûriye, Îran û Iraqê demokratîk e. Em tenê dikarin bi vê modelê pêşî bi hevketina li ser hîmên netewparêziyê bigirin. Em bi vê dikarin pêşî li Îsraîl û Filîstînê nû bigirin. Ji bilî vê, her du rêyên din tepisandin û înkare, li dijî vê jî serhildan û şer e. Di vî warî de dîrok têra xwe dersên mirov jê hîn bibe pêşkêş dike.

Tevî ku li Tîrkiyê ji bo çareseriyê demokratîk û demokratîkbûyînê deng bilind dibin, hînê di rojê siyasî de rûnenîştîye. Jixwe hemû welatên Ewropayê heta gelek welatên Asya, Efrîka û Emerîkayê modela demokratîk di pîrsgirêkên çand û gelan de pir pêk anîne. Dunya jî her bi vî alî ve diçe. Mînakê herî dawî çareseriyê li Qîbrîsê ye. Pîrsgirêka bi salan kangren bûye bi demokrasiyê hevgar a du alîyan diçe çareseriyê. Ji bo çareseriyê pîrsgirêka Kurd bi awayekî demokratîk dikare têra xwe hîn bike. Modelên Belçîka, Swîsre, Îskoçya, Îrlanda û Baskê jî dikarin di çareseriyê de bi kêr werin.

Pêwîst e rêveberiya Tîrk fêhm bike ku wê êdî nikaribin bi şewazê berê Kurdan rêve bibin. Eger Iraqê duyemîn naxwazîna divê bi awayekî ciddî li ser mijara aşî û çareseriyê demokratîk rawestin. Divê mirov baş bizanibe çareseriyê bi vî rengî li dijî helwesta azadîxwaz a Mistefa Kemal Atatürk nîne. Eger îdîa were kirin ku Atatürk li dijî welatîbûyîna azad a Kurd e, dijmînê saziyên hevgar an jî saziyên cuda yên demokratîk e û ev yek wek dijmînatîya Kemalîzmê li dijî Kurd were nîrxandin, wê ev yekê were maneya ketina xefîk û dafîka netewparêziyê. Kurdistanê azad û demokratîk ji bo yekparebûnê mayînde ya dewlet û welatê Tîrkiyê biratî û garantiyê rastîn e. Mîna di dîrokê de îro jî palpişteke stratejîk e. Kurd û Kurdistanê ku hatiye înkarkirin, tê wê maneyê ku timî pîrsgirêk û serhildan e û dibe tehlûke ji bo destwerdanên ji der ve. Her weha KT û civak hemû derfetên maddî û manewî diqedînin û ber bi krîzan ve kaş dibin. Li Rojhilata Navîn, Ewropa û dunyayê nav û hêza xwe wenda dike. Eger welê ye, wê wextê divê ji kaosa Rojhilata Navîn gavavêtîneke demokratîkbûyînê ya hevgar a Kurd-Tîrk herî hindik bi qasî gavavêtînen stratejîk ên di dîrokê de xwedî mane ye. Ji bo mirov vê yekê nebîne û bi cih neyne, divê yan mirov dijmînê gel be, yan jî xayînê welat be. Hemû bûyer û pêşketînen li dunya, herêm, Tîrkiye û Kurdîstanê çareseriyê aşîyane û demokratîk ferz dikin.

Bi pêvajoya kapîtalîzmê nû re ku bi salên 2000'î re bi lez bû, dixwaze bi DYE û YE re têkiliyên xwe derxîne ast û qonaxa herî jor. Mîna dema DPê hewce dibîne neçar pêngaveke demokrasiyê ya şeklî bike. Hem jî bo YE û hem jî li dijî artêşê pêdiviya wê bi vî zirxî heye. Ji bo xeteke demokratîk a tîkûz, mumkîn xuya nake bibe xwediyê amadekarî û destketîyan. Îdeolojiya Îslamî wek 'Demokrat Muhafezekariyê' pêşkêş dike ku vê yekê ew jî takîyyeya berê bi tevahî nekiriye. Di encama pêvajoya têkoşîna tund a li hundur û li der ve de ji şikestin û birînen vebûne sîd wergirtiye û di nav dewletê de bûye xwediyê cihê tîkûz. Dibe ku di pêvajoya pêş de giraniya xwe ya civakî û siyasî zelal bike û cihê xwe yê rastîn bibîne.

Li hemberî vê pêngava dawî ya kapîtalîzmê divê hemû xelkê Tîrkiyê û nemaze hewceye gelê Kurd pir bi berpirsiyarî tevbigerin û bifikirin. Ji ber ku di her du qonaxan de timî wenda kir, dibe ku di vê qonaxa sêyemîn de qet nebe nêvî bi nêvî pêvajoyê bi ser bikeve pêk bîne, hem jî li dijî xizanî û bêkartiya wek lehiyê radibe rêya bi tenê ya çareserî û rizgariyê ye, serî lê bide.

Rojeva bingehîn a gelê Tirkiyê ew e ku helwesta xwe ya demokratîk bi rêxistin bike û ji bo bike tevgerê çalak bi ser bikeve. Ji ber ku ekolên çepgir ên netewparêz û sosyalîstên rêl (TKP hwd.) di her sê qonaxan de jî bi sedema nekarîn xwe xilas bikin ji bo nebin tevgerên navend-dewlet, bi awayekî objektîf ji xurtkirna pêvajoya kapîtalîzmê wêdetir ti rol nelîstin. Lê rastiye, mîrateyeke xurt a wekhevî û azadîxwaziyê heye. Pirsgirêk ew e ku ev mîrate bibe tevgerê girseyî ya xwe dispêre demokrasiyeke têkûz, azadî û wekheviyê. Tevgera demokratîk a Kurd ku rabûye ser piyan, di wê rewşê de ye, alîkariya herî mezin bike. Ya esas a hewce ew e, divê hemû komên çepgir ên Tirkiyê xwe ji navend-dewletbûnê xilas bikin, xwe bigihînin demokratîzekirineke têkûz û li ser vî hîmî yekîtiyê pêk bînin.

